

HİLÂFET VE SALTANAT

Nâşirin Birkaç Sözü

Mukaddime

Kur'an-ı Kerîm'in Siyasî Talimi

1. Kâinat Düşüncesi

2. İlâhî Hâkimîyyet

Kur'an'ın İnsanlara Hitabı

3. Allah'ın Kanunî Hâkîmiyyeti

4. Resûl'ün Vaziyeti

5. Üstün Kanun

6. Hilafet

7. Hilâfetin Hakikati

8. İctimaî Hilâfet

9. Hükümete İtaatîn Ölçüsü

10. Müşavere (Şûra)

11. Ulü-L-Emrin Vasıfları

12. Anayasanın Temel Usulü

13. Hükümet Teşkilindekî Maksad

14. Esas Haklar

15. Hükümetin Vatandaşları Üzerindeki Hakları

16. Haricî Siyasette Metod

17. Hükümetin Hususiyetleri

İdarecilik Usûlü

1. İlâhî Kanunun Üstünlüğü

2. Halk Arasında Adalet

3. Vatandaşlar Arasındaki Eşitlik

4. Hükümetin Mes'uliyetleri Ve Vecibeleri

5. Şûra (Müşavere) = Danışma

6. Doğru İşte İtaat (El-Ltaatü Fi'l-Ma'ruf)

7. İktidara Gelmek Hususunda

İstekli Ve Haris Bulunmanın

Men Edilmiş Olması

8. Hükümetin Zaruri

Oluşunun 'Sebebi Ve

Maksadı Vücudu

9. Emrî Bilmaruf (İyiliği Emretmek)

Ve Nehyi Anilmünker'in

(Kötülükten Menetmek) Farz

Oluşu Ve Bunun Hakları

Hülefâ-İ Raşidin Ve Onların Hususiyetleri!

1. Seçimli Hilâfet

2. Muhavereli Hükümet

3. Beytülmalın Emanet Olduğu Düşüncesi

4. Hükümet Düşüncesi

5. Kanunun Üstünlüğü

6. Taassubdan Uzak Hükümet

7. Cumhuriyet Ruhu

Hulefâyi Raşidin Hilâfetinden Saltanat Devrine Kadar

Değişme Ve Bozulmanın Başlangıcı

Üçüncü Merhale

Dördüncü Merhale

Beşinci Merhale

[Altıncı Merhale](#)

[Son Merhale](#)

[Saad:](#)

[Hilâfetle Saltanat Arasındaki Fark](#)

[2. Halîfelerin Yaşayış Tarzlarında Vuku Bulan Değişmeler](#)

[Beytülmal Hususundaki Değişiklik](#)

[4. Fikir Hürriyetinin Son Bulması](#)

[5. Adli İstiklâlin Sona Ermesi](#)

[6. Müşavere Esasına Müstenit Hükümet Şekli](#)

[7. İrkçılık Ve Kavmiyetçiliğin \(Aşiretçilik\) Hortlaması](#)

[8. Kanun Üstünlüğünün Sonu](#)

[Muaviye Dkvrinde](#)

[Yezîd Devrinde](#)

[Benî Mervan Devri](#)

[Hazret-1 Ömer İbni Abdülazîzin Mübarek Devri](#)

[Beni Âbbas Devri](#)

[Abbasîlerin Vaadleri](#)

[Abbasilerin Faaliyeti](#)

[İrkçılık Ve Dinsizlik \(Zındıklık\) Hareketleri](#)

[Ümmetin Reaksiyonu](#)

[Önderlik Ve Rehberliğin İkiye Ayrılması](#)

[Siyasî Önderlik](#)

[Dini Önderlik](#)

[İki Önderliğin Birbirleriyle](#)

[Münasebetleri](#)

[İslâmın Aslı Menşei](#)

[Müslümanlar Arasında](#)

[İhtilâflarının Başlangıcı Ve Bunun Sebepleri](#)

[1. Şia](#)

[1. İmamet.](#)

[2. «İman» İn Masumluğu.](#)

[2. Havaric](#)

[3. Murci'e](#)

[4. Mutezile](#)

[Umum İslâm Memleketlerinin Ahvali](#)

[İmam Ebu Hanife'nin Faaliyetleri](#)

[Ebu Hanife'nin Kısaca Tabîhçe-İ Hayatı](#)

[Ebu Hanife'nin Beyi Ve Düşünceleri](#)

[Ehl-i Sünnet Akidesinin İzahı](#)

[Hulefayî Raşidin Hakkında](#)

[Sahabe-İ Kiram Hakkında.](#)

[İmânın Tarifi](#)

[Günahla Küfrün Farkı](#)

[Günahkâr Mümin Kulların İşlerinin Sonu](#)

[İslâmî Kanunun Tedvîni](#)

[Hilafet Ve Hilafete Ait Meselelerde İmam Ebu Hanife'nin \(K.A.\) Meşreb Ve Nazariyeleri](#)

[1. Hakimîyyet Meselesi](#)

[Sahih Usûlü Akdinin Usûlü](#)

[Hilâfet İçin Şart Olan Ehliyet](#)

[Fasık Vb Zalimlerin İmameti \(Devlet Reisliği\)](#)

[Halika Mâsiyyet Olacak Şeylerde Mahlûka İtaat Yoktuk»](#)

[Halife'nin Kureyş'ten Olması](#)

[4. Beytülmal](#)

[5. Adliyenin Hükümet Baskısından Azade Olması](#)

[6. Fikir Be Yanı Hürriyeti](#)
[7. Zalim Hükümete Karşı Ayaklanma Meselesi](#)
[Ayaklanma Bahsinde Imam'ın Tutumu](#)
[Zeyd İbnî Alî'nin İsyanı](#)
[Nefs-i Zekiyeye'nin Ayaklanma Hadisesi](#)
[İmam Ebü Hanife Bu](#)
[Nazariyede Münferid](#)
[Değildir](#)
[İmam Ebu Yusuf, Faaliyetleri Ve Eseri](#)
[Kısaca Hayati](#)
[İlmi Kemalâtı](#)
[Hanefî Fıkhını Tedvin](#)
[Kadılık Makamı](#)
[İmam'ın Yüksek Seciye Ve Mazbut Ahlâkı](#)
[Kitab ÜL-Harâc](#)
[Raşîd Hilafete Dönüş](#)
[1. Hükümet Nazariyesi \(Hükümet Nasıl Olmalıdır?\)](#)
[2. Cumhuriyet Ruhu](#)
[3. Halifenin Farizaları](#)
[4. Müslüman Vatandaşların \(Efrad-ı Ümmet\) Farizaları](#)
[5. Beyt-ül Mal](#)
[6. Vergi Takdim Usûlü](#)
[7. İslâmî Hükümette Gayri Müslim Vatandaşların Hakları](#)
[8. Arazi İşleri](#)
[9. Zulüm Ve Haksızlıklara Mani Olmak](#)
[10. Adliye](#)
[11. Şahsî Hürriyetin Korunması](#)
[12. Hapishanelerin İslahı](#)
[Eserinin Gerçek Değeri](#)
[Hilâfet Meselesine Ait](#)
[Sorular, İtirazlar Ve](#)
[Bunların Cevapları](#)
[Bahis Mevzuu Olan Mbselelerin Ehemmiyeti](#)
[«Es-Sahabetü Küllüüüm Adol»](#)
[Sahabilerin Hepsî Şayanı İtimat](#)
[Kimselerdir ~ Sözü'nün](#)
[Gerçek Manası](#)
[Bîr Hata İşlemekle Bîr Kimsenin](#)
[Rütbe Ve Derecesinin Yüksekliğine](#)
[Bir Gunâ Noksanlık Gelmez](#)
[Sahabiler Arasında Derece Farkları](#)
[Büyük İnsanların](#)
[Fullerini Tenkid Etmenin Gerçek Usulü](#)
[Kaynaklar. Bahsi](#)
[İbn-ı Ebî'l-Hadid](#)
[İbn-ı Kuteybe](#)
[El-Mes'udî](#)
[İbn-ı Sa'ad](#)
[İbn-L Cerir Et- Taberi](#)
[İbn- Abdll-Birr](#)
[İbn-İl-Esir](#)
[İbn-L Kesir](#)
[Bu Tarihî Eserler](#)
[İtimada Şayan](#)

[' Değiller. Mi ?](#)
[Hadis İle Tarihin Farkı](#)
[Nakil İşinde Esas Zayıf Taraf](#)
[Hazreti Osman'ın \(R.A.\)](#)
[Akrabasına Karşı](#)
[Takındığı Tavrın Tahlili](#)
[Beytûlmaldan Akrabaya Yardım Meselesi](#)
[Anarşinin Sebepleri](#)
[Hazreti Ali \(R.A.\) Nın Hilafeti](#)
[Hazretî Osman'ın \(R.A.\) Katilleri Meselesi](#)
[İçtihadı Hata Nedir Ve Ne Değildir?](#)
[Yezidin Veliahdlığı Meselesi](#)
[Hilafet Ve Saltanat](#)
[Hazreti Ali \(R.A.\) Ye](#)
[Yersiz Ve Gereksiz](#)
[Şekilde Taraftarlık Etmiş](#)
[Olduğum İthamı](#)
[Sözümüzün Sonu](#)
[Hatırlatma](#)

HİLÂFET VE SALTANAT

Nâşirin Birkaç Sözü

Bu kitabın müellifi Mevlâna Ebu'l-A'lâ MevdutU hakkında söz söylemek, doğrusu, güneşi lümba ışığt İle İzah otmeyo benzer. Filhakika dinî, ilmi, edebî ve siyasî sahalarda, muhterem Muvla.nu, milletlerarası Öyle bir otoriteye salûb olmu\$ bulunmaktadı ki, memleketimizde okuma yazına bilen herkes, hemen hemen, bu hususu bilmektedir. Ne güzel lîir mazhariyettir ki, Mevlûnâ'nın en son telif etmiş olduğu bu eseri basıp yaymayı Allah bize nasib buyurdu.

Üniversite mensubları arasmda olduğu kadar, diğer yükttek ilmi mahfillerde ılı islâm tarihinin ilk devirlerini böyle şümüllü bir şekilde izah eden, tedkik mahsulü bir esere daima ihtiyaç his-

Bu eser, sadece vesikalara istinad etmekle ve gerçek tarihi vakaları sıralamakla kalmaz, o, aym zamanda tslnnını ilk devrinin tıoxulrhasıtıla(ve dağılıp parçalanmasında rol oynayan gerçek Se-' btsbleri de izah ve rçerheder. Bunları yaparken de İslâmın ttmel prensi İtlerini ve siyası uizunımn hakiki cehresini, bütün teferrua-tiyle açıklamak suretiyle, gün ijjiğnuia çıkarır.

İüte Mevlâua, elinizdeki ederiyle, şiddetle hissedilen bu mühim boşluğu doldurmuş, kalemimi bu naziklerin naziği mevzu üzerinde aelahiyelle kullanmış ve neticedu de bu işm hakkını tamamiyle edu etmiştir.

Hu eser İslânun »iyusî nizammı ve ilk devre ait tarihini» bîr vet*ikumdif. Bu Kebeblv, bu mevzuları tetkik etmek laieyenlerlo üniversite mensublan, »lyasi ilimleri» uğraşanlar, imİlırı tarihini «iğrenmek isteyenler, hep birlikto ve ayıtı ölçüde bu eserdı'ı istifade edebileceklerdir. Etteriu ehemmiyetini takdir ve ne kadar br-ğenilmi? olduğunu tıtNİit etmek İein şu delil kâfi gelecektir: Bu eser, dulla »eyir wı-husııua. İntikal «rtmeden, kitab hâline gelmeden evvel, haber alınmış ve sinari-jler verilmeye başlammyhr. Dostlarımızla birlikte lui tanıyanlar, yakından bilenler de bu kitabın biran evvel neşredilmesi ivin ısrarda bulundular.

İSiz de l)u kitabı hazırlamayı ve neşretmeyi uy^uıı gördük. limid ederi/, ki eser, okuyuuuların İsteklerini tuumniyly kaf.-jila-yab ilecektir. [\[1\]](#)

Mukaddime

Bu kitab, ihtiva ettiği mevzu itibariyle, İslâm'da hilâfet düşüncesinin hakikatinden ve bu müessesenin mahiyetinden bahseder. Hilâfetin, hlâmtı ilk devirlerinde, hangi -prensipler üzerinde kurulmuş bulunduğunu, daha tsonra, bu müessesenin hangi sebeplerle saltanat idarelerine istihale ettiğini, bu değişiklikten ne gibi neticelerin ortaya çıktığı, keza bu neticelerin ümmet üzerinde nasıl bir reaksiyon meydana getirmiş bulunduğunu izah eder.

Bunun için, ben, herşeyden önce, Kur'an-ı Kerim'in zikredilen mevzularla ilgili bütün âyet-i k e r imal erini, yani siyasî nazariyelere taalluk eden ve siyasî meseleleri gün ışığına çıkaran âyetlerini hususî bir tertib üzere topladım. O kadar ki, okuyucu, birinci bab'ın mütalaasından sonra, bir bakışta İslâmî hükümetin plâmnı gözünün önünde canlandırabilir ve İlâhî Kitabın bu humustaki bütün emirlerini bir arada müşahede edebilir.

İkinci bab'da, Kur'ân ve Sünnetin emirlerinden ve şöhretli sahabilerin (İ.A.) sözlerinden misaller vermek suretiyle, İslâmî hükümetin nasıl teşkil edileceğini ve işlerin ne suretle yürütüleceğini izah etmeye çalıştım.

Hülefayi Rasidin tarihî delillerle sabit bukman imtiyazlı durumları ve hususiyetleri, üçüncü bab'da ele alınmış, sahih buldukları vasıflar beyan edilmiştir.

Bandan sonraki bab'da Peygamber ölçülerine uygun hilafetin ne şekilde .saltanata inkitâb ettiği üzerinde durulmuş, bu luidisenin gerçek sebepleri

etraflica izah edildikten sonra istihalenin saflımları gözden geçirilmiştir.

Müteakip iki müstakil bab'da ine bu mesele, daha şu-müllü bir çerçeve içinde ela alınmış ve hilafet ile saltanat arasındaki farklar açıkça belirtilerek birbirine zıt bu iki müesseseyi ayıran vasıflar, böylece, olduğu gibi mmj-dana çözülmüştür.

Bundan başla, ne gibi değişiklikler meydana geldiği takdirde, hilafet müessesesinin ortadan kalkmış olacağı, bunun neticesinde saltanat idaresinin nasıl kurulacağı açıklanmıştır. Ayrıca İllifayı Raşidinden sonra, m'üslü-manlar arasında zuhur eden mezheb ihtilaflarının meydana geliş-sebepleri üzerinde durulmuş, mezhebi fırkaları ortaya çıkaran sâikler ve sebebler birer birer gösterilmiştir.

Bundan sonra, rejimin ve hükümet sisteminin bu suretle değişmesi neticesinde müslümanların hayatında, yaşayışlarında vuku bulan sarsıntılar, arızalar ve bozukluklar izah edilmiştir.

Bununla beraber, sonradan meydana gelen bu gibi tesirleri, bozuklukları ortadan kaldırmak hususunda İslâm âlimlerinin gösterdiği gayreti, yollar, çalışma ta rina hâkim olan metodu ve tavsiye ettikleri çareleri de kitaba ilave etmeyi uygun buldum. Bu meselelerin izahı için, örnek şahsiyet olarak İmamı Azam, Ebu Hanife (R.A.) ile İmanı Ebu. Yusuf (R.A.) un mücahedo ve çalışma prens-iplerini, hareket tarzlarını göz Önüne almayı tercih ettim.

Bu kitapta izah edilen mevzulardan bazıları hakkında ağır itirazlar vuku buldu. İtirazların içinde, şüphesiz ki, makul olanları da vardı. Kitabın sonunda, işte bu makul itirazlara da gerekli cevaplar verildi. Ehemmiyetsiz bulduğum veya mantık ölçüleriyle kabili telif görmediğim diğer itirazlara ise hiç cevap vermedim. Bunların üzerinde durmadım. Elbette ki, ilim adamları, kitabımda izah edilen fikirlerin dayandığı delilleri olduğu, kadar, itiraz edenlerin bu husustaki görüşlerini de nazari İtibara alacaklardır.. Bu suretle onlar, hakikatin îutngi tarafta bulunduğunu daha iyi anlamış olacaklar, üstelik bu hususlar arasında doğru ve gerçek fikrin ne olduğunu da isabetle seçeceklerdir. [2]

Kur'an-İ Kerîm'in Siyasî Talimi

1. Kâinat Düşüncesi

Kur'an'ın siyasete ait prensipleri, onun, kâinat hakkında vazettiği, aşağıda izah edilen esaslı düşüncelere istinad etmektedir. Bu sebeple bahis mevzuu prensiplerin doğruluğunu peşinen kabul etmiş olmak lâzımdır. Esasen, mes'ele siyaset felsefesi noktai nazarından aragırdığımız zaman da varacağımız netice, Kur'an'ın hükmünü tasdikle birlikte, aşağıdaki hususlardan ibaret olacaktır:

A — Allah, bütün kâinatın, insanların ve her şeyin Halikidir. İnsanların istifade ettiği ve edemediği unsurların hepsi Allah tarafından yaratılmışlardır.

«İste göklerde ve yerde ne varsa hak ile yaratmış bulunan «O»tür.»

(El-En'am: 73)

«Söyle (Ey Peygamber) Her şeyin halığı Allah'tır. «O» (Allah) birdir, (tekdir) ve kalır sahibidir (üstün kuvvet sahibidir).»

(Er-Ra'd: J.6)

«Ey Halk: Sizi bir tek nefisden yaratmış ve ondan da onun eşini var etmiş olup, bunlardan bir hayli erkekler ve kadınlar üretmiş bulunan Kalıbınızdan sakınınız.»

(En-Nisa: 1)

«"O", o kimsedir ki, yer yüzümle ne var ne yok hep si/ını için yarattı.»

(El-Bakara: 29)

«Acaba Allah'dan başka bir Halik var mıdır ki, size gökten ve yerden geçini verir.»

(Fatır: 3)

«Damlattığınızı (meniyi) göremediniz mi? Acaba jını »iz mi yaratıldı/ yoksa onu yarattı biz miyiz?.., Diktiğinizi (ekini) görmediniz mi?. Acaba onu siz mi ekliniz yoksa onu eken biz miyiz*... İçtiğiniz suyu da görmediniz mi? Acaba onu buluttan İndiren siz inisiniz, yoksa biz mi onu buluttan İndirdik?... Yaktığınız ateşi de görmediniz mi? Acaba onun ağacını ortaya çıkaran siz misiniz yoksa biz miyiz?»...

(El-Vakı'a: 58-72 >

B — Ortaya koyduğu bu unsurların mâliki, hükümdarı, idarecisi, tertib ve tanzim edeni, her şeyi idame ettireni dahi Allah'dır.

«Göklerde ve yerde ve bu ikisinin arasında ve toprağın altında ne var ne yoksa hep «O»na aittir.»

(Tâhâ: 8)

«Göklerde ve yerde, ne varsa, hep «Ü»na aittir, hepsi de «O»nu boyun eğler.»

(Er-Rûm: 26)

«Güneş de, ay da, yıldızlar da, «O»nun emrine uymuşlardır. Acaba yaratma ve buyruk buyurma «O»mı değil midir?. (Evet). Âlemlerin Kabbi olan Allah mübarektir (bereket sahibidir).»

(El-A'raf: 54)

«Gökten yere kadar işleri hep «O» yönetir.»

(Es-Secde: 5)

C — Bu kâinatta hâkimiyet (Sovercignty) bir tek Allah'dan başka kimsenin değildir. Bu hâkimiyüt Allah'ın başkasına ait olamaz. Esasen buna hiç kimsenin hakkı da yoktur. Hâkimiyet içinde başkasının hisse sahibi olması da muhaldır.

«Bilmiyor musun? Allah öyle bir Allah'dır ki, gökie-rin ve yerin mülkü hep «O»nudur.»

(El-Bakara: 107) «Mülk'te «O»nun bir ortağı da olamaz.»

(El-Furkân: 2)

«Basta da sonda da Humd «O»na mahsusdur. Hüküm de «O»na mahsusdur, siz de «O»na döneceksiniz. >

{El-Kasas: 70) «Elbette ki hüküm sadece Allah'ındır,»

(El-En'am: 57)

(Derler: «Emr»de (idare işinde) bize de bir şey düşer mi? Söyle: «emr», tamamen Allah'a »ittir.)

(Âl-i Inran: 154) «Einr» Allah'a aittir, baştan da sondan da.»

(Rûm: 4)

«Göklerin ve yerin mülkü O'n undur, işte bütün «enirler» (İdare isleri, buyruklar) Allah'a râcidir.»

(Hadîd: 5)

«Acaba yarattığı gibisini bir daha yaratamaz im? Siz hiç düşünmez misiniz?.»

(En-Nahl: 17)

«Acaba Allah'a ortak koşanlar, Allah'ın yarattığı gibisini yarattılar mı ki, bu yaratışta benzetmek istediler?.»

(Er-Râd: 16)

«Söyle: Acaba kendi ortaklarınızı gördünüz mü?. Onlar AUah'dan başkasını çağırırlardı. Bana gösteriniz bakalım onlar yerde ne yaratmışlar?. Yoksa onların göklerde de bir ortaklıkları mı vardır?.. İşte, elbette ki gökleri de, yeri de, ortadan kalkmağa «(dağılıp gitmeğe) karşı koruyan elbette ki Allah'dır. Yoksa» onlar ortadan halklık tan sonra Allah'dan başka kim bunları koruyabilir?.,»

(Fâtır: 40-41)

D — Hâkimiyet, bütün vasıflarıyla, bütün ihtiyatıyla, ancak ve ancak bir ve tek olan Allah'ın elinde toplanmıştır, içinde yaşadığımız bu kâinata, O'ndan başka selâhiyet ve ihtiyar sahibi bulunduğunu belirten hiçbir varlık yoktur. Her şeyin üzerinde hüküm sahibi olan da ancak «O» dur. Hep hayattadır. Her türlü kusurdan, halâdan, noksanlık gibi sıfatlardan münezzehtir. Hep koruyan ve muhafaza edendir. Daima rahimdir, merhamet sahibidir. Her zaman uyanık ve her zaman yaşayandır. Her şeye kaadirdir.

Bütün ihtiyarat onun elindedir. Her unsur, ister istemez, onun hükmüne, fermanına boyun eğmek zorundadır. Menfaat da, zarar da hep «O»nun yed-İ kudretm-dedir. O'ndan başka hiçbir kimse, O'nun izni olmadan, müsaadesi bulunmadan, kimseye, ne zarar verebilir, ne de fayda temin etmek kudretine mâlik bulunur. Allah'ın izin -ve müsaadesi olmadıkça mahlûkattan herhangi birinin bir şey yapmaya, ne imkânı, ne de selâhiyeti vardır.

Yalnız O, istediğini bağışlar, istediğinden de hesap sorar.

Verdiği hükümlerin yenilenmesine, herhangi bir şekilde, bir defa daha gözden geçirilmesine yer yoktur. Allah'ın hükmü her yerde nazıdır. O'nun hükmüne hiç kimse karşı gelemmez. Hâkimiyet fikrinin bütün bu vasıfları ancak ve ancak Allah'a mahsustur. Bu hâkimiyette ve bu vasıflarda herhangi bir varlığın «O»nunla ortaklığı yoktur ve olamaz.

«İşte O, kullarının üzerinde kudret sahibidir ve O, hakim ve haberli bulunandır.»

(El-En'am: 18)

«Gizliyi ve aydım bilendir, büyüktür ve yücedir.»

(Er-Râ'd: 9)

. «Kudsiyet sahibi hükümdardır, yanlışlıktan ve hatâdan pak ve müberrâdır. Güven verendir, koruyucudur, kudret sahibidir, kudretle hükmünü yürütendir, büyüklük sahibidir.»

(El-Haşr: 23)

«Daima yaşayandır, sağlamdır. O'nu ne uyuklamak tutar ne de uyku. Göklerde ve yerde ne var ne yoksa hep O'na aittir. Acaba izni olmadan, kim O'nun indinde şefaet edebilir?, önlerinde de arkalarında da ne var ne yoksa hepsini bilir?.» (El-Bakara: 255)

«Mübarektir o varlık ki, mülk onun elindedir ve o her şeye tamamen kudret sahibidir.»

(El-Mülk: 1)

«Her gevin yönetimi O'nun elindedir, siz de Ona döneceksiniz.»

(Yasin: 83)

«Göklerde ve yerde mi varsa, ister istemez beş» O'na teslim olurlar,»

(Âl-i İninin: 83)

«Ku<lrut elbette ki tanınca Allah'a ait Ur, O, duyan ve bilendir.»

(Yunus: 65)

«Söyle: Eğer Allah si/e bir zarar verdim, yahut da, si/e bir fayda iletmek isterse yapamaz mı?. Acaba Alhıh'dau başka, sizlerden kını bir şeye malilidir?.»

(E!-Füfh(11!

«Eğer tta.ına. Allah bir zarar uiastrsa, bu zararı da yine Aiiah'tlau başka, ortadan kaldıracak kimse yoktur ve eğer sana bir fayda <!a ulaştırmak isterse, yine onun fazlından bi^kını bunu ulaşıraacak yoktur, istediği kulınn buna kavurur. Ve O, bağışlıyau ve merhamet sahibhür.»

(Yunus:107)

«İsler «iz İtendi nefsinize (bir .şeyi) açığa vuru »uz, isterdeniz gizleyiniz, Allah sizden (bunların) hesabım çekecektir. İşte, istediğini bakışlar ve istediğine de re/a verir. Elbette ki, Allah her şeye kudret sahibidir.»

(löl-Baltfıra: 2S-I)

«(Gözlerini aeij) da Göster ve dı?yur ki, O'nclan ba-ska onların î.«ruyueuhırı yoktur. O'nını hükmüne de başkasJiıi oi-tak Uoşınamak »eı-ük.»

fEl-Kohf: 20)

«Siiyê: Benim İi,-İn Aılah'dan başka (hiçbir) kimse kur-lancı olamam O'jiUhl hûşka da sığınacak kim^e hula- (El-Cimı: 221

«Kurtarıcı (ancak) O'dur ve Ö'um için başka bir kurtarıcı da yoktur.» (El-Mü'miram: 88)

«Kanlatan da O'dur, geri getiren de O'dur ve O, bağışlayandır, sevgi gösterendir, yüksek arsin salübidir, istediğini yapan yiriie O'dur.»

(El-Burue: 13-16)

«İşte, Allah istediği gibi hüküm verir.»

(El-Maide: 1) «İşte, Allah hüküm verir, fakat bu hükmünü yeniden

(Er-Ra'd: 41)

[özden geçirenlertieu değildir.»

«O; no-ettiğinden sorumlu değildir, lakat onlar(ın hepsi de ne' ettiklerinden) sorumludurlar.»

(M-Enbiya: 23j

«O'nu fermanın değış?tircelt yoktur, O'ndan başka da barındırarak bulunamaz.»

(El-Kelif: 27)

«Acaba, Allah ehkem el-hâkimin (en üstün hüküm varen = büyük buyuran = hilkün verenlere ltüküm Cdtin) değil midir?.»

(El-Tin: 8)

«Söyle: Allah'ım, mülk sahibi Scu'in, istediğine mülk verirsin, istediğinden de mülkü alırsın, istediğini yüceltirsin ve istediğini alçaltırsın. Kayır (iyilik) se«m elin-dâdir, elbette ki sen her şeye kudret .sahibisin,»

(Al-i İmran: 26)

«Elbette yeryüzü Allah'ın {ımlı}<hr* isteJiği Vtilu-nu ona vâris (sahih) kılar.»

(El-A'r'!: 128) [\[3\]](#)

2. İlâhî Hâkimîyyet

Yeryüzündeki hayatlarını tanzim etmek üzere insanlara emretmek selâhiyetinî haiz tek makam ve gerçek kudret, ancak, bu kâinatın hâkimi olan ve kâinat üzerinde hakikî tasarruf sahibi bulunan varlıktır. Beşerî münasebetlerin ve işlerin tanziminde, insana ait muamelelerde dahi, hâkimîyyet hakkı, hep bu varlıktan insana ulaşmaktadır. O'ndan başka herhangi bir kuvvet ve kudretin, ister beşerî olsun ister olmasın, kendi başına müstakîlen hüküm vermek ve işleri kendi ölçülerine göre halletmek selâhiyeti yoktur. Bu izin hiç kimseye verilmemiştir. Esasen kâinat nizamında, hâkimîyyet hakkını ve emredici otoriteyi, Allah, kendi kudreti ile bizzat vâz et-'mekte ve mahlûkat içinde herhangi bir kimsenin bu,kudreti kabul etmesine veya varlığını itiraf eylesine muhtaç bulunmamaktadır, insan da kendi yaşayışında, ister istemez bu hâkimîyyete tâbi olacak ve boyun bükme suretiyle emirlere itaat edecektir. Bunu bir miaal ile açıklamakta fayda vardır: Saman yolu manzumesine dahil olan bütün yıldızlar, hareketlerinde, bu sistemdeki büyük yıldız tabidirler, ona itaat ederler. Bu, tabii bir itaattir. Farkında olmadan yapılan, zarurî ve mecburî bir itaattir. Fakat insana, kendi yaşayışında, az da olsa, küçük de olsa, birazcık ihtiyarî hareket hakkı verilmiş bulunmaktadır. Bununla beraber ona verilen bu cüz'i irâdeyi, bu küçük insanî hâkimîyyet hakkını nasıl kullanacağı da açıkça belirtilmiş bulunmaktadır. Şüphesiz ki bu husus herhangi bir beşerî otorite tarafından değil, Semavî Kitaplar vasıtasıyla tebliğ ve tâyin edilmiştir, O semavî kitaplar ki, sonuncusu Kur'an-ı Kerimdir. [\[4\]](#)

Kur'an'ın İnsanlara Hitabı

«Ey msunhır, sizin biraz iradeniz, biniz şuurunuz ve bir parça da hakiniyyet hakkınız vurdu*. Fakat buna .rağmen siz, yine do büyük ifâkûnV itaat etmelisiniz. Ona boyun eğmeli, emirlerini yerine getirmelisiniz.»

Kur'an-ı Kerim bu hususu muhtelif yerlerde, muhtelif şekillerde ve apaçık bir tarzda beyan buyurmuştur.

A. Bu Rabb, bütün kamalın Rabbi'dir. Hakikatle insanın rabbi de O'dur. Elbette ki, yalnız O'nun rububi-yeünü (rablığını) kabul etmek icab eder. «Söyle: İtenim namazım da niyazım da (adak), yaşayışım da, ölümüm de, afonilerin İlâbbi olan Allah için-ilir... Söyle: Ben nasıl Alluh'dan başka bir Kabb uranın kî, «O», her şeyin Kabb'idir.»

(El-Eu'âm: 164)

Elbette ki sizin Kabbuuz, O AUah'dır ki, gołttori ve yeri (hop) O yaratmıştır.

(El-Â'râf: 54)

«Söyle: Halkın Kabbına, hal km Melikine (hükümdarına) halkın İlâhına (tanrısına) sığınırım.»

(En-Nfis: 3)

«Söyle: Kim, size gökten ve yerilen rızık verir?. Duyma ve jürili) duyularına kim sahibdir? Ve kim cansızdan *:uUıyı (ölüden yaşayanı) (ortaya çıkarır?. Ve (İtim) ruuhdau chhsizi (yalayandan ölüyü) (ortaya) çıkarır? Ve kini emri (işleri) yönetir. KlbcUe «Allah» diyecekler. (Simi thî) söyle, acaba hiç çekinmez (sakmmaz korkmaz) mısınız? İŞt« bu, sizin hak olan Allah'ınızrtjr. ISı hakikatten hakikati Öğrendikten sonra anlamazdanız dalaletten başka ne vardır? Ve acaba noreye yüz tutacak (dönecek) siniz.» (Yunus: 31-32)

B. Hükmetmek ve emretmek hakkı yalnız Allah'a aittir. İnsanların O'na kulluk etmesi iae en doğru, on hakikî yoldur.

«Aranızda bir şey hakkında ihtilâfa düşerseniz, onun (hakkında) hüküm vermek Allah'a aittir.»

(Şura: 10)

«İste elbette ki, hüküm ancak Allah'a aittir. Kemlisinden başkasına katiyen kulluk edilmesin diye de emir vermiştir. İşte elbette ki sağlam din budur, fakat halkın çoğu bilmezler.»

(Yusuf: 40)

«Derler: Acaba bize de emr'den (yönelim işinden) bir hisse düşer mi? Söyle elbette ki emr (yönetim işi) Allah'a aittir.»

(Al-İ İmran: 154)

C. Şimdi şu noktayı tesbit edelim: Hüküm vermek hakkı da tamamen Allah'a aittir. Çünkü Halik «O» dur.

«Dikkat: Yaratma ve emr (yönetim işi) O'na aittir.»

(Â'râf: 54)

D. Hükmetme ve emir verme hakkının sadece Allah'a .ait olmasının sebebi, güphe yok ki O'nun. bütün kâinatın hükümdarı olmasından dolayıdır,

«Hırsız erkeğin de hırsız kadının da ellerini kesiniz... Bilmiyor musun ki, İşte göklerin ve yerin miilkü Allah'ındır.» (El-Maide: 38-40)

E. Şimdi sıra şu hükme gelmiştir: Allah'ın hükmü haktır. Zira hakikatin bilgini O'nun indindedir. En doğru yolu da ancak O gösterebilir. O'ndan ha^ka doğru yol gösterici yoktur.

«Olur ki, bazı şey sizin hoşunuza Kitine/, fakat bu şey sizin için daha da hayırlıdır. Fakat yine bazı peyden siz hoşlanırsınız. Halbuki bu şey do

sizin için kötüdür.

Rı bette- ki Allah bilir de siz bilemezsiniz.»

(El-Bakara: 213)

«Elbette ki, ortalığı karıştıran (müfsid) ile ortalığı düzelteni (müslîh) Allah bilir.»

(El-Bakara: 22)

«Önlerinde ve arkalarında no varsa, bilir. O, kendisi istemezse O'nun ilminden bir şey Uavnyamazlar.»

(KI-Bakra: 255)

«Kadınlara talâk verirseniz, onların (talâk) müddetleri de sona ererse, kemlilerinin başka kocayla evlenmelerine mani olmayınız... ISu sizin için daha iyidir (daha yakışıklıdır) ve daha da temiz (ve daha uygundur). Elbette ki Allah bilir de siz bilemezsiniz.»

<El-Bakara: 232)

«Evlâdınız hakkında Aiih size Ögüt verir... Siz bilemezsiniz babalarınız mı evlâdınız mı hangisi menfaat bakımından size daha yakındır, (veraset hususumla) Allah'ın kararlaştırdığı birdir. Elbette ki Allah hem bilgi, hem de hütmet sahibidir.

(Kn-Nisâ: İl!

«Sana fetva sorarlar,, söyle: «Kclüle» hakkındaki fetvayı Allah verir.... Sizin için Allah (hükümleri) tayin eder ki, ta ki şaşırıp (sapıtmaya) kal mayasınız. Elbette ki Allah her şeyde bilgi saJübüdir.»

(En-Nisâ: 176)

«Allah'ın kitabına göre, akrabalık sahihlerinden bazıları, bazılarından daha da üstündürler, libette ki Allah her şeyi a bilgisine mâlikdir.»

(El-Enfal: 75)

«Allah tarafından kararlaştırmış olduğuna binaen.... Elbette Ui sadakalar fakirler İçindir.... Elbette ki Allah bil^i ve hikmet .sahibidir.»

(Tevbe: 60)

«Ey iman eylemiş bulunanlar: Sizin elinizde bulunan kölelerimiz sizden müsaade alarak sizin yanınıza £«lın«-lidirler... Allah âyetlerini (hüküm ve delillerini) size, bu Şekilde beyan eyler. Elbette Allah bilici ve himmet sahibidir.»

(Nûr: 58-59)

«Ey imân etmiş bulunan kimseler, iman sahibi (mümin) muhacir (göçmen) kadınlar sizin yanınıza gelirlerse, onları deneyiniz (imtihana tâbi tutunuz). Allah'ın hükmü budur ki, siz aranızdaki İslerinizde bu hükme karar veresiniz. Elbette ki A Halı bilgi ve hikmet sahibidir.»

(El-Mümtehine: 10) [\[5\]](#)

3. Allah'ın Kanunî Hâkîmiyeti

Bu şekillerin hepsini, tamamile, Kur'an kararlaştırmıştır, îtaat, bütün unsurlariyle sadece Allah için olacaktır. Ve yalnız Allah'ın emirlerine uyulacaktır. Allah'tan gelen emirlerin yegâne kanun oluşu, itaati, inkiyadı zarurî kılmaktadır. İnsanların bu emirleri bir tarafa bırakarak başkaları tarafından telkin edilen veya nefsin horuna giden heva ve heveslere, isteklere tâbi olmaları Kur'an-ı Kerim'le menedilmiştir.

İste, biz Kitabı Siuiu hak olarak gönderdik, O'na aJt din'e ihiâs yolu ile ibadet et. Dikkat: Halis (saf) din Ona aittir.»

(Ez-Zumer: 2)

«Söyle: İien O'na ait din yolunda ihlâs ile ibâdet etmeğe ve müsiümanların ilki olayım diye emîr al ti mı.»

(Ez-Zumer: 11-121)

«İşte biz, her ümmet arasında- bir İtesül diktik. Tâ Ui Allah'a ibadet eylesinler ve tağuttau yekinsinler (uzak kalsınlar)' yanaşmasınlar.» [\[6\]](#)

(Ea-Nahl: 30)

«Allah'a ibadet etmekten ve O'nun dinine ihlâs ila temiz olarak bağlanmaktan başka bir Şey iyin onlum emir verilmemiştir.»

(El-Eccyine: 5)

«Kabbirüz tarafından sizin irin nazil kdımnıs biiuuuua tâbi olup uyunuz vo kendiniz iyi» O'ıdan başka koruyucular edinip de tâbi oluj» uyuuyasmız.»

(Kİ-Araf: 3)

«Samı bilgi geldikten vo sen bilgiyi elde ettikten son-rsı, yine de onların isteklerine uyacak olursan, o zaman, Allalı no senin koruyucuüüür, ne de kurtarıcın.»

(.Er-Uâd: 37)

«liundau böyle, yönetim işinde bir usul üzere seni yönetici kıldık. Sen buna uyacaksın ve bilmeyenlerin isteklerine (hevalarua) ınyınayacaltsıı,»

(fil-Câsiye: İS)

Buradan açıkça anlaşılın husus şudur: Allah beşerî faaliyetleri, insanlar arasında cereyan eden bilûmum muameleleri nizam ve intizam altına .almak için muayyen hadler, hududlar ve ölçüler koymuştur. Bu hududları ve bu ölçüleri tecavüz etmek hakkı kimseye verilmemiştir.

«... İşte bunlar Allah'ın hadleri (Ölçüleri) dır kî, onları aşmayacaksınız. Her kini Allah'ın ölçülerini aşarsa, elbette ki, (biyileleri) zalimlerdendir.»

(El-Bakura: 229)

«... İşle bunlar Allah'ın hududu (öle.ühTODirler, her kim Allah'ın ölçülerini aşarsa, elbette ki kendi neJsüne zulmeİtfüş olur.»

(Et-Talâk: 1.)

«...İşte bu Allah'ın hadleri (ölçüleridir, ki (kabul et-memezlik eden) kâfirlere büyük azab vardır.»

(El-Müefulele: 4)

Allah'ın hükmüne mukabil hİ<; kimsenin hüküm veremeyeceği beyan edilmiştir.

Eğer böyle bir hükmün varlığı anlaşılırsa veya mevcudiyeti ortaya çıkarsa, bunun hiçbir surette caiz olmadığına ve baştan başa hatalı bulunduğuna şüphe yuktur. Bu şekildeki hükümler sadece hatalı olmakla kalmaz, bunlar aynı zamanda küfürdür, sapıklıktır, dalalettir JTİak ve haksızlıktır,

zulümdür de. Böyle kararlar vermek ve mes'eleleri bu şekilde hükme bağlamak ise cahiliyyo âdetlerine göre hareket etmekten, o devre uymaktan başka birşey değildir. Elbette ki, bu gibi hareketlere karşı koymak imanın hakkı ve onun zarurî neticesidir.

«Her kim Allah'ın nazil kıldığı ile hüküm vermezse, (işleri kanı bağlamazsa) kâfirlendendir.»

(El-Mâide: 45)

«Ve her kim, Allah'ın nazil kıldığı ile hüküm vermezse, zalimlendedir.»

{El-Mâide: 45}

«Ve her kim Allah'ın nazil kıldığı ile hüküm vermezse fasillardandır.»

fEl-Mâide: 47)

«Acaba cahiliye hükmü gibi mi hüküm vermek isterler? Acaba inanmış ve yakın etmiş bulunan kavim için Allah'ın hükmünden başka kimin hükmü daha iyi olabilir?» (El-Mâide: 50).

«Sana nazil kılınımı^ ve senden önce de nazil kılınımı;? btüunana inanmış olduklarını sananları görmedin m\ fr}, onlar misil Tagıt ile hüküm verilmesini istiyorlardı, halbuki onu (Tagıtı) reddetmeleri (bırakmaları) için «mir verilmişti. İşle şeytan onları ilerin bir sapıklığa saptırmak istiyor.»

(En-Nisâ: 60) [7]

4. Resûl'ün Vaziyeti

Yukarda mealleri zikredilen âyetlerden açıkça anlaşılan husus şudur ki: Zaman ve mekân farkı gözetmeden, insanlar daima Allah'ın kanununa boyun eğecek ve O'na itaat ötmeyi vazife bilecektir. Bu kanunları bize ulaştıran vasıta ise Resul'dür. Yani Allah, kanunlarını, emirlerini Resûl'den ba.'jka herhangi bir vasıta ile insanlara uianU-ncı delildir Resuller de bu hidayet hükümlerini sözleri (akval) ve işleriyle (efal) şerh ve beyan etmişlerdir. Bunun irin beşerî hayatta Resul, «Allah'ın kanunî hâki-miyyetinin» (legal sovereignly) mümessilidir. Yine bu sebeple kendisine itaat edilmesi farzdır. Kesûi'e itaat, Allah'a itaat etmek demektir. O'nun enirine ve nehyine (men elüfi, yasak ettiği şeylere) boyun eğmek gerektir. Hükmüne ve sözüne kayıtsız şartsız itaat edilir. <-Ni(;in-> ve «neden» gibi .suallere yer yoktur. O kadar ki, Peygambere karşı kalbde en küçük bir şüpheye, vesveseye düşül-memelidir. Aksi takdirde «imân» orLadan kalkar, tesiri kaybolur, hikmeti kalmaz, kendisinden beklenen hayırlı neticeler meydana gelemez.

«Hiçbir Kesûl gündürnedik, meğer ki Allah'ın izni ile kendisine itaat edile.»

(En-Nisâ; 64)

«Her kim İte-sûl'e itaat ederse, elbette id Allah'a da itaat etmiştir.»

(En-Nisâ: 80)

«Hidayet kendisine aydınlandıktan sonra, her kini Resul'e karşı diretirse ve müminlerin yollarından başka yol tutup gülerse, biz de onu dönüp gitmek istediği tarafa yöneliriz ve kendisini cehenneme ulaştırırız. Ne de kötü dönülecek.yerdir?--(O Cehennem)»

(En-Niaa: 115)

«Resul, size ue getirdiyse onu alınız, sizi neden men ettiyse onu da bırakıp son veriniz. Allah/dan da korkunuz. Elbette ki Allah'ın cezası şiddetli (ağır)dır.»

(El-Haşr:,7)

«Hayır, senin Rabbine yemin ederim ki, onlar aralarında çekiştikleri hususta seni hakem kılmadıkça ve sen işi hal edip karara bağladığından sonra tamamen ve tam maiiasıyla senin kararma teslim olmadıkça, kendilerini de buna ikna etmedikçe, iman etmiş olamazlar.»

(En-Nisâ: 65) [8]

5. Üstün Kanun

Kur'an'a göre Allah'a ve O'nun Resûl'üne" itaat etmek en üstün kanun (supreme law)dur. Bu üstün kanun karşısında iman edenlere düşen şey, şüphesiz sadece teslimiyet ve inkiyaddan ibarettir. Allah'ın ve Resûl'ünün hal ettiği, karara bağladığı, hükmünü verdiği mes'eleler-de, müslümanların rey beyan etmeğe, fikir ve mütalea ileri sürmeye hak ve selâhiyetleri yoktur. Bu gibi haüer-de müslümanlara muhayyerlik hakkı tanınmamıştır. İşte, bu sebeplerle, Allah'ın ve Resûl'ünün hükümlerinden ve kararlarından kaçınmak iman'ın hakikatine muhalif olmaktadır.

«Ne bir mümin erkeğe, ne de bir mümin kadına şu düşmez ki, Allah ve O'nun Kesûlü bir isi İall ü fasi edip de karara bağlasınlar sonra yine bu muinin erkeğin ve bu mümin kadıma, bu iş İakknula başka bir ihtiyarlan ve başka bir diyecekleri kalmış olsun, iler kim de Allah'a ve Kesûl'üne karşı gelmiş olursa, elbette İd derin bir sapıklığa, saplanmış olur.»

(El-Ahzab: 36)

«Derler kî, biz Allah'a ve O'nun KcsûTüne imân ettik, uyduk ve itaat eyledik, sonra da yine onlardan bir zümre döner. Bu gibileri ise iman etmiş değillerdir. Aralarında İiarar verilmeyi için bunlar Allah'a ve O'nun İfe-.sûl'üne çağrıldıkları zaman yine de bir zümreleri yüz çevirip dönerler.»

(En-Nur: 47-48)

«Elbette kî mü'minlerin sözü şöyledir: Aralarında karar verilmek İğü onlar Allah'a ve O'nun KcsûTüne çağrıldıkları zaman «duyduk ve uyduk» (itaat ettik) derler, tste böyleleri felah bulanlardır.»

(En-Nur: 51) [9]

6. Hilafet

Kur'an'a göre beşerî hükümet şeklinin aç,ık ve vazih vasıflarını gu tarzda ifade etmek mümkündür: Her sahada kanunî üstünlük yalnız; Allah'a ve O'nun Uosûl'üne aittir. Hâkimiyet fikrinin bundan başka şekilleri mogmı değildir. Devlet ve hükümet idleri ise, hakikî hâkimin (Allah) otoritesine istinad eden ve onun namına, onun hükümlerini tatbikle mükellef, bulunan, «hilâfet» veya «niyabet» == (yerine geçme) esasına dayanan bir idare tarzı ile yürütülecektir. Bu vaziyete göre, icra organının faaliyet sahası muayyen Ölçüler dahilinde ve belli hudud-farla çerçeveselmiştir. Üç ve dört numaralı paragraflarda izah edildiği gibi... Bütün cepheleriyle teşriî hayat, adlî mevzuat, idarî veya inzibatî tedbirlerin hepsi bu hucîud-lar ve ölçüler içinde mütalea edilecektir.

«Biz samı ldtabı hak olarak gönderdik ki, bu kitab senden önce gelen kitapları tasdik eder ve onları (o kitapları) da koruyandır. (Tâ ki sen de) Allah'ın nazil kılmış bulunduğu ile onların arasında hüküm veresin. İşte sen de, sana hak geldikten (aydınlandıktan) sonra, onların bevâlarına (istelderue) tâbi olmayacaksın.»

(El-Mfide: 48)

«Ey Dâvûd: Biz seni yer yüzünde înaJüe kıldık. Sen de halk arasında hak ile hüküm ver, keyfe (hevâya) tâbi olma. Bu şekilde hareket edersen elbette İti bu iş seni Allah yolundan saptırır.»

(Sâ'd: 26) [\[10\]](#)

7. Hilâfetin Hakikati

İslâm'da hilâfet düşüncesinin esasları Kur'an-ı Ke-rim'de beyan edilmiştir. Bu esaslara göre insanın, yeryüzünde hazır bulduğu veya kendi sa'y-ü gayretiyle elde ettiği kuvvetlerin, kudretlerin hepsi, ona Allah tarafından bahşedilmiştir. Ayrıca İnsana, yeryüzünde istediği gibi kullanmak, tasarruf etmek üzere, cüz'î bir iktidar ve ihtiyar da verilmig bulunmaktadır. Şurası muhakkaktır ki insan, bu kudret ve kuvvetlerin hakikî mâlikin değildir. Belki o, kendisine bu şekilde geniş imkânlar bahşeden, kuvvetler veren gerçek mâlikin (Allah) yeryüzündeki halifesidir.

«Senin Kabbın, meleklerle: «Ben yeryüzünde halife kılınıktuyımdı!» dediği zaman...»

(El-Bakara: 31)

«(Ey İnsanlar). İşte biz sizi yeryüzüne yerleştirdik, orada sizin için geçim de hazırladık.»

(EUÂ'râf: 10)

«(Sormuyor »tusun ki Allah yeryüzünde ne var ne yoksa hey sizin îeinı boyun eğdirdi.»

(El-Hacc: 05)

Görülüyor ki yeryüzünün neresinde olursa olsun bir kavm, iktidarı elde ederse, gerçekte o, Allah'a halife olmuş demektir. Yani yerine geçen, naib, kaymakam gibi)

«Hatırlayın: Nuh kavminden sonra sizi hâlife lül-ılydık.»

(El-Â'râf: 69)

«(Ey İsrail Oğulları) Çolc sürmez, sizin liabbınız, sizin uiişrtiüihıruuzı yok eder ve sizi de yeryüzünde halife kılar. O zaman ne yanacağınızı görürsünüz.»

(El-Â'râf: 129)

«Sonra sizi nasıl hareket edeceğinizi görelim dıye sizi yeryüzünde halifeler kıldık.»

(El-Â'râf: 129)

Fakat Sahih ve ca/z olan hilâfet şekli, mülkün gerçek sahibi Allah'ın ernir ve hükümlerine bütünüyle tâbi olunan usuldür. İlâhî emirleri nazarı itibara almadan t& mevdudı ' sis edilen veya bu hükümlere inkiyad etmeden ı hükümet nizamlarına hilâfet denemez. Olsa olsa, . kildeki idarî sistemler, insanın serkeşliğine ve işya tabiatine delâlet ederler.

«İşte O, sizi yeryüzünde halifeler kılan kimsedir ki, her kim (ona karşı) küfr yolunu tutarsa, bu küfrünün vebali kendi üzerine olmuş olur. Ve kafirlerin küfrü Uablerinİn indinde, (Kabbın) hiddetinden başka bir soy kendileri için artırmaz, Kâfirler de bu küfürlerinden dolayı zarardan başka, bir şey kazanamazlar. ı>

(Fâtir: 39)

«Görmedin mi ki senin İtabbin Âd (kavmine) ne yaptı?.. Ve Seiüüd (kavmine) de. Bunlar çölde kayayı yontuyorlardı, (put yapmak için) ve görmedin mi ki yine s^ıûn Kabbın çivilere sahib bulunan Firavn'e de (ne yaptı)?. ilunıLır ülkelerde isyan yolu tutmuşlardı...»

(El-Fecr: 6-11)

«Firavn'e yit, çünkü o isyan yolunu tutmuştur... lien sizin en üstün Uabbnuzımhr diyor...»

(En-Nazi>ıt: 17-24)

«Sizlerden ûuan edii) dü salılı is işleyen kimseler İçin AUah yeryüzünde halife kılacağını vaîid eylemiştir. Nitekim sizden evvel de böyle kimseleri, halifeler kılmıştı... Onlar bana ibadet ederlerdi ve bana başka bîr şeyle ortak koşmazlardı.» (En-tJur: 55) [\[11\]](#)

8. İctimaî Hilâfet

Sahih, doğru ve caiz olan seçim uauuiuriyu hilâfet miieasesesini ellerinde bulunduran fertler veya, gruplar, kendilerine tevdi edilen bu vazife dolayısıyla, diğer insanlardan farklı herhangi bir hüsusiyyete veya üstünlüğe aahib bulunmamaktadırlar. Esasen hilâfet, ne bir ferdin, ne bir hanedanın, ne de herhangi bir ailenin inhisarı altındadır. Belki böyle bir otorite ancak cemaat'ın (com-munity) hakkıdır.

Nitekim, hilâfet müessesesinin hangi usullerle cemaatin elinde bulundurulacağı hususunu, yukarıda, deliller vermek suretiyle izah ettik. Nur Süresinin 55. âyetindeki ifadedden «Elbette ki onları yeryüzünde halife kılarız...» Sarahaten anlaşılan mâna bundan ibarettir. Kur'an'm bu hükmüne

güre, bütün müslümanlar, fert fert, müsavi şekilde ve aynı imkânlarla halife olmak hakkına haizdirler. Herhangi bir ferdin veya zümrenin, mü'minlerin elinden bu hakkı almaya selâhiyeti olmadığı gibi, hususî olarak, hilâfetin sadece kendilerine ait bulunduğunu iddia etmelerine de imkân yoktur. İşte bu gibi sa- rih prensipler, İslâmî hilâfet müessesesini, saltanattan (mülûkiyet), zümre hâkimiyetinden, ruhban sınıfının otoritesine dayanan hükümet şekillerinden ve bma benzer sair idare tarzlarından, kat'î olarak, ayırmaktadır. Cumhuriyet fikrinin menşei de buradadır. Fakat humen hatırlatalım ki, Avrupa'da carî olan cumhuriyet düşüncesi ile İslâm'ın kabul ettiği cumhuriyet idaresi arasında derin farklar vardır. Batılının siyasî düşüncesine göre Cumhuriyet idaresi halk hâkimiyetine (Popular Sove-reignty) dayanır. İslâm'ın getirdiği politik nizamda ise, bunun tamamıyla zıddı olan bir zemin üstüne hükümet teessüs etmektedir. Yani İslâmî hükümet şeklinde hâkim olan halkın kendisi değildir. Hâkim.iyyet hakkı' halkın da bizzat kabul ettiği ve teslim'oHluKuVÜjAh'a aittir. Halk, kendi rızasıyla, serbest i^-tili'at?}Üe _yilâhî kanunlara tâbi olur; inkıyâd eder. Sonra*1 £-'hükümetini, ilâhî emirlerin gölgesi altında ve onun tesfoit ettiği hududlar dahilinde, tesis eder. Söylemeye lüzum yoktur ki, bu hükümetin selâhiyet ve İcraat dairesi de, yine ilâhî kanunların tes-r bit ettiği hududlarla çerçevelidir. [12]

9. Hükümete İtaatın Ölçüsü

Hilâfet nizamını yürütmek için hükümet teessüs eder. İlk, icra organına, ancak doğruyu (marufu) emrettiği, bu husuftaki hükümleri tatbik ettiği jnüddetçe, iitalk' mükelleftir, iuna mukabil kanuna karşı gejen (mûsiyel.) İcraatlarda, prensiplerin ihlâl edildiği hâllerde, bu mükellefiyet ortadan kalkar. Hattâ o kadar ki, feriler bu durumda hükümete yardım da etmezler.

«Ey Peygamber: Mtt'nriu kadınlar sana "I mit etmek için geldikleri ramsın (luımlan lıöylo Allah'a ortak lios-mayacılarına dair biat alacaksın).

Onların (nuYimin kadınlar) mâsiyet yoluna gitmeyip do doğru iş (maruf)i için biatlerini kabul edereksİN.»

OCI-Mümtehinc: 12)

«İyiliğe- ve takvaya yardımcı olunuz, gūnalia ve a*i-n gitmeğe yardımcı almayınız, AHah'dan da korkunuz. (çekininiz) elbetti! ki AHah'ın gazabı şiddetli (ağır)dır.»

(El-Mâide: 2)

«Onları, herhangi bir günah yahut da nankörlük için itaat etme.»

(iöd-Dohr: 24) [13]

10. Müşavere (Şûra)

Hükümet işlerinin teessüsü, teşekkülü, tamamlanması, devlet başkanının (ulû-l-emr-buyruk sahipleri) seçiminden tutunuz da, teşriî ve icraî organların teşkil ve tanzimi ile devletin faaliyet sahasına dahil olan diğer bilûmum işlerin yürütülmesine kadar her husus, müşavere neticesinde karara bağlanır, neticelendirilir. Bu müşavere, doğrudan doğruya, halkın bizzat iştirak etmeleriyle yapılabileceği gibi bilvasıta da olabilir. Bu takdirde müşavere, halkın vekilleri veya mümessilleri arasında cereyan eder.

«Onların aralarındaki işleri müşavere iledir.» [14] (Şûra: 38) [15]

11. Ulû-L-Emrin Vasıfları

Hükümet işlerinin salimen yürütülebilmesi için, bütün idareciler kadrosunun (ulû-l-emr) seçimle iş başına getirilmesi icab eder. Seçilecek kimselerin, idarecilik bakımından, muayyen vasıflara sahip bulunmaları da şarttır. Bundan başka, idareciler, muayyen şekilde seçilmelidirler. Seçilirken, nazarı itibare almmaaı icab eden Ölçüler ve üzer iade durulması gereken noktalar, maddeler halinde, aşağıda izah .

A. Seçilecek idarecilerin, hilâfet {memleket idaresi) nizamını yürütmek için gerekli olan usul ve ölçülere, her şeyden evvel, inanmış olmaları, sonra da böyle bir vazifenin mes'uliyet derecesini kavramış bulunmaları şarttır. Çünkü, bir nizamın tatbikçisi, yürütücüsü mevkiinde bulunan idareciler kadrosunun, mes'uliyet hissini ağırılığım hissetmiş olmaları kadar tabii ne olabilir? Jfial-' di ki bu, aynı zamanda, böyle bir nizâmı yürütmeye salâhiyet vü vazifesini kendilerine verenlere karşı duyulması icab eden mes'uliyet fikrinin teşekkülü bakımından da vazgeçilmez bir unsur olarak gözükmektedir. Ancak bu türlü bir mes'uliyet şuurudur ki idarecileri, kendilerini seçenlere muhalif bir yol tutmaktan alıkoyar.

«Ey iman etmiş bulunan kimseler, Allah'a'itaat edin ve O'nım Rcsûl'üne, de itaat edil», ve kendi aranızdan olan ulû-l-emre de (buyruk sahipleri, idareciler).»

(Nîsâ; 59)

«Ey iman etmiş bulunan kimseler, kemlinizden başka kimseyi sır arkadaşı edinmeyin.» [16]

(Âl-i fmrn: 118)

«— liotj biraluhıı terk edileceğimizi mi samlınız? Elbette ki Allah sizin aranızdaki cihad edenleri de bilir. J i unlar, Allah'tan, O'nunı resûrûiden

ve müminlerden başka kimseyi kendilerine velice (güvenilen kimse) kılmazlar.» [17]

(Et-Tev'be: İti)

B. Zalim, fâsık ve fâcirlerje (yakışksız ve kötü iğlere alışmış olanlar) gaflet içinde Allah'ı unutanlar, hu-dudlara riayet etmeyenler, Ölçüleri aşanlar idareci (ulû-l-emr) olamazlar, ü haldu idareciler kadrosu Allah'tan korkan, iman sahibi ve daima iyi işler yapan şahsiyetlerden teşekkül edecektir. Herhangi bir lasık veya zalimin, nüfuz ve kuvvet kullanarak «emirlik» veya «liderlik» (imamlık) otoritesini eline geçirmiş olması hiçbir kıymet taşımaz ve kanun nazarında böyle bir «emirlik* veya «liderlik» tamamıyla kanunsuz ve bâtıldır.

«(Hatırlayın) İbrahim'i, kendi İtabbi birkaç kelime ile denediği zaman şöyle söyledi:

— -Ben seni halka imanı kılmaktayım. (O da) dedi:

— ilenim sülâlemden de (imam kıl). (Hak Toalû) dedi:

— İleüin ahdîm zalimlere ulaşmaz.» ^[18]

(El-Baknr,u:-124)

«Acaba iman edip üe salih amel İşleyen kimseleri, yeryüzünde lesad,çıkaran kimseler gibi ni kıldık? Ya-htit da (AHalı'dan Korkun) müttakileri de fakirler (kötü İş tutanlar) gibi mi kıldık?.»

(Sâd: 28)

«Kendi zikrimizden kalbiui gafil kıldığımız, kendi hêvâmnu (keyfine) tâbi olup, üji azıtmış olan kimseye itaat eline.»

(El-Kehf: 28)

«MüsHilerin (ölçüyü kaçırانların) îî?ine de itaat edip, tiymayınız. Rtmlar yeryüzünde fosaU çıkarانlardır. İslah öden, düzelten değillerdır.»

(Eg-Şuara: 151-152)

<Sıbfttte ki, Allah indinde sizin eit değërliniz,- en fazla muttaki (Afluh'danı eekineniiniz) tİlr.»

(El-Hucurat: 13)

C. İş bayına getirilecek ve idarecilik mes'uliyeti - yüklenecekler, ahmak, bilgisiz ve câhil kimseler olraayacıklardır. Bu işi yapacak olanlar, her bakımdan bilgili, anlayışlı kavrayışlı, ve hilâfet (memleket idaresi) İdlerini intizamla yürütebilecek kabiliyette bulunan, kâfi derecede dirayetli, ruhen, fikren ve cismen ehliyetli kimseler olmalıdırlar.

«Allah'ın, .size geçini vasıtası kılımlı;> bulunduğu nuil-tarmızı, apıallann (Melihlerin) (Derine vermeyiniz.»

(En-Nisâ: 5)

«(İsraıl Oğullan dediler): O'mın (yani Tahıt'un bizim üzerüni/.de nasü hükümrانlığı (buyruğu) olabilir W, bh. hükümdarlık (buyruk) hususunda ondun daİia da ia/.la hak .sahibiyİzdir. O'na yeniş ölçüde servet do (uul) verilmemiştir. (.Peygamber) söyledi: Alluh onu sizin aranı/diui sermiştir. İhni bak mı dan da vücud bakumu--dan dil, ona fa/Jahk verip, zencin (eli geniş) kılımıştır.»

(El-Bakara: 247)

«Ve biz (Davud'un) mülkünü kuvvetlendirdik, luulisme de hikmet: verip hitab kabiliyeti do atâ kıldık.»

(Sâd: 2Üj)

«(İlazrcıi Vusul") söyledi: JJeini yeryüzünün İiazine-leriuiin ba.şua ^e^ir. İlen onları korunun, (korımısuii da) bilt'iuııdır.»

(Yusuf: 55)

«Eft-er (o halk) onu (iltihltlı idlerini) liesül'o ve kendilerinden olan ufü-I-emrc (buyruk saltiblerine) havale etselerdi, btınlardan istİnbat eden kimseler, her İaldo onu lularıurdu.» (En-Nisa: 83)

«SÜyle (Ey Peygamber) Acıİba bilen kimselerle bilmeyen kimseler aynı mıdırlar?.»

(Ez-Zumer: 9)

D. İdareciler, kendilerine tevdi edilmiş bulunan emanetin büyük me.s'uliyutim iyice bilmeli ve omuzlarına yüklenen bu ağır yükün ne demek olduğunu hakkiyle anlamalı, bundan başka, böyle azametli bir yükün altından kalkacak kudrette olmalıdırlar. Güvenle, itimadla bu 'ağır yİikü taş mı a yolunu tutmalıdırlar.

«Elbette ki, Allah, entıuıclleri ehil olanlarına tevdi elıueni/.i size emreder.» ^[19] (Eu-Nisâ: 58) ^[20]

12. Anayasanın Temel Usulü

Hükümetin anayasası şu temel usuller üzerine bina edilmiştir:

A. «Ey iman etmiş bulunan kimseler, Allah'a İfaat edin, O'ııııı HesüCune do itaat edin, ve kendinizden olan ulü-1-emre (buyruk sahihlerine, idarecilere) de. İiir ^ey İlusustmda ihtilâla düşerseniz, ve eğer siz Allah'a ve alii-ret gününe inanan kimseler iseniz, bunu da Allah'a ve (Vnun Kesütüne havale eyleyin.»

(En-Nisâ: 59)

Bu âyet-i kerime, anayasanın altı esa.sî prensibini beyan etmektedir:

1 - Allah'a ve O'nun Rcsül'ünc itaat etmek, her . itaatm başında gelir.

2 - Uİİi-1-emre (buyruk sahihleri, idareciler) itaat, Allah'a ve Rcsül'üne itaat etmek demektir.

3 - İdarecilerin sizden, sizin gibi Allah'a ve Rcsul'ü-ne inananlardan olması şarttır.

4 - Halkın hükümetle ve hükümetin başında bulunan şahıshuıa, her zaman, ihtilâfa düşmeye hakkı vardır.

5- Hu ihtilâfları halletmek için müracaat edilecek on son merci, Allah ve Resülü'dür. Yani Allah'ın kanunu vo Resül'ünün sünnetidir.

6- Hilâfet (memleket idaresi) nizamında bulunması İcab eden en mühim müesseselerden biri de idarecilerle halk arasında çıkacak ihtilâfları halletme selâhiyetini haiz olan ve hükümlerini hiçbir tesir altında kalmadan, tamamiyln serbestçe verebilecek bir idare organıdır.

B. Muntaaima (intizama koyan) ^ icraî (executi-ve) solâhiyetlerin hepsi de, zarurî olarak Allah'ın tâyin ettiği hududlar (ölçüler), dahilinde bulunmalıdır. Bu hu-dudlar Allah'ın, Rüsül'ü vasıtasıyla göndermiş bulunduğu kanundaki ölçülerden ibarettir. Hilâfet (memleket idaresi) nizamında siyaset, ne şekilde olursa olsun, hiçbir zaman kötüye (mâşiyet) götürmenin veya aslında (kötü) olanı (iyi) göstermek suretiyle beğendirmenin vasıtası olmayacaktır, işte bu şartlara riayet edilmez de vazedilen usullerin haricine çıkılırsa, bu takdirde, idarecilerin (uhVI-umr) halkın itaatini talep etmeye hakları kalmaz. Tabİatıle halkın da böyle idarecilere itaati bahis mevzuu olmaz. Kur'an-ı Kerİm'in bu husustaki vazih hükümlerini 3-5 ve 9 numaralı paragraflarda beyan ettik. Bundan başka İcraî organın da yine müşavere neticesinde iş başına gelmesi icab eder. Bu demektir ki, icraî organ, her ne şekilde olursa olsun, mutlaka seçimle bu vazifeye getirilecektir. Bu şekilde seçilen icraî kuvvet, işleri, yine müşavere ile yürütecektir. Nitekim, biz, bu hususu on numaralı paragrafta açıkladık. Fakat hemen belirtelim ki, bahis mevzuu seçimlerle müşaverenin ne şekilde yapılacağı hakkında Kur'an-ı Kerim'de hususî bir tarz tavsiye edilmemiştir. Bu hususta muayyen bir hüküm de konmamıştır. Anlaşıyor ki, bu gibi işler, zemin ve zamanın getirdiği şartlara göre tesbit edilmek üzere insan zekâ ve iradesinin genişliğine terkedilmiştir. Devrin icaplarına, za-

namın şartlarına göre muhtelif usuller konabilir, herhangi bir tarz benimsenebilir ve işlerin mahiyetine göre herhangi bir şekil tercih edilebilir.

C. Mütakallîne - Teşriî Organ (Legislature) da mahiyeti itibariyle yine bir müşavere heyeti (Consultative Body) durumunda olmalıdır. (10 numaralı paragrafa bak). Fakat bu organın selâhiyetleri ve kanun koyma hakkı, her halde, 3 ve 5 numaralı paragraflarda anlatıldığı gibi ölçüler dahilinde bulunmalıdır. Hiçbir zaman bu ölçüler nâzımlıdır. Allah'ın emri ile Kâinatın Efendisinin açıkça hükmettiği hususlarda ve tâyin etmiş, bulunduğu ölçülerde, teşriî organ, ancak şerh ve tefsir selâhi-yetine malik olabilir. Bu prensiplerin tatbik edilmesi hususunda nizamlar tedvin edebilir. Yoksa, teşriî organ, bahis mevzuu hallerde yeni kanunlar vaz edemez. Ne mevcut bulunan ahkâmı değiştirebilir, ne de bu hükümlere herhangi bir şey ilâve edebilir, yahut bir şey eksiltebilir. Yüksek kanun vazî'min sarîh hükümler koymamış bulunduğu hususlarla hudud ve ölçüleri tâyin edilmeyen yerlerde, İslâm iktizası, ammenin maslahatı nazarı itibara alınmak suretiyle, elbette ki muayyen kanunlar, kaideler ve nizamlar vazedilecektir. Fakat asla unutulmaması ierab eden husus şudur ki, vazedilen bu kanun, nizam ve kaideler hiçbir zaman esâsî ruha mugayir olamaz ve onun dışına çıkamaz. Anlaşıyor ki, herhangi sarîh bir hükmün bulunmadığı hallerde, kanunun sahibi, halkı serbest bırakmıştır. Böylece, iman ehli, zamanın ve mekânın şartlarına göre, bu serbest bırakılan sahalar dahilinde münasib gördükleri tedbirleri alabilirler ve nizamlar koyabilirler.

D. Adliye (judiciary), her türlü müdahaleden ve baskıdan tamamiyle azade bulunmalıdır. Halk da, hü- -kûmdarlık makamında bulunanlar da, adli merciler kar-şısında müsavi durumda olmalıdır. Yani kanun karşısında herkes eşit bulunmalıdır. Uç ve beş numaralı paragraflarda İlah ettiğimiz hususlar burada da nazara alın- > inalıdır. Adalet cihazının vazifesi, müessese olarak hiçbir ferdin veya zümrenin istek ve arzularına râm olmamak, sadece hak ve hakikati ortaya çıkarmak için var gücüyle çalışmak, herhangi bir tesir altında kalmadan hak ile, adaletle işleri hal ve faal eylemektir.

«Allah'ın nazil kılmış bulunduğu ile oaları arasında hüküm ver, ve onların Keyiflerine (hevAIanımı) tâbi olma (uyma)».

(JEI-Mâide: 48)

«Sakin Keyfe tâbi olınayasın ki bu, seni Ailah yolun-ı2aiı saptırır.»

(Sfid: .25)

«Halk arasında hüküm verecek'(hâkem) olursanız, adaletle hüküm vermelisiniz.»

(En-Nisa: 58) [21]

13. Hükümet Teşkilindekî Maksad

Hükümet .iki mühim maksadın tahakkuku için çalışacaktır:

Birincisi: Beşeri hayatta adaleti tesis etmek ve zulmü ortadan kaldırmak.

«fste biz Peygamberlerimizi (aydın) delillerle gönderdik. Halkm arasında (kist-ölçü) adalet knuim olsun Jiye do kendileriyle birlikte Kitab ve mizan (ölçü) [22] da nazil kıldık. Ve demiri de [23] nazil kıldık ki, bu demirde şiddetli kuvvet ve halk ieiıı faydalar vardır.»

(El-Hadîd: 25)

İkincisi: Bu hükümet elindeki kudret ve vasıtalarla namazı ayakta tutacak, zekât nizamını tesis edecektir Bunlar esâsî yaşayış erkânıdır. Bundan başka, iyilik, hayırseverlik ve buna benzer güzel hasletlerin yayılmasını temin etmek de hükümetin gayeleri cümlesindedir. Zira kanunun gelişindeki maksad, bu gayeleri tahakkuk . ettirmektir. Allah'ın sevmediği fenalıkları, kötülükleri de ancak bu .şekilde ortadan kaldırmak mümkündür.

«Yeryüzüne yerleştirmiş bulunduğumuz bu gibi Kimseler, namazı ayakta tutarlar, zekâtı da Öderler, bunlar doğru İse (marul) enir eden ve eğri 15ten (ınünker) mei» etlen kimselerdir.» (El-Hacc: '11) [24]

14. Esas Haklar

İslâm nizamı altında yaşayan müslüman ve gayrî muslini halkın da esaslı hakları vardır. Bu hakları korumak, hükümeti idare edenler için farzdır ve belli başlı vazifeleri ciimlesindedir. [25] Bu hakları madde madde açıklıyoruz:

A. Can emniyeti hakkı.

«Allah'ın haranı kıldığı nefsi (varlığı) hak olmaksızın öldürmeyiniz.»

(Kl-Jsrâ: :S31)

B. Mülkiyetin korunması hakkı.

«Birbirinizin malını aranızda bâtil üzerine yemeyi -. niz.»

(El-Uaknra: m> (En-Nisâ: 29)

C. Haysiyet ve şereflerin muhafazası hakkı.

«Kir zümre başka bir zümre ile alay eylesin... Birbirinize ayıp bulmayın... Üirbirinİze de uydurma, lâkap takmayın... Kazınız bazınızı arkadan çekiştirmesin.»

(El-Hüeurat: 11-12)

D. Hususî (Pirvacy) hayatın korunması hakkı.

«Kendi evinizden başla eve girmeyiniz, ancak izin almış bulunmakla^»

(En-Nur: 27)

«(Halkın hususî işlerini) kurcalamayın.»

(El-Hüciirat: 12)

E. Zulme karşı sesini yükseltmek hakkı.

«Allah liölü sözlü yüksek sesi sevmoz. Ancak zulüm görmüş birisi hariç...»

(En-Nisâ: 148)

F. İyiliğe yönelme ve fenalıktan menetme (Emrim bilmarfif ,ve nhyiin an il-mlinker) hakkı.

«fcıñi İsrâf İden küfr yolunu tutanlar, isyan ettikleri (ve ölçüyü aşlıkları) için, üâvîid'uu ve İsa ilm-i Meryem'in lisani ile lanetlendiler. Onlar a\$g gidiyorlardı, kötülükten men etmiyorlardı, hele nn kadar da fena ediyorlardı bu ettiklerini?»

(El-Mâi'do: 78-79)

«Kötülüildcn men edenleri kurtardık, zulm öden kimseleri de n'fir azaba çarplırdılı, ^ünkü onlar fisk (fenalık) yolunu tutuyorlardı.»

(El-Arfif: 165)

«Si/, halk arasından eUarıhnıs iyi hir ümmetsiniz İti, doğru işe (maruf) oınr eder, eğri işden (münker) men eder ve Allah'a da imais eylersiniz.»

(Âl-i İmrân: 110)

G. Toplanma hürriyeti (Freedom of association) hakkı.

Bu hak, ancak iyilik ve hayır maksadiyle istimal edilebilir. Yaşayış nizamında tefrika meydana getirmek, insanları birbirlerine düşürmek için kullanılamaz.

«Sizierdpn hir ümmet ortaya çıkmalıdır ki, hayır ise çağıra, doğru işe (maruf) mır ede, ve eğri işden (mün-ker) men eylo-ye. İlöyleleri felah bulan kimselerdirler, (sakın) kendilerine aydui deliller geldikten sonra, tefrika sahp, ihtilâf çıkaranlardan olmayasınız, böylelerine biyyik azab vardır.»

(Âl-i İmraı: 104-105)

H. Akide ve düşünce hürriyeti hakkı.

«Dinde i kralı (isteksizlik) yoktur.»

(El-Bakara: 256)

«Acaba sen halkı, iiii&na gelsinler diye mecbur mu edeceksin?»

(Yunus: 99)

«Fitne (ortalığı karıştırmak). [\[26\]](#) adaiii Öldürmekten daha da fenadır.»

(El-Bakara: 191)

İ. Dinî itikadların taarruzdan masun bulunması ve dindarların rencide edilememesi hakkı.

«Allah'tan baskasuu çağırınları kotu sözlerle anma-yiiiiz. (Fena söylemeyiniz, küfür etmeyin.)»

(El-En'âm: 108)

Bu hususta, dinî ihtilâflardan bahsederken, Kur'aaı-ı Kerim, yumuşaklıkla ve, güzellikle hareket edilmesini sarahatle tavsiye eder.

«Ehl-i kitâb ile anc-ık güzellikle mubaha&u ediniz, (güzellik) olmakivizm uu.nahese etmeyiniz.»

J. Herkesin ancak kendi fiilinden mesul olması hakkı.

Bir kimsenin başkalarına ait fililerden, işlerden mes'ul olmaması hakkı ve bir şahsı başka bir şahsa ait işlerden dolayı mes'ul tutamamak hakkı,

«Ker nefis ancak kendi yaptığından mesul olur, başka birisinin yükü de başka birinin üzerine yüklenemez.»

(El-En'âm: 164, El-İsrâ: 15, Fâtır: 18, Ez-Zumer: 7, En-Necm: 38) [\[27\]](#)

K. Suçu sabit olmadıkça, bir kimsenin, adaletin muktezasma göre, herhangi bir cürümle itham edilememesi hakkı.

«Size bir i asık bir haber getirebilir, bunu tahkik «itmelisiniz olur ki, bilmemezlik yüzünden bir şey yapar aa sonra pişman olursunuz.»

(El-Hücürat: 6)

«Bilmediğin şeyin üzerinde durma.»

(El-tsrâ: 36)

«Halk arasında) 1 ^m olursanız adaletle hüküm veliniz.»

(En-Nisa: 58)

L. ihtiyaç içinde. bulunan ve sıkıntı çekenlerin zarurî geçiminin sağlanması hakkı.

«Onların malları üzerinde (birseyler) isteyenlerin (dileyenlerin) ve yoksulların da hakları vardır.»

(Ez-Zariyat: 19)

M. Hükümetin kendi tebaası ile olan münasebetlerinde fertler arasında hiçbir fark ve imtiyaz gözetmemesi, hepsine aynı şekilde muamele etmesi ve onları eşit olarak tanıması hakkı.

«İşte Firavun, kendisini yeryüzünde büyük saydı ve yeryüzü halkını bölüklere ayırdı, bunlardan bir zümresini .layıf kıldı, (aşâğılık addetti)... Elbette ki o, fesad çıkaranlardan idi.»

(El-Kasas: 4) [\[28\]](#)

15. Hükümetin Vatandaşları Üzerindeki Hakları

Bu nizamda hükümetin de vatandaşlar üzerinde hakları vardır. Bu haklar şunlardan ibarettir:

A. Vatandaşlar hükümete itaat edeceklerdir.

«Allah'a, itaat ediniz ve O'nun Kesûlüne de itaat ediniz, kendinizden olan üllileure (buyruk sahipleri, İdareciler) de.» (En-Nisâ: 59)

B. Kanuna bağlı bulunmak, intizam ve inzibatı bozmamak.

«İslah olduktan sonra, yeryüzünde fesad (karışıklık) çıkarmayınız.»

(El-Â'râf: 85)

«Elbette ki, Allah ve O'nım Kesûlüne karşı savaşırların [\[29\]](#) ve yeryüzünde frsad çıkarmak için uğraşanların eczası, öldürülmek veya asılmaktır.»

(El-Mâide: 33)

C. Bütün iyiliklerde ve hayır işlerinde hükümete yardımcı olmalıdır.

«İyiliğe ve takvaya (Allah'tan çekinip korkmak işine) yardım ediniz.»

(El-Mâide: 2)

D. Hükümetin müdafaası için can, mal ve her şeyiyle yardımcı olmak.

«Allah yolunda, yola çıkın, diye size söylendiği zaman, ya niçin siz yer yüzünde toplanıp oturursunuz,,. (Yola) çıkmazsınız, O zaman simi ilerdlı azab olur ve sizin yerinize de başka bir kavim gelir, siz de ona (kavnle) hiçbir şey yapamazsınız... İster hafif yüklü (hazırlıksız) ister ağır yüklü (hazırlıklı) olunuz yine de (yola) çılanız, malınızla ve canınızın Allah yolunda cihad etliniz. Siz bilen (ve anlayan) iseniz, işte sizin için böylesi hayırlıdır.»

(Tevbe: 38-41) [\[30\]](#)

16. Haricî Siyasette Metod

Kur'an-ı Kerim'de hükümetin haricî siyasetine ait temel prensipler teker teker beyan buyurulmuştur. Bu prensipleri, aşağıdaki sıraya göre birer birer gözden geçirelim:

A. Muahede ve anlaşmalara hürmet etmek. Eğer muahede yenilenmek istenmiyorsa, bu hususu, karşı, tarafa daha önceden haber vermek,

«Ahdinize vefa ediniz. Elbette ki ahdin (anlasam) sorumluluğu vardır.»

(El-İsrâ: 34)

«Ahd ettiğiniz zaman AUuhJm ahdine (anlaşma) ve- -fa ediniz, (bağlı bulununuz). Yeminium sağlamlatırdık-ton sonra da bozmayınız... Kendi eğidiği (ipliğini) paralayıp, parça, parça eden kadın gibi olmayınız. Siz kendi aranızdaki yemininizi aldatmaca diye mi tutarsınız? Bir zümreniz başka bir zümrenizden dalui fazla fayda temin eyieyesin diye mi?. Elbette id kıyamet gününde sizin ihtilaflı bulunduğunuz şeyler belirmiş olacaktır, Allah bununla sizi denemeğe tabi tutar.»

(En-Nahl: 91-92)

«Başka kavimler (ahidleri) üzerinde sağlam durdukça siz de sağlam durunuz (ahdi bozmayınız). Elbette ki Allah muttakileri (Allah'tan korkanları) sever.»

(Et-Tevbe: 7)

«Sizinle muahede iÜtteü'eni müşrik kimseler, sizinle olan muahedelerindeki bir şeyi bozm&dıklan müddetçe, ve onlardan hiçbir kimse size kars* saldırmadıkça, siz de onlar için muahedenin müddetim tamamlayınız»

(Et-Tevbe: 4)

«Eğer (düşman ülkesinde bulunan naüslümanJar) din için sizden yardım isterlerse, sizin de onlara yardım etmeniz gerekir. Ancak, kendileriyle aranızda misak (anlaşma) bulunan kavme karşı (hayır)».

(El-Enfâl: 42)

«Fakat böyle bir kavmin, hıyanetinden de korkarsınız, onların anlaşmalarını kendilerinin karşısına aynı şekilde koyunuz (kendilerine karşı aynı

şekilde davranınız.) 15llw»tle ki AHah hıyanet edenleri sevmez.» [\[31\]](#)

(El-Enfâl: 58)

B. Muamelelerde sadakat ve doğruluk,

«Ve aranızdaki yeminlerini hileye âlet olarak kullanmayınız.» [\[32\]](#)

(En-Nahl: 94)

C. Milletlerarası adalet.

«İtr kavrtin düşmanlığı adaleti elden bırakanınız diye sizi hiddetlendirmesin. Adaleti elde tutun. Bu, takva (Allah'dan korkmak) ya daha da yakındır.»

(El-Mâide: 5)

D. Harplerde ve muharebelerde tarafsız memleket vır devletlerin hudud ve topraklarına hürmet göstermek.

«Dönerlerse (yani düşmanlarla, birleşen münafık müslümanlar, düşmanların tarafına dönerler ve düşmanlarla birleşirlerde) yakalayıp» bulduğunuz yerde öldürünüz. Ancak, aranızda misak (anlaşma) bulunan bir kavme (kavmin ülkesine) girerlerse, (hayır)»

(En-Nisâ: 90)

E. Sulhseverlik.

«Eğer onlar anlaşma (silm) yoluna giderlerse, sen de anlaşma yoluna git.»

(El-Enfâl: 61)

F. Yer yüzünde fesat çıkarmaktan ve dünyayı karıştırıcı faaliyetlerden çekinmek.

«Bu ah ire t evini o kimseler için kıldık ki, yer yüzünde kendilerince büyüklük taslamazlar, fesad da çıkarmağa kalkmazlar, işte son netice takva yolunu tutanlar içindir.»

(Ei-Kasas: 83)

G. Muharib olmayan ve düşmanca hareketlerde bulunmayan kavimlerle dostça geçinmek.

«Sizinle din yolunda savaşa girişmemiş ve sizi ülkenizden çıkarmamış bulunan kimselerle iyilikle geçinmeniz ve kendilerine karşı dostça (davranıp) ölçü ile (adaletle) muamele etmeniz hususunda Allah sizi men eylemez. Elbette ki Allah ölçüyü gözönünü bulunduranları (adaleti nazara alanları) sever.»

(El-Mümtehine: 8)

H. İyi geçinmek isteyenlere karşı iyilikle muamele etmek.

«Acaba iyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?»

(Er-Rahmen: 60)

I. Hadleri aşan ve Ölçüyü kaçıranlara karşı, aştıkları ve kaçırdıkları ölçü miktarınca muamele etmenin lüzumu.

«Siite tecavüz etmiş bulunan kimseye karşı tecavüz ettiği gibi (ayni şekilde) tecavüz ediniz. AHah'dan da korkunuz, elbette ki Allah müttakiler (AHah'dan korkanlar) ile birliktir.»

(El-Bakara: X?A)

«Karşılık yapacak olursanız, size nasıl karşılık yap-ımsırsa o şekilde karşılık yapınız. Fakat sabr ederseniz, ette ki sabr edenler için böylesi daha hayırlıdır.»

(En-Nahl: 126)

«Fenalığın karşılığı ayni şeliilde fenaliktir. Fakat birisi afv edin de anlaşırsa, onnn ecri Allah'a aittir. Elbette ki Allah zalimleri sevmez. Zulüm görmüş olduktan (haksızlığa uğramış bulunduktan) sonra yardım görmüş olonn (karşılık almış bulunan) birisi için bir yol (diyecek) yoktur, işte yol (diyecek) o kimseler içindir İti, böyleler! halka zulmeder, yer yüzünde de haksız olarak ayaklanma yolunu tutarlar.. Böylçlerine dertli azab vardır.»

(Eş-Şuara: 40-42) [\[33\]](#)

17. Hükümetin Hususiyetler!

Kur'an-ı Kerim, hükümetin plânını, yukarıda zikredilen onaltı esas nokta halinde gözlerimizin önüne sermiş bulunmaktadır. Bunların bariz hususiyetlerini aşağıda <| belirtelim ;

1. Müstakil bir millet (kavm) tarafından, bu hükümet şu şekilde kurulur:

Evvelâ millet, irade ve ihtiyaratına sahib bulunacaktır. Kendi isteği ve nzasıyle, Âlemlerin Rabbi'nin önünde eğilecektir. O'nun yüksek hâkimiyeti altında, yer yüzünde, ilâhî hükümranlığı yerine, bir nevi hi:ııVt vazifesini kabul eder. Allah'ın tâyin etmiş bulUL-Jn-u .stikamette ve vazettiği hükümlere mutabık olarak, n.^Liıula gösterdiği esaslar dahilinde ve Resûl'ü vasuaüyie tebliğ ettiği emirlere göre işlerini tedvir eyler.

2. Yeryüzünde Allah'ın gerçek hâkimiyetini (Hâki-miyet-i mahz) teessüs ettirdikten sonradır ki, hakikî teokrasinin temel 'nazari yel eriyle ittifak edilebilir. Fakat hemen işaret edelim ki, bu nazariye ile bildiğimiz ve gördüğümüz pratik teokrazi arasındaki farkı da gozönünde bulundurmamak icabeder. Zira bu iki teokrazi şeklinin yollan birbirinden ayrıdır. Teokrasinin tatbikî şeklinde, dinî liderlerden mürekkep hususî bir zümre, yeryüzünde Allah'ın has naibliği ve vekilliği iddiasında bulunurlar ve kanunun (Ehli hail ve'l-Akd) diye isimlendirdiği üstün idareciler kadrosuna ait vazifeleri kendiliklerinden deruh- te ederler. Böyle bir teokratik hükümet anlayışı içinde bulunan ehl-i iman ise (ki buradaki ehl-i İman, bilerek, anlayarak Âlemlerin Rabbi'nin emirlerine teslim olmuş kimselerdir) kendilerini, yeryüzünde, Allah'ın vekili ve halifesi olarak ortaya atarlar. Bu sebeple de, dünya mes'-elelerine taallük eden işlerin en iyi şekilde sadece kendileri tavafından görülebileceğini ve bu salâhiyetin münhasıra?! kendilerine ait olduğunu iddia ederler.

3. Hükümet, Cumhuriyet esasları bakımından, şu hususlarda demokrasi Cumhuriyetleriyle müttefiktir: Burada da hükümeti kurmak, işbaşına getirmek, yahut değiştirmek veya vazifeden uzaklaştırmak: halkın rey-le-riyle olacaktır. Fakat hemen söyleyelim ki buradaki halk tâbiri, tarrfamiyle bası boş bırakılmış halk manasına gelmez. Bundan dolayı bu halk, hükümetin kanunlarını, yaşayış usulünü, dahil ve harici siyasetini, hükümete ait bütün vesileleri ve vasıtaları kendi isteğine, nefsanî arzusuna göre hazırlayamaz. İşleri, her istediği tarafa çekip götüremez. Burada Allah'ın, Resûl'ü vasitasiyle göndermiş bulunduğu üstün bir kanun vardır ki, bu kanunun usulü, hududu, ölçüsü, ahlâkî ahkâm ve hidayetleri başı boş halkın isteklerini, arzularını frenler, intizama sokar, zapt ü r.apt altına alır. Hükümeti, hedefleri belli, muayyen bir yola sevkeder. Fakat burada asıl mühim olan nokta, hükümetin de bahsi geçen kanunlara, prensiplere, usul ve ölçülere karşı gelmek, riayetsizlik göstermek se-lâhiyetinin asla bulunmaması gerçeğidir. Hükümetin no icraî organında, ne teşriî organında, ne adliyesinde, ne de bunların heyeti umumiyesinde böyle bir selâhiyet yoktur. Hattâ halkın bizzat kendisi bile bu kanunu ortadan kaldırmak veya değiştirmek hakkına mâlik değildir. Böyle bir fiile teşebbüs ise iman dairesinin dışına çıkmak demektir,

4. Hükümet, öyle bir nazari teşkilâtır ki bu hükümeti'yürütmek, devam ettirmek imanm halk vicdanına tahmil ettiği zaruri bir vazifedir. Çünkü halk, hükümetin hikmeti vücudunu teşkil eden nazariyelere inanmıştır. Bununla beraber, temel prensiplere inanmayan ve bunları benimsemeyenler do muayyen kanunlara tâbi olmak şar-livle vatandaşlık haklarını muhafaza eder ve Müslüman ülkede oturup normal yaşayışlarına devam edebilirler. Hattâ iman edenlere verilmiş bulunan bütün medenî haklardan aynı şekilde istifade imkânına da sahiptirler,

5. Hükümetin karakteristik vasıflarından birisi de şudur ki, vatandaşlarla devlet arasındaki bilûmum münasebetlerde, ne rengin, ne soy ve sopun, yani ırkî hususiyetlerin, ne lisan farklarının, ne de coğrafi ayrılıkların . asla yeri yoktur. Yeryüzünün neresinde yaşarsa yaşasın, bütün insanlar, mevcut usulleri, vazedilen prensipleri kabul ettikleri takdirde, aralarında herhangi bir fark, bir imtiyaz ve taraflılık bahis mevzuu olmadan, tamamiye müsavi hak ve şartlarla bu nizamı yürütme, idame ettirme işine iştirak etme hakkını haiz olurlar. Dünyanın herhangi bir yerinde, böyle bir usulle kurulmuş bir hükümet varsa işte bu «İslâmî Hükûmetsin tâ kendisidir. İsterse Afrika'da kurulmuş bulunsun, İsterse Amerika'da yahut Avrupa'da meydana çıksın, Asya'da teessüs etsin, müsavidir. Hükümetin başında bulunanlar beyaz ırktan olabilecekleri gibi siyah ve sarı ırk m evlâtları arasından da seçilmiş bulunabilirler, bu takdirde netice yine değişmez, Çünkü bu gibi tâli sebepler hükümet mevzuunda mesele teşkil etmez. Böyle ideolojik bir hükümetin, mahiyeti iti-burîyle milletlerarası bir karakter taşıması da mahzurlu değildir. Şu kadar var ki yeryüzünün muhtelif yerlerinde bu şekilde meydana gelmiş ideolojik devletlerin hepsi de birer «İslâm Hükûmeti»dir. Bunun gibi ideolojik temellere müstenid hükümetlerde milliyetçilik (memleketçilik, hemşehricilik, aşireteilik) yoktur. Bunun yerine hâkim fikir olarak tamamen insanî kardeşlik esasına bağlı bir ideal vardır. Elbette ki böyle bir vasat içinde insanlar birbirlerine yardım edeceklerdir. Fakat, unutmamak lâzımdır ki ayrı ayrı yerlerde teşkil edilen bu ideolojik devletior bir araya gelmek suretiyle âlemşümül bir hükümet teşkil edebilirler.

6. Bu hükümet, nefsanî istekler ve maksatlara değil fakat tamamiye ahlâkî temellere istinad edecektir. Hükümet teşkilâtına hâkim olacak asıl ruh ise Allah korkusu ile birlikte daima iyi, güzel ve doğru olanı yapmaktır, Buradaki hükümetin esas temelini fazilet değerleri teşkil edecektir, İdarecilerin do (Ehl-i hail ve'l-akd, seçilecek olan kimseler) zihnî, fikrî ve cismanî ehliyet şartları yanında ayrıca ruhî ve ahlâkî liyakat şartlarına sahip bulunmaları lâzımdır. Bundan başka idarî mekanizmanın muhtelif şubelerinin, diyanet ve emanetlerine güvenilir, her türlü şaibeden uzak,

adalet ve insafî gözeten kimselerin cihide bulunması şarttır. Hükümetin haricî siyasetinin ana prensibi ise tam bir doğruluk ve açık sözlülük esasına dayanır. Bu sebeple muahedelere, verilmiş, bulunan sözlere ve atılan İmzalara son derece bağlı bulunmak zarureti vardır. Milletlerarası siyasetin ana hedefi adaleli tesis ve iyi komşuluk münasebetlerini geliştirme yolunu tercih etmek olmalıdır.

7. Buraya kadar yapılan izahlardan da anlaşılmalıdır ki bu hükümet bir gestapo (polis) hükümeti değildir. Onu işleri, sadece hududJarı korumak ve asayişî temin etmekten ibaret de değildir. Belki de bu hükümetin kurulmasında bir takım başka maksad ve gayelerin bulunduğunu da hesaba katmak icap edecektir. Böylece, bu hükümetin içtimaî adaleti tesis etmek, fenalıkları ortadan kaldırmak, serlerin kökünü tamamiyle kazımak gibi gayelerin tahakkuku için kurulmuş olacağını düşünmek gerekir. Çünkü Mi kûm tein asıl vazifesi de esas itibarıyla bunlardan iba-roLdir.

8. Bazı haklara sahib olmak, makam, mansıb gibi ve buna benzer şeyler üzerinde muayyen imtiyazları kazanmak gayesiyle hareket etmek bu hükümetin maksadına uymaz. Bu hükümette herkes birbirine müsavidir. Kanun karşısında kimsenin kimseden farkı yoktur. İyiliği teşvik, fenalığı menetmek ve Allah karşısında mesul olma duygusu bir tarafa dursun, fakat miliot fertleri de içtimaî gayeleri gerçekleştirmesi ve kei.di bünyesine ait hususları halletmesinde, ayrıca bu saydığımız maksad-lann tahakkuku için hükümetle ittifak halinde bulunmalıdır. Hiç kimse zarurî yaşama şart ve imkânlarından mahrum edilmemelidir. İşte bu hükümetin esas gayelerinden biri de budur.

9. Hükümet erkânı ile vatandaşlar arasında tam bir muvazene bulunmalıdır. İdareyi ellerinde bulunduranlar, sâdece bu vazifeleri sebebiyle:, kendilerini iktidarın yegâne sahibi mevkiinde göremezler. Halk, onların kulu ve kölesi değildir. Buna mukabil, bizzat vatandaşlar da kendilerini her bakımdan başıboş ,< e her hususta müstakil telâkki edemezler. İsteddiği gibi faaliyet göstermekte, bûdiği yolu tercih etmek hususunda her imkâna sahip değildirler. İçtimaî münasebetlerde, idarecilerle idare edilenler arasında düşmanlık yoktur.

Bir taraftan, vatandaşların esas hakları güzönünde tutularak, banlara son derece dikkat ve itina gösterilirken, diğer taraftan da kanunun, hükümetten daha üstün olduğu gerçeği hiçbir zaman unutulmayacaktır. İKLi.d.ar. işlerin tedvirinde müşavere esasına bağlı bulunacak ve bütün meseleleri istişare yolu İle neticelendirmeyi şiar edinecektir. Her ne şekilde olursa olsun hükümet, şahsiyetin ilerlemesine, gelişmesine mâni olmak şöyle dursun, bilâkis fertlere, şahsiyetlerinin teşekkülü için, her türlü fırsatı hazırlayacaktır. Buna mukabil vatandaşlar da kendilerine düşen vazifelerin ifasına dikkatle bağlı bulunacaktır. Ahlâk yolunu tercih edecek, Allah'ın üstün kanununa tabi olacak ve bu kanunla teabit edilen hudud ve ölçüleri hiçbir zaman aşmayacaktır. Allah tarafından tebliğ edilen kanuna olduğu kadar, hükümeti idare eden-ler-3 de itaat edecek, iyiliklerin yayılması hususundaki çalışmalarında ona yardımcı borç bilecektir. Hükümet nizamının, bir zarara uğraması ihtimaline karşı, bu zararı ortadan kaldırmak hususunda vatandaşlar, canla, başla, mal ve mülkleriyle çalışacak ve bu nizamı muhafaza etmek uğrunda her türlü fedakârlıktan çekinmeyecektir.

[34]

İdarecilik Usûlü

Geçen babda Kur'an-ı Kerîm'in siyasî tâlimini beyan ettik. Bu tâlim, Allah'ın ResûTtinün (S.A.V.) amelî olarak ortaya koymuş bulunduğu usullerdir. Filhakika, İslâm'ın zuhurunda, Hazreti Peygamberin rehberliği- ve İic3erliği altında, müslüman cemiyetin sosyolojik ölçüleri bu çalışma neticesinde meydana gelmiştir. İşte bu içtimaî usuller, hicretten sonra kuvvetlenerek yavaş yavaş siyasî iktidar şeklini almış ve İslâmî hükümetin temelleri böy-iece atılmıştır. O kadar ki İslâmî hükümet, bu tâlimlerin neticesidir demekte bir mahzur yoktur.

İslâmî hükümet -nizamının bir takım hususî imtiyaz-' lara sahip bulunduğunu, bu farkların, onu, diğer hükümet şekillerimden ayırdığını anlattık.

Şimdi bu ayırıcı vasıfları birer birer şerhederek açıklayalım. [35]

1. İlâhi Kanunun Üstünlüğü

Hükümet nizamının esas temelini, hâkimiyet hakkının mutlak surette Allah'a ait olması keyfiyeti teşkil eder. Gerçi hükümeti idare eden ehli imandır. Ancak bu, hakikî bir hükümlerlik değil, asıl hâkimin bir nevi vekilliği, naibliği demektir ki hukuk dilinde böyle bir idare tarzının ismi «Hilâfet» (yerine geçmek) tir. Hilâfet nizamında hiç kimsenin, devlet işlerini mutlakiyet ve istibdadla idare etmeye hakkı yoktur. Belki burada Allah'ın kanununa bağlı bulunmak, onun gölgesinde ve tâyin ettiği, gösterdiği hududlar dahilinde çalışmak mecburiyeti vardır. Tabiatile böyle bir kanunun hükümleri de ancak Allah'ın Kitabı ve Resûl'ünün sünnetinden öğrenilecektir.

Hakikaten de, Kur'an-ı Kerim, birçok âyeti kerime ile bu kaideleri beyan buyurmuştur. Bundan evvelki bab-da bu hususları izah ettik. Bilhassa ağağdaki âyetler nazarı dikkate alınmalıdır.

En-Nisa: 59-64-65-80-105 El-Mâide: 44-45-47 El-Â'râf: 3 Yûsuf: 40 En-Nûr: 54-55 El-Ahzâb: 36 El-Haşr: T

Allah'ın İtesüTÜ de (S.A.V.) müteaddid vesilelerle bu hususlara işaret etmiş ve sarahaten beyanda bulunmuştur. Şöyle ki:

«Kitabullah'a sarılmanız lâzımdır. Onun helâlini helal bilmelisiniz, haramını da haram.» [36]

«Eibette ki, Allah, bazı hususları farz kılmıştır, onları ortadan kaldırmamalısınız, bazı haramlar da koymuştur, bu haramları da bozmamalısınız, bazı hududlar kararlaştırmıştır, bu hududları aşmamanız icap eder. Bazı hususlarda da bir ^ey buyunmuş, sukut ile geçmiştir, unutmamı,1?, esasda

sükût ile geçmiştir, sizin de bunların üzerinde mübahasa etmemeniz lâzun gelir.» [37]

«— Allah'ın Kitabına bağlanan, ona sarılan kimse, dünya hayatında sapıklığa düzmeyeceği, sayımlayacağı gibi ahirette de yolunu kaybetmez,

bedbaht olmaz.» [38]

«-- Size iki sey bırakıyorum. Bunlara sarılır, bağlanırsanız yolunuzu ga^ırınaz, sapıtmazsınız:

— Allah'ın Kitabı ve

— Kesûl'ünün sünneti.» [39]

«— Neye aarılınmuzu ei-i-ettiysem ona bağlanın, me-neltiğün şeyi ise bırakın.» [40]

2. Halk Arasında Adalet

Hükümet nizamının ayakta kalmasının ikinci esası sebebi, yine Kur'an ve Sünnet'te beyan edildiği üzere, kanun karşısında bütün vatandaşların eğit muamele görmesini sağlamaktır. En aşağılık bir fert ile en yüksek bir şahsiyet hakkında kanun, aynı şekilde ve müsavi şartlarla!! dahilinde, tatbik edilecektir. Burada hiç kimseye imtiyaz tanınmamıştır. Vatandaşlara farklı muamele edilemez. Allah "emri ile, Kur'an-ı Kerim'de, Nebi Aleyhisselâma 3u şekilde hitab buyurmuştur:

«— Sizin aranızda adaleti sağlamak için emir aldım.»

(Eş-Şûra: 15)

Yâni, ben, tarafsız bir şekilde adalet müessesesini yeryüzüne yerleştirmeye memur oldum. Benim işim, bir kimse hakkında, herhangi bir meselede taraf tutmak, yahut herhangi bir sebep dolayısıyla başka bir şahsa aleyh-darhk etmek değildir. Taassub güdemem. Benim nazarımda bütün insanlar müsavidir. Adalet ve insafın iktizasası da zaten budur. Haklı olan, ne olursa olsun, haklidir. Haksız olan da, kim olursa olsun, mutlaka haksızdır. Benim dinimde, hak ve adalet hususunda kimsenin imtiyazı olamaz. Bizden olsa da olmasa da...

«Haklı haklıdır. Büyük olsun, küçük olsun, zengin olsun fakir olsun, alelade bir kimse olsun, bu dinde ayrı ayrı hak ve hukuk yoktur. Günah herkes için günah, haram herkes için haramdır. Helâl herkes için helâl, farz herkes için farzdır. Ben de (S.A.V.) Allah'ın kanununa bağlı bulunmalıyım. Bu kanımdan istisna edilmiş değilim.»

Allah'ın Resulü (S.A.V.) bu hususu ayrıca şu şekilde izah buyurmuşlardır:

«Sizden Önce gelip gecen ümmetlerin helak olmalarının sebebi şudur: Onlar zenginleri bırakır, fakirleri zalandırırlandı. . Muhammeâ'in (S.A.V.)" varlığını elinde bulunduran Zata yemin ederim ki, eğer Fatıraa. (Kesûl'ü Ekrem (S.A.V.)'in kızı R.A.) böyle bir iş yapacak olursa, onun da elini keserim.» [\[41\]](#)

Hazret-İ Ömer {R.A.) şöyle buyurur; [\[42\]](#)

«Allah Resûl'ünün (S.A.V.) kendi nefsinde de nu-kayyed olduğunu gürdüm.» [\[43\]](#)

3. Vatandaşlar Arasındaki Eşitlik

Yukarıda izah edilen iki esasi prensipten şu üçüncü , kaide ortaya çıkar: Bu hükümet nizamında bütün vatandaşlar renk, soy-sop, lisan, memleket ve ülke farkı olmaksızın, hukuk bakımından birbirlerine müsavi olmalıdır. Herhangi bir ferdin, bir zümrenin, bir sınıfın, herhangi bir soyun ve hanedanın, bu devletin maddi ve manevî hududları dahilinde, her ne surette' olursa olsun, bir günâ imtiyazı, farklı durumu olmamalıdır. Ferdî hususiyet ve evsaf bakımından da bir kimse bankasına karşı alt ve üst durumunda bulunamaz.

Kur'an-ı Kerim bu hususu şu şekilde beyan buyurmuştur:

«İşte mü'minler hep kardeşirler.»

(El-Hücurat: 10)

«Ey iman etmiş bulunan kimseler, işte biz sizi bii- erkekten ve bir kadından yarattık, ve sizi kabilelere ve oymaklara ayırdık ki birbirinizle altlamasınız, tamdasınız. Elbette ki sizin içinizden Allah indinde en makbul olanı-ııız, en muttaki olanmmlır.»

(El-Hücurat: 13)'

Allah'ın Resûl'ü (S.A.V.) bu umumî kaideyi aşağıdaki şekilde izah buyurmuşlardır.

«Allah sizin suratlarınıza ve inallarınıza değil, kalb-lerinize ve amellerine bakar.» [\[44\]](#)

«Müslümanlar kardeşir; kimsenin lümseye, takva müstesna, bir günâ üstünlüğü yoktur.» [\[45\]](#)

«Ey halk! Dikkat edin. Elbette ki sizin bir (ve tek) Allah'ınız vardır. Ne Arabın Aceme (Arap olmayana) ne de Acem'in Arab'a üstünlüğü var. Ne bir siyahın kırmızıya (beyaz renkliye) ne de bir kırmızının, siyaha, üstünlüğü bulunmaktadır. Bir üstünlük varsa, ancak taicvâ (Allah'tan korkup doğru yolda gitmek) iledir.» [\[46\]](#)

«Her kim «"Jeshedu en lâ ilahe il&İlau» der getirip) ve bizim kiblemize dönerse (yüzünü bizim kiblemize çevirirse) ve bizim namazımız gibi ır&maz kılar, kestiğimiz eti yerse, İşte o müslümaidır. Müüiuanlara farz olan şeyler, ona da farzdır. Müslümanlar üzerindeki hakkı müslümanlannki gibidir.» [\[47\]](#)

«Müminlerin kanı birbirleriyle aynı Öliüdedir, yek diğerlerinin karşısında da müsavidirler. Onların en aşağılık bir şahsının mesuliyeti hepsinin boynunadır.» [\[48\]](#)

«Müslümana «ssye yoktur.» [\[49\]](#)

4. Hükümetin Mes'ulfiyetl Ve Vecibeleri

Bu hükümet sisteminin yaşaması için dördüncü mühim kaide şudur:

— Hükümetin bizzat kendisi, seîâhiyetleri, sahip ol duğu maddî değerler, Allah'ın ve halkın (milletin), bu otoriteyi temsil edenlerin eline tevdi edilmiş emanetinden başka bir şey değildir. O halde bu değerler, emanete dikkat etmeaün bilen, doğru, imanlı ve adil insanlara verilecektir. Öyle ki, emanetler bahsinde, Inc. künae, keyfi olarak veya şahsî gayelerle tasarruf hakkına sahip bulunmayacaktır. Emanetlerin kendisine tevdi edildiği kimseler bunları korumakla mükelleftir. Kur'an-ı Kerim'in bu husustaki hükmü şöyledir:

«— Elbette id, Allah size, emanetleri elil olan kimselere tevdi etmenizi emreder. Halk arasında hüküm vermek için hâkem olursanız adaletle» hükmediniz. Igte AUah size ne güzel öfûd verir. Elbette, Allah duyan ve görendir.»

(En-Nisâ: 58)

Resul Sallallahü Aleyhi ve Sellem'in bu husustaki beyanı da şöyledir:

«— Dikkat ediniz! Hepiniz çobansınız. Sih'ünüaden mes'lusünüz. En büyük lider halka çobanlık edendir. O da sürtüşünden (ruiyetinden) mes'uldür.» [50]

«Müslümanlara valilik eden bîr kimse, müslümanla-ra karşı hiyanet içindeyken ölürse Allah bu valiye cennetini haram kılmıştır, başka bir kurtuluşu da, yoktur.» [51]

«Müslümanlara valilik eden bir emir, onlar için ea-İjsma-z ve m Üsl umanlara karşı olan vecibelerini eda etmezse, asla müslumanlarla birlikte cennete giremez.» [52]

«Ey Ebâ Zer! Sen zayıf bir kimsesin. Bu da (devlet işi) bir emanettir. Kıyamet günü rüsvayhğa ve pişmanlığa tmbep olabilecek İşlerdendir. Bu isi elinde bulunduran kimse hakkını vermelidir (hakkiyle elinde bulundurmalı, çalışmalıdır) mesuliyetini tam olarak eda etmelidir.» [53]

«Hiyanetin en büyüğü, bir valinin, kendi halkı araticürote kalkmasıdır. (Halktan menfaat sağlainsa-Midir).» [54]

«Bize bilfiil vali ola...k kimsenin karısı yoksa evlenir, yanında çalınacak hademesi (uşağıj yoksa bir hademe (uşak) edinir. Ötuı^eak yeri yoksa oturacak yer teinin eder, bineceği yoksa bir binek bulur. Banlardan başka bir şey yapmış olursa o zaman, ya hiyajietkârdır yahut da hırsız.»- [55]

«Emirlik etmiş bulunan kimse, halk arasında, hesap kitabı en uzun sürendir, azabı da en ağır olan. Emir olmayan kimse ise, hesap kitab bakımından, en kolay hesabı görülenidir, azabı da en hafifinden olan. Çünkü emirler, halk arasında, mü'minlere znlm etmeğe en yakın olan kimselerdir. Her kim mü'minlere zulmetmişü mutlaka Allah'a liy&jittt etmiştir.» [56]

Mü'minlerin emiri Hazreti Ömer (R.A.) buyuruyor: [57]

«Fırat nehrinin sahilinde bir keçî yavru düşürüp bu yavruyu zayı ederse, korkarım ki, onun da hesabını Al-lahü Teaiâ bendea sorar.» [58]

5. Şûra (Müşavere) = Danışma

Bu hükümetin en mühim prensiplerinden birisi de devlet işlerinin müşavere etmek suretiyle tedviridir. Hükümet her hususta milletin (veya temsilcilerinin) reylerine müracaatı zarurî jÖrür ve alman kararlarda rızalarını tahsil etmeyi bir vecibe bilir. Muhakkak olan nokta şudur ki, hükümet nizamının yürütülmesi -ancak müşavere ile mümkün olabilir. Kur'an-ı Kerim bu hususu şu şekilde tesbit eder:

«Ve onlarla emr'de (devlet işleri hususunda) mü^a verede bulun.»

(Eş-Şuara: 38) Hazreti Ali (R.A.) der ki :

«Bir gün Resul lülah'ı (S.A.V.) huzurundaydım. «Ya Resühüiah, sizde» sonra, Kur'aa-ı Kerim'de hükmü bulunmaya», sizin de temas buyurmadığınız meselelerle karşılaşırırsak ne yapacağız» diye sordum.»

Resul Sallallahü Aleyhi ve Sellem :

«— Ümmetimin abidlerini toplayınız. Kendileriyle müşavere ediniz. Fakat sadece bir kişinin reyî ile meseleleri halletmeye kalkmayınız. (Bir tek reyle iktifa etmeyiniz.)» [59]

Hazreti Ömer diyor ki :

«— M üsli inanlarla istişare etmeden, kemlisi veya bu\$ka biriyi i<ını halkı rey vermeğe davet edeni Öldürmemeniz size helâl olmaz —onu ödürmeaiz icab eder—» [60]

«— Müşaveresİz hilâfet [61] (memleket idaresi) yoktur.» [62]

6. Doğru İşte İtaat (El-Ltaatü Fi'l-Ma'ruf)

Hükümetu itaat ancak doğru iş (maruf) için olacaktır. Ailah'ın emirlerine kargı gelen (masiyet) işlerinde ise hükümetin, halktan itaat istemeğe hakkı yoktur. Esasen bu gibi hallerde halk da hükümete itaat etmez. Başka bîr İfadeyle, böyle bir ' kaidenin vâz edilmesindeki - makaad şudur ki, vatandaşlar, ancak kanun dairesinde- icraatta bulunduğu müddetçe hükümetin emirlerini dinleyebilirler. Aksi takdirde idareci zümre, kanuna aykırı emir vermeye kalktığı takdirde, ne bu emir dinlenir, ne de bu husua-ta kendilerine İtaat edilir. Kur'an-ı Hâkim Resûlullah (S.A.V.)a biat edileceği sırada, bu biatin ancak doğru ve kanunî işlerde yapılmasını şart koşmuştur. Halbuki Zaü Risalctpenahilerinden hiçbir zaman masiyetin zuhur etmeyeceği bilhassa bilinen esaslardandır. Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'in şu nassı ile sabit olmaktadır:

«İşte onlar doğru iş (maruf) hususunda sana karşı gelmesinler.»

(El-Mümtehine: 12) Resulü Ekrem de bu hususta şöyle buyurmuştur:

«Masiyet için emir verilmedikçe her müslümana dinlemek ve itaat etmek düşer, ister hoşuna gitsin isterse gitmesin. Fakat masiyet yolunda emir verilince ne dinlemek kalır ne de itaat.» [63]

«Allah'a karşı masiyet hakkında itaat yoktur, itaat ancak maruf (doğru iş) içindir.» [64]

Bundan başka Resulü Ekrem (S.A.V.):

«Allah'a karşı masiyet yolunu tutana itaat yoktur.»

«Halk'a karşı masiyet hususunda hiç bir mahlûka itaat yoktur.»

«Allah'a itaat etmeyene itaat yoktur.» buyurmuşlardır.

Diğer bir yerde ise:

«Valilerden herhangi size masiyet için emir verirse, ona itaat etmeyiniz.» [65] buyurulmaktadır.

Hazreti Ebu Bekir (R.A.)'in bir hutbesinden;

«H'r kim Muhammed (S.A.V.) Ümmetinin islerinden bir 15e girerse (bu iş onun eline tevdi edilirse), sonra da halle arasında Kitabullah mutabik şekilde çalışmazsa, Allah'ın laneti üzerine olsun.» [66]

Bu sebeple, halife olduktan sonra verdikleri ilk -nutukta Hazreti Ebu Bekir, bu hususu şu şekilde beyan buyurmuştur: .

«Allah'a ve Resulüne itaat ettiğim müddetçe bana itaat edeceksiniz, fakat Allah'a ve Kesûlüne karşı gelirim, o zaman si/ de bana itaat etmezsiniz.» [67]

Hazreti Ali (R.A.) buyurmuştur:

«Müslümanların imamına (Devlet Reisi) farzdır ki Allah'ın nas kılmış bulunduğu kanun üzerine işleri hail ü i'asl eylesin, emanetleri de eû> kılsın. İşleri bu şekilde devanı ettirdikçe, onu dinlemek ve itaat etmek halka da farz olur, çağırıldığı zaman da halkın gitmesi ümm gelir.» [68]

«İlen ne zaman size Allah'a itaat hususunda emir veririm, o zaman siz de bana itaat etmelisiniz.» [69] İşler ho-şumuzii giden, isterse gitmit-yenü bir iş olsun, fakat Allah'a karşı masiyet hususunda !./a emir verecek olursam hiçbir kimse için, mas'yei: nususunda İtaat etmek yoktur, itaat, ancak maruf (doğru iş) içindir.» [70]

7. İktidara Gelmek Hususunda İstekli Ve Haris Bulunmanın Men Edilmiş Olması

Böyle bir hükümetin esas kaidelerinden biri do şudur ki: Mesuliyeti üzerine alacak olanlar, sadecu makam ve mal hususunda değil, hattâ hilâfet (memleket idaresi) mevzuunda bile istekli ve haris olmayacaklardır. Zira muhterislerin, makam düşkünü kimselerin bu hükûnoite yeri yoktur. Bu hususu Kur'an-ı Kerim gu şekilde açıklamaktadır:

«İşb» ahi ret evini, o kimseler için kıldık ki, bunlar yeryüzünde ne buyükiik taslamaya kılıtlarlar ne de fe-sad çıkarmağa bakarlar.»

(El-Kasas: 83) . Resulü Ekrem (S.A.V.) ise:

«Allah'a yemin ederini ki, biz iğlerimizi öyle bir kimseye tevdi edemeyiz ki, bu kimse, İstekli bulunsun yahut da bu işler için ihtiras sahibi olsun.» [71]

«Bize göre sizin aranızda, en fazla hiyanetkâr olanınız, en çok istekli ve ihtirash olanımızdır.» [72]

«Her kim istekli ve ihtirashlı olursa, biz onu işimizde kullanamayız.» [73]

«Ey Abdurrahman İbn-i Semere, emirlik isteme, nitekim eğer sen isteyerek bunu elde edersen o zaman bir mesele içitt Allah tarafından vekil kılınmış olursun, yolu eğer istemeksizin [74] sen bunu elde edersen, o zamanı bu işe yardım etmiş bulunursun.» [75]

8. Hükümetin Zaruri Oluşunun 'Sebebi Ve Maksadı Vücudu

Başta bulunan ve hükümet iğlerini tedvir eden kimselerin ilk vazifeleri, bu ya^ayu? nizamını, herhangi bir değişikliğe tâbi tutmadan, ilâve ve eksiltme yapmaksızın, bir bütüa olarak hâkim kılmak için çalışmaktır. Bununla beraber ahlâk ölçülerini gözönünde bulundurmak suretiyle bu Ölçülere mutabik iyilikleri yaymak ve fenalıkları ortadan kaldırmak da vardır. Kur'an-ı Kerim hükümetin maksadı vücudunu şu şekilde beyan buyurmuştur:

«Bizini, yeryüzüne yerleştirdiğimiz kimseler, namazı kılan ve zekâti Ödeyen, marufa (doğru iş) enir eden ve münkerden (eğri iş) men eden kimselerdirler.»

(El-Hacc; 41 j

«Ve işte böyle, biz sizi aracı bir ümmet kıldık İd, Ke-sûlün size şahid (gözcü) olduğu gibi siz de halkm üzerine şahİd (gözcü) olasınız.»

(El-Bakara: 143)

«Siz halkın arasından seçilip çıkarılmış iyi bir ümmetsiniz ki, marufa (doğru is.) enir edip münker (eğri jş) den men eder, Allah'a da imân eylersiniz.»

(ÂI-i İmran: 110)

Kâinatın Efendisi ve ondan önce gelmiş bulunan bütün Peygamberler (A.S.) de bu işin tahakkukuna memur1 idiler. Kur'an-ı Kerim'in buyurduğu gibi:

«Dini kaim kılıp kökleştirsınler ve tefrika.çılıürma-sınlar.»

(Eş-Şûrâ: 13)

Zat-ı Risaletpenahi ler inin (S.A.V.), gayri müslim bir dünya karcısında, bütün, çalışıp didinmelerinin, çırpınmalarının ve uğraşmalarının sebebi*de şudur:

«Din, tamamen Allah'ın dini olsun (Allah'ın dini tamam yerleşsin).»

(El-Enfal: 39)

Bütün enbiyanın (A.S.) ümmetlerine de, Kâinatın Efendisinin ümmetine olduğu gibi, şu emir verilmiştir:

«Hulusi nijfetle Allah'a, ibadet etsinler ki, temiz din onun dmi diye kökteşsin (oiün pak dînî yerlersin tiye).»

(El-Beyyine: 5)

İşte bundan dolayı, Allah'ın Resulü (selât ve selâm ona olsun) tarafından ttsis edilen hükümetin asıl vazifesi bütün bir dinî nizamin yeryüzünde yerleşmesini temin etmektir. Bu nizamda, dışardan, herhangi bir yabancı unsur karışmasın. Öyle ki bu yaşayış tarzına, muâşerete ve onun içtimâî hayalına hariçten indî bir şey ilâve edilmesin. Millet arasında ayrılık gayrdık çıkmasın. İşte, Kâinatın Efendisi, hem sahabelerine hem de kendisinden sonra devlet işlerini yürütecek insanlara, bu hususta tekrar tekrar tenbihlerde bulunmuş ve buyurmuşlardır ki;

«İSizim işimizde aslında ve esasında olmayan, sonradan çıkma (uydurma) şeyleri uydurup katan kimselerin İlâveleri reddedilecektir. Kabul değildir.» [\[76\]](#)

«Size uydurulmuş şeyler (muhaddesat) hakkında dikkatli olmanızı tavsiye ederim. tŞte, uydurulmuş? olan her sey bid'attir, her bid'at da dalalettir, (sapıklık).» [\[77\]](#)

«Her İdin bid'at (uydurma şey) koyan bir kimseyi överse, elbette ki Islâmın dağılmasına yardım etmiş olur.» [\[78\]](#)

Kâinatın Efendisi (selât ve selâm ona olsun), su ha-disleriyle de bu hususlara ayrıca işaret buyurmaktadır.

«Allah indinde sevilmeyen üç kimse vardır, bu üç kimseden biri:» [\[79\]](#)

İslâm da cahiliyye usullerini yürütmek yoluna giden kimsedir.» [\[80\]](#)

9. Emrî Bîlmaruf (İyiliği Emretmek)

Ve Nehyi Anilmünker'in

(Kötülükten Menetmek) Farz

Oluşu Ve Bunun Hakları

Bu hükümetin mümeyyiz vasfı olarak miz son kaide gudur:

Böyle bir hükümetin doğru yolda yürüyebilmesi için bazı şartlar lâzımdır. Meselâ millet arasında, içtimâî inc-üelelerde söz hakkı yalnız bir kişiye verilmemiştir. Belki milletin her ferdine, daima hak sözü söylemek, iyiliği himaye etmek, muâşeret meselelerinde olduğu gibi içtimâî hadiselerde ve memleketin umuruna ait işlerde yanlıg bir hareketle karşılaştığı zaman, derhal bunları düzeltme çarelerini aramak, imkân nisbetinde hataları ıslah etmeye çalışmak ve bu hususta bütün gücünü, kuvvetini sarfet-mek de farz kılınmıştır.

Kur'an-ı Kerîm'in emri:

«İyiliğe ve talrvaya (Allah'tan korkup doğru yolda yürümek) yardım, ediniz, günaha ve aşırı gitmeğe yardım etmeyiniz.»

(El-Mâide: 2>

«Ey iman etmiş bulunan kimseler, Allah'tan korkunuz (çekinüüz) ve doğru dürüst (maruf) söz söyleyiniz.»

(El-Ahzâb: 20)

«Ky iuuu etmiş bulunan kimseler, luLüeu (Jast-Ölcü) İtalını kılmu yolunca çalışaalarda olunuz, Ali alı için şe-İmdot edenlerden olunuz, İsterse kendi nefsiniz için olsun, isterse, ana babanız için, isterse yakınlarınız için olsun (adaletten ayrılmayınız).»

(En-Nisâ: 135)

«Münafık erkekler ve münafık kadınlar, birbirlerin-dendr. Onlar münkere (eğri. is) emreder ve maruf (doğru is)'dan men ederler...»

«Mümin erkeklerle, mümin kadınlar da birbirlerinin koruyu cidarı di dar, marufa (doğru iş) emreder ve mün-kerden (eğri i?) jrnederler.»

(Et-Tevbe: 67-71)

Kur'an-ı Kerim'de ehli imanın vasıfları gu gekilde beyan buyurulmuştur:

«Marufa emrederler, münkerden, men ederler ve Al-lal'm hududmü (Ölçülerini) korurlar.»

(Et-Tevbe: 112)

Hazreti Peygamber (S.A.V.) de bu hususu gu gekil-de izah buyurmuştur:

«Sizden herhangi bir kimse bir münker (eğrilik) görürse, eli İle onu düzeltmelidir, eli ile düzeltemezce, düzeltmek imliânı olmazsa, o zaman dili [\[81\]](#)

ile düzelterektir, yok dili ile de düzcltemezse, düzeltmek imkânı bulamazsa, kalbi ile, bu da îmanın en zayıf tarafıdır.»

«Btmuon soura, yakışksız bir zümre is başına gelir, söylediklerini yapmaz ve yapmadıklarını söylerler, emir verilmemiş oldukları şeyleri yaparlar, her kim eli Ue onlara karşı koyup, mücadele edip, savaşırsa o kimse mümin kimsedir. Dili ile de onlara karşı koyup savaşırsa yine mümin kimsedir, kalbi ile onlara karşı koyup savaşa girişen kimse de yine mümin kimsedir. Bundan sonrasında artık hardal tanesi kadar bile iman yoktur.» [\[82\]](#)

[\[82\]](#)

«Cihâdın en faziletlisi, zalim hükümdarın karşısında adaletli (yahut da hak) sözü söyleyebilmektir.» [\[83\]](#)

«Halk bir zalim görüp de, onun elinde yapışmazlarsa (manî olmak için) ihtimal ki Allah onlara umumî azap gönderir.

İŞte benden sonra bazı emirler iş başına gelirler ki, onların yalanlarına doğrudur, diyenlerle, onların işledikleri zulümde kendilerine yardım edenler,

benden değildir, ben de onlardan değilimdir.» [\[84\]](#)

«Pek uzak değil, sizin için Öyle Önderler ortaya çıkar ki, sizin miktarınızı ellerine geçirirler, ne söylerseniz yalan olur, ne yaparsanız kötü iş olur, siz onların kötülüklerine iyidir demeyince ve onların yalanlarını doğru diye söylemeyince, sizden memnun olmazlar. O zaman siz de onları yola getirmek için kendilerinin karşısında hakla söyleyeceksiniz, eğer onlar Ölçüyü kayırırlarsa ve bir kimse de bu yolda ölmüş olursa, elbette ki ölmüş

bulunan bu kimse şelüd olarak ölmüştür.» [\[85\]](#)

«İler kim bir hükümdarı memnun etmek için AUah rızası hilâfına bir şekilde konuşursa, Allah'ı» dininden çıkmıştır.» [\[86\]](#)

Hülef-i Raşidin Ve Onların Hususiyetler!

Geçen bablarda İslâmın memleket idaresi mevzuundaki usulleri beyan edildi. Kainatın Efendisinden (selat ve selam ona olsun) sonra Hülafa-yi Raşid'in de memleketi bu metodiyla idare etmişlerdir. Bu zatlar doğrudan, doğruya Hazreti Peygamberin emri altında yetişmiş, O'nun terbiyesi ile gelişmiş, yanında bulunmuş, İslâmî yaşayışın her safhasını Zatı Saadetlerinden öğrenmişlerdi. Herbiri, hükümet nizamının yürütülebilmesi için İslâm ahkâmının ve İslâm ruhunun ayakta kalmasının şart olduğunu biliyorlardı. Kâinatın Efendisi, kendisinden sonra herhangi bir kimsenin, bir galisin veya zümrenin, yerlerine geçmesi hususunda işaret buyurmamış olmalarına rağmen, İslâm ruhu ve İslâm düşüncesiyle yetişmiş bulunan Hülafa-yi Ragidin İslâmî yaşayışın iktizası gereğince, bir müşavere hilafetinin zarurî olacağını düşünmüşlerdi. Öyle bir sistem ki, burada ne bir aile, ne bir hanedan hükümranlık edebilecekti. Ne de herhangi bir kimse, kuvvet kullanarak, zorla iktidara gelecek hilafet makamını eline geçirebilecekti. O devirde hiç kimse, hatta ismen dahi olsa, böyle bir şeyi düşünmüyor, buna benzer bir teşebbüste de bulunmuyordu, işte bunun için, müslümanlar toplandı, bir araya geldi, kendi rızaları ve serbest reyleriyle birbirinin arkasından gelen dört Halifeyi Ragidi işbaşına getirdi. Bu halifeler, Kâinatın Efendisinin en yakın, dört sahabisi idi. Bu sebepledir ki, İslâm ümmeti bu zevatı «Hulefayı Raşidih» - (doğru halifeler) ismiyle yâdeder. Böylece, kendi kendine açıkça anlaşılmıştır ki, Raşid Halifelerin idare tarzı bütün znüslüman-larca en doğru hilafet gekli olarak kabul edilmiş bulunmaktadır. Bagka bir tâbirle «seçimli hilâfet usulü» müs-lümanlarca doğru görülmüştür. [\[87\]](#)

1. Seçimli Hilâfet

Allah'ın Resülü (S.A.V.), kendisinden sonra yerine geçmek üzere, Hazreti Ömeri (R.A.) ve Hazreti Ebu Bekir'i (R.A.) hilafete namzet olarak tensib buyurmuştu. O zaman Medine'nin bütün halkı da (hemen hemen bütün İslâm memleketlerinin mümessilleri mahiyetinde idiler) karşı gelmeksizin, herhangi bir itirazda bulunmadan bu halifelîği kabul etmişlerdi. Bu sebeple kendi rızaları ve istekleriyle Ebu Bekir'e (R.A.) biat ettiler.

Hazreti Ebu Bekir (R.A.) ise, bu dünyadan göçeceği sırada, Hazreti Ömer (R.A.) hakkında hilafet hususunda vasiyette bulunmak, bunu tebliğ etmek ve kendisinden sonra halifelik makamına Hazreti Ömer'in geçmesini tavsiye etmek üzere Müslüman halkı Peygamber Mescidinde topladı ve verdiği takrirden şöyle dedi:

— «Yerime geçmek üzere bir kimse hakkında vasiyette bulunsam acaba buna razı olur musunuz? Allah'a yemin ederim ki, bu mevzuda karar verebilmek için kafamı bir hayli yordum ve çok uğraştım. Aileme mensub bulunan veya akrabamdan olan bir şahsı değil, yerime geçmek üzere, Ömer İbni Hattab'ı size tavsiye edeceğim. Bu sebeple siz, onu dinleyecek ve ona itaat edeceksiniz.»

Bunun üzerine halkın cevabı :

«Dinleyecek ve itaat edeceğiz» [\[88\]](#) den ibaret oldu.

Ibn-i Hattab Hazret-i Ömer (R.A.), ömrünün son senesine rastlayan hac esnasında bir şahsın şöyle söylediğini duydu :

«— Ömer vefat ederse filan zata biat ederiz. Nitekim Ebu Bekir'e yapılan biat da başlangıçta tesadüfî ve ani olmuştu. Fakat sonradan muvafık bulundu.» [\[89\]](#)

Hazreti Ömer, meselenin bu şekilde cereyan ettiğini öğrendikten sonra

«Bu mevzuda bir konuşma yapacağım» dedi ve ilave etti:

«— Halka bildireceğim ki, herJtim hilafet mevzuunda gasibâne bir teşebbüste bulunmağa, kalkarsa onun ya-kiisim bırakmasınlar.»

Nitekim Modineye varır varmaz, ilk iş olarak bu mesele üzerinde durdu ve Sakiyfe-yi Benî Sa'ide hadisesini anlatarak şu hususu bilhassa belirtti:

«— Ebu Bekirin halifelîğe serilmesi hadiöesi hususî ahval dahilinde vuku bulmuştu. O kritik anda, ani olarak Ebu Bekirin ismi ortaya atılmış, halk da onun hilafetini muvafık bulduğundan kendisine biat etmişti.»

Hazret-i Ömer tbn-i Hattab (R.A.) devamla:

— «Eğer o zaman böyle yapmayıp da bir çırpıda hilafet meselesini haletmemiş olsaydım, bizim incelisin, uzun uzun kouuşmak, istişare etmek suretiyle vakit kaybetmesi ve bu isi neticelendirememesî ihtimali vardı. Böyle bir durumda, neticeye razı olmak bizim için bir hayli zor olacak ve telafisi imkânsız hadiselerle karşılaşılacaktı. Hazretî Ebu İekirin hilafet meselesinin bir defada halledilmiş olması, bunun, İleride umumî kaide haline gelmesini icab ettirmez. Şimdi siz, Ebu Bekir gibi zatı nereden bulup getireceksiniz? O halde, müslümanları müşaveresi olmaksızın, birisi çıkar da başk# bir şahsa biat etmeye kalkarsa, bu takdirde hem biat edeur hem de kendisine biat edilen kimse, ikisi de Ölümlelerini hazırlamış olurlar.» dedi. [\[90\]](#)

İşte Hazret-i Ömer tbn-i Hattab (R.A.), kendisinin de izah ettiği şekilde, vefatından önce, hilafet meselesini haletmek maksadiyle bir «halife seçme meclisi» kurulmasını kararlaştırmıştı. Bu karara vardığı zaman:

«Müslümanlarla müşavere etmeksizin, zorbalık Ut kendisini emir kılmağa kalkışanı hemen öldürünüz.» demişti.

Bununla beraber O, ilerde hilafet irsî şekle girmesin diye kendi çocuklarını sarahaten halife olmaktan men-etmiş ve onları halifelik dışı::da bırakmıştır. İşte bu da, ne olur ne olmaz diye, .hilafetm irsî bir g^kil alma ihtimalini göz Önünde bulund^arak bu ihtimallere mani olmak için

yapılmıştı. [\[91\]](#)

Halifeyi seçecek olan bu meclis altı kişiden teşekkül etmişti. Hazret-i Ömer'in düşüncesine göre, meclisin azaları, halk arasında en makbul ve kendilerine en çok güvenilen kimselerdi.

Nihayet bu meclis müşavereye başladı. Kendi azasından birini, Hazret-i Abdurrahman İbni Avfı (R.A.), gerekli' araştırmalarda bulunmak ve halife seçilecek zatı tesbit etmek üzere vazifelendirdi. Hazret-i Abdurrahman halkın arasında dolaştı, fikirlerini anlamaya çalıştı, nabızlarını yokladı, Medinenin evlerini gezdi, araştırdı. Gelip geçen kervan kafilelerine bile bu husustaki düşüncelerini sordu. Müslümanların fikirleri üzerinde durdu.

Nihayet halkın hilafet mevzuundaki fikrini Öğrendi. Ekseriyetin, Hazret-i Osman (R.A.) üzerinde durduğunu tesbit attı [\[92\]](#). Bunun üzerine meclis, Hazret-i Osman'ın halife olmasına karar verdi. Neticede Hazret-i Osman halife seçildi ve umumî toplantıda halk kendisine biat etti.

Hazreti Osman'ın (E.A.) şahadetinden sonra bazı kimseler Hazret-i Ali'yi (R.A.) halife yapmak istiyorlardı. Fakat Kerremallahü veeheh onlara açıktan açığa şöyle söyledi:

«— Siz böyle haretet edemezsiniz. Bu iş sizin sela-hîyetiniz dahilinde değildir. Halifenin seçimi Şura Ehline ve Ehli Bedr'e aittir. Ehli Şura ve Ehli

Bedr kimi halife yapmak isterse o halife olur. Şimdi geliniz, toplanalım ve bu husus üzerinde düşünelim.» [\[93\]](#)

Taberi'nin rivayetine göre Hazret-i Ali'nin sözleri şöyle idi:

«Bana gizliden gizliye biat etmek olmaz. Bu iş müs-lümanların rızasıyla olmalıdır.» [\[94\]](#)

Vefatı sırasında halk, Hazret-i Ali'ye (R.A.) sordu:

«Acaba oğlunuz Hazret-i Hasan'a biat edelim mi?»

Bunun üzerine Hazret-i Ali: -

Bu mevzuda, ne sîze emir verirUn, ne de sizi bundan men ederim. Siz kendi iğnizi kendiniz dala iyi bilirsiniz»

[\[95\]](#) buyurdu.

Oğullarına son defa vasiyette bulunurken bir zat Hazret-i Ali'ye dedi ki:

«Ya EmürümümünUı! Niçiu kendinize vetihad tayuı buyurmuy orsunuz ?»

Bu suali şöyle cevaplandirdılar:

«İfen de müslümanları, Kesulullah'ın (S.A.V.) bıraktığı gibi bırakıyorum.» [\[96\]](#)

Bu sözlerden açıkça anlaşılıyor ki, Hülefa-yi Raşid'in devrinde, gerek bu dört zat, gerekse Resulullah'm (S.A. V.) sahabileri, hilafet meselesi hakkında şöyle düşünüyorlardı :

Bu is, müslümanların umumunu alâkadar eden bir meseledir. Müşavere edecekler, rıza ve arzularıyla, kendi aralarından birisini seçerek bu makama getireceklerdir. Tevarüs suretiyle veyahut ta zorbalıkla bir kimse iktidarı eline geçirirse, o zaman bu iş, hilafet olmaz, padişahlık ve saltanat olur ki, bu da maksada uygun düşmez.

Muazzez Sahabiler, padişahlık ile hilafet arasındaki farkı vazih bir şekilde ortaya koymuşlardır. Bu hususta Ebu Musa Eşarî'nin (R.A.) sözlerine

dikkat edelim: [\[97\]](#)

— «Emirlik (yani hilafet), müşavere ile ayakta kalabilen bir istir. Meliklik (yani saltanat) ise, kılıç zoru ile ele gecen bir makamdır.» [\[98\]](#)

2. Muhavereli Hükümet

Hulefa-yi Raşidin'in dördü de hükümet işlerinde ve tegriî meselelerde ümmetin ileri gelenleri olan «Ehl ür-Re'y» ile istişare etmeksizin karar almazlardı. Sünen-i Darimî'de Hazret-i Maymun İbn-i Mihrân'dan rivayet edildiğine göre Hazret-i Ebu Bekir'in (R.A.) usûlü şöyle idi:

Bir muamele ile karşılaştığı zaman, derhal, Kur'an-da bu gibi mesele hakkında bir hükmün bulunup bulunmadığını araştırırdı. Kur'an-ı Kerim'de bu hususta herhangi bir hüküm bulamazsa, o zaman da Resulullah'ın (S.A.V.) böyle bir muamele ile karşılaşmış ve meseleyi nasıl karara bağladığını tedkik ederdi. Eğer sünneti seniyyede de herhangi bir hüküm bulamazsa, o zaman, ümmetin ileri gelenlerini ve bilgili zevatı toplar, kendileriyle istişarede bulunur, ona göre meseleyi

halleder ve karar verirdi. [\[99\]](#) Hazreti Ömer (R.A.) :'e böyle yapardı. [\[100\]](#)

Hülefay-i Raşidîn'in müşavere hususundaki düşüncelerine gelince:

Halifelerin kendileriyle istişarede bulunduğu Ehli Şûra, rey ve fikirlerini tam bir serbesti içinde beyan ederlerdi. Hilafetin bu husustaki siyasetini anlamak için Hazret-i Ömer İbn-i Hattab'm şu nutku kâfidir:

«— Ey insanlar! Size anlatmak istediğim şudur: [\[101\]](#)

«Emanet olarak uhdeme tevdi ettiğiniz devlet işlerini yürütebilmem. için benimlo iş ortaklığı yapacaksınız. Ben de sizin gibi bir insanım. Bugün, sizin haklarınızın aynına sahib bulunduğumu, sizinle müsavi olduğumu söylemek isterim. İsterseniz benimle ayn fikirde olabileceğiniz İibi ayn

düşüncede de bulunabilirsiniz. Ben si/o, ille de benim arzularıma uyacak ve benim dediğimi yapacaksınız, demek istemiyorum.» [\[102\]](#)

3. Beytulmalın Emanet Olduğu Düşüncesi

Hulefa-yi Raşidin, beytulmalı. Allah'ın ve halkın emaneti olarak düşünürlerdi. Bu hususta ne kanun dışı bir geliri kabul ederler, ne de herhangi bir masrafa girilmek isterlerdi. Onlara göre, hükümetin idaresini elinde tutanların, beytulmalı kendi şahsî maksad ve masrafları için sarf etmeleri

haramdı. İşte saltanat ile hilafet arasındaki esas farklardan biri de budur. Padişah, mil-'let hazinesini kendi şahsî malı telakki ettiği için istediği -gibi sarfeder ve istediği şekilde harcar. Halifeye gelince, o, bu malı Allah'ın ve halkın bir emaneti olarak kabul eder. Bu sebeple beytulmalı kanun dairesinde tahsil ettiği gibi yine kanunî hududlar içinde sarfetmeye bakar. Bir tek kuruşun bile hesabının sorulacağını asla unutmaz*..

Hazret-i Ömer (R.A.), Selman-i Farisî'den sordu: (R.A.)

«— Hç halife miyim, yoksa padişah mı?»

Hazret-i Selmân, düşünmeye lüzum görmeden derhal cevap verdi:

— «Eğer sen, müslümanların malm&ıt bir dirhem dahi olsa, Kanunsuz olarak, hakkın olmada» alırsan ve bir dirhemi, keyfin için harcamağa kalkarsan, o /aman, halife değil pudralı olursun.»

Bir ara Hazret-i Ömer (R.A.) bir toplantıda dedi ki:

«— Allah'a yemin ederim ki ben «halife miyim, padişah mı»; şimdiye kadar bilemedim. Padişah olmak istemem. Çünkü o, çok büyük ve ağır bir yükür.»

Bu söz üzerine şahid olanlardan birisi dedi ki:

«— Ey Emirül-Müminîn, bu ikisinin arasında çok büyük farklar vardır.»

Hazreti Ömer sordu :

«— İunların arasında ne gibi farklar vardır?»

Sahabî cevap verdi :

«Halife, hakkı obuadan, kanuna uygun bulunmadan, hiçbir şey alamaz ve elde edemez, harcayamaz, sarf edemez. Ancak Allah'm tayin buyurmuş olduğu haldara, muvafık bir şekilde harcamalar yanabilir.. Allah'ın fazlü inayeti ile sen de böyle yapıyorsun. Padişaha gelince, halka zulmedebilir,

[103]

istediği gibi devlet malından alabilir, başkalarına verebilir, kimse de kendisine birşey diyemez.» İşte padişahlık bu demektir.

Şimdi bu hususta Huiefa-yi Rasidin'in daha başka tatbikatlarına bakabiliriz:

Hazreti Ebu Bekir (R.A.), halife olduğu günden Ömrünün sonuna kadar iyi elbise giymedi. Halbuki hilafetten Önceki geçim imkânları daha iyi idi. Bir defasında Hazret-i Ömer, kendisine söyle söylemişti:

«— Niçin böyle yapıyorsun?»

Hazret-i Ebu Bekir (R.A.) dedi ki: «Ya çoluk çocuk? Onlar no yiyecekler?»

Bunun üzerine Hazret-i Ömer (R.A.) dedi:

«Siz, şimdi, m iisli imanların en yüksek şahsiyetisiniz. Hu vaziyet ile İm iş bir araya gelemez.»

Hazret-i Ebu Bekir (R.A.) de o zaman beytülmal emini bulunan Ebu Ubeyde'ye (R.A.) giderek kendisi ile bu hususta görüştü. Ebu Ubeyde dedi ki:

«— Biz sizin İçin de müslüman muhacirlerinin bir ferdine tayin edilmiş bulunan tahsisat İtadar bir tahsisat vermedi kabul edebiliriz. Fakat bu, muhacirinin zenginleri için değil, fakirlerine verilmekte olan tahsisat kac'ar olacaktır.» (Yani fazla, çünkü zenginlere az veriliyordu. Mütercim.)

Bu şekilde Hazret-i Ebu Bekir için senelik bir maaş tahsis edilmiş oldu. Bu tahsisat tahminen senede 4000 dirhem kadar bir kıymet civarındaydı.

Fakat Hazreti Ebtübekir (It.A.) vefat ettiği zaman, kendi terekesinden 8000 dirhemini beytülmale iade edilmesini vasiyet etmişti. Bu para Hazret-i Ömer'in huzuruna getirildiği zaman:

[104]

«Allah Ebu Bekir'e rahmet etsin. Kendisinden sonra gelecek olanları müşkül durumda bırakmıştır.» dedi.

Hazret-i Ömer bir nutkunda, halifenin beytulmal'da ne gibi hallerde tasarruf edebileceğini açıklamıştır:

«Allah'ın malında benim şu kadardan. başka bir hakkını yoktur ve bundan başkası da benim için haramdır; Sağıktan, sıcaktan muhafaza etmek

[105]

için bir elbise, Kureyşin mutavassıt bir ferdi gibi de aile efradım için geçim. Ben de diğer mü&İümaular gibi bir ferdim.»

Hazret-i Ömer (R.A.), başka bir beyanatında söyle buyurmuştur:

«Ben, beytühmal'dan yapılacak harcamalar hususunda üç yoldan başka bir tasarruf tarzını doğru bulmuyorum: Haklı sebeplerle alınacak. Hak Ölçülerine uygun şekilde harcanacak ve batıl'usuller ortadan kalkmış olacaktır. Sizin, mallarınız üzerindeki alaka ve hassasiyetim, yetim malı üzerinde velinin gösterdiği hassasiyet gibidir. Muhtaç olmadıkça ben, birşey alamam. İhtiyaç içinde olursam, o zaman, doğru (maruf)- bir şekilde

[106]

beytülmal-dan alıp harcayabilirim.»

Hazret-i Ali'nin (R.A.) serveti de Hazreti Ebubekir ile Hazret-i ömerinki kadardı. Hatta elbisesinin etekleri bile kasa idi. Uzatmak için elbisenin alt

kısmını eklemişti de bu sebeple kendisine çıkışanlar olmuştu. [107]. Çok kere elbisesini yamatarak giyinirdi.

[108]

Bir sahabi, soğuk bir havada Hazret-i Ali'yi eski bir elbise ile gördü. Hattâ bu elbise, kendisini soğuktan muhafaza edecek durumda değildi.

gehadetinden sonra terekesi hesaplanınca yediyüz dirhem kadar bir kıymet belirttiği anlaşıldı. Üstelik o, bu parayı, bir köle satmalabilmek gagesiyle, dirhem dirhem biriktirmişti.

[109]

Çarşıda, pazarda bizzat alış veriş yapmak istemezdi. Çünkü düşünürdü ki, kendileri Emirül-Mü'minin idi, belki bu sebeple satıcılar, mallarını ona ucuz fiyatla vermeğe kalkabilirler.

[110]

Emir Muaviye ile karşılaştığı Zaman, halk, Hazret-i Ali'ye (R.A.) Muaviye'nin yaptığı gibi, bahşiş ve âtiye-ler vermek suretiyle kendilerine taraftar toplamasını tavsiye etti. Fakat O, bu tekliflerin hiçbirini kabul etmedi ve dedi ki:

[111]

«Siz, bu şekilde, kan ur m, uygun olmayan ve yakışık almayan usullerle işlerimi haletmemi ister misiniz?»

[112]

Büyük kardeşi Akil ibn-Ebî Talib, beytulmaldan para istediği zaman da Hazret-i Ali (R.A.) bu talebi kabul etmedi ve:

— «Ne demek? Senin kardeşin, müslümanların mallarını sana versin de sonra kendisi cehennemini yolunu tutsun mu istiyorsun?,> buyurdu.

[113]

4. Hükümet Düşüncesi

Hulefa-yi Raşin'in hükümet mevzuundaki düşünceleri nasıldı? İdareyi ellerinde bulundurdıkları zaman, makamlarına ve vazifelerine taalluk eden işlerde neler yapmak istemişlerdi? İşte onlar, yukarda zikredilen hususlardaki fikir ve kanaatlerini, minberlerden, açıktan açığa, halka bildirmişler ve söylediklerini de bizzat hayatlarında tatbik etmişlerdir. Nitekim Hazret-i Ebubekir (R.A.), kendisine yapılan umumî biattan sonra Peygamberin sallallahü aleyhi ve sellem Mescidinde verdiği nutukta aynen şöyle söylemiştir:

«Şimdi ben, sizin İçin bir idareci olarak iş başına geçmiş bulunuyorum. Halbuki sizden daha İyi bir kimse değilim. Vaniğünü elinde bulunduran Zat'a yemin ederim ki, bu makam ve mevki kendi isteğimle elde etmiş değilim. Hatta başkasının yerine geçmeyi de hiç bir zaman düşünmedim. Bu makamı elde etmek için Allah'a dua dahi etmiş değilim. Böyle bir makam için kalbimde bir hırs, bir istek de doğmadı. Zira be» bu vazifeyi gönülsüz olarak kabul etmek zorunda kaldım. Çünkü kanaatime göre, hilafet meselesinde müslümanlar arasında ihtilaf çıkması ve Araplar arasında da irtidat yoluna gidilmesi ihtimali vardı. Bu sebeble böyle bir vazifeyi Üzerime almalı mecburiyeti hasıl oldu. Bu makamda buldukça rahat yüzü görebileceğimi de zannetmiyorum. Çünkü mî iş sır-tıma yüklenmiş çok ağır bir yükür. AHmdan kalkabilecek kudretin, de yoktur. Ancak Cenab-i Hakk'm yardımı müstesna. Çok arzu ederdim ki, başka birisi çıksın da hu ağır yükün mesuliyetini omuzlarına alsın, bu suretle beni bu işden kurtarsın. Şimdi sik istiyorsanız, Resullah'm sallallahü aleyhi ve sellem sah ahilerinden birini getirir ve bu makamı ona tevdi edebilirsiniz. Biliniz ki, hana biat etmiş olmanız böyle bir işe mâni teşkil edecek değildir. Sizler, beni, Kesuhillah sallallahü aleyhi ve sellem ile mukayeseye kalkarsanız, şüphesiz yanıılmış olursunuz. Zat-ı Saadetlerinden beklediklerinizi elbette ki benden bekleyemezsiniz. Çünkü Kesulullah (S.A.V.) her zaman için Şeytanin şerrinden mahfuz bulunuyordu. Bundan başka O*na alem-i melekûtdan vahiy gelirdi. Tabiîdir ki bende böyle şeyler yoktur. Eğer ben, bu vazifemde doğru iş görürsem siz de bana yardımcı olursunuz. Yanıldığım -zaman da beni ikaz. edecek, bana doğruyu siz göstereceksiniz. Zira şurası muhakkaktır ki, doğruluk bir emanet, eğrilik ise bn emanete hıyanettir. Sizin aranızda en zayıf olanınız, bence çok kuvvetlidir, elbette ki ben Allah'ın inayeti ile onun da hakkını ödemeliyim. Sizin içinizde kendisini kuvvetli bilen de bence çok zayıf sayılır. Şüphesiz onda bir hak varsa, Allah'ın izniyle, bu hakkı da alıp sahihine vereceğim. Ümmetin bazı fertleri, Allah yolundaki çalışmalarım bırakıp da sakın başka istikametlere sapmasın. Böyle olursa korkarım ki, Allah onları mezellete düşürür. Bu kavme mensub bazı kimseler fevâhiş (kötülükler) peşinde koşmasınlar. Olur ki, bu sebeble Allah onları umumî musibetlere duçar eder. Allah'a ve Resulüne itat ettiğim müddetçe elbette ki siz de bana itaat etmekle mükellefsiniz. Eğer bu yolu terli eder, hu-dudların dışına çıkarsam emirlerime inkıyad etmeye mecbur değilsiniz. Zaten böyle bir vaziyette sizden itaat istemeye de bir günâ hakkım kalmaz. Ben ancak Allah ve Kesulü tarafından gösterilen istikameti takib ederim (taklid ederim),

yoksa yeni bir yol ihdas edeceklerden değilim.» [114]

Hazret-i Ömer İbn-i Hattab (R.A.yın bir hutbesinden.

«Ey halk! Allah'a kargı masiyet hususunda kendisine itaat edilen herhangi bir şahıs, lûç bir zaman bu makama ulaşamaz Ey halk! Benim üzerimde bazı haklarınız vardır ki, bu halılar sayesinde siz bana bağlanacaksınız. Bunları size anlatacağım: Üzerimdeki halıklarınızdan birisi şudur: Sizden ne alacaksam, isterse bu haraç olsun, isterse Allah tarafından balışedilen bir hak olsun, biliniz ki, bu işi kanun dairesinde ve usulüne göre yapacağım. Halıklarınızın bir diğeri de, mesuliyetim altında İhr'-Junan, bana teslim edilmiş olan mallarımızı, hakh yerlerde ve kanunî ölçüler çerçevesinde

.sarf etmenidir.» [115]

Hazret-i Ebu Bekir, Şam ve Filistin meselelerini halletmekle vazifelendirdiği Amr İbn-i Âa'a, hareketi eana-sında, şunları söylemiştir.

Ey Ajur! Gizli ve acdt her ne yaparsan Allah'tan korkumu vo yalnız ondan utanmalısın. BU ki, Allah, yan-tıklarımı hepsini görüyor ve biliyor. Ahret hayatı için çalışmalısın, her işinde Allah'ın rızasını hesaba katmalı, O'nun rızası dahilinde hareket etmelisin. Vatandaşlardan herbirine evlâdınımış gibi muamelede bulunmalısın. Halktan hiç birşeyi gizlemeyecek, her hususu onlara açıkça bildireceksin. Sen kendini ıslah eder, doğru

yoldan ay-rılmazsan elbette ki emrin altındaki halk kütleleri de İstikametlerini şaşırmaZlar, [116]

Bir beldeye vali olarak göndermek istediği zata da İlzret-i Ömer İbn-i Hattab İtadiyallahü tealâ anh söyle buyurdu:

«Eğer sizi Hazret-i Muhammed'in (S.A.V.) ümmetine vali tayin edip gönderiyorsam, bu, onların varlarına yoklarma sahib çıkmanız İçin değildir. Bu tayinden mak-âadun, belki orada, namazı ayakta tutmanız, halkın işlerini adaletle ve İak ölçüleriyle hal ederek neticelendirmeniz, her hususta

hakkı-hukuku gözetmeniz içindir.» [117]

Kendisine biat edildikten sonra verdiği ilk hutbelerinde Hazret-i Osman'ın (R.A.) buyrukları:

«Beni dinleyiniz. Ben tâbi olanlardan, taklid eden ve uyup gidenlerdenim. Size yeni bir yol gösterecek değilim. Şunu iyice biliniz ki, Allah'ın Kitabı ve Resulünün Sünnetine uyduktan sonra sizinle aramızda üç meselede anlaşma olacak ve bu hususlarda bana bağlanacaksınız. Bu meselelerin birincisi şudur:

Hilafetimden önce, hangi usul ve kaidelerle halifeye bağlı idiyerseniz aynı şartlarla bu bağlılık yine devam edecektir.

tkinei mesele: Herhangi bir hususta, daha önce konmuş bir kaide ve usul yoksa, lüzumlu istişareler yapıldıktan sonra, ehli hayır bu mevzuda yeni bir usul tedvin edecektir.

Üçüncü mesele:

Kanun tarafından yasak edilen ve yapılmaması icab eden şeylerin hiçbirini yapmayacaksınız.» [118]

Kays İbn-i Saad'ı Mısır'a vali tâyin ettiği zaman Hazret-i Ali'nin (R.A.) Mısır halkına hitaben yazmış bulunduğu fermanı:

«Dikkat! Sizin üzerinizdeki hakkımız şudur

İşlerinizi Allah'ın kitabı ve Resüllinün sünnetine gÖ-ro tanzim edeceksiniz.

Fiillerinizi Allah'ın tayin etmiş bulunduğu ölçülerle devam ettireceksiniz.

Bütün münasebetlerinizde Peygamberin sünnetini câri kılacaksınız.

O zaman, biz her yerde size yardım edecek ye sizin iyiliğiniz için çalışacağız.»

Kays ibn-i Saad, bu fermânı umumî bir toplantıda halka duyurduktan sonra dedi ki:

«Böyle çalışırsak ne alâ. Aksi takdirde, sizden ne biat, ne de itaat istemeğe hakkımız kalmaz.» [119]

Hazret-i Ali (R.A.) valilerinden birine şöyle yazmıştı:

«Halkla kendi aranda büyük, küçük, geniş veya dar, her ne şekilde olursa olsun, bir mania bulundurma. Valilerle halkın arasında bir engel, bir perde bulunması, valilerin halka perde arkasından bakmaları dar görüşlülükten ve bilgi noksanlığından ileri gelir. Valilerle halkın arasında bu gibi engellerin bulunması İmlinde halk, meselelerin ne tekilde cereyan ettiğini, hakikate uygun bir şekilde, öğrenemez ve doğrunun ne olduğunu iyice bilemez. 15u sebeple küçük şeyler onlar için muazzam bir mesele haline gelir. Çok mühim ve büyük meseleler de tabiatıyla itibar ve ehemmiyetlerini kaybeder. İyilikler halk nazarında kötülük şeklinde ortaya çıkar, çok fenalıklar da iyilik kılığına bürünür. Neticede hak ile batıl

birbirine karışır ve ayırmak güçleşir. [120]

Hazret-i Ali'nin (R.A.) bu bahisteki sözlerini, sade-co iisflb ve beyan güzelliği bakımından mütalaa etmemek lâzımdır. Zira O, bu mevzuda ne söylemişse bizzat harfiyyen tatbik etmiştir. Hilafeti zamanında Küfenin pazarında dolaşır, halkın arasında gezerdi. Fenalıkların önüne geçer, iyilikleri ise teşvik ederdi. Esnafı, • ahş-veriş edenleri birer birer kontrolden geçirir, bizzat onların işleriyle güçleriyle meşgul olur, hatalarını, yanlışlıklarını izah ederdi. Halk arasında, o kadar mütevazı bir tavırla dolaşır ki, kendisini bu haliyle gören yabancı bir müşahit, «Bu Zat» m İslâm Ülkelerinin halifesi olduğu hakikatini- asla, aklından ve hayalinden geçiremezdi. Karsıdan geçmekte olan bu zatın «Halife» olabileceğini hiç kimse düşünemezdi bile. Zira, ne elbisesi halkın giydiğinden başka türlü idi, ne giyiniğiyle hükümdarlara mahsus bir kılık kıyafet belirtiyordu. Sokaktan geçerken, evinde bulunurken ne teşrifatçısı, ne yaveri, ne muhafız alayı, ne de buna benzer sair bir hususiyeti vardı. Herkes gibi, alelade

normal bir vatandaş gibi yaşardı. [121]

Bir ara, umumî bir yerde, halka hitabeden Hazret-i Ömer (R.A.) dedi ki:

«Ben valileri, sizleri dövsünler, mallarınızı alsunbir diye göndermiyorum. Onları tayin etmekteki maksadını, size dininizi öğretmeleri, Hazret-i Kesul'un göstermiş bulunduğu yolu size anlatmaları içindir. Valilerimden herhangi birisi bu maksadın hilafına bir harekette bulunursa siz bunu hemen bana bildirmelisiniz. Allah'a yemin ederim ki, ben, derhal bu valiyi değiştiririm.»

Bunun üzerine Hazret-i Amr ibn-i Âs (o zaman Mısır valisi idi) ayağa kalkarak:

' «Eğer bir müslüman, valiliği esnasında, suç işleyen bir kimseyi başkalarına ders olacak şekilde cezalandırmak için döverse, siz im valiyi yine değiştirecek veya cezalandıracak mısınız?» Diye sorar.

Hazret-i Ömer İbn-i Hattab'm (R.A.) cevabı şöyle idi.

«Evet, Allah'a yemin ederim ki, cezalandırırım. Zira ben, Hazret-i Resulullah'm (Selât ve selam ona olsun) kendi yaptığı işi tazmin ettiğini ve verdirilen zarara mukabil tazminat kabul eylediğim gördüm.» [122]

Hazret-i Ömer (Radiyallahtü Tealâ anh) hac zamanında orada bulunan bütün valileri, bir .aralık, halkın huzurunda topladı ve ayağa kalkarak dedi ki:

«Buradaki valiler hakkında kimin bir şikâyeti varsa, hiç birseyden korkmadan, çekinmeden kalkıp söylesin.»

Evvela, halkın arasından hiç kimse aes çıkarmadı. Fakat biraz sonra bir zat ayağa kalktı ve Amr ibn-i Âs' dan şikâyete başladı:

«Bu zat, yolsuz olarak benden yüz bakır pul (para) almıştır.»

Hazreti Ömer (R.A.) Amr İbn-i As'a hitaben: «Kalk cevap ver ve parayı tazmin et» dedi.

. Amr İbn-i Âs, «Siz valilere karşı böyle bir kapıyı açmamalısınız» diye itiraz edecek olduysa da Hazreti Ömer

«Ben Hazreti Resul-ü Ekrem'in sallallahü aleyhi ve seliemîn tazminat ödediğini gözlerimle gördüm. Sen de ey tazminat isteyen adam! Gel tazminatım al.» diye bu< yurdu. [123]

Nihayet Amr İbn-i Âs anlaşma yolunu tercih etti ve tazminat isteyen adamdan almış olduğu her bakır paraya mukabil bir lira olmak üzere yüz altın

Ödedi ve ancak bu suretle yakasını kurtarıp yerine oturabildi. [124]

5. Kanunun Üstünlüğü

Hüüefa-yi Raşîdin (R.A.) kendi şahsiyetlerini hiçbir zaman kanundan üstün telâkki etmezlerdi. Onlar, kanun muvacehesinde kendilerini, memleketin bir vatandaşı (ister müslüman olsun İsterse zımmî) gibi düşünürlerdi. Şahıslarını halkla aynı seviyede görürlerdi. Bir kimse hâkim (kadı) olduktan sonra, halifeyi bile serbestçe muhakeme edebilirdi. Hulefâ-yi Raşîd'in, hâkimlerin karşısında alelade bir vatandaş, muamelesi ile karşılaşırlardı.

Hazreti Ömer (R.A.) ile Hazreti Übeyy İbn-i Kâab arasında ihtilafli bir mesele vardı. İkisi de Hazreti Zeyd İbn-i Sâbit'i hâkem tâyin ettiler. Hakemin huzuruna geldikleri zaman Hazreti Zeyd ayağa kalkarak Hazreti Ömer'e yer vermek istedi. Fakat Hazreti Ömer bu teklifi kabul etmedi ve Hazreti Übeyy'in yanına oturmağı tercih etti. Nihayet Übeyy, ihtilafli meseleyi hâkeme anlattı. Hazretti Ömer ise bu izahı kabul etmedi. Bunun üzerine, usul gereğince, hâkem Hazreti Ömer'e; «Yemin teklifinde bulunup bulunmayacağını» sordu. Hazreti Übeyy yemin etmek hususunda düşündü. Hazreti Ömer ise yemin etti ve mesele de halledilmiş; oldu. İş bittikten sonra Hazreti Ömer (R.A.) buyurdu:

«Eğer Zeyd, Ömer'e alelade bir vatandaş gibi davranmamış olsaydı herhalde omu hâkimlik (kadılık) yaj> maya kabiliyeti olmadığım düşünenecektik.» [125]

Buna benzer bir muamele ile de Hazreti Ali Radiyal-lahü tealâ anh karşılaşmıştı. Bir. ara Küfe pazarında bir hristiyan, pazarda kaybolmuş zırhım arıyordu. «Zırhım sendedir» diye Hazreti Ali'nin yakasına yapıştı. Bunun üzerine iş mahkemeye intikal etti. Hristiyanın hiç bir deliği ve şahidi yoktu. Hazreti Ali'nin zırhını alamadı. Esasen hâkim de bu şekilde karar vermişti. [126]

İbn-i Hallikân'dan rivayet edildiğine göre Hazreti Ali (R.A.) ile bir zımmî arasında da ihtilaflı bir mesele vuku buldu. Nihayet meselenin mahkeme yoluyla halline karar verildi ve iş Kadı Şureyh'e intikal etti. İki de hâkimin huzuruna gittiler. Kadı Şuroyh ayağa kalktı ve Hazreti Ali'ye selâm verdi. Bunun üzerine Hazreti Ali (Allah ondan razı olsun) hâkime:

«Daha işin başlangıcıyla sen bu işde haksızlık ettin» dedi. [\[127\]](#)

6. Taassubdan Uzak Hükûmet

İslâmın ilk devrinin bir hususiyeti daha vardır. O devirde müslümanlar İslâmın ruhuna ve metodlarına tam manasiyle bağlı idiler. Aşiretçilik, kabîlecilik ve ırkçılık yoktu. Cahiliyye devrinin soy-sop hassasiyeti, memleket ve ülke ayrılıkları, toprak taassubu şekilleri artık insanlar arasında hüküm sürmüyordu. Halk her hususta müsavi muameleyle tâbi tutulur ve eşit addedilirdi.

Resulullah'ın (Sallallahü aleyhi ve sellem) vefatından sonra bazı Arap kabile ve aşiretleri arasında kabîlecilik taassubları hortlamağa başladı. Aynı zamanda peygamberlik iddiasında bulunanlar da türedi. Bazı bölgelerde irtidat hadiseleri başgösterdi. Bütün bu sapıklıkların asıl sebebi taassuptu. Nitekim Müseyleme'tül Kez-zab'ın (yalancı peygamber) adamlarından biri şöyle diyordu :

«Biz Müseyleme'nin yalancı olduğunu biliyoruz, ifa-kat Rabia'un (bir Arab Aşireti) yalancısı elbette ki Mu-dar'in (diğer bir aşiret ismi) doğru söyleyeninden daha iyidir. [\[128\]](#)

Bir başkası ise yine peygamberlik iddiasında bulunan Tüleyha'yı himaye ederken, Benî Gatfan'ın reislerinden birine şöyle diyordu:

«Yemin ederim ki, anlaşınız bulunduğumuz (DUUit'Ji-miz olan) bir kabilenin peygamberine uymak, elbette ki benim için Küreydin peygamberine uymaktan daha iyi olacaktır.» [\[129\]](#)

Hatta Medinenin içinde bile, Hazreti Ebu Bekir'e (Radiyallahü Teâlâ anh) bi'at edildiği zaman, Hazreti Sa'ad bin Ubâde, kabilecilik taassubu üe Ebu Bekir'in halifeliğini kabul etmek istemediğini açıklamıştı. Nitekim bir araya geldiler ve Hazreti Ali (R.A.) 'nin huzuruna çıkarak :

«Nasıl olur bu iş? Kureyş'in küçük bir kabilesine mensub olan bir zatı getirip halife ilân ederler. Kalk da hazırlan. Biz de civardaki süvarileri ve yayaları toplayalım, gidip bakalım neler oluyormuş?» dediler.

Hazreti Ali (R.A.) ise şu kat'S cevabı vermek suretiyle onları susturdu:

«Si'in hu hareketiniz, İslâm dinine ve müslümanlara düşman olduğunuzu gösteriyor. Süvari ve yayaları toplayıp buraya gelmenizi kat'iyyen işlemem. Müslümanlar hep birbirlerinin iyiliğini arzu ederler, birbirlerine nsu-habbet gösterirler. Uzak yerlerde bulunsalar, memleketleri de birbirinden ayrı olsa dalii. Elbette ki münafıklar birbirlerine fenalık etmek için hazırlanırlar. Biz, Ebu VEckir'i bu makama lâyük bilenlerdeniz. Eğer [\[130\]](#)

onda bu liyâkati görmemiş olsaydık acaba kendisini böyle bir makama çıkarır, bu vazifeyi ona teslim eder miydik?»

Bu şekilde, Hazreti Ebu Bekir ve ondan sonra gelen Hazreti Ömer Radiyâilâlm Teâlâ anh, yalnız Arab kabileleriyle değil, müslüman olmuş diğer milletlerle dahi, her türlü garazdan azade, taassuptan'uzak bir anlayış içinde, adalet ve insaf ölçüleri dairesinde muamelelerde bulunmuş, geçmişlerdir. Hatta kendi aile ferdlerinc, akrabalarına ve kabile menaublarına karşı biraz da soğuk davranmışlardır. Bundan maksad, taassubu ortadan kaldırmak ve müslümanlar arasında milletlerarası bir ruh birliği meydana getirmektir. Çünkü bu, İslâmın muktezi-yatındandır.

Hazreti Ebu Bekir (R.A.). halifeliği devrinde, kendi kabilesinden hiçbir şahsı hükümet kadrosunda bir vazifeye tâyin etmedi. Hazreti Ömer (R.A.) de bütün hilafeti boyunca kabilesinden hiç. kimseyi, sahibilerderi Nu-inan tbn-İ Adiy (R.A.) müstesna, devlet memuriyetlerinden biline getirmedir.

Numan ibn-i Adiy'yi de ancak İ3us-râ civarında küçük bir mâmur bir kasaba olan Meysan' da tahsildarlığa tâyin etmişti. Fakat aradan çok geçmeden bu zatı da bahis mevzuu memuriyetten azl eylemiştir.

İşte bu gibi sebeplerle iki halifenin icraatı İslâm dünyası için numune kabul edilmiştir. [\[131\]](#)

Hazreti Ömer, Ömrünün sonuna doğru, Araplar arasında kabilecilik taassubunun hortlama ihtimalini daima nazari itibara almıştı. Zira İslâmî hareketin kuvvetlenmiş olmasına rağmen yine de kavmî ve aşiretçilik taassubu tamamen yok olmamış ve kamilen ortadan kalkmamıştı. Bu sebeple O, kabilecilik ve aşiretçilik taassubu-n-un hortlaması ihtimalini düşündü ve buna göre gerekli tedbirleri almayı ihmal etmedi.

Netekim, bir aralık, kendisinden sonra yerine geçmeleri muhtemel bulunan zatlara toplayarak bu hususta onlara tenbihatta bulundu. Bu zatlara Abdullah' ibn-i Ab-bas ile Osman ibn-i Af fan (Allah onlardan razı olsun) idi. Hazreti Ömer bu zevata dedi ki:

«Eğer benden sonra sizden herhangi biriniz yerime geçerseniz, aman dikkat ediniz. Beni Mu'iy f i (Beni Umey-ye) efradını halkın ensesine musallat etmeyiniz. Bu zümre bir kerre halka musallat oldu mu Allah'a karşı itaatsizlik yoluna gidebilirler. Yemin ederim ki ben bunu söylemezsem, Osman böyle yapar. Osman da böyle yaptı mı bu zümre ister istemez masiyet yolunu tutar, halk da ayaklanır ve Osman'ın ölümüne sebex> olurlar.» [\[132\]](#)

Hazreti Ömer (R.A.) böyle bir meselenin zuhurundan korkuyordu. Vefatına kadar hep bunun üzerinde duruyor ve bunu düşünüyordu. Nitekim son zamanlarında Hazreti Ali'yi, Hazreti Osman'ı ve Hazreti Saad İbn-i Ebî Vakkaa'ı (Allah onlardan razı olsun) yanına çağırır ve her birine bu hususta ayrı ayrı tenbihte bulundu:

«Benden sonra sizden herhangi biriniz halife olur-boluz, sukını kentli kabilenizin fcrdteriü ümmetui babına musallat etmeyiniz.» dedi. [\[133\]](#)

Bunun için altı kişi ayırdı. «Halife İntihabi Meclisi»

ne esas olmak üzere bir ŞURA tertibledi. Şura üyelerinin herbirine, evvelki tenbih ve ikazlardan başka, bilhassa şu hususlar üzerinde durmaları gerektiğini ısrarla hatırlattı. :

«— Mentiub oldukları kalâle fertlerine, no ijeltilde olursa olsun, diğerlerinden farklı bir muamelede bulunmasınlar ve onlara imtiyaz tamnasuuu razı olmasınlar.» [\[134\]](#)

Fakat esef edilecek bir tahlihsizlik ejeri midir, nedir,

Üçüncü Halife Hazreti Osman bu hususta iyi bir imtihan veremedi. Bu meselelerde arzu edilen ölçüleri muhafaza edemedi. Hilafeti devrinde Ben! Umeyye mensupları büyük memuriyetleri ellerine geçirme imkânını buldular. Beytülmalından da, geniş ölçüde, faydalandılar. Tabiatıyla böyle bir

hareket diğer kabile mensublarını gücendirmiş oldu, [135]

Hazreti Osman'ın fikrine göre bu şekilde hareket etmesi «sılayı rahm» in iktizası idi. Nitekim:

«— Hazret! Ömer, Allah için, akraba ve yakınlarını sıkıntıda birnktı. Fakat ben, Allah için, akraba ve yakınlarımı gözetmekteyim.» [136]

diyordu.

Bir defasında da:

«— Etm Bekir ile Ömer, beytülmal hususunda, hem kendilerini hem <1e akraba ve yakınlarını sıkıntıya sokmaktan hoşlanıyordu. Fakat ben sılayı

rahm i tercih etmekteyim» [137]

Demekteydi.

işte bu tutumun neticesinde Hazreti Ömer'in (R.A.) korktuğu durum meydana geldi. Halk, Hazreti Osman aleyhinde ayaklandı. Neticede bu iş, sadece Hazreti Osman'ın şehid edilmesiyle kalmadı, aynı zamanda kabileci-lik ve aşiretçilik taassubunun yeniden gtin yüzüne çıkmasına vesile

oldu. Böylece Hülefa-yi Ragidin'in tesis ettiği hükümet nizamının aydınlatığı meşaleyi de söndürdü. [138]

7. Cumhuriyet Ruhü

Bu hilafet nizamın en mühim hususiyetlerinden biri de tenkid, rey ve fikir beyanı hakkının tam' manasiyle serbest bulunuşu idi. Filhakika Hülefa-yi Raşidin, millet fertlerinin her zaman için ellerinin ulaşabileceği, yetişebilecekleri bir mevkide bulunmuşlardır. Halifeler Şura Ehli ile birlikte oturur, onlarla bahse girer, meseleler üzerinde görüş teatisinde bulunur ve fikir danıştırlardı. Orada, herhangi bir şekilde olursa olsun, hükümet partisi falan yoktu. Serbest bir hava içinde, mecliste bulunanlar, iman ve vicdanlarının emrine göre, kimseden korkmadan, çekinmeden, kimsenin önünde eğilmeden ve kimsenin hatırını gönlünü nazarı itibara almadan, reylerini beyan ederlerdi. Bütün işler Ehl-i Hail ve 1-Akd'in önüne - getirilir, noksansız ve ilâvesiz kendilerine izah edilir, hiçbir şey gizlenmeden, hiçbir şey saklanmadan bildirilir ve işin ne şekilde halledilmesi lâzım geleceği kendilerine sorulurdu. İşler de bu şekilde yoluna girerdi. Kimseden çekinmeden, kimsenin hatırı ve gönlü nazarı itibara alınmadan, herhangi bir tarafa iltizam edilmeden, yahut da bir tarafa kargı dargınlık, güceniklik gösterilmeden, fikirler beyan edilir ve karara varılırdı.

Bu halifeler, yalnız kendi milletlerinin «Şura Ehli» demlen mühim şahsiyetleriyle müşavere etmekle yetinmez, günde beş defa, bizzat halkın arasına karışarak cemaatle namaz kılar, böylece, vatandaşlarıyla daimî surette temasta bulunurlardı. Cuma ve bayram günlerinde, büyük halk kütleleriyle karşılaşır, bilhassa hac toplantılarında ayrıca her taraftan gelmiş bulunan insanlarla temas ederlerdi, Hülefa-yi Raşid'in evleri, halkın her zaman girip çıkabileceği mahallerdi. Kapıcıları yoktu. Ne muhafız alayı, ne de yaverleri vardı. Kapıları herkese açıktı. Çarşı ve pazarlarda polisin refaketine lüzum kalmadan, merasimsiz, gezer dolaşırlardı. Halkın arasına karıştırlardı. Herhangi bir vatandaş bu halifelerden he-sab sorabilir, kendisine «niçin böyle yaptın» diyebilirdi. Onlarla konuşmak veya icraatlarını tenkid etmek için izin talebinde bulunmaya ihtiyaç yoktu. Bu hürriyet ve serbestlik, halifenin müsaadesiyle değildi, usullerin icabıydı.

Hazreti Ebu Bekir (Radiyallahü teâlâ anh), Devlet Reisi olduktan sonra verdiği ilk nutukta, daha önce de işaret ettiğim gibi, açıkça şöyle söylüyordu :

«— Doğru yoldan ayrılmadığım müddetçe bana yardımcı olacaksınız. Yanılır, istikametimi çağırırsam benî düzeltereksiniz.»

Bir cuma hutbesinde, İluzreti Ömer (R.A.), ortaya şöyle bir fikir atmak istedi:

«— Bundan böyle, evlenmelerde dört yüz dirhemden fazla mehir istenmesin.»

Hutbeyi dinleyen bir kadın derhaf ayağa kalktı ve:

«Senin böyle bir şey için hüküm vermeğe hakkın yoktur.» dedi ve Kur'an;

«Kantarla mehir tayû etmeğe izin vermiştir, sen bunu değıştirmezsin» diye ilâve etti.

«Nasıl, sen burada muayyen bir İlad tayin edersin» tarzında Hazreti Ömer'e itirazda bulundu.

Hazreti Ömer (Radiyallahü Teâlâ anh) kadım hakkı buldu ve kendi fikrinden vaz geçti. [139]

Bir toplantıda Hazreti Selman-i Farişî, Hazreti Ömer'den (R.A.) hesa^ aormaya kalktı ve:

«Her birimize birer şalvar dürmüştür, nasıl olur da sertin hissene iki tane düşer?» dedi.

Hazreti Ömer de orada bulunan oğlu Abdullah'ı göstererek bunlardan birinin oğluna ait olduğunu ve onu AbdullaVdan ödünç aldığımı bildirdi.

[140]

Başka bir mecliste, Hazreti Ömer halka sordu:

«Ben, bazı ahvalde yanlış yola gidersem, siz ne yaparsınız»

Bunun üzerine orada bulunan Hazreti Bişr ibn-i Sa-' ad elindeki sopayı göstererek:

«Eğer sen böyle eğri yolda gidersen, seni şu sopa ile düzeltiriz» dedi.

Bunun, üzerine Hazreti Ömer (R.A.), Hazreti Bişr ibn-i Sa'd'a döndü ve:

«Böyle yapabilirseniz, o zaman sizin ig adamı olduğunuzu anlarmış dedi. [141]

Bunların hepsinden fazla tenkidler, Hazreti Osman (R.A.) devrinde vuku bulmuştu. Hazreti Osman (R.A.) da kimsenin ağzını zorla kapatmamıştı. Tenkidlere ve itirazlara her zaman güzellikle cevap vermiş, ikna yolunu tercih etmişti.

Hazreti AH (R.A.) devrinde, Havaric güruhu kendisine fazla dil uzatıyordu. Hazreti Ali (R.A.) ise onların mütecevizâne sözlerini soğukkanlılıkla karşılıyordu. Bir aralık beş hariciyi yakalayarak huzuruna getirdiler. Bunlar ağza alınmayacak şekildeki sözlerle Halifeye lisan en tecavüzde bulunuyorlardı. Bu sebeble yakalanıp getirilmişlerdi. İçlerinden biri, halk m arasında, açıktan açığa şöyle bağıyordu:

«Allah'a j-emin ederim ki Ali'yi öldüreceğiz.»

Hazreti AH bunların hepsini serbest bıraktı ve kendi adamlarına dönerek:

«Nasıl olur? feiz de onlar gibi ağız bozuk olmağı, kötü sözlerle kemi ilerine mukabele etmeğı ister misiniz? Bu adamlar fiili olarak herhangi bir isyan işine girişmemişlerdir. Sadece arzlarını bozmuşlar. Böyle bir söz söyledikleri için de kendilerine cürüm isnad edilemez. Bırakın gitsinler.»

[142]

diye emretti.

Hülefa-yi Raşid'in devrinin umumî vaziyetini ve bu devrin hususiyetlerini yukarda izah ettik. Bu anlattıklarımız, o devrin bir «aydınlık meşalesi» olduğunu izah eder. Bütün islâmî devirlerde ve bütün islâm tarihi boyunca, hukukçular ve muhaddislerin hepsi, hatta alelumum dindarlar ve dinlerine hñgü bulunan bütün müslümanlar, hep birlikte, Hülefa-yi Raşid'in devrinin Örnek bir devir olduğunu kabul etmektedirler, işte bu devir

[143]

İsâmîda dinî, siyasî, ahlakî ve içtimaî nizamın miyarı, ölçüsü olarak bilinmektedir.

Hulefâyi Raşidin Hilâfetinden Saltanat Devrine Kadar

Hulefayı Ragidin'in mümeyyiz vasıf ve hususiyetlerini evvelki fasıllarda beyan ettik. Orada şunu da anlattık ki, o hilafet devri, hakikatte bir siyasî hükümet değil, bir nevi nübüvvetin niyabeti idi. Yani Hulefayı Raşidin işleri, sadece memleketin nizam ve intizamını yoluna koymak, devleti yürütmek, emniyet ve asayişini temin etmek, hu-dudları korumak ve buna benzer faaliyetlere inhisar etmiyordu. Onlar, ayrıca, içtimaî hayatta müslümanlar için bir nevi mijrebbi, muallim, ders öğretene, irşad eden ve yol gösterenlerdi. Yani Allah'ın ResûPü (S.A.V.) gibi-onlar da şahsen vazifelerini yapıyorlardı. Bu vazife Dar ul-tslâm'da haik dinin bütün nizamlarını şekl-i aslîsi ve ruh-i hakikîsiyle ayakta tutmağa çalışmaktı. Dünyadaki bütün mü si umanların içtimaî kudretlerini bir merkezde toplamanın gayreti içindeydiler. Yani A]lah kelimesini yükseltmek için hizmet etmeyi gaye edinmişlerdi. Şimdi, vaziyet böyle olunca bu zevat-i kirama ITulefayı Raşitlr (doğru yolda giden halifeler) demekten ziyade Hülefayı Mürşide (Doğru yolu gösteren halifeler) demenin daha doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Eğer burada onların hilafetlerini «İlilafet alâ roinhão in-nübüvvet» (Peygamberlik ölçülerine uygun hilafet) şeklinde bir ıstılahla tarif edersek, o zaman, onların hilafetlerinin yukarıda bahsedilen her iki hususiyeti de kendiliğinden meydana çıkmış olur. Din mefhumundan anlayanlar, yine buradan şunu da idrak etmiş olurlar-ki, İslâm'ın hükümet meselesinden asıl maksadı, haddizatında- yukarda bahsettiğimiz gibi böyle bir devlet sistemini ortaya koymaktı. Bildiğimiz mânada alelade bir siyasî hükümet ve devlet vücuda getirmek değildi.

Biz, bundan evvelki kısımlarda bu hususları hülâseten arz edip açıkladık, girindi de, hilafet usulünün nasıl olup da saltanat idaresine istihale ettiğini ve saltanat şeklinde ortaya çıkmış bulunduğunu araştırmaya sıra gelmiştir. Ayrıca işaret ettim ki, müslüm anların devleti idare ediş tarzlarında vuku bulan bu değışiklik, sadece memle-; ket idaresi ve hükümet usulüne münhasır kalmadı, onların sosyal hayatlarına da tesir edecek içtimaî yaşayış

[144]

şeklini tahrif etti.

Değişme Ve Bozulmanın Başlangıcı

Bu değışme ve bozulmanın başlangıcı ve asıl sebebi, Hazreti Ömer'in (R.A.) endişe ettiği mevzudur. Bilindiğı gibi Hazreti Ömer, vefatlarından önce, şu noktanın üzerinde bilhassa duruyor've bu husustaki endişesini izhar ediyordu;

Hazreti Peygamber*1 zamanında ortadan kaldırılmış bulunan kabilecilik taassubu, O'nun vefatından sonra halife olacak zatın akraba taraftarlığı gütmesi ihtimaline binaen, sakın yeniden hortlamasın? diye Hazreti Ömer (E.A.) düşünüyordu.

Malûm olduğu üzere, Hazreti Resul Aleyhisselâm, devri saadetlerinde, Hazreti Ali hariç, Benî Haşim'den hiç kimseye devlet müesseselerinde vazife vermemiş, mühim mevkilere getirmemişlerdi. Bunun gibi, Hazreti Ebu Bekir de, halifelik müddetince, kabilesinden ve akrabasından herhangi bir zata vazife tevcihinde bulunmamıştı. Hazreti Ömer'e gelince, on senelik hilafeti devrinde O, Benî Adiyy'den herhangi bir ferde en ufak bir memuriyet bile vermemişti. Hatta halife olur olmaz, iş başında bulunan akrabalarını dahi vazifelerinden azlet-mişti. İgte o devirde, aşiretçilik ve kabilecilik taassubları yeniden hortlamasın diye bu geküde azamî dikkat gösteriliyordu. Hazreti Ömer'in asıl korkusu iş de buydu:

— Allah korusun, bir gün gelir de bu gibi taassublar ortaya çıkarsa islâmî siyaset değışir, İslâm'ın vaziyeti bozulabilir. Bunun içindir ki, kendisinden sonra hilafet makamma geçmesi muhtemel bulunan zevata (Hazreti Osman, Hazreti Ali ve Hazreti Saad İbn-i Ebi Vakkas (R.A.) gibi devamlı şekilde tavsiyelerde bulunuyor, her-birini ayrı ayrı çağırarak tekrar tekrar tenbih ve ikazdan geri kalmıyordu.

«— Benden sonra halife olursanız, sakın kabilenizi veya aşiretinizin ferdlerini m üs] umanların başına musallat etmeyiniz.» şeklinde vasiyetler

[145]

ediyordu.

Kakat, Hazreti Osman hilafet makamına geçince bu siyaset yavaş yavaş değışmeğe başladı. O, akraba ve yakınlarını peyderpey iş başına getirdi.

[146]

Onlara büyük vazifeler ve fiatta atıyyeler ihсан etti. Tablâtiyle bu davranış kimsenin gözünden kaçmadı ve itirazlara yöl açtı.

İfazreii Saad İbn-i Ebi Vakkas'ı Küfe valiliğinden azlederek yerine kendisinin anne bir kardeşi olan Vclid İbn-i Ukbet İbn-i, Ebi Mu'it'i tayin etti. Bundan sonra da, bu memuriyete, akraba ve yakınlarından başka biri olan Satd İbn-i As'ı getirdi. Bunun gibi, Hazreti Ebû Musa Eş'arpyi Basra valiliğinden uzaklaştırdı ve yerine yine kendisinin anne tarafından kardeşi Abdullah İbn-i Amir'i vali tayin eyledi. Mısır valiliğinden geri çağırıldığı Hazreti Amr İbn-i As'ın yerine ise bermutad süt kardeşi Abdullah İbn-i Saad İbn-i Serah'i gönderdi,

[147]

Scyyidine Hazreti Ömer-ül Faruk'un (R.A.) zamanında Emir Muaviye sadece Şam (Dimaşk).valisi idi. Hazreti Osman, onun valilik sahasını genişletti ve Şam'dan başka Humus, Filistin, Urdiin ve Lübnan'ı da onun emrine verdi. Bundan başka, kendi amcazadesi Mervan İbn-i Hakem'i ana kâtip verdi. Saltanat usulleri, igte bu şekilde(yavaş yavaş kendisini göstermeye başladı. Resmen saltanat olmamakla beraber, iktidar, gitgide bir ailenin vpya bu aile fertlerinin eline geçti.

Bu hadiseler sadece halk üzerinde değil, Sahabilere ve ileri gelen şahsiyyetlere de tesir etti. Misa! olarak şunu zikredebiliriz:

Küfe hâkimliğine tayin edilip, hükmünü eline alıp geldiği zaman, eski vali Saad ibn-i Ebi Vakkas, Velid ibn-i Ukbe'ye:

«— Acaba bizden sonra, seu, bu ülkeyi daha iyi rai idare edeceksin? Bizden daha, ılılı ve bilgili misin? Yoksa biz mi, sana nazaran, daha cahil ve aluuak insanlarız?» demişti.

Velid ibn-i Ukbe de:

«— Ebu tshak (Saati ibn-i Ebi Yakkaş), üzülme, bu bir saltanattır, sabalüeyin bunun tadını birisi tadar, aksam bîr başkası.»

Hazretî Saad. (R.A.) da:

«— Size bu saltanatın tadım tattırmanın kini olduğunu iyi biliyoruz.» diye buyurdu.

Buna benzer hadiselerin Hazreti İbn-i Mes'ud (R.A.) tarafından da ortaya atılmış bulunduğu bildirilmektedir. [\[148\]](#)

Şurasını da inkâr etmek kabil değildir ki, Hazreti Osman zamanında yavaş yavaş idareyi eline alan bu aile ve hanedan (Benî Ümeyye) mensublarının çoğu, hakikaten getirildikleri makam ve vazifelerin ehli kimselerdi, isleri iyi bilen ve muvaffak olmuş zatlardı. Bu zevatin çoğu. muharebelerde yararlıklar göstermiş, memleketler fethetmiş, iş hususundaki kabiliyetlerini ortaya koymuş adamlardı. Böyle olmakla beraber, elbette ki «bütün liyakatler münhasıran bunların elinde bulunuyordu» denemez. Başkalarına nazaran bütün işleri sadece bu adamların gördüğü tabiatıyla söylenemez. Diğerleri de liyakat ve kabiliyetlerini ortaya koymuş, layikiyle . hizmet etmişlerdi. Fakat Horasan'dan Şimalî Afrika'nın garbı-na kadar uzamış bulunan memleketlerin idaresinin yalnız ve yalnız bir aileye monsub fertlerin elinde toplanmış olması hususunu sadece «kabiliyet ve iş bilirlik» 1c izah etmek mümkün olamaz. Hepsi bu kadar mt? Ya merkezî idarenin kâtipliği (sekreterliği) ? Bu da mı tesadüfen aynı ailenin eline geçmişti? Yoksa bu iş de mi bir kabiliyet meselesiydi?

ilk Önce şu noktaya itiraz etmek daima mümkün olacaktır:

Bir memlekette, İş başında bulunan devlet, reisinin mensub olduğu ailenin fertlerinin idarî mckanizırtayı ellerine geçirmeleri icab eder mi? Bundan nyrı olarak meselenin başka sebepleri de vardır. İste bütün bu sebeble-rin bir araya gelmesiyldir ki Hazreti Osman devrinde kargaşalık başgöstermiştir:

Birinci sebep:

Osman devrinde ia basma gelmiş bulunan Benî Ümeyye fertlerinin çoğunluğu «Tnlekaa» zümresindendi. Tıı-leka.a, Mekke'de bulunup da son zamana kadar Hazreti Peygamber'le (S.A.V.) çekişen, ancak fetihten sonra Huzuru Risaletle gelerek af dileyen ve bu talepleri Allah'ın Resulü (S.A.V.) tarafından kabul edilen, böylece İslâm halkasına dahil olan kimseler demektir. Bunlar meyanın-da Muaviye, Veîid İbn-i Ukbe, Merv&n Jtbn-i Hakem de affedilmiş ailelere mensub fertlerdi. Abdullah İbn-i Şaai İbn-i Ebi Serah'a gelince, o, müslüman olduktan aonra irtidat etmişti. Mekke'nin fethinden sonra, haklarımla Hazreti Resul Aleyhisselâm'ın, «K&bü'üüi öi-tiüüüno üj; bürünüp gelseler yiue Öldürünüc» dediği kimselerden biriydi.

Mekke'nin fethini müteakip yeniden affa uğradı. Bu af, Hazreti Osman'ın tavassutu neticesinde vuku buldu: Fetihden sonra Hazreti Oyman, onu Huzuru Risaletle getirerek affedilmesini talep etti ve böylece affedildi.-Tabi-atiyle, Sabıkıyn ve Evvelini İslâm dururken bu gibi kimselerin iş başma getirilmeleri hoş karşılanmamıştı. İslâm yolunda bunca çalışanlar, bu kadar fedakârlığa katlananlar, tâ başından beri ömürlerini İslâm yolunda sar-fedenler bir tarafa dursun da, İslâmın muzaffer oluşundan sonra affa uğrayarak mü'minler halkasına dahil olanlar iş başına gelsinler? İşte, müalümanlar bunu hazmedemiyor 1 ardı.

İküncü sebep:

Bunlar, İslâmın ilk yayılışında, tam bir inanç, sadakat ve fedakârlıkla Allah'ın Dini'ne intisab etmiş, ve Resul Aleyhisselâm'ın elinin altında yetişip terbiye görmüş insanlar değildi. İçlerinde, fikirleri, düşünceleri ve hatta kalbleri bile henüz değişmemiş kimseler vardı. En iyi iş aaamı, en büyük fatih ve en mükemmel yararlıkları gösteren kimseler olabilirlerdi. Fakat, asıl İslâmî terbiye oa-kımından mükemmel sayılmazlardı. Şurası da vardır ki.

İslâm, sadece memleket fethetmenin ve bu ülkelerde tahakküm sağlamanın işi demek değildir. Buna mukabil O, ilk önce, hayırlı ve doğru yolun göstericisi demektir. Memleket idaresi ve harb kabiliyeti bir tarafa duraun, İslam'da evvelâ ahlâk doğruluğu lâzımdır. İşte bu sebeplerle, bahsi geçen kimseler, Sahabiler ve Tabi'nin ilk saflarında yar alabilecek züXlxi'\\..iu\ üayılanuu'Jiirdi. Olöa olsa, onların yerleri urka tanüüinh. Bu hususla Mervan ibn-i Ha-kom'i mLsa.1 olarak göstermek kabildir:

Babası Hakeui ibn-i Ebi'l-Âs, Hazreti Osman'ın ara-i:um idi. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuştu. Bilahare Medine'ye geldi. Fakat bazı münasebetsizlikleri sebebiyle lit^uiiâlah (S.A.V.) in emriyle Medine'den çıkarılarak Taife gönderildi." İbn-i Abdil-Berr, bu mesele ile ilgili olarak, İstîyab'da şöyle söyler:

«— Kir ara, Kesufullah (S.A.V.), bir mesele halikında, bazı sahubiJerle müşaverede bulunmuş ve bu hususun ifşa edilmemesini emretmişti, iüna rağmen, Hakem ibn-i Ebi'l-Âs, meseleyi yaymak istemişti. Diğer bir rivayete Köre de Kesulullah (S.A.V.) m sözlerini değiştirerek nakletmiş, hatta

[\[149\]](#)

bir aralık Zatı Saadetleri bu hususu bizzat müşahede buyurmuşlardı.»

İlüüiâsa, ne şekilde olursa olsun, Mervan'm babayı İtesuhillah {S.A.V.) m emriyle Medine'den çıkarılarak T&ife gitmesi Kararlaştırıldı. O zaman 7-8 yadında olan Meı-van da kencJisiyle berar; âi. Hazreti Ebu Bekir (R.A.) halife olduktan bir müdd&i ,^jnra, Medine ye dönmek hususunda izin istedi. Fakat rfalife Hazretleri bu talebi reddetti. Hazreti Ömer (R.A.) de, birkaç defa müracaat etmiş olmasına rağmen Medine'ye dönmesine 12in vermedi.

Ancak Hazreti Osman (R.A.) 'dır ki, hilafeti devrinde baba-oğulun Medine'ye dönmesine müsaade etti. Bir rivayete göre de onları kendisi geri çağırıldı; Bunun için Haz-ret-i Osman (R.A.) şöyle bir mesele ortaya attı: R^m-lull.ah (S.A.V.) in «Bir müddet sonra onların Medine'ye dönmelerine

[\[150\]](#)

izin vereceğim» dediğini duymuştum. Baba ile oğul işte bu şekilde Tâİf'den Medine'ye geldiler.

Bilâhare Merv.an da Hazreti Osman'ın (R.A.) kâlib-liğine tayin edildi. İşte bu mesele halkın hoşuna gitmedi. Halkın Hazreti Osman'a itimadı büyüktü. HazreLi Poy-gamber'in (S.A.V.) bir müddet sonra Hakem'in Medine'ye dönmesine müsar 1e verdiği mütedair Hazreti Osman'ın (R.A.) sözlerle birşey demiyorlardı. Fakat tahammül edemedikleri cihet; böyle bir insanın, yani Resu-lullah (S.A.V.) tarafından Medine'den uzaklaştırılmış bulunan bir kimsenin oğlu olan Mervan'ın İslâmın Halifesinin (Hazreti Osman'ın) kâtipliği makamına getirilmiş olmasıydı. Hele

bütün Sahâbiler bir tarafa dursun da böyle bir kimsenin oğlu gelip halifeye kâtib olsun? İşte halkın hazmedemediği nokta... Üstelik düşünüyorlardı ki, kâtiblik makamına getirilen şahsın babası, Hazreti Peygamber'in (S.A.V.) tekdirine maruz kalmış bulunan adam, henüz hayattadır. Bir çok hususlarda oğluna tesir edebilir. Bu durumuyla memleket işlerine müdahalede bulunabilecek bir mevki haizdir. [\[151\]](#) Halk bu düşüncelerinde tamamiyle haklı idi.

Üçüncü sebep .:

O devrin halkı şöyle düşünüyorlardı: İş başına getirilecekler en mükemel, en temiz, en pak zevat olmalıydılar. Bu Rebeble durumlarında en küçük bir şüphe sezilen insanlara tahammül edemiyorlardı. Meselâ Velid ibn-i Ukbe... Bu zat da Mekke fethinden sonra mUslüman olanlardandı. Hazreti Peygamber (S.A.V.) kendisini sadaka ve zekât toplama vazifesiyle Benî Mustalak nezdine göndermişti. Fakat o, bu kabilenin, oturduğu mintakâya gittikten sonra, kabile efradından hiç kimse ile temas etmeden, onlardan herhangi birşey almadan geri döndü ve: «Benî Mustalak mensublarının kendisini dövdüğünü, zekât ve sadaka vermekten kaçındıklarını» bildirdi. Resu-lullah (S.A.V.) çok kızdı ve Benî Mustalak üzerine bir ordu gönderilmesini emrettiler, Ordu, Benî Mustalak topraklarına yaklaşınca mesele aydınlandı. Kabile reisi kalkıp Medine'ye geldi ve Huzuru Peygamberiye çıkararak:

— Ya Resulullah! Bu adam ülkemize gelmemiş ve kimse ile de temas etmemiştir. Biz, bir sahabinn, zekât ve sadakayı toplamak üzere gelmesini beklemekteydik, dedi. Bunun üzerine aşağıdaki ayeti kerime nazil oldu:

— Ey imân etmiş bulunan kimseler, »izin içinize bir tonik gelip de bir haber" getirirse, bunu tahkik edin, ohır ki, bilmemezlik yüzünden bir zümreye fenalık etmiş olursunuz, sonra da bu yaptığınızdan pişmanlık duyarsınız. [\[152\]](#) (El-Hücürat: 6)

Hazreti Ebu Bekir ile Hasreti Ömer (R.A.). bu hadiseden birkaç sene sonra kendisine bir vazife verdiler. Fakat bunlar pek ehemmiyetli geyler değildi. Hazreti Ömer'in hilafetinin son devrine kadar, Arabistan'da, Benî Tığlık kabilesinin âmili bulunuyordu. [\[153\]](#)

Fakat hicretin 25. senesinde Hazreti Osman (R.A.) devrinde bu ufacak memuriyetinden, birdenbire yükselerek, Hazreti Saad ibn-i Ebi Vakkas'ın yerine Küfe valiliğine getirildi. Orada da içkiye müptelâ olduğu ortaya çıktı. Hatta sarhoşluk sebebiyle bir ara sabah namazını dört rik'at olarak

kıldırıldığını söyleyenler de vardır. Hadise her tarafta duyuldu, şikâyetler Medine'ye kadar ulaştı. [\[154\]](#) Nihayet mesele iyice dallanıp budaklandı. Hazreti Misver ibn-i Mahreme ile Hazreti Abdurnihman ibn-i E3ved, Hazreti Osman'ın (R.A.) yeğeni Ubeyduilâh ibn-i Adıyy ibn-i Hiyar'a müracaat ederek:

— Git, amcana söyle! Kardeşi Xvlt d ilm-i Ukbo'nin dununu halk arasında, dedikodulara, setab olmakta, İmik Kaynaşıp durmaktadır, İiumı bir çare bulsun!

Dediler. O da giderek vaziyeti izah etti. Hazreti Osman (R.A.):

«— İnşan Hah çaresine bakam.»

Diyerek vaade bulundu. Nitekim «uhabilerin umu-, mî toplantısında Velid iyin bir mahkeme hazırlandı. JJa-hid olarak dinlenen Huzreti Osman'ın (R.A.) azadlı köksi 'Mumrın, Velid'in içki ltullandığı söyledi. Diğer bir şi.hi(, Saab ibn-i Cusâma yahut Cusâma ibn-i Saab, bu huHu-îu teyid elti ve hatta bir defasında onun, gözleri Öni'in le gaseyan ettiğini anıkladı. Bunlardan başka dört şaha dîuha vardı:

t'l u Zevneb

I Eb'i Muvarra

Cü !ob ibn-i Züheyr el-Ezdî ve Saad ibn-i Mâlik cl-.Eş'arî...

İbn-i İiac-^r'irt beyanına göre, bunlar da cürmü tasdik otftiNr. O İiiman Hazreti Osman (R.A.), Hazreti Ali'yi (;n^ii'li, VeHd'e «had» tatbik etmesini bildirdi. Hazreti Ali tarafır irin bu işe memur edilen Abdullah ibn-i Cafer'de VV-lu 'o kırk kırbaç vurdu. [\[155\]](#)

Şimdi birisi «Vfilid'in aleyhimde şehvette İlmimmiş olan bütün bu zatlar muteber insanlar değildir» derse, sadece Hazreti Osman'ı (R.A-) itham etmiş olmaz, aynı zamanda orada hazır bulunan bütün Sahabileri de töhmet altında bırakmış olur. Çünkü bu takdirde hir müs-lümüina had cozaamı tatbik edebilmek için, İaaİHLHİ'.1 İna-zır bulunan zatların, istedikleri, şekilde uydurm;; '-ha-(İotto buldukları anlaşılır. Bir adam, Hazreti JK:-I* (R.A.) in bahis mevzuu hadisedeki şohadetten mcnnı olmadığını iddia ediyordu. Fakat imam Nevcvî Müslim'in bu hfidiyini şerhederek buna benzer itirazların sebebi vücudunu ortadan kaldırmıştır. Oradan anlaşıldığına göre Hazreti Hasan'm gücenmiş olmasının gerçek sebebi Velid'in had cezasına tâbi tutulması veya meselenin Velid aleyhine ortaya çıkmış olmasını değildi. O'nun üzüntüsü «Vflilil'İn niçin bı vaziyte tlü.şAlaj;ii» idi.

İşte bu gibi sebeblerden dolayı halk^ Hazreti Osman'ın siyasetinden memnun değildi. Bu siyasete fazla güvene m iyordu. Zamanın halifesinin kendi ailesine ir.cn-yıub fcrdlori birbiri arkasından devletin mühim mevkilerine getirmesi, onları yüksek memuriyetlere tayin etmesi haklı itirazlara sebep teşkil ediyordu. Bu durumda halk, gelenlerin, gidenleri arattığını görüyordu. Böylece halk arasındaki huzursuzluk gittikçe artıyordu. İki mesele vardı ki, herşeyden evvel, bu hususta, ileride vukuu muhtemel tehlikeli bir işi hatırlatıyordu.

Meselenin birincisi, Hazreti Osman'ın (R.A.) Mua-viye'yi, uzurt müddet bir beldenin valiliğinde bırakmış ol-maşıydı. Bilindiği' gibi Muaviye, Hazreti Ömer'in (R.A.) zamanında Şam valiliğine tayin edilmişti. Fakat ancak dört sene orada kalmıştı. Hazreti Osman, (R.A.) Eyle'den Rûm hududuna, El-Cezire de dahil olmak üzere, Akdeniz sahiline kadar, bütün vilayetlerin'idaresini Muaviye'nin eline vermiş, hilafeti miiddetince de

onu bu vazifeden ayırmamıştı. Yani on iki sene... [\[156\]](#)

işte Ha2reti Ali (R.A.) devrinde patlak veren hadiselerin sebebi budur. Çünkü Şam, mevki itibariyle İslâm memleketlerinin en mühimlerinden biriydi. Bir tarafı tamamen şark hududunu, diğer tarafı ise İslâm devletlerinin garb hududunu te. ":il etmekteydi. Bu keyfiyet .stratejik bakımdan Öyle bir durum arz ediyordu ki, eğer Şam valisi merkçzi hükümete karşı ayaklanacak olsa memleketi ikiye bölmesi mümkündü, işte Muaviye, böyle bir yerde uzun müddet vali olarak kalmış ve bu beldeyi kendi iradesine iyice râmetmişti. Öyle ki, vali Muaviye, hükümet merkezinin kuvvet ve emri altında değildi, belki hükümet merkezi onun inayetine, yardımına muhtaç bir duruma gelmişti.

İkinci mesele, yani halkın en fazla itirazına sebep olan mevzu, Mervan ibn-i Hakem gibi birisinin halifenin kâtibliği makamına getirilmiş olması idi. Hazreti Ösma'-V-(R.A.) m yumuşaklığından ve şefkatinden istifade eden Morvan, devlet işlerini keyfi bir şekilde idare etmeğe bag-laniıgtı, O

kadar ki, hadiseleri Hazreti Osman'a (R.A.) aksettirmek için gerekli tedbirleri almayı prensip edinmişti. Nitekim onun müsaadesi ve haberi olmadan birçok işleri görmekten çekinmiyordu. Bundan ba'ka bu zat, Hazreti Osman (R.A.) ile diğer sahabiler arasında ihtilaf çıkarmak için her fırsattan istifade ediyordu, iunuru sebebi, kanunî ve megru De.'iet Reisi olan Hazreti Osman'ı (R.A.) eski arkadaşlar; ,, dostlarından ayırmak, onları

bir köşede unutturarak kendisinden ba^lta yardımcı ve yakını olmadığım Halifeye hissettirmektir. [157] Bu, gibi işler sadece bir iki kere değil müteaddit defa vuku buldu. Hatta, iş öyle bir şekil aldı ki, Tulakâ'dan olan birisinin limanından Sabıkıyn ve lilvvelin-İ İslam'a karyı yakışksız şekilde dil uzatılmağa başlandı. Sahabiler bu gibi hallere tahammül edemiyorlardı, Bunun üzerine diğer bazı zaL-lar* hatta Hazreti Osman'ın refikayı Huzretî Naile bile, Devlet Reisinin karşılaşmakta olduğu müşkülâtın büyük bir kısmının mesuliyetinin Mervan'a ait olduğunu söylemekten çekinmemekteydi. Hatta Hazreti Nâilc bir defasında, açıktan açığa kocasına şöyle söyledi:

«— Sen böyle, Mervan'ın gösterdiği yoldan gider-sen kentli Ölümünü hazırlamış olursun. Bu atkımda no Aliah korkusu, ne Allah muhabbeti vo ne

Uo ulunmak vardır.» [158]

İkinci merhale;

Bu bakımdan Hazreti Osman'ın siyaseti hatalı idi.

Velev ki kendisi hiçbirşey yapmamış olsa bile... Zira hilafeti devrinde o mahud fitne ve tVsişim alevlenmeme işte bu yanlış ve hatalı politika sebob diir^tur. Böyle bir siyasetin doğru olduğunu ispat etmevv kalkışırsak, şüphesiz aklın ve mantığın reddedeceği '.-r i.-;.- tevessül etmiş oluruz. Elbette ki, böyle bir hareket tarzı ne akla, ne de mantığa uygun olur. Zaten bir sahabinin hatalı bir hareketine, hatalı değildir şeklinde İtirazda bulunmak dinin icablarından sayılamaz. Herkesin hatası olabilir. Her hatalı harekete de hata demek icab eder.

İşin esası şudur ki, bazı kimseler, meselenin bu cephesini bir tarafa bırakarak, Hazreti Osman'ın halife oluşunu nazarı itibara almak suretiyle «işlerinin hiçbirisine itiraz edilemeyeceği» tezini ileri sürmek istiyorlar. Böyle bir şey, akla ve mantığa uymayan bir iddia olur. Bu gibi Ud'alar bir tarafa dursun, esasen biz, onun bütün icraatının hatalı olduğunu söyleyemeyiz. Hilafeti devrinde o kadar çok ve hayırlı işler yapılmıştır ki, bunları göz Önünde bulundurmadan kendisi hakkında elbette ki hüküm verilemez. Hazreti Osman*'ın (R.A.) devrinde yapılan iyi, güzel ve hayırlı işlerin hepsi de İslâmın medâr-ı iftiharıdır. Bu sebeple, siyasetinin hatalı olmasına rağmen, İslâm memleketinin bütününde veya herhangi bir yerinde kendisine karşı gelmeyi hiç kimse aklından geçirmemekteydi. Ancak sayılı ve. muayyen zümrelerle belirli kimseler, malûm olduğu veçhile, bildiğimiz tarzda kendisine karşı gelmişlerdi!1."

Meselâ bir defasında halk, Busrâ hakimi Sa'îd ibni Âs'dan memnun olmadıkları için karışıklık çıkmıştı. Fakat halkın, ekseriyeti bu ayaklanmaya iştirak etmediği gi.: bi isyancıları da yalnız bırakmışlardır. İgte böyle bir hengâmede, Hazreti Ebû Musa Eg'arî, Hazreti Osman'ın (R.A.) emriyle

kargaşalık çıkarıcıları yatıştırılmaya gitmiş;, isyancıları terkeden halk Halifeye karşı biatlerini yenilemişti. [159]

Demek oluyor ki, kargaşalık çıkarıcılar birkaç yüz kişiden mürekkebe muayyen bir gruptan başka birşey değildi. Şimdi bu gibi hadiselerle bakarak «imik ayaklandı» demenin ne dereceye kadar doğru olduğunu artık siz düşününüz.

Bunun gibi diğer bir hareketin elebaşlarına da dil' katle bakmak lâzımdır. Bunl-vr Mı.sn', Küfe ve Basra halkıydı.

Fesatçılar, kendi aralarında gizli gizli yazışmak suretiyle arkadaşlarını durumdan haberdar ettiler ve Hazreti Osman'a karşı harekete geçmek üzere Medinede toplandılar.

Medine'ye gelmeden Önce de, Hazreti Osman'ı itham eder mahiyette koskoca bir beyanname neşrettiler. Bu beyanname, bütünüyle, aslı esası olmayan boş lâflardan ibaretti. İfadelerinin hiçbirinde mantıkî bir delil yoktu. Hatta Öyle şeyler söylüyorlardı ki, insan bugün onlan okurken güleceği geliyor. İşte kendi aralarında anlaşarak toplanan iki bin kişi... Hatta sayıları ikibin bile değil. Mısır, Küfe ve Basra'dan Medine'ye geldiler. Hiçbirisi de, ne geldikleri vilayetlerin, ne de memleketlerin temsilcisi durumunda değildi. Sadece şuradan buradan toplanmış şerirler kalabalığı... İşte böylece bir araya geldikten sonra, aralarında, tabir caizse, bir nevi muhalefet partisi teşkil ettiler. Medine'nin dış mahallelerine vardıkları zaman Hazreti Talha, Zübeyr ve Hazreti Ali'yi (Radiyal-lahü Teâlâ Anhüm) aralarına almak için çalınıp uğraştı-larsa da, Sahabilerin iteri gelenlerinden olun bu üç Zat-i muhterem, böyle bir kalabalığın elinde âlet olmak istemediği için, muvaffak olamadılar. Üstelik onlara nasihat ettiler ve dağılmaları tavsiyesinde bulundular. Bundan başka, Hazreti Ali (R.A.) ileriye sürülen iddiaları birer birer çürütüp reddetti, Hazreti Osman'ı (R.A.) temize çıkardı. O sıralarda Muhacirin ve Ensardan birçok zât Medine'de bulunmaktaydı. lalam memleketlerine ait islere bakar ve ihtilafı neüeelendirebilişlerdi. Bu zevat da isyancıların emelerine alet olmadı, onlara hiçbir zaman müzaheretle bulunmadılar.

Hatta bazüarı isyancıları karşı geldi. Fakat bu gayretlerin hiçbirisi faide vermedi. Nihayet bu grup Medine'ye geldi ve Hazreti Osman'ın (R.A.) evini muhasara ettiler. İstedikleri şoj Hazreti Osman'ın hilafet makamından çekilmesi idi. Hazreti Osman, makul ve mantıkî bütün şikâyetleri dinlemeğe, şikâyet mevzuu olan hususları gidermeğe hazır olduğunu kendilerine bildirdi. Ancak onların arzu ettikleri şekilde hilafetten çekilemi-

yeceğini de beyan etti. [160] Bunun üzerine oşirra güruhu, kırk gün sonra, korkunç bir kavga ve gürültü kopardı, öyle hareketlerde bulundular ki, o zamana kadar, Resulü Ekrem'in sallallahu aleyhi ve sellem Medİnosinde hunim benzerini ne kimae görmüşü ne de böyle bir şeyin olabileceğini aklından geçirebilmişti. Hatta, işi o kadar azıttılar ki, Müminlerin Annesi Hazreti Ümrnü Habibeye bile hakaret ettiler. Hazreti Aişe bu edepsizlikleri görünce, bu halin kendi başına da gelebileceğini düşünerek ve belki de hakarete maruz kalmamak endişesiyle Medineyi terketti, Mekke'ye gitti. Nihayet igi o kadar azıttılar ki, Hazreti Osman'ın (R.A.) evine karşı hücumla geçtiler ve bildiğimiz gibi onu şeliid ettiler. Hatta üç

gün, mübarek cesetlerinin defnedilmesine mâni oldular. Bu da yetmiyormuş gibi Hazreti Osman'ı Öldürdükten aonra evini yağmaladılar. [161]

Bunların gözüne, sadece Hazreti Osman ini batıyordu? Yalnız ondan mı memrim değillerdî? Hayır hayır, lif defleri Üülefa-yı Ra^idin^t. Oalar lalamı Ja, islâm Hilafetini di;- is t emiyorlardı.

İsyancıların şikâyet ettikleri hususlar arasında makul olanlar varsa bunlann hepsini yukarıda sıraladık. Şikâyet mevzuu olan meseleleri düzeltmek için bu şekilde hareket etmeye lüzum olmadığım delilleriyle bildirdik. Muhacirin ve Ensaru birçoklarıyla müslüuarılanı ileri gelenleri, o zaman, Medinude idiler. Asiler, bu zevat va-sitasiyle söyleyeceklerini söyler, meselelerini halledı-bilir-lordî. Onlarla konuşmak suretiyle Hazret i Osman'a (İt. A.) isteklerini anlatmak ve hatta kabul ettirmek imkânına mâlik İdiler. Nitekim Hazreti Ali, (RA.) l:uridik:nn-j

[162]

bu yolda tavsiyelerde bulunmuş, Hazreti Osman'ı (İt.A.) ikna edL'ci'giui varul etmişti. Hatta Jiiizreti AH (R. A.), Halifenin, şikâyetleri dinktmiyerek makul i:1.-v; p v;t-memeai halinde h'Ac, hilafet makamından çr;kü;!u.-hi kın zorlanı.ıa^u.a şcr'arı; cevaz olmadı^mı da onbra hil'.iii--misti, taksit zorbalar, Uazrcı Osman'ın (R.A.) iiii de hilafet makamından ockilmotmii irili varlardı- Maibuki Uu, iğ bütün irıflını âlcr::İ iie Jsiâm ükeltilti haikunii s'.ijıabi-
leceği bir işti. «lalam âlemi» ve «İslâm ülkeleri» dendiği zaman elbette ki, sadece o zamanki Basra'dan, Mısır'dan ve Küie'den toplanıp gelmiş iki bin kişiden az bir güruh akla gelmezdi. Üstelik sayıları iki binin altında olan bu kisanlar, geldikleri ülkelerin mümessilleri bile değillerdi. Böyle olunca da bu güruhun Halifeden bir şey talep etmeleri, ancak, şahsî bir mesele olar-ak mütealea edilebilir ve «makamından çekil» talebinde bulunmaları yolsuz olur. Bu hususta onları haklı gösteren hiçbir delil ortaya konamaz. Hele o zaman, lalamın «Ehli Hail vel-Akd» i dururken, ve bu «Ehli Hail ve'l-Akd» bir zatı halife seçerek İslâm anayasası gereğince hilafet makamına getirdikten ve bütün müslümanlar da bu halifeye itaat ettikten sonra birkaç kişinin veya bir güruhun halifeye karşı gelmesine, İsyana kalkmasına ve üstelik Halifenin azlını talep etmesine müsaade edilemezdi. Kendilerine bu hak verilmemişti ve verilemezdi de. Hele hiçbir nüsbet vasıfları olmayan, herhangi bir ülkeyi temsil etmeyen bu gibi

[163]

insanlar bahis mevzuu olunca, iş büsbütün gayri ca.-iz görülür. İsterse yaptıkları itirazların hepsi de haklı olsun.

Bundan başka, zorbalar bu kadarla yetinmedi. Yalnız Halifeyi azletmeye yeltenmekle kalmadılar, hatta onu öldürdüler, evini dağıttılar. Hazreti Osman'a (R.A.) is-nad ettikleri ve günah dedikleri şeylerin en büyüklerim bizzat kendileri irtikâb ettiler, İslâm Şeriatına göre bir kimsenin kanının dökülmesi haram ve günahdır. Fakat isyancılar bir müslümanın kanma girmekten de çekinmediler. Nitekim Hazreti Osman Rادیallahü Teâlâ anı: «İslâm Şeriatı gereğince, ancak muayyen ahvalde bir kimseyi öldürmek im kâm vardır. Ben, katli mücib cürümlerden hiç birisini işlemiş değüüm ki

müslümanlar beni öltürebilsinler? Nasıl olur da benim kanun onlara helâl olabilir?» [164] demişti. Fakat şeriatın ismini ağızlarından düşürmeyip Hazreti Osman'a (R.A.) şeriat namına itiraz yağdıranlar, şeriatı bizzat ayakları altına aldılar, yapılmayacak işleri de şeriat namına yapmaktan çekinmediler. Sadece, şeriatçe helâl olmayan kanı dökmekle kalmadılar, şeriatçe helâl olmayan malları bile yağma ettiler.

Burada bir nokta dah- vardır:

Bazı kimseler şöyle bir fikri ileri sürebilirler, derler ki «Neden Medine halkı, asilerin bu hareketlerini ta* it) ediyor ve yaptıklarına mâni olmuyordu?» Biz de deriz ki, zorbalar Medine'ye ansızın gelmişlerdi. Gelir gelme? de şehrin kilit noktalarını tutmuşlardı. Yani yehri, bir nevi

Kontrolleri altına almışlardı. [165]

B^akat bütün bunlar bir tarafa, o devirde, zorbala-1 rın, boylu büyük vo küstahça bir ise teşebbüs edebileceği kimsenin aklından ve hayalinden geçmemişti. Geçemezdi de. lyte hadise, Medine halkının kar^usma, hiç beklenmeyen, birdenbire parlayan bir şimşek gibi gıktı. Şaşırıp kaldılar.

[166]

Sonra vaziyetin safahatını görünce «Neden müdafaa edemedik» diye pişman oldular.

Herşey bir tarafa, fakat Hazreti Onman bile, hadisenin bu şekilde gelişeceğini heaablayamamihti. Aksi takdirde mutlaka birşeyler düşünür, kendisi için, müslihnar.-ların, «Peygamber Şehri» nde birbirleriyle muharebe etmelerini herhalde istemezdi. Hatta Hazreti Onman İioi* taraftan askerler getirebilir ve Medinede karışıklık çıkarana kadar hadlerini de bildirebilirdi. Fakat O, neticenin böyle bir şekle gireceğini tahmin - edememişti. Nitekim Hazreti Zeyd İbn-i Sabit, (R.A.) bütün Muhacirin ve En-sar'ın kendisini kurtarmak için savaşıma hazır oMu-ğunu geiij) bildirdiği zaman Hazreti Osman (İİ.A.) şöyle buyurmuşlardır;

— «Eminal'-Kitâl, felâ». Savaş, mı? Hayır.

O, Hazreti Ebu Hureyre (R.A.) ile Hazreti Abdullah ibn-i Zubejr'e (R.A.) sarahatle, savuşmak isU;me<ii'7,-ni söylemişti. Hazreti Osman'ın evinin civarında .savaşabilecek ve savaş kabiliyetini haiz 700 kadar kinini: de vardı. Fakat Hazreti Osman, (R.A.) son dakikaya kailu1, bunların savaşa

girmelerine mâni nlcü. [167]. İşin hüia-

sası şudur ki, Hazreti .Osman, bu nazik zamanda, tamamen bir halifeye yaraşacak şekilde hattı hareket takib etmişti. O padigahçı ve saltanatçı bir kimse gibi davranmamıştı. Bunun için, diyeceğiz ki, Hazreti Osman'ın yerinde herhangi bir padişah olmuş olsaydı, kendisini ve iktidarını kurtarmak için her çareye baş vurur ve her türlü teşebbüsten geri kalmazdı. Medine'nin taşı toprağı duman olacaktı, elbette ki bunu düşünmezdi, Ensar ve Muhacirin katliâm edilmesi umurunda olmazdı.

Ezvacı Mutahharat hakarete ugrayacakmış, Peygamber Mescidi dağıtılacaktı, bunların hiçbirine ehemmiyet vermezdi. Fakat Hazreti Osman Farlısh değildi. O, bir halife idi. Hem do Hulefâ-yi Raşidin'den biliydi. Allah'tan korkan, en küçük teferruatına kadar Allah'ın buyruğuna itâat etmekte olan bir halife. Allah'tan kork.tn bir idarecinin ve bir hükümdarın ne yapması İfminsä hapsini yapmıştı. İktidarını, hakkın emrine uygun şekilde. son haddine kadar korumuştur. Canını feda etmiş amma imanına hâlel getirmemişti. Bir müslümana ail işleri;) hepsini ifa ot mis Ur. Bunun

[168]

için Hazreti Osman tR.A.) •Hulefa-yi Rnşidin'dondir, her müslüman tarafuulî'n tî". kalben sevilen kimselerden...

Üçüncü Merhale

Hazreti Osman'ın (R.A.) şehadetinden sonra Medine halkı başsız kaldı. Karışıklık, kargaşalık ve anarşi devri başladı. Ümmet, liderden mahrumdu. Memleketin-idarecisi yoktu. Bir tarafta, Merline.ye dışardan gelmiş olanlar, diğer taraftan Muhacirin, Ensar ve Tabiin . Birbirine karışmış vaziyette. O devirde itilâm dünyası oldukça genişti. Rum hududundan Afganistaiia ve Şimalî Afrika'ya kadar uzayan koskoca bir ülke, hiç, başsız, lidersiz kalabilir mi? İgto bunun için alelacele bir halife seçmek icab ediyordu. Bu seçimin, zaruri olarak, Mgdi-nede yapılması lâzımdı. Zira memleketin o zamanki merkezi Modine idi, İslâmın ileri gelenleri bu şehirde bulu nuyorlardı. Ehli Hal ve'l-Akd'da Medinede idi. Bu zevat Öyle bir şahsiyet belirtiyorlardı ki, biat etikleri kimseyi, İslâm âlemi, canü gönülden halife olarak kabul ederdi. Zaten Medine'den çıkarak, uzun uzadıya, İslâm âleminin uzak ülkelerine haber ulaştırmanın imkânı da yoktu. Bundan başka, böyle büyük bir memleketin başsız kal;sm-at çeşitli tehlikelere yol açabilirdi. Derhal, en reüuasib kimseyi bulup işbaşına getirmek icab ediyordu. Tabiatıyla böyle bir kimse, idareyi eline alır almaz, yukarda bahsettiğimiz, tehlikeleri de önlemiş olacaktı. Bu suretle memleket, dağılıp parçalanmaktan kurtulacaktı.

O sırada, Hazreti Ömer tarafından hilafete namzet gösterilmiş bulunan altı sahabiden dördü hayatta idi. Sa-lıabüerin ileri gelenlerinden ve ümmetin en güvendiği kimselerden olan bu dört zat, Hazreti Ali, Hazreti Zubey* Hazreti Talha ve Hazreti Saad ibn-i Vakkas (Radiyal-lahü Tealâ anhüm ecma'in) idi. Hazreti Ali bu zümrenin başında, birinci mevkii işgal ediyordu. Hatırlanacağı üzere, Hazreti Ömer'den sonra, Hazreti Abdurrahman ibn-i Avf, «hilafete kimin daha münasib olacağını tesbit etmek üzere, halkın nabzını yoklamaya çıktığı zaman. Hazreti Osman'ı müteakib en fazla itimad reyini îfaz-reti Ali toplamış bulunuyordu, işte bunun için, Hazreti

[169]

AH, herkes tarafından hilafete en layık zat olarak tanınıyordu.

O sıra, yalnız Medine'de değil, bütün İslâm âleminde Hazreti Ali'den (R.A.) başka bu vazifeyi daha iyi görebilecek bir kimsenin bulunmadığına dair umumî bir kanaat vardı. Hatta diyebiliriz ki, eğer o zaman, bugünkü modern usullerle bir seçim yapılmış olsaydı mutlaka Hazreti Ali

kazanacak ve reyleri toplayacaktı. [170] Elimizde bulunan muhtelif rivayetlerden de anlaşıldığı gibi. Re-sululLah'm (S.A.V.J) sahabileri ve hatta diğer Medine halkı, bu işlerin lidersiz yürütülemeyinceğini açıktan açığa söylerlerken Hazreti Ali'den do bahsediyorlardı. Onlar Hazreti Ali'den (R.A.) söz ederken Resul'e (S.A.V.) yakınlığı kadar diğer faziletlerini de sayıp döküyorlardı. Fakat kendisine hilafet makamını teklif etlikleri zaman; O, ille önce bunu kabul etmedi. Halta bu gibi teklifleri mü-trnddit defa reddetti.

Halk kendisine biat etmek hususunda ısrar ediyordu. Hazreti Ali (R.A.) de mütemadiyen reddediyordu. Nihayet halkın aşırı ısrarı karşısında dediler ki:

«İttı, «i/n gizli lutfedilecek işlerden* değildir. Evimde de olamaz. Fikrînizde ciddîyseniz, benim do bu vazifeyi etmemi istiyorsanız bütün nuişlûmanların rızasının şart iv.»

Böylece halkın bu meseleyi halletmek üzere Peygamber Mescidinde toplanmasına işaret buyurdular.

Halk toplandı. Muhacirin ve Ensarin ileri gelenleriyle bir armia müalûmanlar kendisine biat ettiler. Hazreti Ali böylece halife segildi. Ancak bu

[171]

toplantıda mevcut bulunan aahabilerden, bir rivayete göre 17, diğer bir rivayete göre de 20 kişi biat etmedi.

Bu mesele bize gösteriyor ki, Hazreti Ali, (R.A.) biat hususunda kendisinden evvelki Hulefa-yi Raşid-in'in usulünü aynen tatbik etmiş, ve onların tuttuğu yoldan gitmiştir. O, hilafeti, hiçbir zaman zorla ele geçirmeye kalkmamıştı. Bilakis halk toplanmış, serbestçe, gönül hoşluğu ile müşavere ederek Hazreti Aliyi (R.A.) halife seçmişlerdir. Sahabilerin büyük bir ekseriyeti de kendisine biatte bulunmuştur. Daha sonra, Şam müstesna, bütün İslâm âlemi onun hilafetini resmen tanımıştır. İmdi, nasıl ki Hazreti Sa'ad ibn-i Ubâde'nin biyat etmemesi, Hazreti Ebu Bekir ile Hazreti Ömer'in halifeliklerini meşru olmaktan çıkarmazsa, bunun gibi, birkaç kişinin biat-ta bulunmaması da Hazreti Ali'nin (R.A.) hilafetinin meşruiyetine hâlel getirmez. Sadece 17 yahut da 20 i.şinin biattan kaçınması hilafetin meşruluğuna mâni teşkil edemez. Kaldı ki, muayyen bir grubun bu şekildeki hareketleri esas itibariyle kanunsuz bir davranıştı.

Onlar îlâm nizamını iyi düşünâelrdi biat etn;eic; i-rin zarurî olduğunu da anlamış olacaktı. Zira, bu birkaç kişinin biattan kaçınması, aslında menfî bir tavır takmmaktan başka bir mana ifade etmez. Hilâfetin mf-'1 ve kanuni mahiyetini ise asla zedelemes. Ayrıca şunlar sorulabilir:

Acaba seçilmiş bulunan bu «İslâm Halifeai'nden başka bir halife mi vardı yeryüzünde? Ona mı biat edilecekti? O takdirde normal usullerde seçilen yeni halifeye biat edilmemesinin sebebi ne olabilirdi? Yoksa hilafet makamının bir müddet için boş tutulması mı icab ediyordu ki, biyattan kaçınılıyordu? Eğer bu suallerin hiçbiri varit değilse, o takdirde, bu demektir ki, bütün miislûmanîa-rm, daha doğrusu müslûmanîarm kahir ekseriyetinin tasvib etmiş bulunduğu yeni halifeye, bu zevat inanmıyor, yahut inanmak istemiyorlardı. Yahut ta böyle hareket etmekte hususî bir maksadları vardı.

Böyle menfî bir tavır, ümmet işlerinin çok nazik bir anına tesadüf ettiği için ayrıca ehemmiyetlidir. Zira, bir taraftan meşru ve kanunî usullerle, yani seçimle işbaşına gelmiş bulunan İfûlfa-yi Raşidin'in üçüncüsü şehid edilmişti. Diğer taraftan da devam edegelmekte olan an'-aneler bozulmak istenmiş ve î.slâm vaziyeti nazik bir safhaya* girmişti, işte bu durumda, biyat etmeyenlerin hareket tarzı, ümmeti, hilafet nizamından ziyade «lural-îîî» ve «miilfiJiiyct», yani «padşnhçijik» tarafına yöneltmekten başka bir mâna ifade edemez.

Burada mühim bir nokta daha vardır. Hazreti Ali'yi (R.A.) halife yapmak isteyenler arasında çeşitli zümrelere monsnb kimseler vardı. Bilfiil Hazreti Osman'ı. (R.A.) katleden gtrûha dahil olanlarla birlikte katli tali rik etmek suretiyle, dolayısıyla cürme iştirak etmiş bulunanlar da bunlar arasındaydı.

Bu karışık devrin biüün ağırlığını ve günahını, bu suretle, omuzlarına yüklenmiş olanların yanıbaşmda diğer bir zümre daha vardı ki, Onlar kargaşalığın yatıştı-rılması için çalışıyorlardı. Halifenin seçilmeinden başka bir çare olmadığını yakinen müşahede ettiklerinden harekete geçerek durumu kurtarmanın yolunu aradılar. Zaten düşünen bir insan, devrin şartlarını nazari itibarc ai-dığı takdirde varacağı lanaat şu olabilirdi ki, vaziyeti kurtarmak için bir an evv'i halifenin sc "misindim başka' çıkar bir yol mevcut değildir. Şurası da muhakkaktır ki, eğer o zaman, bütün müalûmanlar, elbirliğiyle Hazreti Ali'nin (E.A.) etrafında toplanmış obalardı, ona biyaL etselerdi elbette ki O, iş başına geldikten sonra, Osman' m katillerini arayıp bulacak ve onları eczasız bırakmayacaktı, işte bunu düşünen bazı kimseler ortalığı kai ıhtırmağa devam ettiler ve Hazreti Ali (H.A.) ile dij,L-rkri arasmda ihtilaf çıkarmanın yollarını arayıp buldular. Neticede de bu talihsizlik bildiğimiz şekilde muyJ u . çıktı.

ikinci nokta, sahabilerin bazı ileri gelenlerinin Hazreti Ali'ye (R..A.) biyat etmek hususunda çekinge-ı davranmalarıdır. Böyle hareket etmeleri, Zevat-i Kiramin son derece hüsnü niyyet sahibi olduklarına ve ihtiyatkâr-lıklarına delil olarak gösterilir, fitne ve kargaşalığa mâni olmak için bu şekilde davrandıkları söylenirse de doğru değildir. Zira, tarih bize göstermektedir ki, son derece hüsnü niyyetli olmalarına rağmen, hareket tarzları sebebiyle onlar, ileride nice nice fitrielerin doğmasına âmil olmuşlardır. Zira bu zevat ümmet içinde nüfuzlu kimselerdi. Arkalarında binlerce, on binlerce insan vardı ve kendilerine itimad ediyorlardı. Bu gekilde hareket edip hilafet hususunda çekingen davranmaları Hulefa-yi Ra-şidin tarafından getirilen halifelik usûlüne karşı müslûmanların itimadlarının .sarsılmasına sebep oldu. Müslûmanlar, Hulefa-yi Raşidin'in usulüyle yeniden halife seçecekleri ve Hazreti Aliye (R.A.) yardım edecekleri yerde, maalesef talihsizlik sebebiyle, kargaşalıkların çıkmasına vesile oldular.

Üçüncü 'noktaya gelince: Bu da, Hazreti Osman'ın {R.A.) kan dâvasını ortaya atmak meselesidir. İki zümre, iki taraftan ayaklanarak Hazreti Osman'ın (R.A.) kanını istemeye başladılar. Bir taraftan Hazreti Aişc ile Ta İha ve Zübeyir, (R.A.) diğer taraftan da Muaviye.. Biz hor iki zümrenin makam ve vaziyetlerini, elde etmiş oldukları farklı hususiyetleri göz Önünde bulundurarak, iki tarafın bu mevzudaki hareketlerini mütalea etmek

suretiyle, taraflarca yapılan işlerin kanıma uygun bir şekilde cereyan ettiğini söyleyemeyeceğiz. Şurası da unutulmalıdır ki, artık cahiliyye devrinin kabile nizamı çok-tan ortadan kalkmıştı. O nizâm'da, öldürülen bir kimsenin, kanını, yakınları, istemeye kalkabilirdi. Böyle olunca da ayaklanmalar başlar, tarafların birbirleriyle .muharebe etmelerine kadar iş ilerlerdi. Amma beri tarafta kanun ve nizamlara bağlı, kanun ve nizamlarla kurulmuş bir hükümet, bir devlet vardı. Bu devletin bütün işleri, her hususta, yine kanunlarla tâyin edilmişti. Devletin kanunlarına göre, öldürülen bir kimsenin- kanını istemek hakkı, ancak ölenin veresesine tanınmıştı. Üstelik bu, vârisler arasında da halen yaşayanların, hayatta olanların hakkıydı, iş böyle olunca, şimdi, haksız yere öldürülmüş bulunan yakın akrabalarının katillerini veya mücrimleri yakalayıp cezalandırmayı, devrin hükümetinden ancak Mirasçılarının talep etmesi icab ederdi. Hükümet de, elbette ki. kalil ve mücrimleri bularak tecziyelerini sağlardı. f ;frr İmanın hükümeti katilleri bulmak ve tecziye etmek huuaunda göz yumar, müsamaha gösterir yahut ta gevşek davranma yoluna giderse, o zaman, maktulün mirasçılarının ne yapacakları ve ne şekilde şikâyetle bulunacakları da kanunlarla teabit edilmiş bulunuyordu. Zira lalanı Şeriatı, devletle vatandaşlar arasında vuku bulan ihtilafların ne şekilde halledileceğini, vatandaşla-rın hükümetten nasıl şikâyetle bulunacaklarını usiin dairesinde beyan etmişti.

Şimdi, Hazdeü Ali (R.A.) ya devrin nıu^ru ve kanunî halifesi idi, yahut ta değildi. ICğer Ü, Meşru ve kanunî halife değilse mücrimleri nasıl yakalayacak, ikiüü ve ne hakla tecziye edecekti? İleni hangi aelahyetk1- yakalamaya kalkacaktı onları-? Yuksa Hazret i Ali vR.A.) zorba bir kabile reitü mi idi ki, canma iatediği kimiyi, kanuna uygun olyuu vuya olmadın, suelu ölüü.ii vt.ya ukV auüi, yakalasin da «Keyfim böyle ist<dL> diyt; cozal^iüir-maya kalksın? Buradaki kanunsuz davranışın a.atbiik-İcrinden biri de şudur:

Bu zümrelerin hepsi, yani Hazrelî Osman'ın kanu.ı isteyen zümre, bunun yanında .ayın talebi tekrarlayan diğer bir zümre, eğvr ieab etseydi böyle bir laie-bile bulunmaya kanunen sclahiyetli kimselerden muttuk kil bir başka zümre, ayrıca mücrimler, devrin halifesi, işbaşında bulunan hükümet kadrosu, hep Medine'de bulnuy^r-lardı. O halde bu meselenin Medine'de laik-dilnu-sı /.am-rî değil miydi? Basra'ya kadar gitmekten, orada adamlar toplayarak ortalığı velveleye vermekten makaad ne idi? jşte bunun neticesinde «bir* kan İstiyoruz derkrn otbin-leree insanın kanı döküldü ve bir yığın, inhan da luksız yere telef oldu. Memleketin nizam ve asayışı bozuldu.

late biz, bu hususları göz ününde tuttuğumuz zaman.

İlahî Şeriatı bir tarafa bırakınız, fakat en basit mantık mizanlariyle bile, hadiselerin kanunsuz bir şekilde cereyan etmiş bulunduğunu teabit edebilir, mantık ölçülerine uymadığını söyleyebiliriz.

Birinci zümrenin yaptıklarından çok İkinci zümrenin hareketleri kanunsuzdu. Yani Muaviye'nin hareketi,.. Bu, onun «Muaviye ibn-i Ebû Sufyân» olması bakımından değü, «Şam valisi» olması sebebiyle kanunsuzdu. Yani Muaviye'nin, Hazreti Ali'den (R.A.) Şam valisi sıfatıyla, Hazretü Osman'ın (R.A.) kanını istemesi tamamen kanunsuz bir talebdı. Onun bu şekildeki hareketi, merkezî hükümete itaatsizlikte bulunmak demektir. Muaviye, o zaman elinde bulundurduğu vâliiik kudretini kendi şahsî menfaati için kullanmış oluyordu. Bunun da kanunsuz bir hareket olduğu meydandadır. Muaviye, Şam valisi ola-, rak merkezî hükümetin bir elemanı idi. Osman'ın katillerinin tecziyesini merkezi hükümetten talep etmesi, kanunen kendisine düşmeyen bir vazifeydi.. Hatta işin garibi şudur ki, Muaviye, meşru ve merkezi hükümetten Osman'ın (R.A.) katillerinin bulunmasını ve cezalandırıl-maşım talr>b etmekle kalmıyordu, «Bu katilleri bana verin, cezalarını ben-vereceğim» diyordu. Ne hakla? Niçin?

[172]

Orası belli değildi.

İgto bu ve benzeri diğer hadiseler İslâm hükümetini, ifilâmî karakterinden uzaklaştırıyor, cahiliyye devrinin kabile hükümetleri şekline götürüyordu. Sumu ^a "nazari itibara almak lâzımdır ki, İTazreü Osman'ın (R.A.) kanun İHtomek, Munviyrdon önce, Hazreti Osman'ın (R.A.) meşru vo kanını mirasçılarına düşen bir hak idi. Buna kargı, Muaviye'nin, «Hazreti Osman'ın (R.A.) akrabası» olduğu ileri sürülecek olursa deriz ki, b.u kaçınıcı derece bir akrabalıktır? Bunu hesaba katmak lâzımdır. Bundan başka Muaviye, Hazreti Osman'ın (R.A.) kanını şahsî akrabalık sıfatıyla isteyebilirdi amma Şam valisi olarak değil. Hazreti Osman'ın akrabası bulunan şahsın Ebu Sufyan oğlu Muaviye olduğunu nazari itibara almak lâzım gelir. Yoksa Şam valisi olan bir kimse sıfatı ile değil. Muaviye ancak bir ferd olarak Müslümanların Halifesinin huzuruna çıkar, akrabası olan Osmanın katillerinin bulunup cezalandırılmasını —kendisine teslim edilmesini değil— halifeden, halifelik sıfatı ile rica edebilirdi. Şam valisi vasfı iğinde böyle bir talebde bulunmak onun hakkı ve kanunen yapabileceği bir hareket değildi. Kanunen yapacağı iş, usul ve kaide gereğince, zamanın halifesine biyat etmek üzere Medineye gelmesi, yahut haber göndermek suretiyle biyat ettiğini bildirmesi idi. Zira zamanın halifesine, Muaviyenin

[173]

idaresi .altında bulunan bölge hariç, bütün İslâm ülkeleri teslim olmuş ve hilafetin Hazreti Ali'ye geçmiş olduğunu kabul etmişlerdir.

Fakat O, ne kendisi, ne de idaresi altında bulunan 1 yerlerin halkı Halifeye itaat etmemelerdi.

İtaat şöyle dursun, Muaviye, idaresi altında bulunan ülkelerdeki askerleri devlet merkezine karşı kullanmaya yeltenmiştir ki buna «isyan» dan başka bir isim verileme a. -

tayan ise kanun ve nizamlara muhalif bir iştir. Burada eski cahiliyye usullerinin de hortîadığına şahid oluyoruz. Yani katilleri yakalayıp kanunî cezalara çarptırmak yerine «Bize verin, istediğimiz gibi kısas yapalım» denmektedir.

Eu meselenin sahih ve şer'î ölçülerini merhum kadı Ebu Bekir ibn El-Arabî, Ahkâm el-Kur*an isimli kitabında şu şekilde beyan eder:

«Hazreti Osman'ın (fi.A.) sebatlı-ünden stmra halkı İmamsız bırakmak Unktim yoktu. Nitekim, imamet işi, Huzreti Ömer'in (R.A.) seçilmeleri İçin vaküyle namzet Kostermi* olduğu zevattım hayatta kalmış olun şahıslar Üzerinde dükümü uy ordu. Fakat onlar bu vazifeyi kabul etmekten çekmiyorlardı. Hazreti Ali (U.A.) hilafete diğerlerinden daha lâyıık görölüyordu. O, nnisl umanlar in birbirlerinin kanını dökmekten ve fesad çıkarmaktan vazgeçmeleri, kargaşalıkların yatışması, din ve milleti telafisi mümkün olmayan zararlardan korumak için bazı yurtlarla bu işi kabul etmeğe razı oldu. Şam halla da, lâazretü Osman'la (İl.Â.) -katillerinin yakalanarak cezalandırılruasi garti ile kendisine biyat edecekti. AH (K.A.) omlara \$Öyle dedi: «Jük Öuce biyatı kabul edin, biyat ediu, sonra da hakiuım isteyin, j>es.iü vo şartlı biyat caiz değildir.» Fakat buzdan biyat ettikten üoura, gelip dediler ki:

«Biz, Osman'ın (K.A.) katillerinin, sabalı aksam, gö-zümijzuit önümle rahat rahat gezdiklerim görmek istü-miyoruz.»

Bu hususta Huzreti Ali'nin (E.A.) fikri doğru ve kanuna uygundu. Zira, O, daha işin başındayken, Oaman'-111 (R.A.), katillerinin kimler olduğunu aramağı. tercih elmiş olsaydı, o zaman, bazı sebebler dolayısıyla kabileler birbirine girer, ortalık karıdır, dahilî harp bağlamış olurdu. Dunun için, Hazreti Ali, (R.A.) hükümetin vaziyetinin sağlamlaşmasını bekledi ve idarenin yerine oturmalına kadar sabretmek istedi.

Memleketin vaziyeti İstikrar bulduktan ve işler düzeldikten, sonra Hu2reti Ali, (R.A.) elbetteki Osman'm (R.A.) katillerinin hesabım görecekti. Ve

devletin yü-rü flütte olan kanunları gereğince lüzumlu tahkikat yapılacaktır. Ümmetin âlimlî'î arasında da, idlerin bu ^e-kiiJü halledileceği hususii.da, hiçbir yey ihtilaf» yoktu. Yani devlet reisine kisas'ı geciktirmek veyahut ta icra tarihini tayin etmek husufunda seiahiyet tanımmiyli. Devlet reitüi, zaman ve zeminin maslahatı ve iktizası gereğince, bazı ilerde şahsî fikrine göre hareket edebilirdi. Nitekim de bahis mevzuu hadise bu novi'denür.

Bu mesele, Hazreü Talha ile Hazreti Zübeyir (II.A.) hakkında da variddir. Bu iki zat Hazreti Ali'nİN (R.A.i hilafetine itiraz etmiyorlardı. Hilafetten çekilmesini de istemiyorlardı. Oniar, evvelâ Hazreti Osman'ın (R.A.) katillerinin yakalanıp cezalandırılın asını, daha sonra diğer işlere tevessül-edilmesini ileri sürüyorlardı. Fakat Hazreti Ali (R.A.) kendi fikrinde ısrar ediyordu. Zaten doğru ve isabetli olan da onun fikriydi.»

Kadı Hazretleri (Ebu Bekir ibn-i'El-Arabî) sözüne devamla aşağıdaki âyeti kerimeyi tefsir ve şerh ederek, diyor ki: (Sureyi Hucurat Ayet 9) [\[174\]](#)
«Hazreti Ali, (R.A.) bu vaziyet karşısında, bahsi geçen ayet gereğince işi idare etmek istemişti. İsyancılar-ra karşı savaşmak hususunda «İmamın kendi reyine go-rc hareket edebileceğini» göz Önünde tutmuştur. Diğerleri ise isteklerinde haklı değillerdi. Zira istiyorlardı ki, Hazreti AH (K.A.) sözlerini ve taleblerini kabul etsin ve derhal Hasreti Osman'ın (R.A.) katillerini yakalasın ve kendilerine teslim'etsin. Fakat Hazreti AH (İİ.A.) bu zevatın taleb ve dileklerini, faraza esastan kabul etmemiş olsaydı dahi, yine de ortalığı karıştırmağa ve memlekette kargaşalık çıkarmağa haklan yoktu. Çünkü hareketleri yine de kanunsuz olurdu. Hazreti Ali'yi" (R.A.) bu me-seieden dolayı hilafetten azletmek işi bu zevatın değil, umum müslumanîarın (ammeyi müslimin) hakkı İdi.» [\[175\]](#)

Dördüncü Merhale

Bu üç münasebetsiz vaziyet karşısında Hazreti Ali, .{R.A.) yine de Hulefa-yi Raşidin'in usulü gereğince, işleri devam ettirmeğe başladı. Hazreti Ali, (R.A.) vazifeye başladığı zaman, kargaşalık çıkarmış bulunan iki bin kişi henüz Medine'de bulunuyorlai'dı. O sırada Hazreti Talha ve Hazreti Zubeyir ile Eshabdan birkaç zat birleşerek halifenin huzuruna geldiler. Dediler ki:

«Biz, hadleri icra etmek partiyle, tamu biat etleriz. Şİndi sen suçluları cezalandıracak ve Hazreti Osman'ı» (K.A.) katiline kısas yapacaksın.»

Hazreti AH (R.A.) da

«Kardeşlerim! Sizin bildiğinizi ben de biliyorum. Bunları şimdi nasıl yakalarım? Henüz vaziyetmizi dü-zeltemenîş ve temâmîyle kuvveti elimize geç irmemişiz. Bunları yakalayacak ve cezalandıracak imkânımız yok. Bu iş için bîr müddet beklemek lâzımdır. Siz eğer bunal çaresi bulabiliyorsanız, bizzat harekete geçiniz, suçluları yakalıym getiriniz.» dedi.

Cevablan:

«Biz yapamayız» dan ibaret oldu.

Bunun üzerine Hazreti Ali (R.A.) buyurdu ki:

«Allah'a yemin ederim ki ben de sizin düşündüğünüzden bajka birşey düşünmüyorum. Hadiseler bir parça sükunet bulunca meselenin nasıl

halledildiğini göreceksiniz. O zaman karışıklıklar ortadan kalkar, hak ve hukuku iade etmek kolaylaşır.» [\[176\]](#)

Bundan sonra, bahsi geçen iki Sahabeyi Kiram, Hazreti Ali (R.A.) den müsaade alarak, Mekke'ye gittiler..

Orada Hazreti AyşeI (R.A.) ile buluştular. Konuşup' anlaştılar ve Hazreti Osman'ın (R.A.) kanını talep etmek üzere Basra ve Kûfe'ye gitmeğe karar verdiler. Zira Hazreti Talha ile Hazreti Ziibeyir'in (R.A.) o bölgelerde taraftarları çoktu. Asker toplayacaklar, sonra da t gelip Hazreti Osman'ın (R.A.) kanını isteyeceklerdir.

Kafile hazırlandı. Mekke'den Basra'ya doğru yola çıktılar. Beni Umeyye'den Sa'id ibn-i As ile Mervân ibn-i El-Hakem de kafileye katıldı. Murru'-Zahran '(Vadiyi Fatıma) denilen mahalle vardıkları zaman, Sa'id ibn As kendi adamlarına dedi :

«Osman'ın katillerini bulmak ve onun kanını almak istiyorsanız, o takdirde, sizinle beraber"bu orduda bulunan bazı kimseleri de öldürmeniz icab eder.»

«Orduda bulunanlardan» maksad Hazreti Talha Üe Hazreti Zubeyir (R.A.) ileri gelen bazı sahabilerdi. Bü-ni Ümeyye mensublarının düşüncesine göre Hazreti Osman'ın (R.A.) katilleri, sadece evini muhasara ederek onu Öldürenler değildi. Onlarm fikrine göre Hazreti Osman'ın (R.A.) aleyhinde söz söylemiş olan herkes, aynı zamanda, onun siyasetine, arada sırada da olsa itiraz etmiş bulunan şahısların hepsi katiller zümresine dahildi. Bundan başka Hazreti Osman'ın (R.A.) katli hengâmın-da Medİnede bulunup da katle mâni olmayan her şahıs mücrimlerden sayılıyordu.

Kafilede bulunan Mervân ise göyle söyledi:

«Hayır, biz onları (yani Talha ile Ziibeyir'i ve Huz-retİ Ali'yi) birbirleriyle muharebe ettireceğiz. Birisi mutlaka ötekini mağlup edecektir. Mağlup olmayan, galib gelen ise mutlaka zayıflamış olacaktır. İşte o zaman, koluyca onun hakkından da geliriz.» [\[177\]](#)

. Bu meseleler bahis mevzuu ediledursun, kafile Basra'ya vardı. Basra ve Irak'da kendilerine birkaç, bin yardımcı buldular ve böylece bir ordu teşekkül etmiş oldu.

Diğer taraftan Hazreti Ali, (R.A.) Muaviye'yi yola getirmek maksadiyle Şam'a gitmek istiyordu. Basra'daki vaziyeti haber alınca, ilk önce oradaki işi halletmenin lüzumunu düğündü ve o tarafa yöneldi. Fakat Hazreti Ali (R.A.) ile bir arada bulunan sahabilerin çoğu dahili harbi «fitne»

telakki ettikleri için ona yardım etmek istemediler. [\[178\]](#)

Neticede, Talha, Zübeyir ve diğer kan dâvası peşin-.de koşanlar, bu kerre, Osman'ın (R.A.) katillerini bulup cezalandırmak yerine, Hazreti Ali'yi (R.A./ bekleyip onunla muharebe etmeyi tercih, ettiler. Hazreti Ali'nin (R.A.) yanında kalabalık bir ordu yoktu. Adamlarının miktarı azdı. İşte fitne, bu şekilde gün yüzüne çıktı.

Ummül-müminin Hazreti Ayşe ile Hazreti Ali'nin (R.A.) orduları Basra'nın dışında karşı karşıya geldi. O zaman işten anlayan bazı kimseler ve her iki tarafın iyiliğini isteyenler, taraflarla konuşarak, iki müslüman zümrenin birbirleriyle muharebe etmelerinin doğru olmayacağını söylediler. Nitekim anlaşma' ye barış için müsait bir zemin de hazırlandı. Fakat, beriki tarafta, Hazreti Ali'nin (R.A.) adamları arasında Hazreti Osman'ın (R. A.) katillerinden bazı kimseler de mevcuttu. Diğer tarafta, yani Hazreti Ayşe'nin ordusunda ise «İki tarafı birbirleriyle muharebeye tutuşturup

birini diğereine ezdirmek siyasetini güdenler» vardı. İşte bu vaziyet karşısında barış imkânları suya düştü ve bildiğimiz meşhur Cemel muharebesi vuku buldu. [179]

Cemel muharebesi henüz başlamadan evvel Hazreti Ali, Hazreti Talha ile Hazreti Zübeyir'e (R.A.) haber göndererek kendileriyle konuşmak istediğini bildirdi. Bu iki zat-i muhterem teşrif ettiler. Hazreti Ali, (R.A.) onlara Resulü Ekrem'in (S.A.V.) sözlerini hatırlattı ve muharebeden vaz geçilmesini bildirdi, Neticede Hazreti Zübeyir (R.A.) muharebe meydanını bırakıp çekildi. Hazreti Talha da (R.A.) Ön saflardan uzaklaşarak arka tarafa geçti. [180]

. Ancak işin" bu şekilde döküldüğünü gören Amr ibn-i Cermuz ismindeki zâlim ve şaki, Hazreti Zu-beyr'i (R.A.) öldürdü. Meşhur rivayete göre, Mervan ibn-i Hakem de Hazreti Talha'yı (R.A.) katletti. [181]

Her ne olursa olsun, muharebe başladı. İki taraftan onbin kadar insan öldü. işte bu mesele, Osman'ın şehadetinden sonra, İslâm tarihinin ikinci talihsizlik hadisesidir.

Bu vak'a, ümmetin siyasî nizamını bir parça daha hilafetten uzaklaştırdı ..ve mülukiyet, (padişahçılık) tarafına yönelmiş oldu. Hazreti Ali (R.A.) ile muharebeye girişen güruhun çoğu, Basra ve Küfe civarından toplanmış kimselerden teşekkül etmişti. Şimdi şurasını da hesaba katmak lâzımdır ki, Hazreti Ali (R.A.) ve adamları tarafından öldürülmüş bulunan beş veya onbin insan, bu bölgenin sakinlerinden olduğuna göre, bundan böyle Basra ve Küfe civarı halkının Hazreti Ali'ye (R.A.) sadakat göstereceğini düşünmek doğru olmaz. Elbette ki onlar, tarafsız bir şekilde düşünemeyecek ve Şam'dan gelecek olan Muaviye ordularına yardım edeceklerdi. Nitekim de böyle oldu. Sıffin ve ondan sonraki muharebelerde, Hazreti Ali'nin (R.A.) ordugâhında görülen ayrılık, gayrılık ile Muavr/o tarafında müşahede edilen ittifakın sebebi, işte bu Cemel vakasıdır, diyebiliriz. Eğer İdu. hadise vuku bulmamış olsaydı, bütün fena şartlara ve aksaklıklara rağmen, İslâm tarihindeki Padişahçılık hareketinin yine de önüne geçilebilirdi. Cemel, ' hakikatte. Hazreti Ali ile Hazreti Talha ve Hazreti Zübeyir'in (R.A.)' karşı karşıya gelmelerinin neticesidir ki, plân, daha önce Mervan ibn-i Hakem tarafından hazırlanmıştı. Maalesef Mervan'ın tertib ettiği bu plân, Basra civarında, yüzde yüz müsbet şekilde neticelenmiş oldu.

Bu muharebelerde, Hazreti Ali'nin (R.A.) takib ettiği hareket tarzının, tamamen, bir halifeye yakışacak ölçüde olduğunu ve bu suretle O'nun Hulefayı Raşidin yolunu takib etmiş bulunduğunu söyleyeceğiz. Bu davranış, alelade bir kiralın (melik), bir padişahın tavrı hareketinden ve müstebid bir hükümdarın tutacağı yoldan büsbütün farklı ve ayırdır.

Hazreti Ali (R.A.) ordularına, şu hususları bilhassa bildirmişti:

«Muharebeyi terketmek isteyenlerin peşlerine takılmayınız. Bırakın kaçsınlar. Yaralıların Üzerine saldırmayın. Zaferi kazanırsanız muhalif zümrenin . ezilmesine gayret etmeyin. Zaferden sonra, her İki tarafın ölülerine cenaze namazı kılmız ve şehidlerine aynı şekilde hürmet gösteriniz.» Hazreti Ali (R.A.), kendisiyle muharebe eden orduların mallarını ganimet saymadı. Hepsini Basra Camii'ne getirtti. Halkı çağırarak, herkesin kendi malına sahiç olmasını bildirdi. Fakat tam bu sırada etrafa bir haber yaydılar. Hazreti Ali'nin (R.A.), güya, Basra'nın bütün erkeklerini öldüreceğini ve kadınların da cariyeye yapmak istediğini bildirdiler. Hazreti Ali (R.A.) bu şayialara çok kızdı ve dedi ki:

«Benim gibi bir insan, böyle bir muameleyi kâfirle-re bile reva görmezken, nasıl olur da müslümanlara karşı bu şekilde davranabilir.»

Hazreti Ali (R.A.) Basra'ya geldiği zaman, evlerinin önünde toplanan kadınlardan küfürler işitiyor, yakışık almayan sözler duyuyordu. Buna rağmen Hazreti Ali (R.A.) askerlerine:

«Dikkat edin! Kimseye dokunulmayacak ve kimseye karşı tecavüz edilmeyecektir. Evlere zorla girilmeyecek, hiç kimseye ve hiçbir kadına taamız edilmeyecektir. Bu kadınlar, isterse sizin ileri gelenlerinize, yahut ümmetin büyüklerine küfretmiş olsunlar, isterse münasebetsiz sözler söylesinler Biz ancak, müşrik oldukları zamaü onlara taarruz edebiliriz. Yoksa kendilerine kafiyen sa-taşılamaz. Bunlar müsluman kaldıkları

müddetle, nasıl olur da biz, onlara karşı taarruza girişebiliriz». [182] diye emretti.

Hazreti Ayşe (R.A.) ile birlikte mağlubiyete uğramış bulunan zümreye kargı son derece yumuşak davrandı. Hazreti Aişe'ye büyük hürmet gösterdi

ve kendisini Medine'ye gönderdi. [183]

Hazreti Zübeyir'in (R.A.) katili, bahşış ve mükâfat almak ümidiyle Hazreti Ali'ye (R.A.) geldi. Fakat O, Re-sul-ü Ekrem'in (S.A.V.) bir hadisini beyan ederek, kendisinin «Cehennemlik» olduğunu haber verdi.

Ve Hazreti Zübeyir'in kılıcını görünce, buyurdu:

«Ah! Bu kılıç kaç kerre Peygamber*! (S.A.V.) korumuştur.» [184]

Hazreti Talha'nın oğlunu buldurdu, kendisine büyük muhabbet gösterdi ve yanlarına oturttu. Arazilerini geri verdi. Ve dedi ki:

«Ünüd ederim ki, senin babanla ben, kıyamet günü, Hak Teüla'nın Kurtu-ı Kerim'de vaad buyurmuş olduğu muamele ile karşılaşalım.»

Ve şu .ayeti kerimeyi okudu: [185]

«Biz onların kalblerindeki küdurcti (gücenikliği) bertaraf ettik, onlar kardeş oldular ve birbirlerinin karşısında taht üzerinde otururlar.» [186]

Beşinci Merhale

Hazreti Osman'ın (R.A.) şehadeti, hicretin 35. senesinin Zilhicce ayının 18. günü vuku buldu.

Hadiseden hemen, sonra, Numan ibn-i Beşir, Hazreti Osman'ın kanlı gömleği ile muhterem zevcesi Hazreti Naü'e'nin kopmuş parmaklarını ele geçirip Şam'a, Muaviye'ye gönderdi. Muaviye bunları teşhir ederek halkı galeyana getirmek için alet olarak kullandı. [187] Bu mesele bize açıkça anlatır ki, Muaviye, Hazreti Osman'ın kanını istemek hususunda gayri kanunî yoldan yürüyordu. Yoksa Hazreti Osman'ın şehadeti haberi, halkın müteessir olmasına zaten kâfi idi. Gömleği ve parmakları teşhir ederek halkı kışkırtmağa her halde ihtiyaç yoktu.

Diğer taraftan, Hazreti Ali'nin (R.A.) hilafet makamına geçtikten sonra yaptığı işlerden biri de, hicretin 36. senesinin Muharrem ayının başında,

Muaviye'yi Şam valiliğinden azletmek istemesidir. Netekim Muaviye'yi azlederek onun yerine Hazreti Sehl ibn-i Ahnefi valiliğe tâyin buyurdu. Hazreti Ahnef, (R.A.) Şam'a gitmek üzere yola çıktı. Fakat henüz Tebuk mevkiine gelmişti ki, Şam ordularına mensub bir bölük süvari kendisini durdurdu ve: «Eğer sen Hazreti Osman (K.A.) taraflıysan başımızın üstünde yerin vardır. Hoş geldin. Yok, başka birisi tarafından

gönderilmişsen geriye dönüp gitmen icab eder.» [188] dediler.

Bu sözlerden sarahaten anlaşılıyordu ki, Şam valisi, yeni Halifeyi tanımak istemiyordu ve bunun için Hazreti Ali'nin (R.A.) valisine karşı takınılan tavır, ona açıkça verilmiş bir nota idi. Mesele Hazreti Ali'ye (R.A.) bildirildi. Hazreti Ali (R.A.), hem sahabe İbn-i Ahnefe (R.A.), hem de Muaviye'ye birer mektup yazdı. Fakat Muaviye bu mektuba cevap vermedi. Ancak hicretin 36. senesinin Sefer ayında, Muaviye, kaad-i mahsusla Hazreti Ali'ye (R.A.) bir zarf gönderdi. Hazreti Ali zarfı açtı. İçinden mektub yerine boş bir kâğıt çıktı. Hazreti Ali (R.A.) mektubu getiren adama sordu:

«Bu ne demektir?»

Adamın cevabı şöyle oldu:

«Bu demektir ki, benim arkamda, Şam'da Osman'ın (K.A.) kanun istemek için toplanmış Gö bin asker vardır.»

Hazreti Ali (R.A.) sordu:

«Osman'ın (R.A.) kanını kimden istiyorlar?»

4xlam cevap verdi;

«Zati âlilerinin boyun damarlarından.» [189]

Bu, Şam valisinin sadece itaat etmemesi demek değildi. Aynı zamanda valinin, askerî küveti, merkezi hükümetin aleyhine kullanmak istediği mânasına gelirdi. Onun nazarında Hazreti Osman'ın (R.A.) kanının ehemmiyeti yoktu. Osman'ın katillerinden kan istemiyordu. O, zamanın halifesinden kan istiyordu ve oha karşı .muharebe etmek yoluna gidiyordu.

Bu hareketlerin hepsi, sadece bir hadisenin neticesi idi:

Muaviye 1&-17 sene, aralıksız, Şam'da valilik etmişti. Hem de öyle bir vilayette... Askerî noktai nazardan Şam, ehemmiyetli bir bölgeydi. Zira memleketin hudud noktasında bulunuyordu. Bu sebeble Şam valiliği, diğer İslâm ülkelerine nisbetle daha mühimdi. Tarihçiler bu hadiseyi o şekilde anlatırlar ki, tarih kitaplarını okuyanlar, Muaviye'yi azletmek istemesiyle Hazreti Ali'nin (R.A.) tedbirsizlik etmiş olduğu hükmünü çıkarırlar. Hatta «Hazreti Mugeyre ibn-i Şu'be Hazreti Ali'ye (R.A.) bu hususta fikir vermişti. M'aviye'yi azletmemesini bildir-, misti. Hazreti Ali (R.A.) onu dinlemedi ve İVJuaviye'yi azletmek istedi.» derler. İaftat tarih kitapları gözümüzün Önündedir. Basiret.,sahibi bir insan, bu tarihleri dikkatle okuyunca meselenin iç yüzünü anlar. O zaman, kendiliğinden meydana çıkan hüküm şudur: Eğer Hazreti AH (R.A.), Muaviye'yi Şam valiliğinden azletmek hususunda gecikmiş olsaydı mesele başka türlü cereyan ederdi. Ve pek de hoş gitmeyen, neticeler doğururdu. Bu hâdise vuku bulduğu zaman şunu düşünmek icab eder; Acaba Muaviye nerede bulunuyor ve ne gibi bir makam işgal ediyordu? Sıfatı ne idi? Daha uzun müddet Şam valiliğinde bekletilmesi, yaptığı işlerin perde arkasında saklı tutulması ve azil isinin geciktirilmesi ne gibi tehlikeler doğurabilirdi?

Hazreti Ali, (R.A.) bundan sonra, Şam'a hareket etmek üzere hazırlandı. Eğer o, bu vak'adan evvel Şam'a gitmiş olsaydı, ora halkını itaat altına alması, kendisi için, pek de zor olmayacaktı. Nitekim Ceziretul-Arab, Mısır ve Irak, Halifeye itaat etmişti. Yalnız Şam bu hususta gecikiyordu. Bundan başka, İslâm dünyasının hiçbir yerinde, hiçbir kimse, bir valinin, İslâm Halifesine karşı isyan ederek kılıç kullanmasını hoş karşılamazdı. Hatta böyle bir davranış bizzat Şam halkından bile beklenmeyen bir hadise idi. Birieşsinler 3e kendi valilerini korumak için İslâmın Halifesine karşı kılıç kullansınlar... Fakat, geçen bahiste anlattığımız gibi Ümmül-müminin Hazreti Ayşe (R.A.) ile Hazreti Talha (R.A.) ve Hazreti Zubeyir'in (R.A.) yaptıkları işler bu meselenin plânını tamamiyle değiştirdi. Dolayısıyla de Hazreti Ali (R.A.) Şam'a gitmek yerine, hicretin 36. senesinin

Rabiulahir ayında Basra tarafına yönelmek mecburiyetinde kaldı. [190]

Cemel muharebesi, hicretin 36. senesinin Cemaziela-hirinde vuku buldu. Hazreti Ali (R.A.) muharebe bittikten sonra Şam'a gitmek istedi. Fakat

daha evvel, Hazreti Cerir ibn-i Abdullah el-Beceli (R.A.) vasıtasıyla Muaviye'ye bir mektub göndererek nasihatde bulundu, [191] Ümmetin ekseriyeti tarafından tasvib edilen hususları kabul etmesini, emirleri dinlemesini ve umum müslüman-ların tuttuğu yoldan ayrılmamasını bildirdi. O sırada Muaviye, bir müddet Cerir'i oyalamakla vakit geçirdi. Kat'î bir cevap vermedi. Şöyledir, böyledir diye işi sallayıp durdu. Daha sonra Amr ibn-i As (R.A.) ile müşavere etti. Muaviye'ye şu şekilde tavsiyelerde bulundu:

«Hazreti Osman'ın (R.A.) kanından, Hazreti Ali'nin (R.A.) mesul olduğunu söyleyerek muharebeye gireceğiz.»

Her ikisi de iyi biliyorlardı ki, Cemel vak'asından sonra Hazreti Ali (R.A.), vaziyetini sağlamlaştırmıştır. Bu sebeble onunla muharebe- edecek

durumda değillerdi. Hele Irak halkı da Hazreti Ali'ye (R.A.) yardım ettiği takdirde, Şam ordularının durumu büsbütün bozulmuş olurdu. [192]

Bu arada, Hazreti Cerir (R.A.), Muaviye'nin işi sürüncemede bıraktığı müddet zarfında Şam'ın .ileri gelenleriyle yakından görüşmek imkanını buldu. Hazreti Ali'nin (R.A.), Hazreti Osman'ın (R.A.) kanından mes'ul olmadığını kendilerine anlatarak çoğunu ikna etti. Muaviye bu durumdan telaşa düştü. Hazreti Osman'ın (R.A.) kanının Hazreti Ali'nin (R.A.) Üzerinde olduğuna dair birkaç şahid bulunup uydurulması için sahabilerden birini vazifelendirdi. Bunlar, 'Şam halkının huzurunda Haz-reti Osman'ın (R.A.) kanının mesuliyetini Hazreti Ali'ye (R.A.) yükleyecekler ve bu husuyta şehadette bulunacaklardı. Sahabî hemen işe girişti, beş şahid hazırlayıp getirdi. Şahidler Şam halkının karşısına çıkarıldı. Hazreti Ali'ni

(R.A.), Hazreti Osman'ın (R.A.) katili olduğu ileri sürüldü. [193]

Bundan sonra, iş, muharebe istikametinde" gelinmeye başladı. Hazreti Ali (R.A.) Irak'ta, Muaviye ise Şam'da ordularını hazırlamağa kondular. Bu iki ordu, Fırat nehrinin garb sahilinde, Rakk-a civarında Siffiyn denilen yerde karşılaştı. Muaviye'nin ordusu daha Önce gelmiş olduğundan nehrin- su içmeye müsait yerlerini tutmuş, böylece Hazreti Ali'nin (R.A.) sudan istifadesine mâni olmuşdu. Hazreti Ali'nin (R.A.) ordusu muharebe ederek nehrin su içilecek yerlerini tutanları mağlub etti ve kendilerini oradan çıkardı. Hazreti Ali'nin (R.A.), adamlarına tenbihi şöyleydi:

«Lüzumu kadar su aldıktan sonra muhalif orduların sudan istifadelerine mâni olmayınız.» [194]

Zilhiccenin başında muharebe kızıştı. Taraflar birbirlerine girmeden evvel, Hazreti Ali (R.A.), hüccet ve delilleri tamamlamak için Muaviye'ye

yeniden bir heyet gönderdi. Fakat Muaviye'nin, heyet mensublarına verdiği cevap şöyle oldu:

[195]

«Bımutun fııap &klıııız. Benimle bızın aranızda ancak hfı konulacaktır.»

Muharebe gittikçe aevlenerek bir müddet devam etti. Hicretin 37, senesinin Muharrem- ayının sonuna doğru, muharebe halâ bitmemişti. Nihayet işi halletmeyi düşündüler. Hazreti Ali (R.AJ tarafından Adıyy ibn-i Ha-tem'in riyasetinde Muaviye'ye bir heyet daha gönderildi. Heyet Muaviye'ye şu beyanda bulundu:

«Biz, hepimiz, Hazret» Ali'nin (İ.A.) etrafında top-la-mnış bulunuyoruz. Ancak sen ve birkaç attanım karşı koyuyorsunuz.»

Muaviye şöyle cevap verdi:

«Osman'ın (U.A.) katilini bize teslim etliniz. Onları Öldürecek ve cezalarını vereceğiz. Daha sonra da sizinle anlaşır ve birlik oluruz.»

Bundan sonra Muaviye, Habib ibn-i Mesleme et-Feh-r'nin riyasetinde, Hazreti Ali'ye (R.A.) bir heyet gönderdi. Hazreti Ali'ye (R.A.) dediler ki: «Sen Itazreti Osman'ı (It.A.) öldürmediğini iddia ediyorsun. O halde katilleri bize teslim et. Biz de Hazreti Osman'ın (R.A.) kanma lusasen onları

[196]

öldürelim. Sonra, halifelikten çekil, bütün müslümanlar toplanan,- bir araya gelsin, kimi isterlerse onu halife seçsinler.»

Muharrem .ay1 geçti, 37. senenin Safer ayı geldi. Son muharebe bağladı. Muharebenin başlangıcında Hazreti Ali (R.A.) kendi adamlarına şöyle dedi:

«Dikkat ediniz! Muharebeye daha önce bağlamayınız, öıılar taarruza geçmedikçe hücum etmeyiniz. Eğer onları hezimete uğrattırsanız, .kaçanların pekine takılmayınız. Kaçanları ve muharebeden çekilenleri Öldürmeyiniz. Yaralı, insanlara saldırmayınız. Kimsenin elbisesini soyup çıkarmayınız. Öldürölmüş olanları müsie (burun ve kulağıını kesmek) yapmayınız. Kimsenin evine tecavüz etmeyiniz, malını yağma etmeyiniz.

[197]

Kadınlara, isterlerse size küfretsinler, dokunmayınız.»

Bu muharebede vuku bulan hadiseler kimin haklı.

kimin haksız olduğunu sarahatle meydana çıkardı. Hak üzere yürüyenlerle batıla saplananları birbü-inden ayırdı. Bunlardan biri Hazreti Ammâr ibn-i Yâsir'in (R.A.) .şehadeti hadisesidir. Hazreti Ammâr ibn-i Yâsir (R.A.), Hazreti Ali'nin (R.A.) ordusunda bulunuyordu. Muavi-ye'nin askerleriyle muharebe ediyordu, işte bu askerler Hazreti Ammar ibn-i Yâsir'i (R.A.) şehid etti. Şimdi şu noktayı hatırlatmak lâzımdır: Hazreti Ammâr ibn-i Yâsir (R.A.) hakkında B sulu Ekrem'in (S.A.V.) .meşhur ve maruf bir hadisi vardır. Hazreti Ammâr (R.A.), ileri gelen sahabilerdendi. Resulü Ekrem (S.A.V.) bir aralık kendisine, mübarek lisanları ile şöyle buyurmuştu: «Seni isyankâr bir güruh katledecek» (Müsned-i Ahmed, Euharî, Müslim, Tirmizî, Nesai, Tabarani)

Beyhakî, Müsned-i Ebû Davûd, Tayalisi ve diğer hadis kitaplarının hepsinde bu rivayet vardır. Bu rivayet, Ebû Sa'îd Hudri, .Ebu Kıtâde Ansarî, Ummii Seleme, Abdullah ibn-i Mes'ûd, Abdullah ibn-i Amr ibn-i As, Ebu Hüreyre, Osman ibn-i Af fan, Huzeyfe, Ebu Eyyûb Ansarî, Ebu Râfi', Huzeyme ibn-i Sabir, Amr ibn-i el-Âs, Ebu'l-Yusr ve Ammar ibn-i Yasir (Allah hepsinden mn olsun) tarafından nakledilmiştir. Ibn-i Sa'âd,

[198]

Taba&at isimli eserinde bu hadisi şerifin bütün rivayetlerini ve se-nedlerini kaydetmiştir.

Hazreti Ali (R.A.) ile Muaviye arasındaki muharebede kimin haklı kimin haksız olduğunu düşünerek tereddüt geçiren muhtelif sahabiler ve Heri gelen müsluman-larT Hazreti Ammar ibn-i Yasir'm (R.A.) .şehadetini görünce, hangi tarafın hak, hangi tarafın da batılda olduğunu anlamış oldular.

[199]

Ulemadan Ebu Bekr Cassâs bu meseleyi Ahkâm üi-Kur'an'ında şu şekilde kaydeder:

«Hazreli Ali ibn-i Ebi Taîib (İLA.) ile birlikte isyancı kalabalığa karşı muharebe eden saflarda ©İduğn Rİbî karşı cihette de bir hayli şahabı vardı. Aralarında Esbabı Bedirden kimseler de bulunuyordu. Bunlar knnm haklı, kimin haksız olduğunu düşünüyor ve mnharclımye rş-Uvak etmiyorlardı. Fakat iş-böyle olunca, yani Rrsnfü Ekrem'in (S.A.V.) buyurmuş olduğu liadisi şerifin dalaleti gereğince — zira Ammar'a: Seni isyankâr bir pırrih katledecek demişti — haklı ile haksız ortaya çıkınca ik harjkalıştı. Bu, mütevatir bir hadisdı ve herkes tırafın-clan bilinen bir haberdı. Doğruluğunu berkes biliyordu. Tlatta bizzat Muaviye bile.. Bu hadisi. Abdullah ibn-i Askendisine okuduğu zaman tezkib ve inkâr edemedi. Fakat Muaviye hadisi tevil etmek istedi ve:

«Amm&r'm ölümüne sebep olanlar asıl icardı taraftır. Eğer onlar muhiı .-ebeye girişmeselerdi Ammâr ölmezdi.» dedi.

[200]

Bu hadisi, Kül'e, liasra, İlkîtz ve Şam halkı hep birlikte rivayet ederler.

İbn-i Abdil Berr, İsty'ab'da şöyle yazar:

«Senetleriyle ve mevsuk olarak 'Hazreti Ke.sui (S.-A.V.) den rivayet edilmiştir: Anmuir-i Yâsir'i (K./i.) isyankâr bir güruh, katledeccktir.» Bu, sarıh rivayet lirdendir.

[201]

Hafız ibn-i Kesir de Hazreti Ammâr'm (R.A.) katli hadisesini, Ei-Bidâye ve'n-Nihaye isimli eserinde şöyle yazar:

«İü hadisede, Hazreti Resulü Ekrem'in (S.A.V.) vermiş olduğu haberin sırrı keşfedildi. Yani Anmîâr-ı Ya-sİrt (R.A.) isyankâr ve şafci bir güruh katleder» haberinin sırrı... İşte buradan da Hazreti Ali'nin (R.A.) haklı olduğu meydana çıkmış olur.»

[202]

Cemel muharebesinde buna benzer bir mesele vardır, Hazreti Zubeyir'in (R.A.) bu muharebeden çekilip gitmesinin sebebi, Ammâr ibn-i Yâsir'i (R.A.), Hazreti Ali'nin (R.A.) saflarında görmesi idi. O zaman, Hazreti Zubeyir (R.A.), bahsi geçen hadisi şerifi hatırlamış ve muharebeden çekilmigü.

[203]

Hazreti Ammar-i Yasir'in (R.A.) gehid ediligi haberi Muaviye'nin ordusuna ulaştığı zaman, Hazreti Abdullah ibn-i Arar ibn-i Âs, kendi babasına ve Muaviye'ye Re-* sulu Ekrem'in (S.A.V.) hadisini hatırlattı. Muaviye derhal hadisi tevil etti ve dedi ki:

[204]

«Ammar'i biz mî katlettik?. Onu katledenler kentlisini muharebe meydanına gönderenlerdir.»

Habulki hadisin metni çok sarıhti. Zira hadisclo «Ammâr'ı isyankâr bir güruh muharebe meydanına gönderir» denmiyordu. «İsyankâr bir güruh katleder» deniyordu. Buradan da vazih bir gekilde anlaşılıyor ki Hazreti Ammar-ı Yasir'i (R.A.) katleden güruh Hazreti Ali (R.A.) taraftarları

değil, Muaviye'nin adanılan idi.

Hazreti Ammar-ı Yasır'm (R.A.) gehadetinin ikinci günü Safer ayının onu idi. Muharebenin kızışmış olduğu bir gündü. İşte o gün Muaviye'nin ordusu hezimete uğradı. Bunun üzerine Amr ibn-i Âs yeni bir hal çaresi düğündü. Ve:

«Şimdi biz, Kur'an'ı mızrakları ucuna takalım vü diyelim kî: t^te, bizimle sizin aranı/da hâkem olacak işba kitapır. = Haza luvkemün beynena ve beyueküia.» dedi.

Bu, hususta Amr, bizzat dedi ki:

«Bu, Hazreti Ali'nin (K.A.) ordusu üzerinde tesir öder. Onlar: "Biz buna inandığımız için başka bir^ey dinlemeyiz/" derler ve ordu içinde bozgun

çıkaz, iiöyie olunca da fırsat elimize geçmiş olur.» [205]

Şurası malûmdur ki, bu hareket sadece bir harp oyunu idi. Hakikatte Kur'an'ı hakem yapmak için değildi.

. Bu tavsiye üzerine, Muaviye'nin ordusu, Kur'an-ı Kerim'i mızraklarının uçuna geçirip muharebe meydanına geldiler. Eu hareket Amr ibn-i As'ın tahmin ettiği neticeyi doğurdu. Hazreti Ali (R.A.), Irak halkına:

«— Itu bir harp hilecidir, bu hileye aMannuıym» dediyse de bir türlü meseleyi anlatmak kabii olmadı. Hazreti Ali'nin (R.A.) maiyetinde bulunanlar tuzağa dü.ş-müşlerdi. Nihayet Hazreti Ali (R.A.) muharebeyi bırakmak zorunda kaldı. Muaviye ile, meseleyi bir hakem kararma bağlamak üzere, anlaştı. Sonra başka bir hile de hakem tayini sırasında ortaya çıktı. Muaviye, hakem olarak Amr ibn-i Âs'ı tayin etmişti. Hazreti

Ali (tt.A.) de Hazreti Abdullah ibn-i Abbas'ı (R.A.) hakem olarak ileri sürdü. Fakat Irak halkı buna razı olmadı, [206]

«İiüi/reU Abdullah ibn-i Abbas (K.A.) senin amca-/inlendir, tarafsız hakemlik edemez, bu sebehl© biz onu istemeyiz.» diye tutturdular. «Tarafsız, birisini isteriz.» dediler. Nihayet bunların ısrarı üzerine Hf17J-eti Ebu Musa Eij'arı (H./V.) hâkem tayin edildi. Halbuki Hazreti Ali'nin (R.A.) onun

hakemliğine güveni yoktu. [207]

Altıncı Merhale

Şimdi, hilafetten padisahçığa geçmek için ancak bir merhale kalmıştı. Bu da, taraflarca tayin edilen hakemlerin, kararlarını hakkaniyetle vermelerine bağlı idi. Çünkü mesele, hakemlerin verecekleri karara göre halledilecek ve neticelendirilecekti. Tarihçilerin yazdığına göre bu anlaşma su noktalar üzerine istinad ediyordu:

Hakemler Allah'ın kitabındaki esaslara göre hüküm verecektir.

Şayet kitabda bir hüküm bulamazlarda, bu takdirde, adaletli ve üzerinde ihtilaf vuku bulmamış cami sünnete göre karar vereceklerdi, [208] Fakat iki tarafın hakemleri Davmetul Cendel'de buluştukları zaman, Kur'ân ve Sünnete göre halledecekleri meselelerin nelerden ibaret olduğu hususu^üzerinde durulmadı. Halbuki Kur'an'da, müslümanların birbirleriyle muharebe etmek mecburiyetinde kaldıkları takdirde, aralarının bulunup sulhun korunmasının lüzumu üzerine açık ve vazih hükümler mevcuttu. Tecavüz eden tarafı doğru yola getirmek icab ederdi. Eğer

dinlemezlerse bu işi zor kullanarak yapmak gerekiyordu. [209]

Hazreti Ammâr'ın gehadetinden sonra, Resulü Ekrem'in (S.A.V.) sahih hadislerinin delaleti belli olmuştu. Bu hadisede isyan eden zümrenin kimler olduğu meydana çıkmıştı. Zira bir kimsenin, «emîr» olduktan sonra kendisine ne şekilde itaat edileceği veya hangi şartlarda itaat edilmemesi icâb edeceği vazih ve sahih hadislerle beyan edilmişti. Şeriat, kan davaları hususunda da gaye! açık yollar göstermişti." Bunları nazari itibara aldıktan sonra, Muaviye'nin kan davası mevzuundaki talebinin haklı ve haksız olup olmadığı da malûm bulunuyordu. Osman'ın (R.A.) kanını istemek hususunda Muaviye'nin doğru yolu mu takib ettiği, yoksa yanlış bir istikamete mi saptığı belli olmuştu, iki tarafın hakeme müracaat etmesi hususu, hilafetin kimin elinde olacağı meselesi için değildi. Hakemlerin halletmesi icab eden mesele, mu-tunıvtedo kimin haklı, kimin haksız olduğunu tesbit etmekte. Bu sebeble onların, hilafet mevzuunda kimin hak sahibi olduğunu ve kimin böyle bir hakkı olmadığını tayin etmek istemeleri tamamiyle yolsuz ve yersizdi. Zira hilafet hususunda haklıyı ve haksızı tesbit etmök işi, hakemlerin selahiyeti haricinde olan bir mesele İdi. Hakemler ancak, Allah'ın kitabı ve Re sulu İlah'in sünneti ile bahis mevzuu muharebelerde haklıyı ve haksızı tayin edeceklerdi. Hakemlik, Halifelik makamı için değildi. Fakat bu iki muhterem zat, kendi aralarında konuşup görüşmeye başladılar. İşte o zaman selahiyetlerinin ve vazifelerinin dışına çıkmış oldular. Hakemlik edecekleri meseleyi bınikaraek başka istikametlere yöneldiler. İşin cereyanını değiştirip bu defa hilafet mevzuunu münakaşa ettiler. Daha doğrusu, o zamana kadar bahis mevzuu olma-van yeni bir meseleyi ortaya attılar, «Hilafet meselesi».

Amr ibn-i Âs, İiazreti Ebû Musa Eşari'yc sordu:

— İİ» hususta nasıl bir şekil itihaz edilirse sizce münasip olur?.»

Hazreti Ebû Musa:

«İlenini fikrime göre, Hazreti Ali ile Emir Muaviye'-iîih ikisini de işten uzaklaştıraım. Müslümanlar toplansın, kemlilerine Mr halife seçsin ve başlarının çaresine baksınlar. Arzu ettiklerini <ie seçsinler.» dedi.

Hazreti Amr ibn-i Âs ise:

— Doğrusu budur. Ben de böyle düşünüyorum!» cevabını" verdi.

İŞundan sonra iki sahabi umumî toplantıda halkın huzuruna çıktı. Bu toplantıya her iki taraf için dört yüzer kişi iştirak etti. Bunlar sahabilerin ileri gelenlerinden ve bitaraf kimselerdendi. Amr ibn-i Âs, Hazreti Ebû Musa'ya dedi ki:

«— Sen, s» İıalka de ki: Biz, bu İki zatın ikisini de işten uzaklaştırmak bususunda "tttfaka vardık.»

Mesleyi daha önce farketmiş bulunan Hazreti Abdullah İbn-i Abbas (R.A.), Hazreti Ebu Musa'ya:

«Eğer ikiniz de bu hususta mutabakata, vanmssanız, Arar İbn-i Âs'ın seninle birlikte bu durumu ilân etmesi lâzım gelir, Zannedirim ki, sen tuzağa düzüyorsun» dedi.

Hazreti Ebu Musa ise:

«Benim iğın bu hususta bir telüike yoktur. İkimiz anlaşarak meseleyi halletmiş bulunuyoruz.* dedikten sonra halkın huzuruna çıktı ve:

«Ben ve arkadasun (Amr ibn-i As) su hususta an- laşmaya vardık:

İkimiz de, hem Hazreti Ali'yi (K.A.) hem Muaviye'-yi işten uzaklaştırmaya karar verdik. Halk toplansın. İstedğini kendisine «emir» setsin. İste ben, hakem saatiyle hem Ali'yi (K.A.) hem de Muaviye'yi vazifelerinden azlettim. Şimdi sizin isiniz kendi elinizdedir. İstedğinizi kendinize «emir» ve «halife» tayin edebilirsiniz.» dedi.

Bundan sonra Amr ibn-i Âs ayağa kalkarak:

«Muhterem Şahabının ne söylediğini neniniz iyice duydunuz. O kendi adamım (Hazreti Ali) azletti. Ben de şimdi bu şekilde Hazreti Ali'yi hilafet makamından azlettim. Fakat kendi uuummı (Muaviye) onun yerine halife tayin eyledim. Nitekim, Muaviye, Hazreti Osman'ın-velisi, onun kanını isteyen ve Hazreti Osman'ın yerine oturmağa en lâıyk olan kimsedir.» dedi.

Hazreti Ebu Musa bu sözleri duyunca bağırdı:

«— Allah sana tevfiik vermesin. Hile yaptın ve tesud yoluna gittin.»

O zaman Saad ibn-i Ebi Vakkas şöyle söyledi:

«Yazıklar olsun sana ey Ebu Musa! Sen, Amr ibn-i As'ın hilesi karşısında pek gevşekmissin,»

Ebu Musa cevaben:

«Şimdi ne yapacağız?. Bu adamcağızla bir hususta anlaştık. Fakat sonradan sözünden döndü.» dedi.

Hazreti Abdurrahman ibn-i Ebi Bekr de:

«Ey Ebu Musa! Keşke daha evvel ölmüş olsaydın, herhalde hakkında daha hayırlı olurdu.» şeklinde konuştu.

Hazreti Abdullah ibn-i Ömer'e gelince, O:

«Bakınız! İşte ümmet no hâle düştü. Ümmetin mukadderatı böyle iki adamın eline terk edilmiştir ki, bunlardan biri diğerini hiçe sayıyor ve istediği şekilde bir oyuncak gibi oynatıyor.» dedi. [\[210\]](#)

Hakikatte ise, kimsenin şek ve şüphesi yoktur ki, bu iki zat arasında vuku bulan ittifak, Hazreti Ebu Musn'-nın halkın karşısında ilân ettiği gibiydi. Amr ibn-i Âs'ın sözleri ise konuşulmuş ve ittifak edilmiş kararın tama-miyle hilafına idi. Bundan sonra Amr ibn-i Âs ayağa kalkarak Muaviye'nin

hilafetini müjdeledi. Hazreti Ebu Musa da utancından Hazreti Ali'nin yüzüne bakamaz oldu ve doğru Mekke'ye gitti. [\[211\]](#)

Hafız ibn-i Kesir, Amr ibn-i Âs'ın bu lıa bahsederek şöyle der:

«Böyle hareket etmekle Amr iüi-i As, jüüHıuuunlu-n lidersiz bırakmak istememişti. Hilafet mevzuunda İmik arasındaki ihtilafları nazari itibara almış, halife .seçini-iiu uzun sürebileceğini hesaplayarak zamanın hususiyeti icabı Muaviye'yi halife tayin etmişti.» [\[212\]](#)

Fakat hakşinas bir insan için, Kur'an-ı Korim'i mızrakların ucuna takarak "Bizim aramızda Kur'an hakem olsun" dedikten sonra onun bu şekilde hareket etmesine "içtihad" demek biraz zordur. Şüphesiz ki, bizim için Resulü Ekrem'in (S.A.V.) bütün sahabileri muhterem şahsiyetlerdir. Hizmetlerini göz önünde bulundurmadan, is-lâmın tealisi için çalışmalarını unutup kendilerine yakışık almayan sözlerle hitab etmek çok münasebetsiz ve yanlış bir harekettir. Bununla beraber bazı hatalı işlerini tenkid etmekte ve bir kısım fiillerinde "hatalı bir yola sapmış olduklarımız" söylemekte bir mahzur olmasa gerektir. Nitekim, herhangi bir sahabe yanlış bir iş yapabilir, hatalı bir yol takib edebilir. Bu yanlış ve hatalı işlere «içtihad» demek, müsaadenizle biraz tuhaf olmaz mı? Sahabi oldukları için, sırf bu sebeble, hatalarını «doğru» göstermek ve hatalı işlerine «içtihad» ismini vermek doğru olmasa gerektir. Zira iş böyle olunca, herkes bildiğini okumağa kalk tr, sonra da yaptığı rezaletlerin ismine «içtihad» diyerek işin içinden sıyrılır.

içtihad'ın mânası şudur:

insan, bir mevzuda h.ak ve hakikati meydana çıkarmak için çalışıp didinir. Sonra da, bilmeyerek, yanlış bir yola sapabilir. İşte o zaman, hak yolu aradığı için, çalışmasına mukabil kendisine bir mükâfat vardır. Fakat bilerek, anlayarak, keyfinin istediği şekilde hareket eder de menfaatine uygun bir neticeyi meydana çıkarırsa, elbette ki bunun adına «içtihad» denemez. Bu gibi mevzularda ifrat da, tefrit de zararlıdır. İkisinden de kaçınmak icabeder. Hatalı bir hareketi bahis mevzuu olduğu zaman bir sahabe için «şöyleydi, böyleydi denemez» şeklindeki itiraz makul olmaz. Sahabilik şerefini muhafaza etmek şartıyla hatalı hareketini tenkid etmek icab eder. Üstelik, aslında «hatalı» olan bir işe «doğru» demek ve hatayı bu şekilde tevile çalışmak doğruluğa sığmaz. Fakat burada dikkat edilecek husus şudur:

Sahâbilerin yanlış işleri hakkında sadece «yanlıştır» deyip geçmek gerekir. Bundan başka şeyler söylemek ve daha fazla ilaveler yapmak icab etmez. Bunları bir tarafa bıraksak bile esas itibariyle hatalı bir hareket, bir şahabının, sahabilik şerefine zarar vermez. Hazreti Amr ibn-i Âs'ın makamı hakikaten yüksekti. İslâma bir hayli ve büyük hizmetleri geçmişti. Fakat yukardan beri üzerinde durduğumuz iki hareketi de yine kendisi yapmıştır. Bunlara "hatalı" ve "yanlış işler" demekten baş- ka çaremiz yoktur.

Şimdi bu bahsi bir tarafa bırakalım. Hatta iki hakemin birbirleriyle neler konuştukları, hangi mevzuları görüştükları hususu da bir tarafa dursun. Bütün bu meseleler Davmetül Cendel'de vukubulan hakem tayini anlaşması hükümlerinin tamamıyla dışında kalan ve mevzu harici hususlardı. Hakemlerin ikisi de selâhiyetlerinin .hududunu aşmış ve vazifeleri olmayan mevzulara müdahale etmişlerdir. Bu zevat-i muhterem ikisi de yanlış bir yol tutmuştu. Onlar, yanlış, bir şekilde Hazreti Ali'yi hilafetten azletmeye teşebbüs etmişlerdir. Halbuki, Hazreti Ali (R.A.) Hazreti Osman'ın (R.A.) şhadotinden sonra, usul gereğince ve kanunî çerçeve dahilinde, megru bir geikiide halife seçilmişti. Hakem tayini anlaşmasında bu iki zat-i muhtereme halifeyi azletmek hususunda hiçbir selahiyet verilmemişti. Esasen onlar bu mevzu için hakem tayin edilmemişlerdi. Yani onlar halifeyi azletmek selahiyetini haiz hakemler değillerdi. Sonra, o zaman, Muaviye, bizzat halifelik iddiasında da değildi. «Ben halifeyim» demiyordu. Muaviye o zaman, devrin devlet reisinden veya halifesinden, daha evvelki imâm ve halife Ha2reti Osman'ın (R.A.) katillerini talep «diyordu. Muaviye, Osman'ın (R.A.) kan davasını güdüyordu. Hilafet iddiasında bulunmuyordu. Bütün bunlar şöyle dursun, burada başka bir hatâ daha vardı: Bu iki zat, halifelik meselesini halletmek için hakem tayin edilmiş olduklarını sanmışlara.. Ancak, hâkem tayini anlaşmasında bu hususa dair hiçbir bahis yoktu.. İşte bu sebeblu-dir ki, Hazreti Ali, (R.A.) «hâkem» tabir edilen bu iki şahsın birlikte verdikleri kararı reddetti ve onu tanımadı. Kendi adamlarına dedi ki:

«Dinleyiniz. Tayin etmiş olduğunuz bu İki sahabe, Kurtu'nın ahkâmına göre hakemlik yapacakları yerde, onun hükümleri ile birlikte Allah'ın gösterdiği doğru yolu da bir tarafa bırakarak kendi düşünceleriin arkasına takılmışlardır. Meseleyi o şekilde halletmeye kalkmışlardır ki, bundan

önce, kimse böyle bir hakemlik m; görmüş ne de duymuştur. Daha evvelki usullerde de görülmemiş ve duyulmamıştır. Anlaşmada ikisi de ihtilafa düştü.ve ikisi de mezvü üzerinde anlaşamadılar.» [213]

Bundan -sonra Hazreti Ali (R.A.) Kûfe'ye geldi ve Şam'a gitmek üzere hazırlığa başladı. O sırada verdiği beyanattan sarahaten anlaşılmaktadır ki, Hazreti Ati, ümmcliu hilafet rejiminden ayrırlıp padişahçılık idaresine yom ilmesinden endişe etmekte idi. O, bütün gayreti ile İluk'fayı Ras.idin tarafından tesis edilen nizamı ve rejimi kurtannak için çalınıyordu. Nitekim beyanâtlarından birinde .-jÜyle buyurmuştur: «ALSalia yemin ederiml' ki, kendinize hükümdar seçmiş okluğunuz şu İnsanlar size KLSrûiar've Herakliyus-

lar j;il)i muamele eUeccl*tekdir.» [214]
Başka bir beyanatında ise:

«üidhîzî O zümre ile muharebeye girişiniz ki, kentlilerini müstebiti ve zorba Melik (padişah), AUui'm kullarım da iüie yapmak iüterier.» [215]
buyurmuştur.

Kakat Irak halkına dert anlatmak mümkün olmuyordu. Diğer taraftan ortaya çıkan Havaric zümresi Hazreti Ali'nin başına yeni bir derd açmışlardı. Bundan sonra Muaviye ile Arnr ibn-i Âs'ın aldıkları, tedbirlerle, Mısır' in ve Kuzey Afrika'nın idaresi de'Hazreti Ali'nin elinden çıktı. İslâm dünyasında, fiilî olarak birbirlerine karyı muharebe eden iki muharip hükümet meydana geldi. Nihayet Hazreti Ali 40. Hicret senesi Ramazan ayında gehid edildi. Bir müdet sonra Hazreti Hasan'la Muaviye arasın-da sulh akdolundu. Hicri Sene 41. Artık Muaviye için meydan boş kalmıştı, istediği gibi at oynatıyordu. Bundan sonra görüyoruz ki, Hazreti Ali ile muhalifleri arasındaki muharebelerde, dahilî harbi fitne telakki ettikleri için tarafsız kalmış olan kimselerin çoğu, Hazreti Ali' nin ne yapmak istediğini, ne için çalıştığını, niçin muharebe etmek arzusunda bulunduğunun sebeplerini iyice Öğrendiler. Fakat artık iş işten geçmişti. Hazreti Abdullah ibn-i Ömer, hayatının sonuna doğru şöyle demiştir:

«Herşeyden fazla, o zaman, Hazreti Ali'yi, niçin desteklemediğime üzülüyorum.» [216]

ibrahim en-Neha't'den rivayet edildiğine göre, Mea-ruk ibn-i Ecda'da Hazreti Ali'ye yardım etmediği için tövbe ve istiğfar etmiştir. [217]
Hazreti Abdullah ibn-i Amr ibn-i Âs da «Hazreti Ali ile Muaviye arasındaki muharebede Muaviye tarafında bulunduğuna, onu yardım ettiğine»

bütün ömrünce esef ettiğini, üzüldüğünü ve çok pişman olduğunu söylemiştir [218]

Hazreti Ali, bütün bu sıkıntı, fitne ve anarşi devirlerinde bile tamamille Hulefa-yi Raşidin usulünü devam ettirmek için çalışmıştır. Tabi, burada bir nokta vardır ki, üzerinde durmak fikir yürütmek biraz zordur. Cemel muharebesinden sonra, Hazreti Ali'nin -Osman'ın katilleri hakkındaki muamelesini değiştirmiş olması... Cemel muharebesine kadar, onlardan bıkmış, usanmış gibiydi. Kendilerinden nefret ede^ görünüyordu. Onlarla isteksiz bir şekilde görüşüp konulmak mecburiyetinde kalıyordu. Yakalatmak ve haklarından gelmek için fırsat kolluyor-du. Nitekim Hazreti Ayşe, (R.A.) Hazreti Taiha ve Hazreli Zubeyir'le vâki konuşmalarından bu husus . anlaşılmaktadır. O zaman, Hazreti Ka'kâ'ı mümessil olarak kendilerine göndermişti, Hazreti Ka'kâ' mümessil sıfatıyla, onlara demişti ki:

«li&zreü Ali'nin. Osman'ın katillerini yakalatmamasınla sebebi, fırsat beklediği içindir.

Zira 511 amla Hazreti AH, Osman'ın katillerini yakalayacak kudrete mâlik değildir. 15u kuvvet eline geçer geçmez, vaziyet sağlamlanınca Osman'ın katilleri derhal yakalanacaktır. Siz biat ediniz. Hazreti Ali kuvvetlensin. Ondan sonra Osman'ın katillerinin hakkından gelelim.»
Ve ilâve etmişti:

«İşte o zaman Osman'ın katillerini yakalamak ve cezalandırmak daha kolay olur.» [219]

Tam muharebe sırasında, Hazreti Talha ile Zubeyr' in Hazreti Ali ile cereyan eden konuşmalarında, Hazreti Talha, Hazreti Ali'ye:

«— Sen Osman'la kanından mesulsün» dedi. . Hazreti Ali'nin cevabı. «— Allah Osman'ın katillerine lanet etsin.» [220]

Fakat daha sonra, içlerinde Osman'ın katilleri bulunan zümreye mensub bazı kimseler, bizzat veya adamları vasıtasıyla, yavaş yavaş Hazreti Ali'ye yaklaşımağa, .ona nüfuz etmeğe başladılar. Yakın adamları arasına gi-. renler bile oldu. Hatta iğlerinden bazıları, meselâ Mâlik ibni ei Ester el Harisi ve Muhammed ibni Ebu Bekir, vâ-

liliğe kadar yükseldi. Halbuki herke» gibi bu iki nin Hazreti Osman'ın katli hadisesine iştirak ettiklormi, Hazreti Ali de biliyordu, işte onun, bütün hilafeti boyunca vuku bulanlar arasında hatalı olan tek meselesi budur. Ve bizim buna «yanlış bir iş» demekten başka çaremin; yoktur.

Bazıları da şöyle bir fikir ileri sürmektedir:

«— İlazreti Aii de, linki Hazreti Osman gibi, akraba ve yakınlarını büyük memuriyetlere tayin etmiş, on-İıra genîj imkânlar kazaudarınıştır Meselâ HazrcÜ Abdullah İlmi Abbas, İlazreti Ubeydullah ilni Abbas veya Hazreti Kusanı ibni AIT^as vesaire »

Fakat bu hususta itirazda bulunanlar şu nazarı dikkate almamaktadırlar:

— Hazreti Ali öyle bir devirde Devlet İteisi oldu İd, sahabiler ileri gelen, devlet adamlarının çoğu kendisine yardım etmemekteydi. 15u zatlar ya karşı tarafa men-suhtu, yahut da bitaraf kalmırlardı. Ve Hazreti Ali'ye yardım etmiyorlardı. Bundan başka, üçüncü bir gurup daha vardı:

— İlk önce Hazreti Ali'nin tarafında olanlar. Biraz sonra da onu terkederek muhalif cepheye iltihak edenler... Bu vaziyet karşısında Hazreti Ali, iş görececek adam bulmakta, tabiatile, zorluk çekmekteydi. işte bu sebeplerle onun devrini Hazreti Osman'inkine benzetmemek icabeder. Zira Hazreti Osman'ın zamanında bütün ümmet fertleri bir fikir etrafında birleşmiş durumdaydı ve hizipler henüz ortaya çıkmamıştı. Devlet adamlığı vasfına haiz olanların hepsi Hazreti Osman'ı desteklemekteydi. Hazreti Osman, akraba ve yakınlarından yardımcı almak ihtiyacında değildi..

Fakat Hazreti Ali yapmağa mecbur kalmıştı. [221]

Son Merhale

Muaviyenin hilafeti eline geçirmesini müteakip İs-lâmî devlet sisteminde ve hükümet nizamında değişiklik vaki oldu. Böylece İslâmî hilafet saltanata dönüştü ve bu yolda gelişmeğe başladı. İgte ancak o zaman, basiret sa-hibleri, bu gidişin saltanata doğru seyrettiğini anladılar. Nitekim,

Hazreti Saad ibni Ebî Vakkas, kendisine biat ettikten sonra Muaviye'nin yanına geldi ve aralarında şöyle bir konuşma geçti:-
«— Esselâmü aleyke eyyühel-melik» (Sana selâm olsun ey Padişah —Kiral—) Muaviye:

— «Emir i! m timinin deseysin ne olurdu?» [222]

Saad:

— Allah'a yemin ederim kî, elde ettiğin bu şekildeki bir hükümetin, şu haliyle, elime geçmiş olmasını katiiyen istemezdim.» [223]
Muaviye de bizzat bu hakikati biliyordu. Bir ara şöyle söylemişti:

«Ben (müslümanların) ilk padişahıyım.» [224]

' Halbuki Hafız ibn-i Kesîr, onun «Padişahım» demesini sünnet saymıştır. Ve demiştir ki:

Hazreti Resulü Ekrem bir hadislerinde bu vaziyeti daha önce haber vermiş ve buyurmuşlardır ki:

«Benden sonra hilafet SO şene devam eder, sonra padişahlık başlar.»

Bu müddet, 41. senenin Rabiulevvel ayında sona ermişti, tşte o zaman Hazreti Hasan (R.A.) hilafeti terke-derek çekümis. ve devlet, Muavîyenin eline geçmişti. [225]

Şimdi, hilafet nizamının nübüvvet yolunda yürüyebilmesi için bir tek çare kalmıştı.: Muaviyenin, kendisinden sonra bu makama herhangi bir kimseyi tayin etmemesi, memleket idaresine ait işleri, kendi aralarında müşavere ederek halletmek üzere, müslümanlara bırakması.. Yahut da, sonradan bu mevzuda karışıklık çıkması ihtimalini düşünüyorsa, o takdirde yapacağı şey, müslüm anların müşaveresi ile Üim adamlarını ve ehli hayr'ı toplayarak onlarla konuşmak, danışmak ve serbest seçim usulleriyle ümmetin arasından münasib bir kimseyi, ileride müslümanların işlerini tedvir etmek üzere seçmek olmalıydı. Fakat o böyle yapmadı. Kendi oğlu Yezid'i veliahd tayin etti. Hatta, ya korkutmak suretiyle veya tatmin ederek, ileride Yezidin iş basma geçmesi için halktan da biat aldı. Böylece, hilafet nizamının mülûkiyete (padi-şahçlık) dönüşmesi hadisesinin son merhalesi de tamamlanmış oldu.

Bu fikir, ilk defa Mugeyre ibn-i Şu'be tarafından ileri sürülmüştü. Muaviye onu, Küfe valiliğinden azletmek istemişti. Bu haberi öğrenen Mugeyre, derhal Küfe'den Şam'a geldi. Yezid'i buldu ve onunla konuşup görüşmeğe başladı. Mugeyre, Yezide şöyle dedi:

«Heri gelen sahabiler ve Kureyş'in büyükleri yavaş yavaş ölüp gidiyorlar. Anlayamıyorum, Emirülmümmün sana biat edilmesi hususunda niçin işi geciktiriyor?»

Yezid bu söz üzerine uyandı ve babasına giderek meseleyi anlattı. Muaviye, Mugeyre'yi çağırdı. Yezid'e söylediklerinin ne demek olduğunu sordu. Mugeyre cevap verdi:

«Ya Emirelmüminin! Osman'ın şehadetinden sonra neler olduğunu, ne gibi ihtilafların zuhur ettiğini gözlemlenizle gördünüz. Bunun için, henüz hayattayken, Yezide halkın biatini temin ediniz ve onu kendiniz© veliaht yapınız, lünu yaptığınız takdirde artık ihtilaf çıkmaz vo ileride vukuu muhtemel karışıklıkların da önüne geçilmiş olur.»

Muaviye sordu:

«— Bu işi kim idare edebilir ve kim yürütüp tamamlayabilir?»

Mugeyre:

— Küfelilerin işini ben hallederim, Basralılarınkini de Ziyâd. Bundan sonra de zaten kimse muhalefete kalkmaz.» cevabını verdi.

Bu konuşmadan sonra Mugeyre Küfeye döndü. On kiji buldu ve bunlara otuzbin dirhem para verdi. Kendilerini ikna ederek bir heyet hazırladı. Bu heyet, «mümessiller heyeti» sıfayile Şam'a gitti ve Muaviye tarafından kabul edildi Heyet mensubları Yezidin veliahdlığını talep ettiler. Heyetin başkanlığını Mugeyrenin oğlu, Musa ibn-i Mugeyre yapıyordu. Muaviye, Musa'yı yalnız olarak çağırıp sordu:

— Baban» bu şahısların imanlarını kaç paraya satın aldı?

Musa cevap verdi:

— Otuz bin dirheme.. Muaviye :

— Yazık, din ve imanlarım pek de ucuza satmışlar, dedi. [226]

Sonra, Muaviye, Basra valisi Ziyad'a bir mektup yazarak bu husustaki fikrinin ne olduğunu sordu. Ziyad da Ubeyd ibn-i Kâ'ab en-Numayrfyi çağırdı:

«Entarilim »minin bana şu mealde bir mektup yazmıştır. B« hususta sen ne düşünüyorsun» dedi.

«Zira bana göre Yezid'in şu şu hususlarda zaafı vardır. Bunun için kalk, Muaviye'ye git, bu meselede acele etmemesini söyle», diye ilave etti. Ubeyd dedi ki;

«Sen, Muaviyenin bn husustaki fikrini değıştirmeğe teşebbüs etine; Ben Yezide gider ve derim îti: Bmirülmti-minin veli ahdi ık meselesinde Ziyad'a şöyle yazmış ve fikrini sormuştur. Fakat Ziyadem düşüncesine göre halkı bu hususta ikna etmek pek kolay olmayacaktır. Çünkü senin bazı ahval ve hareketlerim halk beğenmemektedir. Bu sel>eble Emir Ziyad sana haber göndererek bildirir ki, tavır ve hareketlerini ölçülere nıdurasm, vaziyetini düzeltesin. Ancak bu takdirde, veliahdlık mevzuunda halkı ikna etmek kabil olabilir.»

Ziyad, Ubeyd'm bu fikrini beğendi. Ubeyd Şam'a gitti. Yezidi buldu ve meseleyi kendisine anlattı. Diğer taraftan Muaviye'nin huzuruna çıktı ve bu hususta acele etmemesini söyledi. İğın mahiyeti hakkında izahat verdi. [227]

Tarihçilerin beyanına göre, Yezid, bundan sonra kendisini ayarlamaya dikkat etti. Halk tarafından beğenilmeyen hareketlerinden vaz geçti. Fakat bu hadisede açıkça nazari dikkati çeken iki mesele vardır. Birincisi: Yezidin veliahdlığı meselesi, daha işin başlangıcında, doğru ve sağlam bir temele istlnad etmiyordu. Bir kimse, kendisinin istifade ettiği nimetleri devam ettirmek ve men-faatını korumak için ortaya bir fikir atmıştı.

Başkaları da bu yanlış, hatalı ve usulsüz fikri, bilerek veya bilmeyerek, işin sonunun- nereye varacağını düşünerek veya düşünmeyerek, aynen

kabul etmişti. Hiç de akıllarına getirmedikleri şey, böyle bir davranışla Haz-reti Muhammed Ümmetini (sallallahü aleyhi ve sellem) hangi yola sürükledikleri, nas.il bir istikamete götürmekte oldukları için kâfi idi.

İkinci meseleye gelince:

Bizzat Yezid, şahsiyet İtibariyle, Muaviyenin oğlu olması bir tarafa bırakılırsa, hiç kimsenin kıymet ve ehemmiyet verebileceği bir insan değildi. Hattâ o, adam kıtlığında bile, Muaviyeye olan nisbeti nazari itibare alınmazsa, hiç kimsenin «Bu adamı iş başına getirelim» diye dü-şünemeyeceği liyakatsizliğini ve ehliyetsizliğini belirtiyordu. Yanî Yezid, Muaviyeden sonra milletin işlerini tedvir edebilecek liyakat ve kabiliyette, bu makarna münasib bir kimse değildi.

Ziyâd'm vefatı hicretin 53. senesinde vuku buldu. Onun ölümünden sonra.Muaviye, Yezidi veliahd tayin etmek hususunda milletin ileri gelenleriyle istişareye bağladı. Nüfuz sahibi insanları ikna etmeye çalışıyordu. Bu arada Hazreti Abdullah ibn-i Ömer'e (R.A.) yüzbin dirhem göndererek Yezide biat etmesini temin etmeyi; yıldı. Hazreti Abdullah ibn-i Ömer'in mukabeleyi gu uldu:

«Bu paralar bana, çok pahalı olan dinimi ucuz bir fiyatla satmak maksadiyle götürülüyür, ba^ku bir i.-? İçin değil.»

[228]

Ve paraları almaktan imtina etti,

Muaviye, daha sonra, Medine valisi Mervan ibn-i Hakem'e mektup yazarak:

«Ben ihtiyarladım. Hayatımda, kendimden sonra içleri idare edebilecek bir veliahd tayin etmek istiyorum. Halkın nabzını yokla, bak bakalım, bu hususta ne düşünüyorlar.» diye bildirdi.

Mervan, meseleyi Medine halkına anlattı: Halk, «Böyle yapmak münasibtir» dedi. Daha sonra,- Muaviye, Mervan'a ikinci bir mektup yazarak veliahd olarak Yezidi seçtiğini bildirdi. Mervan, meseleyi yeniden Medine halkına arzetti ve Peygamber Mescidindeki toplantıda şöyle söyledi:

Emiriil-Müminin, ileride, sizin işlerinizi idare etmek için münasib bir kimseyi aramak hususunda her türlü gayreti sarf etmekten geri kalmadı. Nihayet kendisinden sonra yerine oğlu Yezidi getirmeye karar verdi. Bu ona Allah tarafından ilham olunan çok iyi bir fikirdir, Emirüi-Müminin'in kendi yerine geçmek üzer© bir kimseyi veliahd tayin etmesi yeni bir mesele değildir. Hazreti Ebu Bekir ve Hazreti Ömer de kendilerinden -sonra yerlerine geçecek insanları tayin etmişlerdi.»

Hazreti Abdurrahmah ibn-i Ebu feekir ayağa kalktı ve:

«Yalan söylüyorsun, ey Mervan! Muaviye de yalancıdır. Siz hiçbir zaman Muhammed ümmetinin iyiliğini düşünmüyorsunuz. Siz, bu şekildeki davranışımızla Kay-st'rcilik (Padişahçılık) yapmak istiyorsunuz. Biliyorsunuz ki, bir Kayser (Bizans Padişahı) ölünce, oğlu baba-suuu yerine geçer ve Kayser olur.

Bu yaptığımız iş, Ebu Bekir'in ve Ömer'in sünneti değildir ve onların takib ettiği yola aykırıdır. Zira onları» hiçbirisi çocuklarını kendilerine veliahd (yerine geçen) tayin etmediler.» dedi.

Mervan Bağırđı:

«Yakalayın bu adamı! İşte bu öyle bir insandır ki, kendi babasına «Yazıklar olsun size» demiştir ve Kur'an'ı şu âyeti halikında nazil olmuştur:

«Ana ve babasına: Öf size .....»

(Ahkâf: 17)

Hazreti Abdurrahman kaçtı v& Hazreti Ayşe'nin evine sığındı. Meseleyi ona anlattı. Hazreti Ayşe buyurdu ki:

«Mervan yalan söylüyor. Bu âyet-i kerime, bizim ailemizden bir kimse hakkında nazil olmamıştır. Ku baika bir mevzi'a aittir ve başka bir şahıs hakkında inzal buyu-rulmuştur. Elbette İd ben, bu âyetin kimin hakkında inmiş* bulunduğunu söyleyebilirim, lüu Mervau/ıu babası hakkında nazil olmuştur. O zaman Mervun, tlahu baUa-öunn belinde bulunuyordu.»

Yukarıda da bahsi geçen toplantıda, Hazreti Ab-durrahmanla birlikte, Hazreti Hüseyin ibn-i Ali, (R.A.) Hazreti Abdullah ibn-i Ömer (R.A.) ve

[229]

Hazreti Abdullah ibn-i Zubeyir (Radyallahü Teâlâ anhüm) de vardı. Hepsisi de Yezid'e biat etmekten imtina etmişlerdir.

O sıralarda Muaviye, muhtelif memleketlerden istettiği heyetleri Şam'a getiriyor, meseleyi kendilerine danışıyor. Heyet mensubları Muaviyenin hoşuna gidecek şekilde cevaplar veriyorlardı. Fakat aralarında bulunan Ahncf ibn-i Kaya cevaptan imtina etti ve sustu. Muaviye bunun sebebini sordu.

«Sen niçin birşey söylemiyorsun, ey Ebu-Balır?» dedi. Ahnef cevap verdi:

«Biz doğruyu söylemek için senden, yalan söylemek içm de AHah'dan korkarız.» Ve ilave etti:

«Ya Emirülmüminim! Oğlun Yezid, gece gündüz, şuraya buraya, gider gelir. Hep bildiğini okur. Sen bu hareketlerinin hepsine «iyidir» dersin. Eğer onu, Hak ve ümmet içm beğeniyorsan, artık bu hususta halkla ve bizimle müşavere etmene ve fikir teatisinde bulunmana ne lüzum var?. Eğer bundan başka bir bildiğin varsa, ahirete gitmek üzere iken sen, dünya işlerini bu adama havale etme. Bize şu kadar yeter: Sen bize bir emir, bir hüküm ver, biz de duyduk ve itaat ettik diyelim, başka birşey değil.»

Muaviye, Irak, Şam ve sair yerlerde Yezid için biat aldıktan sonra Hicaza geldi. Zira meselenin Hicazda halledilmesinin büyük ehemmiyeti vardı. İslâm âleminin İeri gelen şahsiyetlerinin hepsi oradaydı. Bu zevat veliahd-lik meselesinde muhalefet etmelerinden endişe ediliyordu. Muuviye, Medinenin dışında, Hazreti Hüseyin ibn-i Ali, Hazrti ibn-i Zubeyir, Hazreti Abdullah ibn-i Ömer ve Hazreti Abdurrahman ibni Ebî Bekir ile buluştu. Fakat bu zevata karşı öyle şiddetli davrandı ki hepsi de Me-dineyi terkederek Mekke'ye çekildiler.

Bu şekilde Medine'nin işi kolaylaşmış oldu. Daha sonra Muaviye Mekke'ye yöneldi. Şehre girmeden önce bu dört sahabiye gağrtarak kendileriyle görüştü. Bu defa Medine'deki davranışın tamamile aksine, onlara karşı yumugaklık ve yakınlık gösterdi. Beraberce Mekke'ye girdiler. Bilhare Yezide biatta bulunmaları için onları ikna etmeye çalışınca Hazreti Abdullah ibn-i Zubeyir, Muaviyeye şöyle cevap verdi:

«Sen şimdi üç işten birini yapmalısın. Ya Hazreti Kesulü Ekrem (sclât ve selâm ona olsun) gibi yaparsın, Kendine bir veliahd, yorine geçecek herhangi bit kimseyi tayin etmezsin. Böylece milletin işini kendi reylerine bırakırsın. Yahut Hazreti Ebu Bekir'in yaptığı gibi kendine bir veliahd, yani sana halef olacak adamı tayin etmek yerine, bir namzet göstermelisin. Fakat bu zat yakmla-rmdai ve akrabalarından olmamalıdır. Yahut ta Hazreti Ömer'in yolunu tutarsın. Tek bir şalns yerine bir hey'et tayin edersin. Milletin «müşavere meclisi» de heyet men-sublardundun hangisinin devlet reisi olacağı hususunda karar verir. Fakat bunların hiçbirisi evlndiarm arasından ve yakınlarındım olmayacaktır.»

Muaviye öbür zatlara sordu: «Siz ne dersiniz?» Onlar da:

«liiz de Abdullajı ibn-i Zubeyir'in fikrindeyiz.»

Bunun üzerine Muaviye itiraza bağladı:

«Ben Şimdiye kutlar sizin hareketlerinize &öz yumuyordum. Fakat Allah'a yemin ederim ki, bundan sonra, herhangi biriniz, benim sözlerime karşı çıkar, cevap vermeğe kalkıŐırsa, ilüncü bir söz söylemesine fırsat vermeyeceğim, öiim kafasının üstünde kılıç sallanacak tır,» dedi.

Sonra yaverine emretti:

«üu adamların her birinin yanına ayrı ayrı birer memur kat. Herhangi birisi özlerime karşı ağızlarını açarlarsa hemen kellelerini jçuomn.»

Bilahare bu zevatı da yanına alarak Cami'e geldi ve halka ilân etti:

«Bu zevat müslümanların ileri gelenlerindedir. I Talk arasında tanınmış ve itimad kazanmışlardır. Bunlarla müşavere etmeksizin hiçbir iş görölmez. Hepsı de Yezidin veHuluHığına razıdırlar. Kendisine biat etmişlerdir. Bunun irin, ey halk, siz de biat ediniz» dedi.

Bundan sonra, artık halk tarafından bu duruma itiraz edecek kimse kalmamıştı. Mekke halkı da biat ettiler. (32)

Bu şekilde, Hulefay-i İtaŐıdın'ın siyasi nizamı tama-rniyle ortadan kalkınış, onun yerine idare tarzı padişah-cihđı inkılab etmiştir. Hilafet müessesesi yerine hanedan esasına bağlı padişahlık (kırattık ve irsî hükümet = DYNASTIES) zuhur etmişti, işte o tarihten bugüne kadar da müslümanlara hakiki bir hilafet nizamı nasıb olmamıştır.

Muaviyenin iyilikleriyle Şan ve Őöhreti Şöyle dursun, sahabi olması ^hasebiyle kendisi hümete Şayan bir zattır.

İslâm'a yaptığı hizmetleri inkâr edecek değiliz. İslâm alemini bir bayrak altında toplamış, islâm dünyasını genişletmiştir. Onun hakkında her kim ileri geri konuşur, ona taan etmeye kalkarsa, deriz ki o, haddini bilmeyen bir kimsedir. Böyle bir Şahsı kat'iyen tasvib edemeyiz. Fakat Muaviyenin bu hareketine «büyük bir hatadır» demekten başka çaremiz yoktur. Eğer bu is.e «doğrudur» dersek, o takdirde, ne doğrunun ne de eğrinin mahiyetini bilmediğimiz ortaya çıkmış olur. işte o zaman doğru ile eğri mefhumlarını idrak ediŐimizin vh bunları birbirinden ayıran ölçülerimizin bozulmuş olmadı tehlikesi başđöstermiş demektir.

[230]

Hilâfetle Saltanat Arasındaki Fark

Bundan önceki bahislerde, hangi merhalelerden geç-çitkten sonra hilafet sisteminin saltanat idaresine istihale ettiğinden bahsettik. Bu vak'alar gözden geçirildikten sonra Hulefa-yi Rağidin devrindeki hükümet nizamı nimetinden müslümanların mahrum kalma sebepleri meydana çıkmış, ve iyice aydınlanmış oldu. Tabiatile bu sebepler birer *birer zuhur etti ve devlet sistemi yavaş, ya-vaŐ hilafetten padiŐançüđe doğru kaymağa başladı. Bu elîm hadisenin, bu üzücü değişikliğin geçirdiği safhaları teker teker saydık ve hepsini izah ettik. Aynı zamanda, biz, bu istihalenin önüne geçilmesi imkânlarını da teşrih ederek açıkladık. Fakat ne yazık ki, hem islâm ' milleti, hem de tyütün insanlık dünyası için kötü bir talihsizlik bagđösterdi, hadiselerin önüne geçilemedi. Ve mevcut imkânlardan gereği veçhile faydalanılmadı. Netice itibariyle idare tarzının hilafet nizammdan padişahlığa •—saltanata— geçiş hadisesi vukubuldu.

Şimdi burada, halifelik nizamı ile padiŐahçüük arasında ne gibi farkların bulunduğundan, bu ayrılığın esas sebeplerinin nelerden ibaret olduğundan, ne' suretle meydana çıktıklarından, birincisinin yerine ikinci Şeklin geç-miş olmasının ne gibi mahzurlar doğurduğundan, böylece nasıl bir değişikliğin vuku bulduğundan, bu değişiklik ve tahavvulaün müslümanların hayatında ne gibi tesirler icra ettiğinden bahsetmek istiyoruz. Bu hadiseler, müalü-manların içtimaî yaşayışları üzerinde, bakalım, ne gibi tesir ve değişiklikler meydana getirmiştir.

1. Halife seçiminde tatbik. edilen usul ve kanunlarda vuku bulan değişiklikler.

Birinci değişiklik, bu esas ve temel mesele üzerinde oldu. Bir kanun ve kaide vardı: Müslümanlar, devlet işlerim' tedvir edecek zat'i bu kanun ve usullere göre tayin ederlerdi.

Hulefa-yi Rağidin devrindeki usul Şu idi: Hiç kimse. ortaya çıkıp ta «Ey insanlar! Beni halife kılınız».demezdi. Bileğinin kuvvetine dayanarak veya çalışması neticesinde de bu makama geçmek istemezdi. Belki halk onu tanır, anlar ve severdi. Bu suretle kendisini seçer, iş basma getirir, ümmetin hayatını tanzim işini ona tevdi eder, eline verirlerdi. Miletin fertleri kendi aralarında işiŐarelerde "bulunur, konuşur, birbirlerine danıŐır, sonra da «Falan zat bu işe lâyıktır. Onu devlet reisi yapalım» derlerdi. İktidarı böylece eline tevdi ederler ve kendisine sadık kalırlardı.

Esasen biyat fnli, iktidarın neticesi değil fakat sebebidir.

Yani Şu demektir ki, iktidarda olan zata biat edilmez, belki kendisine biat edilmek suretiyle bir kimse 'iktidara getirilir. Halktan biat almak için herhangi bir Şekilde çalışılmaz, el altından iş görölmez, nüfuz kullanılmaz. Nasıl olursa olsun, bu hususta hiçbir teşebbüste bulunulmaz. Hiç kimse bu işe müdahale etmez. Halk da, namzet gösterilen Şahsa biyat edip etmemek hususunda tamamiyle serbest kalırdı. Bir insan, halkın serbest biatini elde edemezse, yani seçimi kazanamazsa, iktidara gelemez. Gelemez değil, belki kendisi de, bu Şekilde iktidara gelmek istemezdi.

Hulefa-yi Rağidin'in hepsı de yukarda izah edilen usullerle iş basına gelmişlerdi, iktidarı bu Şekilde elde etmişlerdir. Onlardan hiçbirisi «Anan! Geliniz, beni halife kılınız» diye uğraŐmamışlardı. Hatta, halifelikleri evvelce hazırlamış, bilahare de kendilerine haber verilerek bu makama çıkarılmışlardır. Seyyidinâ Hazreti Ali hakkında, herhangi bir kimse, «halifeliği böyle olmamıştır» demeğe kalkıŐırsa, o zaman bu zatın hilafet makamını kendi Şahsı için istemek düşüncesinde olduğuna hükmederiz. Fakat elimizde bulunan tarihî metinlerin herbirini inceden inceye tedkik ve tahkik etiğimiz zaman göreçeğiz ki, Hazreti Ali, hiçbir zaman, hilafeti elde etmek hususunda en küçük bir teşebbüste bulunmamıştır. Hatta Hazreti Ali'nin, kendisini halifelik hususunda hak sahibi görmesi de bu kaideye aykırı değildir.

Hakikatte Hulefay-i Rağidin'in dördü de aynı Şekilde hareket etmişlerdir. Onların hilafet mevzuundaki tutumları hep aynıdır. Dördünün halifelikleri de «verilmiş» bir halifelikti. «Elde edilmiş» veya «alınmış» değildir.

İşte padişahlık devrinin başlangıcında bu usullerde değişiklik vuku buıdu. Muaviye'nin halifeliği yukarda bahsettiklerimizin hiçbirisine benzemez. Müslümanların toplanarak, müşavere ederek, karar vermek suretiyle halifeliği onun eline tevdi etmemişlerdi.

Ümmet bu işe razı olmasa dahi Muaviye «halife olituum» diyerek çekilecek kimselerden değildi. Zira ne olursa olsun, Muaviye, halife olmak istiyordu. Muharebe ederek, dövüŐerek hilafet makamını elde etmişti. Bu sebeble onun hilafeti, müslümanların rızasına bağlı bir hilafet Şekli değildi, ister razı olsun ister olmasınlar, o halife idi. Halk onu halife seçmemiş, bu makama getirmemişti. O, kendi kendisini halife yapmıştı. Zaten halife olduktan, kuvveti ele geçirdikten sonra halkın kendisine biyat etmekten başka çaresi de yoktu. Eğer biat edilmeseydi. Bu makamı bırakıp

gider miydi? Hayır, gitmeyecekti. Çünkü iktidarı zorla, gücü ve kuvvetiyle elde etmişti. Aksi takdirde, kan dökülecek, intizamsızlıklar, karışıklıklar ve anarşi halleri birbirini kovalayacaktı. Elbette ki halk böyle bir haü, emniyet ve sükuna tercih etmezdi. Edemezlerdi.

Nitekim Hazreti Hasan (R.A.) bunları düşündüğü için hilafetten feragat etti. (Rabiulevvel, 41) Halbuki bütün sahabiler, ileri gelen müslümanlar ve Tabiîn, hemen hemen ittifakla, kendisine biyat etmiş ve hilafet makamına gelmesini istemişlerdi. Ümmetin salihleri de aynı fikirdeydi. Böyleyken, durumun nezaketini nazari dikkate alan müslümanlar «Ammul cemaat» — toplu halde— dahili harbin önüne geçmek maksadıyla, Hazreti Hasan'ın hilafetten feragat etmesini kararlaştırdılar.

Esasen bizzat Muaviye de bu durumu iyi biliyordu, işte, kendi devrinin başlangıcında, Medineyi Münevvere-de vermiş bulunduğu bir beyanatta söyledikleri:

«Allah'a yemin ederim ki, hükümet idlerini elime ül-thğun zaman, iktidara geçmiş olmamdan hiç hoşlanmadınız. Bunu bilmiyor değilim. Hatta bu hususta kalbinizde-İd kuruntuları da biliyorum. Fakat ben bu makamı kılıcımın kuvveti ile elde ettim Devlet Merîni1 talk t istediğiniz gibi

yiirnit<*mcm. Fakat hiz-d» yapabil id iğim kulariyle iktifa ediniz.» [231]

İşte değişiklik böyle başladı. O devirden zamanımıza gelinceye kadar, yani Yezidin veliahdhğı tarihinden hilafetin kalktığı güne kadar bu usül devam edip geldi. Hatta Muaviye, veraset işini öyie sağlam bir esasa bağladı ki, kendisinden sonra, tâ uydurma hilafetin ilgasına kadar, bu müesseseye aynı şekilde ayakta kaldı. Bir gün bile aksadığı görülmedi. Bu zorlama biyat, hilafet makamını hanedan mensubları arasında irsen intikal eden bir müesseseye şekline soktu. Böyle bir hal ise tam manasiyle «Piulîşahçılıt&ın mtistakar ve sın'nnevi usulü» nden başka birşey değildir. O tarihten İvicime kadar da seçim yoluyla halife tayini, müslümanîara, maalesef- hiçbir devirde, nasib olmadı. Müslümanlar kemdi aralarında konuşarak, birbirlerine danışarak ve görüşüp anlaşarak bir kimseyi halife seçecekleri yerde, iktidara, zorla gol m iş bulunan şalı.sa biyat etmek mecburiyetimin kaldılar. Daha doğrusu müslumanlar biyat etmedi, fakal ettirildi, Böylncö biyat. müessesesi iktidarda olmak ve kuvvet sahibi bulunmakla birlikte yürütüldü. O zaman, henüz jgin başlangıcında iken, zorla iktidara gelmiş bulunan şahsa ballan biyat ötmemesi, bu suretle onun makamından uzaklaştırmasına da imkân yoktu. Halk biyat etmese dahi hilafet makamını zorla eline geçiren kimse çekilip gideceklerden değildi. Bu defa zorbalık daha da fazlalaşacaktı.

Buraya kadar olan bahislerimi/de müslümanların serbestçe görüşüp danışarak, müşavere ederek seçmedikleri halifelerin kanun bnkinimdan vaziyetleri nedir, durumları ne merkezdedir? Bunlar hakikatte müslümanların iğlerini tedvir selahiyetine malik midirler dirler? Hususlarına temas etmedik.

Asıl sorulması icab eden şey, bu adamların manian temsil etmeye hakları olup olmaması meaeleai değildir. Mühim olun husus şudur: Onlar İslâmın gerçek usulleriyle mi halife olmuşlardır? Yoksa tam ve eksiksiz usül .Hulefay-i Kaşidin tarafından tesis edilen dur? Yani Muaviye tarafından getirilen usul mu dur? Yoksa Hulefa-yi Rasîdin usulü mu? Hulefa-yî Raşi-din'in usulü bize, tutacağımız yolu açıkça göstermiştir. Muaviyenin usulüne gelince, biz ancak şu kadarını k^hul •edebiliriz: Böyle bir şekli reddettiğimiz takdirde daha fena bir durumun meydana gelmesi ihtimali vardır. İşte bu ihtimalden kurtulmak için onun usulünü benimseyebiliriz. Ve kaideye göre, zarardan kaçınmak için bu yolu göz önünde tutabiliriz. Fakat herkim bu iki usulün doğruluk noktai nazarından birbirinin aynı olduğunu iddia ederse ve «bunların ikisi de doğrudur» demek isterse hakka ve hakikate büyük bir zulüm etmiş olur. Zira deriz ki, Birincisi sadece caiz olmakla kalmaz, esasen istenen şeydir. İkincisi ise, caiz olsa bile bu

cevaz daha büyük zararlardan kurtulmak içindir. [232]

2. Halifelerin Yaşayış Tarzlarında Vuku Bulan Değişmeler

Mülûkiyet (padişahçılık) devrinin başlangıcında görünen ikinci mühim değişiklik de halifelerin yaşayış vuku bulmuştur. Zira onların yaşayış tarzları tama- değişti. Kayserler ve Kisralâra mahsus bir hayat ^düler. İlk halifelerin sâde yaşayışları terkedildi. Haz-rCli Re3ulü Ekrem (saîlallahü aleyhi ve sellem) ve kendinden sonra gelmiş bulunan dört Hulefa-yi Raşidin'in tarzından bambaşka bir hayat telakkisi tatbik e[j]ldi. Şahane saraylar kuruldu. Bu saraylar ve sarayda hükümdarı korumak için muhafız alayları (Body-«ııırd) teşekkül etti. Hâcibler (kapıcılar, mabeyinciler) ort,aya çıktı. Halkla halifenin doğrudan doğruya, vasita-^ olarak temas imkânları kesildi. Kendi tebaalarının fofrl ve vaziyetlerini Öğrenmek, haber aîmak için bazı kim- mevcudiyetine ihtiyaç hasıl oldu. Hükümdarın ^ doğrudan doğruya teması ortadan kalktı. Tabia-tjlc halkın da hükümetin gidişatını kontrol imkânı kal-^dı. Halk vasitasız olarak, doğrudan doğruya, dertlcri-nj hükümdara bildiremez oldu. Bu hükümet şekli Hule-f^~yi Raşidininkinden tamamiyle ayrı idi. Onlar her za-niın halkın arasında bulunur, halkla temas ederlerdi. Çerkes serbestçe kendilerini görebilir ve söz söyleyebilirdi. Çarşıda pazarda dolaşırlardı. Her isteyen halifeyi ^rdırabilir derdini anlatabilirdi.

Her gün beş defa halkın karşısına çıkıp namaz saf-' grinin başında bulunurlardı. Haftada bir defa, Cuma dünleri de, hutbede AJah'm birliği ve dinin esaslarını hal-^(i hatırlattıktan sonra hükümetin takib ettiği politikayı jj.;i.h eder ve icraî faaliyetlere dair haberler verirdi.

tarafından, şahıslarına ve hükümetlerine tevcih edi- her türlü sual ve itirazlara, yine halkın karşısında ce-p vermeyi prensip edinmişlerdi. Hattâ bu usule, Küfe', Hazreti Ali'nin hayatının tehlikede olduğu bir zam.an- bile devam edilmigtir. Fakat saltanat devri başlayınca bunların hepsi ortadan kalktı. Yerlerine İrân ve Rûm illerinin, Padişahlar ve Kuralların usul ve adetleri kondu. Bu değişiklik ilk önce Muaviye devrinin başlangıcında vuku

buldu. Ondan sonra da devam edip gitti. [233]

Beytümal Hususundaki Değişiklik

Üçüncü mühim değişiklik, beytüimal meselesinde meydana geldi. Hulefa-yi Raşidîn'in bu mevzudakî tutumları ve prensibleri ortadan kalktı.

Keytülmal mevzuunda onların düşüncesi göyledir:

Beytüimal, halifeye ve idaresindeki hükümete, halkın ve Allah'ın bir emanetidir. Ona ancak muayon kaide ve usullerle müdahale edilebilir ve belli yerlerde harcanabilir. Hulefa-yi Raşidin böyle yaparlardı. Meytulmal-dan usulsüz olarak ne kendileri bir kuruluş, harcar ne de başkasına verirdi. Bu bir tek kuruluşun bile hesabım vermek hususunda kendilerini mesul addederlerdi. Şahsî masrafları için beytûmaldan aldıkları para ise ancak orta

derecede, hatta ortadan da aşağı durumda bulunan bir kimsenin yaşayışına yetecek kadardı.

Saltanat devrinde ise beytüimal mevzuundaki düşünce tarzı tamamile değişti. O, padişah hazinesine döndü. Halk da padişaha haraç veren bir zümre... Hiç kimsenin beytüimal hususunda hükümetten sual sormaya hakkı kalmadı. O devirde, yalnız şahlar, şehzadeler değil, bunların maiyetinde bulunanlarla, valiler ve idareciler, diğer devlet memurları bile istedikleri gibi beytümala el uzatabilirdi. Hiç kimse bu gibi hareketlere bir şey diyemezdi.

"İiazroti Ömer ibn-i Abdulaziz, kendi devrinde, şehzade ve emirlerin gayri meşru servetlerinin hesabını sormağa başladı. Fakat herşoyden evvel babası Abdülaziz ibn-i Mervan'dan kendisine intikal etmiş bulunan ve se-norle kırk bin dinar gelir getiren emlakının gayri meşru olduğuna kanaat getirerek, hazineye iade etti. Bu arazi ve emlak arasında Hazreti Resulü Ekrem fsallallahü aleyhi ve Pcilem) zamanından, Morvnn'a kadar, bütün halifeler tarafından müslümanların hazinesine bafnşlan-ituş bulunan Fedck de vardı. Hazreti Rbu Bekir (R.A.) r bu araziye kerimeyi muhtoremelerine miras olarak bırakmak istememişti. Fakat Kervan ibn-i Hakem, hilafeti devrinle, fedek'i şahsına maletmiş ve miras olarak

evlâtlarına bırakmıştı. [234]

jşlf bahsi geçen hükümdarların beytüimal mevzuundaki harrkci. tarzları bu merkezde idi. Şimdi, devlet, haznesinin gelir 'kaynklarını gözden geçirdiğimiz zaman, helâl ve harama, onların.ne dereceye kadnr dikkat etmiş olduklarını <la anlamış olacağız. Hazreti Ömer ibni Ab-dulaziz,

kemlisinden önceki Bnnî Ümeye padişahlarının halka yüklemiş olduğu gayri meşru ve gayri kanuni vergilerin bir listesini yaptırdı. [235]

Tü liste, bahis mevzuu padişahların, fslâmm vazettiği kaide hilafına, kanunsuz olarak halktan nasıl vergi aldıkları, kanun kaideleri ne şekilde bozduklarını açıkça göstermektedir.

Buna benzer başka bir haksızlık da gayri müslimler-den usulsüz olarak alınan cizyeler mevzuunda vuku bulmuştur. Öyle ki, gayri-müslim halktan müslüman olduktan sonra dahi cizye alınmasına devam edilmiştir. Sebeb olarak da:

«Bunlar vergiden 'kurtulmak için müslüman olmuşlardır» bahanesi ileri sürülmekteydi. Halbuki aslında beytulmala gelir getirmek gayesiyle yapılan bu gibi hareketler, neticede İslâm nizamının yayılmasına engel tegkil etmekteydi. tbn-i'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Irak' in kral naibi (Viceroy-naibussaltana) Haccac ibni Yusuf, emrindeki valilere şöyle yazmıştı:

«— Ziminilerin ekseriyeti, müslüman olduktan sonra, Basra ve Küfe civarında yerleşmekte, bu sebeble de bahis mevzuu bölgenin geliri azalmaktadır.»

Bunun üzerine Haccac, şehir ve köylerden göç eden zimmilerden, müslümaalığı kabul etseler dahi, eskiden olduğu gibi, cizye alınmasına devam edilmesi icab ettiğini valilere bildirdi. Bu emir üzerine Basra ve Küfenin yeni müslümanları «Vâ Muhammeda, Vâ Muhammeda» nida-lariyle feryada başlamışlarsa da dertlerini kimseye anlatamadılar. Bununla beraber bu hareketler Büünü. ve Küfe'deki âlimlerin infialine sebep oldu. İlim adamlarıyla hukukçular yeni müslümanların dâvalarına ortak oldular amma hem mesele halledilmedi, hem de kendilerine . yapılmadık zuümo kalmadı. -Nihayet Hazreti Ömer ibn-i Abdulaziz iktidara geldi. O sıralarda Horasan'dan gelen bir heyet halifenin huzuruna çıkarıldı. Heyet mensubları, memleketlerinde binlerce insanın müslümanlık halkasına dahil olduğunu, buna rağmen onlardan ilâlâ l-izvg istendiğini haber verdiler. Hattâ oradaki valinin, hiç utanmadan :

«Kendi adamlarımdan bir tek şahsı, sizin milimi iiiiiz-den 200 kimiye tercih ederim» peklinde konuştuğunu da ilave ettiler. Bu hadise üzerine Halife

Hazreti Ömer ibn-i Abdulaziz, El-Cerrâh ibn-i Abdullah el-Hakemî'yi Horasan valiliğinden azlederek kendisine söyle bir mektup yazdı: [236]

«Allah Hazreti Muhammedi (sallallahü aleyhi ve Salcm) Peygamberlik vazifesiyle ve dine davet eden bir memuriyetle göndermiştir, tahsildar olarak değil.» [237]

4. Fikir Hürriyetinin Son Bulması

Padişahçılık devrinde müslümanlar arasında vuku bulan değişikliklerin en mühimlerinden birisi de fikir hürriyetinin ortadan kaldırılmış olmasıdır. «Enrûn bil marull ve nehyün anil münker» (iyiliği emretmek, kötülükten menetmek) hakkı bu devirde son buldu. Halbuki bu prensib, müslümanların sadece hakkı olmakla kalmaz, aynı zamanda kendileri için farz ibadetlerdendir de. Çünkü hayat nizamının ve hükümetin bekası bu prensibin mevcudiyetine haj;hdjr, İyiliği emretmek, kötülükten menetmek sayesinde halkın kalbi uyanık, dili de serbest Çalabilir. Yanlış bir işle karşılaştıkları zaman itiraz edecekleri gibi böyle fiillürü menetmek için de gayret göstereceklerdir. Çünkü yanlışlıkların ve hataların önüne ancak bu prensible gezilebilir. Hulefay-i Kadidin devrinde halk, bu haktan istifade etmek hususunda tam nmua.siy-le yerbestü. Bundan başka devlet de (enrûnu bil maruf nehyün anil münker) prensibini titizlikle muhafaza ederdi. Onlar, halkın aerucatçe fikirlerini söylemelerine izin vermiş olmakla iktifa etmemişlerdi. ÜsLelik kendi icraatlarının da açıkça tenkid edilebilmesi hususunda insanları serbest bırakmışlardı. Bunun için, onlar m devrinde halk aadece medihlerde bulunmak gayesiyle konuşmazdı. Sırf bini un için ağzuu.ı açıp diklerini göstermezdi. Belki tenkid etmek maksadıyla de konulabilirdi. Halifeler de, makul cevaplarla tenkid. edenleri ikna ederlerdi. Fakat yaManai devri başlayınca yalnız ağızlarla değil, nerdeyse kalblure bile kilit vuruldu. Yeni bir kaide çıktı ortaya... Buna göre halk, ancak idarecileri methetmek ve pohpohlamak için konuşabilirdi. Bunun haricinde herhangi bir söz .söyleyemezdi.

Birisi çıkar da bu kaidenin hilafına bir şey HÖölycme-ge kalkarsa o zaman vaziyet derhal değinir, hapisten ve dayak faslından başlayarak iş Ölümüne kadar büyüye bilirdi. Nitekim padişahçılık devrinde haklı konuştukları için birçok insan ağır cezalara çarpırılmıştır.

Bu yeni siyaset Muaviye devrinin ortalarına doğru görünmeye başladı. Abid ve zahit bir zat olan Ha/.reti Hicr ibn-i Adiy hicretin elli birinci senesinde katledildi, O, Ümmetin salihlerinden fazilet sahibi bir zattı. Sözlerinde de haklı olduğu, doğru konuştuğu için öldürüldü, işte o zaman cami minberler inden Hazreti Ali'ye (K.A.) lanet yağdırılmaya baklandı. Bu gibi hareketler, her yerde, halkı kalben yaralıyordu. Fakat ne yazık ki halk, içi kan ağlayarak susmak mecburiyetinde kalıyordu. Seslerini çık aramıyorlardı. O sıralarda Hazreti Hicr ibn-i Adiy Küfe şehrinde bulunuyordu. Bu vaziyete tahammül edemedi. Hazret i Ali'yi açıkça methetmeğe başladı.' Üstelik bu medihler esnasında Muaviyenin fenalıklarının da. sayıp döktü. Bu hadiseler esnasında Hazreti Mugeyre Küfe valisi idi. Valilik makamında kaldığı müddetçe Hicr ile iyi geçiniyordu. Fakat Basra

valiliği, Küfe valiliğine ilhak edilince.'keşmekeş başladı.. Bu arada bir camide, hâübin biri, Hazreti Ali'ye yakışık almayacak sözler söylemeye başlamıştı.

Hazreti Hu er de ayağa kalkarak cevap verdi. Hadise, cuma namazının gecikmesine sebep oldu. Bunun üzerine ITazreti Hucr'la birlikte onbir kişi tevkif edildi. Birçok insana aleyhte şahidlik ettirildi. Cürümleri:

Zamanın halifesine açıkça hürmetsizlikte bulunmak, Kendisine gelişi güzel söz söylemekti.

Halkı, Emirulmüminine karşı kışkırtmakla itham ediliyorlardı. İddiaya göre Hazreti Hu er ve arkadaşları:

— Ebu Talib evlâdına menaub olmayanların halife olamayacağını iteri sürmekteydiler.

— Şehirde anaşî çıkarmakta,

— Halife tarafından tayin edilen valinin vazifesinden uzaklaştırılmasını istemekte,

— Ebu Turab'ı (Hazreti Ali) himaye etmekte,' ona hayır duada bulunmakta idi.

— Muhaliflerinden uzak durulması tavsiye edilmekte

İşte bu zevata isnad edilen suçlar... Zaten şahidler daha önce hazırlanmıştı. Kadı Şureyh'in huzuruna gelerek gehadetleri tesbit edildi. Sonra da bu yazılı Muavi-yeye gönderildi. Kadı Şureyh de bir mektubla fikirlerini Muaviyeye bildirdi. Mektubda şöyle diyordu:

«Duyduğuma göre Huor ibn-i Adlyy, her zaman «namazı kılınız, zekâtı veriniz. Hac ve umreyi daima yapınız. İyiliği emrediniz. Fenalıklardan da nisanları menediniz» diyenlerdendir. Bu sebeble Hucr'u malı ve kanı hanımdır. Bununla beraber kî..ar .senindir. İster öldürür, istersen affedersin.»

Nihayet huzuruna-getirilen muttehemini öldürülmesi için Muaviye emir verdi. Fakat hükmün icrasından evvel, başında cellât, kendisine şöyle bir teklif yapıldı:

«Eğer Ali'den uzaklaşırsın, ondan nefret eder, lanet okur ve onu kötülersen, biz de senin kanını dökmekten

Hem Hazreti Hucr, hem de diğer onbir zat, böyle yapmaktansa Ölmeyi tercih ettiler.

Hucr, bu teklif karşısında:

«Ben K&bbinin. rızası olmayan bir sözü ağzıma alamam» dedi.

Neticede onu ve kendisiyle birlikte yakalananları katlettiler, İçlerinden birisinin ölüm hadisesi İse diğerlerinden daha korkunç oldu. Bu zat Abdurrahman ibn-i Hasan'dı. Muaviye onu Ziyad'm yanına gönderdi ve fomevdudi

[238]

ci bir şekilde katledilmesini emretti Nitekim Ziyad da Abdurrahman'ı canlı canlı toprağa gömdürdü.

Bu hadise, ümmetin bütün salih menaublarını kalbinden yaraladı. Hazreti Abdullah ibn-i Ömer ve Hazreti Ayşe haberi duyunca çok üzüldüler. Hatta Hazreti Ayşe, bu işten vazgeçmesi için Muaviyeye mektup bile yazdı. Bilahare onunla görüştüğü zaman kendisine aynen:

«Ey Muaviye! Hucr İbn- Adıyy'yı öldürdüğün zaman Allah'tan hledö mi korkmadın?» dedi.

Muaviye'm Horasan valisi Rebiy' ibn-i Ziyâd ci-Ha-riüü bu haberi duyunca şu şekilde dua etti:

«Ya. Kah! Seuin yaiunda, kalbimde zerre, kutlar iyilik kalmışsa benî bu dünyadan, daha fazla gecik-i irmeden, ötelere al.»

[239]

Hasan Basri der ki:

«Muaviyenin dört işi vardır ki, eğer bunlardan herhangi birisi alelade bir kimse tarafından yapılmış olsaydı, kendi hesabına, çok tehlikeli olurdu:

Birincisi: O, ümmet üzerindeki hâkimiyyetini, müşavere ile değil, hep, kılıç kuvvetiyle devam ettirdi, iktidarı, müalümanların reyleriyle değil kılıçla elde etti. Halbuki onun devrinde bazı sahabiler henüz hayattaydı.İkincisi: Kendisinden sonra yerine geçmek üzere oğlunu veliahd tayin etmiştir. Halbuki Yezidin içkici ve keyfine düşkün bir insan olduğunu biliyordu, ipeklî elbiseler giydiğinden ve tanbur çaldığından da haberi vardı.

Üçüncüsü: Devlet memurluklarına daima yakın akrabalarını getirmişti. Ziyâd'ı da nesebine ilhak etmişti. Halbuki Allah'ın Resulü (sallallahü aleyhi ve sellem)

[240]

«Nesebi sahih çocuk, firaşta (yatakta) doğmuş olandır. Zina edenlerin hakkı taşlanmaktır* buyurmuştu.

[241]

Dördüncüsü: Hucr ve arkadaşlarını katlettirmiş-tir.»

Bundan sonra halk, zulüm ve zorbalıklarla susturuldu. Medine valisi iken, kendisine «Sen büyük laflar ediyorsun» diye söylendiği için, Mervan

[242]

ibn-i ' Hakem, Hazreti Misvar ibn-i Mahzeme'yi (Radiyallahü Teâlâ anh) dövürmüştü.

Hazreti Abdullah ibn-i Ömer'in Cuma . namazında, Haccac ibn-i Yusuf'a «Hutbeyi çok uzatıyorsun» demesi üzerine, Haccac : _

[243]

«Şu anda, senin şu iki gözünü bir vurukta ç ne kadar isterdim» şeklinde mukabele etmiştir.

Abdumelik ibn-i Mervan hicretin 75. senesinde Hazreti Resulü Ekrem'in (S.A.V.) minberine çıkarak halka şöyle hitab etmişti:

«Ben bu ümmete arız olan hastalıkların tedavisi için kılıçtan başka bir çare göremiyorum. Zaten.bundan başkasına da baş vurmuyacağım. Şimdi, içinizden birisi çıkar da bana Allah'tan kork "ittekl'Uahe" derse hemen

[244]

kellesini uçururum.»

Velid ibn-i Abdumelik, bir cuma namazında, hutbeyi o kadar uzattı ki, nerdeyse ikindinin vakti geçecekti. Cemaattan bir zat ayağa kalktı ve:

«Ey Emrlümtmlnln! Zaman sisel beklemiyor. Namazda bu kadar geciktiğinizden dolayı Allah'ın karşısına nasıl bir özürle çıkacaksınız?» dedi.,

Velîdin cevabı:

«Ey adam! Doğru söylüyorsun. Fakat burası doğru konuşanların yeri değildir. Sen nereden çıktın?»

[245]

Nitekim o sırada, padişahın muhafız alayına men-aub bir şahıs bu zatı derhal öldürdü. Böylece onun cEik nete gitmesine vegiite oldu.

tşte bu siyasettir ki, o devir inlisi 15martlarını yavaş yavaş aşağılık kompleksine düşürdü. Onları, hadiseleri olunma bırakan, bir nevi vurdum duymaz kimseler haline getirdi. Tehlikelere göğüs gererek hakikatleri olduğu İbî söyleyebilen müslümanlara artık nadiren rastlanıyordu.

Umumiyetle yaltakçı, yılışık ve gününü gün eden bir halk yığıcı meydana geldi. Hakseverlik yavaş yavaş ortadan kalktı. Kabiliyetli, bilgili, dirayet

ve iman sahibi insanlar hükümet teşkilâtından uzaklaştı. Halkın devlet işleriyle de alakası kesildi, Nemelâzamlık aldı yürüdü. Hükümetler birbiri arkasından iş başına gelip gidiyordu, amma halk, bu geliş gidişlere tamamiyle seyirci kalıyordu. Yukardanberi izah etmeye çalıştığımız siyasetin halkın üzerindeki tesirlerini iyice anlıyabilmek için, misal olarak, Hazreti Ali ibn-i Hüseyin (İmam Zoy-nelabidin) hadisesini zikredebiliriz. [\[246\]](#) Buyuruyor ki:

«Kerbelâ hadisesinden sonra bir zat, gizlice yanıma gelip oturdu. Bana karşı son derece hürmet gösterdi. Bu adamın halini şöyle anlatabilirim: Ne zaman beni görsen hep ağlardı. O kadar ki, benim için bu dünyada vefakâr birisi varsa ancak bu zat olabilir, diye düşünmeye bağlamıştım. Fakat sonradan öğrendim ki, işin- rengi başka imiş. Meğer İbn-i Ziyad'ın adamları, "Ali ibn-i Hüseyin'i kim bulur da bizim yanımıza getirirse kendisine 300 dirhem mükâfat verilecektir" diye tellallar vasıta-sıyla her tarafta ilân etmişler. İşte bu adam vâdedilen mülvâfatı duymuş ve bana gelmiş. [\[247\]](#)

Nitekim biraz sonra ellerimi boynuma bağladı, beni ibn-i Ziyad'ın yanına götürdü. Tabiatıyla vâdedilen mükâfatını da aldı.»

5. Adlî İstiklâlin Sona Ermesi

Devletin temel meselelerinden birisi de KAZA'nın (Muhakeme-Judiciary) . istiklâli keyfiyetidir. Hulefayı Raşidin devrinde hâkimleri devlet reisi tayin ederdi. Fakat birisi hâkimlik vazifesine getirildi mi, artık o, sadece Allah'a karşı mesuldü. Yalnız kendi vicdanının sesine göre hareket ederdi. Artık kimseden ne korkar, ne çekinir, ne de başkasının buyruğunu dinlerdi. Memleketin en nüfuzlu şahsiyeti bile bir hâkimin işine karışamazdı. Esasen buna cesaret de edemezdi. Hatta, hâkûmı, bizzat devlet reisini mahkemeye celbeder, aleyhindeki dâvaya bakabilirdi. Pad iş alıcılık devri başlayınca bu usule de son verildi. Halife kılığına bürünen padişahlar adlî meselelere müdahale etmeye başladılar. Adliye teşkilâtını siyasî gayelerine ve şahsî niyetlerine alet ettiler. Arzu ettikleri zaman, istedikleri şahsî dâva edebiliyor, üstelik adlî mercilerden, istedikleri hükmü de çıkartıyorlardı. Böy-!e olunca adliye teşkilâtında bulunan hakimler için serbestçe hüküm vermek imkânının ortadan kalkacağı tabiidir. Hatta, yalnız padişah ve şehzadeler değil, muteber bir devlet adamı, hatta padişahın sarayına sığınmış bulunan kapıcılara varıncaya, kadar herkes, adliye üzerinde icrayı nüfuz edebiliyordu. Bu durumdaki insanların aleyhinde adlî mercilerde dâva ikame etmek imkânı kalmamıştı. İşte bu . gibi sebeplerden dolayı, o devirde, s. ilih âlimler ve imanlı şahsiyetler hakimliği kabul etmekten daima çekinmişlerdir, O kadar ki, hükümdar tarafından hakim tayin edilen bir' âlime halk da iyi nazarla bakmıyordu. Onlar daimar şüphe ile karşılıyordu. Adliye teşkilâtına müdahale etmenin şumul derecesi o kadar genişledi ki valiler bile kadı ve hakimleri azl veya nas-botmek selahiyetini elde ettiler. [\[248\]](#) Halbuki Hulefay-i Raşidin devrinde, devlet reisinden başka, o da muayyen şartlarla, hiç kimse bîr hakimi azTedemezdi. [\[249\]](#)

6. Müşavere Esasına Müstenit Hükümet Şekli

Hükümet nizamının esaslı unsurlarından birisi de müşavere müessesesidir. Hükümet teşkilâtında devamlı olarak bir müşavere heyeti vardı. Bundan başka, memleket işlerinin idaresi hususunda, muteber şahsiyetlerle ve değerli insanlarla daima fikir teatisinde bulunulur, danışılır ve görüşülürdü. Zu zevatın dirayeti, ilmî takvası, diyaneti ve isabetli reyleri herkes tarafından bilinirdi. Bu sebeple halk, kendilerine güvenirdi. Verdikleri kararları seve seve kabul ederlerdi. Bütün milletin itimadını kazanmışlardı. Halk arasında esas itibariyle, hükümetin hatalı bir istikameti benimsemiyeceği şeklinde umumî kanaat vardı. Bu müşavere heyetine «Bhl ül-hall ve'l-akd» derlerdi. Padişahlık devri başlayınca, diğerleri gibi, bu . müessese de değişikliğe uğradı. Müşavere yerine şahsî istibdad kaim oldu. Hakkı bilen, hakkı tanıyan insanlarla, imanlı ilim erbabı, padişahlardan uzak kalmağa başladı. Bu suretle sultanların müşavere halkasına kendi valileri, maiyetinde bulunan hüküm sahibleri, büyük rütbeli subaylar, aile'fertleri, yalanları ve saraya sığınmış bulunan yaltakçı kimseler dahil oldu. Rey sahibi, dirayet ve kabiliyetli, imanlı, bilgili ve halkın itimadına mazhar olmuş şahsiyetler bu işten uzaklaştı. ;

Bunun neticesinde karşılaşılan en büyük zarar, yepyeni ve acı bir medeniyetin ortaya çıkması oldu. Kanunî meseleleri kanun yoluyla halletmek yerine keyfi çözüm yolları usul ittihaz edildi. Hükümetin temeli mahiyetinde bulunan «icnıa» ve «cumhuriyet» m'efhumları tamamen ortadan kalktı. Memleketin her tarafında, idarî mekanizma bu uydurma usullerle çalışma/a başladı. Adliye işleri de buna göre ayarlandı. O kadar ki, hükûme- tin emniyet ve asayişini temin etmesi, intizam ve düzeni yerleştirmesi, dahilî ve haricî işlerin tanzimi, umumî siyaset, hülâsa bütün bir devlet umuru, hep, bu usûl dahilinde cereyan etmeye başladı. Bu defa, bu gibi işlerde, kanun yerine padişahın yakınları karar veriyordu. Yani keyfe göre karar almıyordu. Fakat kanun meselelerini halletmek pek o kadar kolay değildi. Allah saklasın, eğer bu adamlar, kanunî mevzualara da el uzatmış olsalardı, o zaman, ümmetin içtimalî düşüncesi böyle bir müdahaleyi çok zor hazmedebilirdi. Esasında ümmet, bu insanları fâsık ve fâcır olarak kabul ediyordu. Doğruluk noktaî nazarından kendilerinin ahlâk! ve dinî hürmet ve itibarları yoktu. Zaten zamanın âlimleriyle hukukçuları bu boşluğu, (yâni kanunî işleri tanzim etmeyi), doldurmak için var kuvvetleriyle çalışıyorlardı. Ancak bu faaliyetler münferit vaziyette kalıyordu. Her âlim kendi ilim kürsüsünde ve fetva makamında bulundukça ilmî hakikatleri öğretmekten geri kalmıyordu. Her vesile ile kanunî hükümleri beyan ediyordu. İşte bunun içindir ki, her no kadar saltanat ülkelerinde kanunsuzluk devri devam etmiş ise de, her şeye rağmen, hakikî kanunu devamlı şekilde inkitaa uğramamıştır. Görüyoruz ki asırlar boyunca, ümmet indinde senet ittihaz edilebilecek kanunî hükümler de verilmemiştir. Memleketin bütün adalet mekanizması en küçük meseleden en büyüğüne kadar, hep keyfi usullerle devam ettirilmiş ise de yine kanun aslı mahfuz kalmıştır. [\[250\]](#)

7. İrkçılık Ve Kavmiyetçiliğin (Aşiretçilik) Hortlaması

Padişahlık devrinde ortaya çıkan meselelerden ve doğruluğun temel nizamlarıyla bağdaşmayan işlerden biri de ırkçılık ve kavmiyetçilik taassubunun yeniden uyan-masıdır. Esasda, nesil, neseb, soy-sop, kavim, vatan, memleket, bölge, aşiret ve bunun gibi bütün cahiliyye taassublarının

hepsini ortadan kaldırmak için mücadele edilmişti. Dinlerin sonuncusu olmak sıfatıyla, müs-lümanlığı kabul etmiş olanların nazarında, Allah'ın kullarının hepsine aym hak ve hukuku tanımış, bütün insanlara müsavi gözlerle bakmıştır. Onları bir ümmet olarak vasıflandırmış tır. Fakat Benî Umeyye, iktidara gelir, gelmez, bir Arap hükümeti rengine girdi. Bu hükümete göre, müslüman Araplarla, Arap olmayan müslüman-lar arasında fark vardı. Hukukî müsavat hemen hemen ortadan kalktı. Onlar, sarahaten, doğruluk ahlâkının hilafına hareket ederek yeni müslüman olmuş insanlardan bile cizye almağa devam etmişlerdi. Nitekim biz, bu hususu, geçen bahislerde anlattık. Bu gibi hareketler yalnız lalâmın yayılgını önlemekle kalmadı, aynı zamanda Arap olmayan milletler arasında da bazı yanlış fikirlerin yayılmasına sebep oldu. Buna göre, İslâm tarafından fethedilmiş bulunan veya ileride fethedilecek olan memleketlerdeki Arap olmayan unsurlar, Araplar tarafından köle muamelesine tâbi tutulacaklardır. Bunlar İs-lâmı kabul etseler dahi Araplarla aynı seviyede olmayacaklardı. Nitekim ırkçılık o devirde Öyle bir hale geldi ki, bir kimse vali, kadı, hatta cami imamı tayin edilmek istenirken Arap olup olmadığı hususu iyice araştırılıyordu. Haccâc İbn-i Yusuf, Küfe'de bulunduğu sırada Şöyle bir hüküm vermişti:

«Arap olmayanlar camilerde imamlık etmeyeceklerdir.» [\[251\]](#)

Yakalandığı zaman, Hazreti Said İbn-i Cubeyr'Ve, Haccac, kendisine iyilik yapmış gibi, aynen şöÿfe söyledi:

«Biz seni, halita namaz kaldırmak üzere, imam bile yaptık. Halbuki Arap olmayan imam olamaz.» [\[252\]](#)

İrak'ta bulunan Nebetilerin ellerine, ırkları belli olsun diye, damga vuruluyor, Basra'da ise yeni müslüman olmuş İranlılardan geniş ölçüde cizye almıyordu. [\[253\]](#)

Hazreti Said İbn-i Cubeyr İslâm aleminde pek yüksek bir makam sahibiydi. O devirde bu zat ayarında ancak birkaç kişi mevcuttu. Küfe kadılığına tayin edilince «Arab-dan başkası .kadılık edemez.» diye kıyametler kopmuştu. Nihayet Said İbn-i Cubeyr kadılıktan ayrıldı ve yerine Hazreti Ebû Musa Eg'arî'nin oğlu getirildi. Yeni kadıya Hazreti Cubeyr ile müşavere etmeksizin hiçbir hususta karar vermemesi de tavsiye edildi. [\[254\]](#)

Bütün bunlardan başka Arap olmayanların cenaze namazı kaldırmasını bile istemediler. İş o raddeye vardı ki, bir Arap çocuğu bulununcaya kadar cenazeleri bekletmek icab ediyordu. [\[255\]](#)

Anası veya babası Arap olmayan müslüman bir kız evlenmek istediği zaman derhal bir Arab bulunur ve ona «Velâ» -evîâdhğa kabul etmek-i'Patronage) yaptırılırdı. Durum bu veliden sorulur ve evlilik muvafakati bu uydurma veliden alınır. [\[256\]](#)

Cariyelerin doğurduğu çocuklar hakkında Araplar arasında Hecin (Aybi- Odalıktan doğma) tabiri fcullanılırdı. Bu çocuklar, mirasın taksiminde

Arap kadınlardan doğmuş evlâtlarla aynı seviyede tutulmazdı. [\[257\]](#) Halbuki şeriat noktai nazarında bu iki evladın birbirinden farkı yoktu. ' Ebu'l-Ferec İsfahanî'nin rivayetine göre, Benî Su-leym'den bir zat kızını Arap olmayan birisi ile evlendirmek istedi. Bunun üzerine Muhammed İbn-i Beşîr El-Haricî hâkime giderek şikâyette bulundu. Hâkim karı-kocanın boşanmalarını emrettikten başka Arap ırkından olmayan müslümanı

kamçılattı, saçını sakalını kestirdi, şehirde teşhir ettirerek onu rezil etti. [\[258\]](#)

İşte bu şekildeki hareket ve muameleler Acem ve İran ırkçılığını tahrik etti. Neticede İranlılar Horasan'da teşkilâtlandı ve bildiğimiz gibi Abbasiler de hazırlıklarını ikmâl ederek geldiler, Benî Umeyye'nin ocağını söndürdüler. Acemlerin (Arap olmayanlar) Araplara karşı nefret hisleri, o kadar çoğalmıştı ki, Abbasî propagandacıları bunları Emevîler aleyhine kolayca hazırladılar. Arap olmayan milletler, iktidarı aldıkları takdirde Arapların zulmünden kurtulmak ümidiyle Abbasilere yardım ediyorlardı.

Emevîlerin bu siyaseti sadece. Araplık-Acemlik (gay-rı-Arap) dâvasına inhisar etmiyordu. Bizzat Araplar arasında da kabilecilik, aşiretçilik, ükecilik ve bölgecilik hareketleri doğurmuştu. Bu siyaset onları kabilelere ve bölgelere ayırdı. Adnanîler, Kahtanîler, Yemanîler, Mudarî-ler, Ezed, Temîm, Kelb ve Kays gibi bütün eski Arap aşiret taassubları hortladı. Hükümet, bu kabileleri birbirlerinin aleyhine kullanmak suretiyle hasıl olan durumdan faydalanıyordu. Arap ırkına mensub idareci ve valiler, buldukları yerlerde kendi aşiret mensuplarına imtiyazlı muamele ediyorlardı. Başkalarına karşı davranışları ise insafsızeaydı. Bu siyaset, Horasan'da o dereceye vardı ki, Yemeni ve Mudarî kabileler arasında çekişme başladı. Abbasilerin propagandacısı Ebu-Müslim bu durumdan faydalandı. Aşiretleri birbirleriyle muharebeye teşvik ederek Benî Umeyye

iktidarını ortadan kaldırmanın çarelerini buldu. [\[259\]](#)

Hafız İbn-i Kesîr, El-Bidâye ven-Nihaye'de, İbn-i Asâkir'den rivayetle bu meseleyi şöÿle nakleder:

«Abbasî orduları Şam'a doğru yürüyüşe geçtiği zaman Benî Umeyye hlilümet merkezinde Yemanî ve Mti-îîarî taassubu son haddim bulmuştu. Bu iki kabile men-snbları birbirleriyle çarpışıyordu. Hatta ihtilaf o dereceye varmıştı ki, namaz kılmak için camilerde ayrı ayrı minberler hazırlanmıştı. Artık minberler gibi imam ve hatipler de çiftler çiftler... Her biri mensub olduğu zümrenin İmânî ve hatibi.. Hatta her iki zümreye mensub fertler birbirlerinin yanında namaz bile kılmıyorlardı.» [\[260\]](#)

8. Kanun Üstünlüğünün Sonu

Saltanat devrinde müslümanların başına gelen musibetlerin en büyüklerinden birisi de kanun üstünlüğü fikrinin ortadan kalkmış olmasıdır. Halbuki bu prensip, İs-lâmî hükümet nizamının temelini teşkil etmektedir.

İslâmiyet, dünya nizamı olarak vazedildiği zaman, şeriatın (İslâm kanununun) her şeyden üstün olduğu fikrini de beraber getirmişti. Bu temel prensibe göre devlet reisi, hükümet erkânı, halk kütleleri, küçük ve büyük, avam ve havas herkes, müsavi şartlarla bu kanuna tâbi idi. Hiç kimse bu kaideden istisna edilmemişti. Ayrılık gayrılık çıkarmaya kimsenin hakkı yoktu, ister bir köle, isterse hür ve efendi olsun, herkes kanun muvacesinde eşitti. Dost olsun, düşman olsun, ister habrî kâfir, isterse muâhid (İslâm devleti ile aralarında sulh anlaşması bulunan gayrî müslim millet) olsun, müslüman vatandaş veya zımmı olsun, hükümete itaat eden veya etmeyen bir müslüman olsun, hülasa bir insan no vaziyette bulunursa bulunsun, şeriat (kanun) nokuu nazarında hepsi birbirine müsaviydi. Hayatın her. safluu.sını içine alan karar ve hükümlere tâbi idiler. O hiikLunh.-r ki. onlardan zerre kadar inhiraf edilmezdi...

Hulefayı Raşidin devrinde hem devûl reitlerini, huni de bilumum halk bu umumî kaideye son derece bağlılık gösterdi. Hatta Hazreti Osman ve Hazreti Ali, en nazik' dönemlerde bile bu prensibi nazarı dikkate aldılar ve Ölçüyü aşmadılar.

Doğru yolda yürüten Hulefay-i Raşidîn'in imtiyazlı vasıflarından birisi şudur:

Onlar, başıboş, gayesiz bir hükümetin değil, kanunu bilen ve hükümlerine riayet eden bir hükümetin idarecileriydi.

Fakat keyfi saltanat devri gelince, padişahların hor yerde yaptığı gibi, kanun, siyasî ve şahsî maksat ve gayelere alet edildi. Büha *sa kendi iktidarlarının devam ve bekası için, kanun vu ..eriate bağlılık usulü terkedildi.

Artık istedikleri gibi hareket edebiliyorlardı. Saltanat devrinde de memleket dahilinde yürürlükte bulunan zahiren gergi İslâm kanunuydu. Kendileri de Allah'ın kitabını ve Resulünün sünnetini kabul etmişlerdi. Bunları inkâr etmiyorlardı. Pakat amelî, pratik hayatlarında bu kanma göre yürütüyor, bütün muameleler bu kanuna uygun şekilde devam ediyordu. Amma padişahlar, siyaset bakımından din ve kanuna tâbi değillerdi. Keyfi bir politika l.akib ediyorlardı. Arzu ettikleri, istedikleri her gayrî meşru şey, meşru; hoşlarına gitmeyen meşru şeyler de hemen gayrî meşru oluyordu. Onların indinde helâl ve harama dikkat diye bir endişe kalmamıştı. Muhtelif Emevî hükümdarlarının kendi zamanlarında kanuna

bağlılık derecesi hakkında evvelce biraz malfmıat vermiştik. İlerdeki fasılda İse bu mevzuaya tekrar temas edo [261]

Muaviye Dkrinde

Bu .siyaset Emir Muaviye devrinde başladı. İmam Zuhî'nin rival i-ine göre:

Hazreti Resulü Ekı.-a (Selât ve selâm ona olsun) ile Hulefay-i Raşidin devrinde, ne bir kâfir, müslümanı vâris olabiliirdi, ne de bir müslüman, kâfire... Fakat Muaviye inüslümanı kâfire varis yaptı. Kakat kâfirin müslümana-vâris olmasını men etti. Bu tatbikat nihayet Hazreti Ömer ibn-i Abdulaziz devrine kadar devam etti.

O, derhal bu bid'atın önüne geçti. Fakat Higâm ibn-i Ab-dülmelik, kendi ailesi için yine eski usule döndü. [262]

Hafız ibn-i Kesîr şöyle yazıyor:

«Diyet muamelesinde Muaviye sünneti değıştirdi. Zira sünnete göre "mu&lhid" in (İslâm devleti ile anlaşması olan gayrî muslini) diyeti raüslümanınkinin aynidir. Fakat Muaviye bunu yarıya indirdi, diğer yansını da kendisi aldı.» [263]

En kötü bid'atlerden birisi de yine Emir Muaviye zamanında ortaya atılmıştır. Hatta O, bu bid'atın yerleşmesi için bütün vali ve hâkimlere ferman göndermişti. Bu bid'at, «Hazreti AH (R.A.) için kötü şeyler söylemek, ona lanet okumak, sövmek, zemmetmek ve ileri geri, yakışık olmayan sözler sarfetmek» ti. Hatta Mescid-i Nebevi'de, Peygamberin manevî huzurunda, Hazreti Resulün minberinden onun en çok sevdiği zata yakışık

almayan küfürler savurmak bile âdet oldu. Daha ileri gidildi. Bu küfürler Hazreti Ali'nin evlât ve akrabalarının kulaklarına kadar götürüldü, [264]

Öldükten sonra, bir insanın arkasından küfürler savurmak, şeriatın bu husustaki emri bir tarafa, insan ahlâkı bakımından da çok çirkin bir harekettir.

Her Cuma günü, namaz hutbelerinde, bu gibi sözleri ağza almak, bilmem ki ne derece doğru bir şeydi. İşte bu bid'at da Hazreti Ömer ibn-i Abdülaziz tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar devam etti.

Bu tarihten sonradır ki, Cuma hutbelerinde «innalîahe ye'mürîi..» (Sure-i Nahl, âyet: 90) ayetinin okunması kararlaştırıldı ve bu usul zamanımıza kadar devam edip geldi.

Ganimet malların taksiminde de Muaviye, Allah'ın Kitabı ve Resulünün sünnetinin sarîh hükümlerine muhalefet etmiştir.

Kitab ve sünnetin ahkâmına göre ganimet mallarının beşte biri hazineye aittir. Beşte dördü ise muharibler arasında taksim edilecektir. Muaviye, böyle yapacağı yerde, bu malların içinde bulunan altın ve gümüşün ay-nlmasını emretmiş, bunları kendisine alakoymuş ancak geriye kalanları beşe

taksim ettirerek dört hissesini gazilere vermiştir. [265]

Ziyad ibn-i Sümeyye'yi nesebine ilhak etmesi de po-l'tik gayeleri uğruna Muaviye'nin, şeriat hükümlerini tahrif ettiğinin bariz misallerinden biridir. Bilindiği gibi Ziyad, Taifli, Sümeyye isimli cariye bir kadından dünyaya gelmişti. Halk arasındaki söylentilere göre, cahiliyye devrinde, Muaviye'nin babası Ebu Süfyan bu kadımla gayri meşru şekilde düşüp kalkardı. Sümeyye Ebu Suf-yan'dan gebe kalmış. Bu hususu Ebu Sufyan, bir mûna-eaebetle bizzat ağzından kaçırılmış, Ziyad'ın kendi nutfesinden meydana geldiğini söylemişti. Ziyâd büyüdü. Tedbirli, bilgili, işinin ehli bir genç olarak yetişti. Harikulade kabiliyetler gösterdi. Hilafeti devrinde Hazreti Ali'nin tarafında bulunuyordu. Ona büyük hizmetleri dokundu. Muaviye ise Ziyâd'ı kendi saflarına çekmek için çeşitli çarelere başvurdu. Babası Ebu Sufyan'm zina yaptığına dair şahidler uydurdu. Böylece Ziyâd'ın, Ebu Sufyan'ın gayrî meşru çocuğu olduğunu ileri sürdü. Yani Ziyâd'ı kardeş olarak ilân etti ve onu kendi nesebine kattı. Ahlâkî bakımdan bu hareketin ne kadar kötü bir fiil olduğu malumdur. Ahlâkî endişeleri bir yana bıraksak bile, böyle bir davranışın kanun nazarında da suç teşkil edeceği açıktı. Zira bu, kanunu hiçe saymaktı. Çünkü şimdiye kadar şer'î tatbikatta zina neticesi doğan çocuğun no.SL'BJ hakkında karar verilmemişti. Peygamber (S.A.V.) in sarîh hükmüne göre «Nesebi sahih çocuk, yatakta do-ğuntır. Zina «denin hakkı taşlanmaktır.» Nitekim Um-mÜmüminin Hazreti Ummi Habibe (Ebu Sufyan'ın kızı) Ziyâd'ı kendisine kardeş olarak kabul etmekten imtina elti ve «liöyle gey olmaz» dedi. [266]

Muaviye valilerini kanundan üstün telakkî ediyordu. Tabiatıyla onlar da şer'î hususlara bağlı kalmıyorlardı. Muaviye'nin bir valili, Abdullah ibn-i Amr ibn-i Geylan, bir ara Basra'da, minbere çıkmış hutbe okuyordu. Adamın biri bu esnada kendisine bir taş attı. Abdullah, derhal bu adamı yakalattı ve elini kestirdi. Halbuki şeriatla, taş atan bir kimsenin elinin kesileceğine dair herhangi bir hüküm yoktu. Eli kesilen adam Muaviye'ye şikâyette bulundu. Muaviye:

«Elinin diyetini beyti il maldan öderim. Fakat valilerimi İtatiyyen cezalan di rama tn.» demekle iktifa etti. [267]

Muaviye, Ziyad'ı, aynı zamanda hem Basra ve hem de Küfe valiliğine tayin etmişti. O da evvelâ Küfe'ye geldi. Minbere çıkıp hutbe okuyacağı sırada halk tarafından taşla tutuldu. Vali derhal caminin kapılarını kapattırdı. Taş atanları yakalattı. Rivayete göre bunların adetleri 30 ile 80 kişi

[268]

arasındaydı. Vali, hepsinin ellerini kestirdi. Bu hadiseden dolayı hakkında hiçbir dâva da açılmadı. Esasen hiç kimse vali aleyhinde kanunî yollardan takibat yapılmasını isteyemezdi. Demek oluyor ki, o devirde bir vali, işlerini yürütmek ve otoritesini tesis etmek makgadiyle pekâla insanların ellerini kestirebiliyordu. Böyle bir hareketin şeriate muhalif olup olmadığı kimse, araştırmıyordu. Hattâ hilafet makamı «böyle şey olamaz» demiyor&u.

Yukarıdan beri verdiğimiz misaller bir yana dursun, fakat bunlar gibi zalimane hareketler az değildi.

Meselâ Muaviye, Yemen ve Hicaz'ı, Hazreti Ali'den (R.A.) aldıktan sonra, ilk vali olarak oraya Bnsr ibn-i Ertat'ı gönderdi. (Bu adam daha sonra Hemedan'a tayin edilecektir). İbn-i Ertat Yemen'de iken Hazreti Ali'nin kendisinden önceki valisi Abdullah ibn-i Abbas'm iki küçük ve masum çocuğunu yakalatarak öldürdü. Çocukların annesi bu muameleye dayanamayıp çıldırdı. Bu zulme şahid olan Benî Kinâne'ye mensub bir kadın kendini tutamadı ve bağırdı:

«Erkekleri öldürmeniz yetmiyormuş gibi, şimdi sıra çocuklara mı geldi?. Cahiliyye devrinde hile onlara dokunulmuyordu. Ey İbn-i Ertat! Çocukları ve yaşlıları Öldüren merhametsiz bir hükümet, kardeş kanı dökmek-sizin yaşayamaz. Böyle bir iktidardan daha zalim kim olabilir?» dedi. [269]

Buna rağmen Muaviye, bu adamı Hemedan istilâ etmek üzere vazifelendirdi. O zamanlarda Hemedan Hazreti Ali'nin elinde bulunuyordu, ibn-i Ertat orada yapmadığını bırakmadı. İşte zulümlerinden biri: [270]

Muharebede yakalanan müslüman kadınları alıp götürmek ve cariye olarak kullanmak.

Halbuki şeriat kat'î surette böyle bir şeye cevaz vermemiştir. Sanki bu vakalar şöyle bir- zihniyetin fiilen ilânı içindi:

«Şimdi valilerin, idarecilerin, ordu kumandanlarının devridir. Onların yaptıkları zulüm değildir. Siyasî meselelerin hallinde ne şeriat ve ne de kanun söz sahibidir. Politika hayatında hiç kimse kanun ve şeriat denen usullere bağlı değildir.»

Kesilen kafaları bir yerden bir yere göndermek, intikam hisleriyle ölümlerin cesetlerini hürmetsizce, vahşice soymak, burun ve kulaklarını kesmek, karınlarını deşmek (müsle) gibi hareketler cahiliyye adetlerinden di. İalâm buna benzer fiillerin hepsini yasak etmişti. Fakat saltanat devri gelince, bunların birçoğu müslümanlar arasında yeniden tatbik edilmeğe başlandı. İşte misalleri:

O devirde cahiliyye adetlerine göre ilk kesilen baş Hazreti Ammar-ı Yaair'in başı idi. imâm Ahmed ibn-i Hanbel, Müsned'inde, sahih senetlere dayanarak hadiseyi anlatır. İbn-i Sa'ad ise Tabakat'da şöyle yazar:

«Siffiyn muharebesinde Hazreti Ammâr'm kafasını keserek Muaviye'nin Önüne getirdiler. Bu sırada iki kişi Ammar'm öldürülmesi hususunda münakaşa ediyordu. Biri "Ammar'ı ben öldürdüm" diyordu. Diğeri de "Hayır, onu ben öldürdüm" demektedir.» [271]

Daha sonra kesilen ikinci baş, Resulullah*ın sahabile-rinden Amr ibn-il-Hamık'm kafası oldu. Bu zat, Hazreti Osman'ın katli hadiselerine iştirak etmişti. Ziyâd'm valiliği sırasında yakalanmasına çalışılıyordu. Kaçmış, bir mağaraya saklanmıştı. Orada yılan sokması neticesinde ölmüştü. Arayanlar, mağarada cesedini buldular. Kafasını keserek Şam'a, Muaviye'ye gönderdiler. Kesik baş şehirde dolaştırılarak halka teşhir edildi

Bilahere de karısı tarafından alınarak gömüldü. [272]

Buna benzer vahşiyâne ve gaddarca bir muamele de Hazreti Ali tarafından Mısır valiliğine tayin edilmiş bulunan Hazreti Muhammed ibn-i Ebi Bekir'in başına gelmiştir. Muaviye Mısır'ı zaptettikten sonra onu yakalatarak Öldürttü. Sonra da cesedi, ölü bir e'ük leyi ile birlikte yakıldı. [273]

Bundan sonra ortaya yeni bir usul daha çıktı;

Siyasî maksadlarıü. Öldürülmüş bulunanların cesetlerini cezalandırmak...

Bu cümleden olarak, Hazreti Hüseyin'in kafası kesilerek Kerbelâ'dan Kûfe'ye, oradan da Şam'a gönderildi. Cesedinin üstünde atlar kokturuldu.

[274]

Yezid devrine kadar Benî Ümeyye tarafında bulunan Hazreti Naman ibn-i Beşir, Mervan zamanında Baz-reti Abdullah ibn-i Zübeyir'e iltihak etmişti. Katledildikten sonra kafası kesilerek karısının kucağına atıldı, [275]

Hazreti Mus'ab ibn-i Zubeyir'İN kesik başı Kûfe ve Mısır'da dolaştırıldıktan sonra Şam'a getirildi. Umumi yerlerde teşhir edildi. Hattâ Suriye'nin diğer şehirlerinde dolaştırılmak istendi. Bunun üzerine Mervan'ın karısı Âtike binti Yezid ibn-i Muaviye bu kadarına dayanamayıp gayet sert bir edâ ile:

«Bu güne kadar ne yaptınızsa yaptınız. Yüreğinizin ateşine halâ gu serpilmedi mi? Artık böyle bir teşhirden ne bekliyorsunuz?» dedikten sonra kesik başı aldı, yıkattıktan sonra gömdürdü. [276]

Hazreti Abdullah ibn-i Zubeyir (R.A.) ile arkadaşlarından Abdullah ibn-i Safvan ve Amâret ibn-i Hamz'a karşı yapılan muameleler cahiliyye devrindeki benzerlerinden hiç de geri kalmaz: Üçü de öldürüldü. Kesik kafaları Mekke'den Medine'ye gönderildi. Burada kâfi derecede teşhir edildikten sonra onları Şam'a naklettiler. Mekke'de kalan cesedler birkaç gün ortada bırakıldı. Nihayet tefessüh ettikten sonra gömülmeleri mümkün oldu. [277]

Bu zulümleri bir tarafa bırakalım. Fakat bu şekilde valişiyâne muamelelere muhatap olanlar, aslında îsl&rmn tanınmış şahsiyetleriydi. O İslâm ki,

vazettiği kanunlarla, kâfirlere karşı olsa dahi, bu gibi hareketlerin yapılma sim katiyetle yasaklamıştı. [278]

Yezid Devrinde

Muaviye devrinde siyasî mülâhazaların dinin cmlr-levihden üstün tutulduğundan, politik gayelerin tahakkuku uğruna, kanunim tayin ettiği hududlara tecavüz edildiğinden, bu gibi adetlerin evvelâ o devirde başlamış bulunduğuundan bahsettik.

Şimdi de, kanunsuz olarak Muaviye'nin yerine geçmiş bulunan Yezid ismindeki sözde halifenin zamanında bu telâkkilerin doğurduğu çok daha

fena neticeleri gözden geçirelim.

Bilhassa bu devirde cereyan eden üç büyük ve feci hadise vardır ki, bütün İslâm dünyasını asırlar boyunca sarsmıştır.

Birincisi:

Seyyidina Hazreti flüseyin'in şehadeti hadisesidir. Şüphesiz Hazreti Hüseyin, halkın vâki davet ve isteği üzerine, Yezîd iktidarını ortadan kaldırmak gayesiyle Irak'a gelmişti. Yezîd, Hazreti Hüseyin'i hükümete karşı isyana teşebbüs suçuyla itham ediyordu. Biz .şimdilik, burada sorulması mukadder bir sualm,

«İslâmın siyasî düşüncesine göre Hazreti Hüseyin'in Yezîd'e karşı harekete geçmesi ve ayaklanması kimümü uygun muydu değil miydi?» cevabım

[279]

sonraya bırakacağız.

İmdi, kendisiyle beraber bulunanlardan, o devirde henüz hayatta olan sah,ıbilirden ve tabîinden hiç kimse, Yezîd'e karşı giriştiği hareket ve ayaklanmadan dolayı Hazreti Hüseyin'i ne söz ve ne de yazıyla, gayri kanunî hareket etmekle suçlandırmam iş tır. İslâm nizamına göre bu hareketlerin caiz olmadığından bahsedene de tesadüf edilmemiştir. Hattâ sahabilerden herhangi biri Hazreti Hüseyin'in faaliyetlerini tedbir bakımından da münasebetsizlikle vasıflandırmamış, onlara mani olmaya kalkmamıştır. Bununla beraber, faraziye olarak, bir an için Yezîd hükümetinin görüşüne iştirak edelim ve diyelim ki:

«— Hazreti Hüseyin'in Yezîd'e isyanı kanunsuzdur.»

Peki ama, o takdirde bu hadiseleri kanuna göre nasıl izah edebiliriz?

İşte hadisenin gerçek sebebi:

Herşeyden evvel Hazreti Hüseyin asker toplamak suretiyle bir ordu teşkil etmemiş ve Irak'a bu şekilde gelmemiştir. Yanında bulunanlar, umumiyetle çoluk çocuk, yakınları ve birkaç hizmetçiden ibaretti. Otuz ikisi atlı, kırkı yaya olmak üzere hepsi 72 insan... Bunlara askerî bir kuvvet nazariyle bakmak mümkün müdür? Karşı tarafta ise, Yezîd'in adamı Ömer ibn-i Saad ibn-i Ebi Vakkas kumandası altında, Kûfe'den gönderilmiş dört bin mücehhez asker... Böyle koskoca bir ordunun 72 kişilik küçük bir toplulukla muharebe etmesi, hepsini öldürmesi için ortada en küçük bir sebep ve zaruret var mıydı? Etraflarının çevrilmesi ve yakalanmaları pekâlâ mümkündür. Sonra Hazreti Hüseyin ne diyordu?

«— Bırakınız; geri döneyim, veya herhangi bir huduttan memleket dışına çıkayım. Yahut ta beni doğruca Yezîd'e götürün.»

Fakat o koskoca ordu bu sözlerin hiçbirini dinlemedi. Hazreti Hüseyin'e:

«— Olsa olsa ancak Kûfe valisi UbeyduUah ibn-i Ziyad'ın huzuruna çıkabilirsin.»

dediler.

Hazreti Hüseyin bunu istemiyordu. Çünkü İbn-i Zi-yad'a güveni yoktu. Bu adamın Müslim ibn-i Akıyl'e neler yaptığını yakine biliyordu, İşte böyle bir durumda Hazreti Hüseyin muharebeye mecbur edildi. Kendisiyle beraber bulunanların hepsi gehid oldu. Muharebe meydanında tek bayına kaldı. Böyle yapayalnız bir imaiu «aldırmanın mânası var mıydı? Onu derhal yakalamak kabildi. Amma böyle yapılmadı. Sanki muazzam bir iy soruluyormuş gibi üzerine hücum edildi. Yaralandı ve öldürüldü. Elbiseleri soyuldu. Üzerinde nesi var nesi yoksa hepsi alındı. Mübarek bağı keildi, vücudunun uzunude at koşturuldu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, oturduğu yer yağına edilerek dağıtıldı. Hanımlarını örtüleri çekilip parçalandı. Bilhassa kadınlara yapılmayacak muamelelerin hepsi kendilerine reva görüldü. Bu zulümler bittikten sonra bütün Kerbelâ şehidlerinin kesik kafaları mızrakların ucuna takılarak Kûfe'ye, İbn-i Ziyâd'm sarayına götürüldü. Bunlar halka teşhirle iktifa edilmedi. İbn-i Ziyad camide şöyle konugtu:

«— Allah'a hamd olsun. Hakkı meydana çıkardı. EmirîÜtüüminin Yezîd'i vo ona taraftar ohiuUtrt zateie uüstüttü. Ve yalancı oğlu yalancı Ali İbn-i Hüseyin ve ona tâbi oEuiulur öldürüldü.

[280]

Bilahare kesik baylar Şam'a, Yezîd'e götürüldü. Ye-rfd de onları sarayda temhir et lirdi.»

^i farzedelim ki, Yezîd ve taraftarlarının iddiaları doğruydu. Hazreti Hüseyin isyana teşebbüs etmiş ve mevcut hükümete karşı gelmişti. İyi amma İslâm nizamında bu şekilde otoriteye karşı gelen ve isyan edenler için müeyyide yok muydu? Bu kanunlar bütün fıkıh ki-tablarında sarahatle yazılmış, etraflıca şrhedilmia değil miydi? Misal olarak "Hidâye" veya şerhi olan "Feth ül Kadîr" e bakabiliriz. Bu kitabın "Bab el buğat" Hükümete isyan edenler bahsinde mesele etraflı izah edilmiştir. Bn ifadeler tetkik edildiği zaman açıkça görülecektir ki, İslâm prensipleri muvacehesinde, Korbclâ'da cereyan eden hadiselerin kâffeai, Kerbelâ vakasının lâ bağından Kûfo ve Şam'da, Yezîd'in sarayında olanlara varıncaya kadar, en cüz'î teferruatı da dahil olmak üzere, haram fiillerden başka birsey değildir. Şeriat nazarında, bu hareketlerin tamamı zulüm ve zorbalıktan ibarettir. Şam'da, Yezîd'in sarayında geçen hadiseler hakkında muhtelif rivayetler vardır, Yezîd ne söyledi ve ne yaptı? Haberlor çeşit çeşit. Bu rivayetlerin hiçbirine iltifat etmesek bilo, içlerinde bir tanesi vardır ki, bu haberi kat'î surette gerçek kabul etmek zorundayız: Yezîd, Hazreti Hüseyin ve maieytinde bulunanların boşlarını o vaziyette görünce göz yaşlarını tutmamuj ve şöyle demigir;

'i öldürmeden-do sizin itaat elmenr/fl razıydım. Aliflh ibn-i Ziynd'a- îânöt ct.sin. Allah'a yemin ederim ki. orada olsaydım Hüseyin'i affederdim.»

Ve yine:

[281]

lft.h'a yemin ederim İti, TCy Hüsojin, ikimiz karşı karsıya gelmiş olsak dalı i ltatMyyen Reni öldürtmeye te-schliis etmezdim.»

İşte bunlar, herkes tarafından doğru olarak kabul edilmiş kat'î rivayetlerdir. Şüphesiz burada insanın aklına takılan bir sual var: Acaba bu büyük zulmü irtikâb eden valiye ne gibi bir ceza verilmiştir?

Hafız ibn-i Kesîr'in yazdığına göre İbn-i Ziyad hiçbir zaman tecziye edümemiştir. Azledilmek şöyle dursun, hattâ kendisine, tekdir mahiyetinde,

[282]

kuru sıkı.bir mektup dahi yazılmamıştır.

Bilindiği gibi İslâm nazarında hayrın derecesi çok büyüktür. Eğer Yezid*de insanlık şerefinden zerre kadar bir nasib kalmış olsaydı, Mekke'nin fethinde, kendi aile efradına Allah Resulünün (S.A.V.) nasıl muamele ettiğini hatırlar, hattâ, o günkü iktidarını bu sayede elde ettiğini düşünür de adam gibi hareket ederdi.

İkinci içler acısı mesele Hicretin 63. senesi sonuna doğru vukubulan HURRE muharebesidir.

Yezîd'in son günlerine tesadüf eden bu hadisenin kısaca tafsilatı şöyledir:

Medine halkı, "fasık" ve "facir" nazariyle baktığı Yezîd'e ve iktidarına kargı ayaklanarak valiyi şehir hudutları dışına atmış, yerine Abdullah ibn-i

Hazale'yi getirmişlerdi. Bu hadise kendisine haber verilince Yezid, Müslim ibn-il Ukat el Murri'yi («selef-i salihin» - o devrin temiz müslümanları bu adama Müsri'f ibn-i Ukbe ismini takmıştı) onikibin askerle Medine'ye gönderdi ve kendisine şu talimatı verdi:

«— Şehir halkına üç gün mühlet ver. Bu müddet içinde isyandan vazgeçip itaat etmeleri gerekir. Aksi takdirde onlarla muharebe et. Zafer kazanıldıktan sonra da bütün şehir üç gün yağma edilecektir.»

Muharebe başladı. Yezid'in emri gereğince ordu men-sublarına evlerin yağma edilmesi hususunda müsaade verildi. Yâni onlara:

«— Üç gün müddetle bu şehirde istediğiniz rezaletleri yapabilirsiniz.» dedi.

İşte her şey bu üç gün içinde cereyan etti. Her taraf yağma edildi, dağıtıldı. Şehir halkı, muharebelere iştirak etmeyenler dahi, sebepsiz yere, keyfi olarak kılıç^ tan geçirildi, imam Zuhri'nin rivayetine göre eşraftan 700 zat, halktan da onbin kadar insan öldürüldü. Zulmün derecesine bakınız ki, evlere saldıran askerler, ellerine geçirdikleri malları almakla iktifa etmediler. Üstelik masum kadınların üzerlerine de çulla-ndılar. Hafız ibn-i Kesir bu hususta şöyle yazar:

«— Bu hadise esnasında bin kadar kadın, kendi kocalarından gayri kimselerden hamile kaldı.» [283]

Şimdi, diyelim ki Medine halkı hükümete isyan etmişti. Hareketleri usulsüz ve kanunsuzdu. Fakat halkı, isyan eden müslüman bir memlekette, hattâ gayri-müs-lim bir belde, hattâ hattâ muharib kâfir bir ülkede, îs-lâmî kanunlar gereğince, böyle bir muamelenin serbestçe icra edilebileceğini akıl kabul eder mi? Böyle bir şey görülmüş, işitilmiş midir? Hele bü hareketler, başka bir şehirde değil de Medine'de cereyan etsin... Peygamberin Medinesinde... öyle bir şehirde ki, oranın fazileti hakkında Allah'ın Resulünden nice hadisler rivayet edilmiştir. Buhari, Müslim, Nesâî ve Müsned-i Ahmed'de müte-addid sahabilerin nakilleri vardır.

a— Medine halfamı, zulmetmek suretiyle korkutanlar, Allah'ı korkutmuş gibidir. Allah'ın meleklerin ve bütün halkm laneti onların üzerindedir. Kıyamet günü de Allah, günahlara kargı fidye kabul etmez.»

Bir başka rivayette:

«— Medine'ye karşı fenalık düşüneni Alluh, cehennem ateşinde kurşun eritir gibi yakar.»

Hafız ibn-i Kesir'in yazdığına göre, ulemanın büyük bir kısmı bu hadise İstinad ederek «Yezid'e lanet etmeyi» caiz görmüglerdir. Bu sözü teyid eden bir rivayet de imam Ahmed ibn-i Hanbel'e isnad edilir. Başka bir zümre ise babasına ve dolayısıyla diğer aahabilere lanet edilmesi ihtimalini

düşünerek «Yezid'e lâuet edilmesini men etmişlerdir.» [284]

Bir zat, Hazreti Hasan-i Basri'ye serzenişte bulundu:

«Niçin Benî Ümcyye aleyhine birşey söylemedin? Yoksa Şamlılardan (Benî Ümeyye) razı mısın?»

Hasan Basri'nin cevabı:

«Şamlılardan razıyım ne demek? Allah onların lâyı-kını versin. Allah Resulünün (S.A.V.) haram dediğini heiâl, helâl dediğini haram yapanlar, üç gWn üç gece Peygamberin gelirini yağma ederek halkı katliam eyleyenler onlar değil miydi? Nabatl ve Kıptî askerleriyle yapmadıklarını bırakmadılar. Asıl, necib ve dindar kadınlara mı saldırmadılar? Halkın şeref ve haysiyetine mi tecavüz etmediler? Beytullah'ı taga tutan ve yakanlar onlar değil miydi? Allah'ın laneti onların cümlesinin üzerine olsun ve (kıyamette) fena akibete uğrasınlar.» [285]

Üçüncü vak'a da, Hazreti Hasan-i Basri'nin yukarıdaki sözlerinin son kısmında zikredilen hadisedir. Medine işi bittikten ve Hazreti Resulün haremine karşı hürmetsizlik edildikten sonra ordu, Hazreti ibn-i Zübeyr ile muharebe etmek maksadiyle Mekke'ye yöneldiler. Mancınıklar kullanarak şehri ve Beyti Şerifi taşa tuttular. Hattâ Beytin bir duvarı çatlayıp çöktü. Bazı rivayetlerde Beyti Şerifin ateye verildiği yazılı ise de

mesnedsizdir. Doğru olan ve üzerinde herkesin birleştiği rivayet taşa tutma hadisesidir. [286]

Bu hadiseler bize herşeyi açıkça izah etmektedir. Anlaşılmıştır ki, bir hükümdar, iktidar ve otoritesini kurtarmak, hükümet, saltanat ve padişahlığını muhafaza etmek hususunda her çareye baş vurur ve her işe teşebbüs edebilir. Padişahlığın bekası herşeyden üstündür. Bu hususta had

ve hudud tanınmaz. Her türlü kanunsuz hareketler, bu gaye uğrunda, kanuna uygun olur. [287]

Benî Mervan Devri

Bundan sonra Mervan ve çocuklarının devri başlar.

İşte bu devirde siyaset, nizam ve kanundan tamamen ayrıldı. Hatta siyaset, kanunun üzerinde bile hükmünü icra eder hâle geldi. Bundan daha fenası siyasî maksadlar için kanun hükümlerinin feda edilmesi keyfiyeti son dereceyi buldu. Abdülmelik ibn-i Mervân^ padişahlığından Önce Medine'de, Hazreti Saîd ibn-i El-Museyyeb, Urvet ibn-i Zübeyr ve Kubeyza ibn-i Züveyb gibi ileri gelen fa-kihlerden sayılırdı. Yezid devrinde Kabe'nin taşa" tutulmasından büyük üzüntü duymuş ve bu hareketin aleyhinde sözler söylemişti. Fakat güya halife, yani padişah olunca işler değişti. Hazreti Abdullah ibn-i Zübeyr'le muharebe etmek üzere Haccac ibn-i Yusuf gibi bir zalim ve şakiyi göndermekten çekinmedi. Bu zâlim adam, tam hac zamanında Mekke'ye vardı. Cahiliyye devrinde kâfir ve müşriklerin bile muharebe etmeyi doğru bulmadıkları bir zamanda Mekke'ye saldırdı. Ebû Kubeyz dağına mancınıklar yerleştirerek şehri ve Haremi Şerifi taga tutturdu. Hacıların sa'y ve tavaflarını bitirmeleri ve memleketlerine dönebilmeleri için Hazreti Abdullah ibn-i Ömer'in sert ve aşırı ısrarı üzerine bir müddet için, bu ameliyeye ara verildi. Fakat o sene hacc niyetiyle Mekke'ye gelmiş olanlar ne Minâ'ya ne de Arafat'a çıkmak imkânını, buldular. Hattâ Haccac'ın ordusundan korkulduğu için

sa'ay ve tavaflar bile doğru dürtüst icra edilemedi. Hacıların şehri terketmeleri üzerine de taş yağmuru başlatıldı [288] Fetihten sonra, Abdullah ibn-i Zübeyr, Abdullah ibn-i Safvan ve Amâret ibn-i Hazm'm kafaları kesilerek, teşhir edilmek Üzere, cesetleri ortada bırakıldı. (Daha evvel bu hususa temas etmiştik).

Abdülmelik ve oğlu Velid devrinin en büyük belâsı, en kötü musibeti ve en berbat işi şüphesiz Haecâü'm valiliği idi. Zulmün, zorbalık ve haksızlığın hararetli pazarı bu suretle 20 sene canlılığını muhafaza etti. Evet, bilinen bir hakikattir ki, bir insan ne kadar zâim olursa olsun, baştan başa şerrin nücesem heykeli olsa dahi Haccâc ibn-i Yusuf olamaz. Maamafih Haccâc ibn-i Yusuf'un da iyilik tarafları vardır. Kur'an-ı Kerim'e i'rib

koydurması onun hayırlı işlerindedir. Sînd'i fethederek müslü-manlığın bu memlekete ulaşmasını ve burada Allah adının çağrılmasını sağlamak da yine onun hasenatına dahildir. Fakat, dünya kadar iyilik etmiş olmak bile bir mümini öldürmenin ağır günahını ortadan kaldıranı. Nerede kaldı ki Haecac, günah, ve zulümleriyle yirmi yene kadar hükmünü devam ettirmiş bulunmaktadır Müş-hur Kıraat imamı Asım ibn-i Ebî'n-Necûd der ki:

«Allah'ın haram kılmış bulunduğu hususlardan, bu adamın yapmadığı herhangi bir şey kalmamıştır.»

Hazretü Ömer ibn-i Abdulaziz/ buyurur:

«lütiin duaya milletlerinin fesatçıları bir araya gelerek lütbîsliklerini birer birer ortaya» tükseleler, ilaecaac'-daki habaset hepsini bastırır.»»

Haccâc hakkında Hazreti Abdullah ibn-i Mea'ûcTuu fikri:

«— Münafıkların elebaşısıur.»

Buna mukabil Haccâc:

«— Elime gederse îî*u-i MesMuî'im kanını dökeceğim» diyor ve ilân ediyordu:

«— tbn-i Me'ûil üslubunda Kur'ânı okuyan veya bu hususta ona uyanların kellesi uçurulacaktır. Fakat bu kırattı domuz derisine yazana hil'at vereceğim.» diyor.

Haccac, bunun gibi, Hazreti Encs ibn-i Mâlik-ve Hazreti Sohl ibn-i Sa'ad Sa'îdî gibi zevat-i kirama küfretmek ve iftira atmaktan da kendisini menedememişti. Hazret i Abdullah ibn-i Ömer'i öldürmek için desiseler hazırlanmıştı. Açıkta açıkça:

«— Kfor halka "namım hu kapı.sintiün ^ı dersem, halk da,İM emri dinlorn^/: sn Uaı>ıtlan çıkarsa kanlarını İtelâl bitir ve kemlilerim üUİrihM'im.» diyor.

O devirde hapKodiküklon stnıra muhakememiz öldürülen insanların payıa yü'/yirmibini geçmişti. Haccâc öl- düğü zaman hnpishanclordo

mıhakoMcHîz, tıavâsız ve sc-bebsiz yorc 80.000 prn:ıhpız insarı yatmaktaydı. [289]

İşte böyle znlm bir adam için Abdulmelik, vefat etmeden evvel oğluna şu şekilde vasiyette bulunuyordu:

«— Harcan İbn-i Yusuf'la dâima, il'^len. Onu gözet. Saltam! muz Hiurâe, vasıl asiyle kuvvetlenmiş ti. İiîş-nunUarınır/ı o mnglub etmiş, aleyhimizde ayaklanan ve isyan edonîeri o ezmiştir.» [290]

Tgtc bu sözler Emevt hükümdarlarının hangi zihni-;,'otte insanlar olduğunu açıkça ortaya koyar. Halk üzerine tesis ettikleri hâkimiyetin dayandığı noktalar hakkında vazih bir fikir verir. Anlaşıyor ki, bu "adamların nazarında ehemmiyetli olan tek şey iktidar ve hakimiy-yetlerinin devamından başka bir gey değil. Bu neticeyi sağlayıcı mahiyetteki her tedbir ve çâre caiz görülüyor ve kanunsuzluklar mes.ru telakki ediliyordu. Böylece kanunun tayin ettiği Ölgüler ve hududlar ağılıyor, sınırlar tecavüze uğruyordu.

Bu zulüm, zorbalık ve tecavüz hadiseleri öyle bir hâl aldı ki, Velid ibn-i Abdulmelik zamanında Bazreti Ömer ibn-i .Abdulaziz dahi infial göstermek mecburiyetinde kaldı:

«— Irak'ta Haççac, Şam'da Veîid, Mısır'da Kırrot ibn-i Şerik, Medine'de Osman ibw Hayyân ve MekkeMe i I âl i d ibn-i Abdullah el-Kasrî... Ya

Kabbî! 15u adamların zulmünden kime iltica edelim? Masum insanlara u/cık rahatlık ihsan çyle!» [291] dedi.

Siyasî zulümlerin yanında dinî meselelerde de halk son derece hatalı bir istikamete sürüklenmişti. Namazlarda sebatsız yerde vukubulan gecikmeler, hemen hemen umumilemişti. [292] Cumalarda ilk hutbe, oturularak veriliyordu. [293] Bayramlarda, alamazdan evvel hutbe okunmasını Mervân icâd etmişti, [294] Bu adeti kendi hanedanı arasında müstakil bir an'ane haline getirdi. [295]

Hazret-1 Ömer İbni Abdülazîzin Mübarek Devri

Benî Ümeyye iktidarı tam 92 sene sürdü. Hazreti Ömer ibn-i Abdulaziz'in (R.A.) iki buçuk senelik hilafet devri karanlıkta parlayan bir yıldız gibidir. Onun yaşa- . yış şeklini değiştiren hâdiseler şudur:

Velid ibn-i Abdulmelik'in emriyle Abdullah ibn-i Zu-beyr'in oğlu Hubeyb'e eli kırbaç vuruldu. Kış mevsimiydi. Başına soğuk su döküldü. Sonra

da Mescid-i Nebevi'-nin kapısında ayakta diktirildi. Nihayet Hubeyb bu eziyetlere dayanamadı ve öldü. [296] Bu muamele sarıh'bir zulümdü. Bir işkenceydi. Kanuna da şeriata da kat'î surette aykırı bir davranıştı. Bu zulümler Ömer ibn-i Ab-dulaziz'in valiliği zamanında cereyan etmişti. Hazreti Ömer-i Sâni, bu hadiseyi haber alır almaz derhal istifâ etti. Bu vukuat, onun vicdanında şiddetli şekilde Allah korkusunun doğmasına sebep oldu. Cereyan eden hareketlerden azab duymağa başladı.

Hicretin 99. senesinde, Süleyman ibn-i Abdulmelik'in' gizli vasiyetine binâen halifelik makamına getirilmek istendi, işte o zaman, Hazreti Ömer ibn-i Abdulaziz (R.A.) dünya hayatı muvacehesinde hilafetle saltanat arasındaki farkı anladı ve bu fikrini herkese söyledi.

Kendisine biyat edilmeden önce verdiği beyanatta aynen şöyle diyordu:

«— Tecrübe ve denem© maksadiyle hilafete getirilmiş bulunmaktayım. Daha evvel böyle bir maltama getürüceğiiinden haberini yoktu. İstemediğini hüUle devlet işleriniz bana. İlavâ edildi, İliu hususta fikrime müracaat eden olnuudi. Devlet reisliği vazifesine devamı edebilmem için ya bu ise talib olmalıyım veya bu vazife müslümai-larui müşaveresi neticesinde bana verilmeliydi. İ&u se-beble evvelce bana yaptığımız biyattan vazgeçiyorum. Şu antla siz, devlet işlerini tedvir etmek üzere, istediğiniz bir zatı serbestle kalite «ilebilir ve bu makamı ona tes-Hnı eiebürsj.niz.» Halk hep bir ağızdan söylediler:

«Kiz, senden başkasını istemeyiz. Senin* devlet ba-şiiüîa bulunulana razıyız.» O zaman, ancak Hazreti Ömer ibn-i Abdulaziz, (II.-A) hilafeti kabul etti ve:

«— İliu milletin fertleri arasında, Kabbleri, Nebileri ve f{itab3arı mevzuunda, hakikatle, herhangi bir ihtilaf yo Ulur. Görünen ayrılıkların hepsi, belki de, dinar ve dirîtam (para) mevzuuladur. Allah'a yemin ederini ki, gayri kasımî usûl iks no kimseye bir kuru.ş veririm, ne r' alınm. Kimsenin hakkım da reddetmem. Ey insanlar! /iîluh'a Kâat etlen© uymak şarttır. Aksi takdirde bu îtâat '.acib değildir.. Allah'a İtaat etmeyene siz do

itâaf etmeyiniz. Kıyâmette riâyet ettiğim müddete. o emirlerime uyunuz. Yoksa bana itaat etmeyiniz. 15u durumda sizin böyle bir mecburiyetiniz kalmaz.» [297] dedi.

Bundan sonra bütün saltanat usullerini bir çırpıda kaldırdı. Dedelerinin ve babasının tutumunu tamamen terketti ve yepyeni bir yaşayış tarzı seçti. Yani Hülefayı Ragidin hayat tarzını... Bundan başka, elinde bulunan ve gayrî meşru usullerle iktisâb edildiklerine inandığı ;bütün mal, mülk ve servetin, hatta karısının mücevherlerini bile, devlet hazinesine İade etti. Senede 40 bin dinar gelir getiren emlak ve arazisinden sadece yıllık iradı 400 dmar olanı kendine alakoydu ve:

«Ancak bu, meşru şekilde elime geçmiş emlaklardır» dedi. [298] Böyle yapmakla Allah'la kendi arasındaki hesabı tasfiye etti. Ümmetin hakkını, sahibi aslîsine teslim ettikten sonra derhal:

«Padişah hanedanı ve nmerndan her kinim şikâyeti varsa, istediği gibi dâva edelüör. Malından, mülkimden birşeyler gasbedildiğini ispat edene bunlar iade edilcek-tir.» şeklinde ilânda bulundu.

Bunun üzerine Benî Ümeyye mensupları arasında matem havası esmeye başladı. Ömer ibn-i Abdulaziz'i bu siyasetten vazgeçirmesi için halası Fatma bint-i Mer--van'a gittiler. Tavassutta bulunması hususunda kendisine yalvardılar. Zira Halife Hazretleri halasını çok sever ve sayardı. Fakat kendisine geldiği zaman ona şöyle •dedi:

«— Devlet Reisliği koltnğunda oturan bir insan, ya-kmlannın ve akrabalarının halka zulmettiğine şahici olur da bana mâni olmazsa o zaman kûn kime şikâyet edebilir? Naşı!, ölnr â& başkalarının zulmüne engel ola-îbilir?»

Hala şöyle söyledi:

«— Ailene mensub olanlar, bu gibi hareketlerin iyi netice vermeyeceğini ve sana ucuza mal olmayacağını hatırlatmak istiyorlar.»

Hazreti Ömer cevap verdi:

«— Kıyametten başka kimseden korkum yoktur.

Nihayet hala, Hazreti Ömer ibn-i Abdulaziz'i ikna edemeyeceğini anladı ve ailesinin yanına giderek onlara şöyle dedi:

«— Siz bu a tlamdan ne bekliyor ve ne üüüd ediyorsunuz? Ömer ibn-i Hattab'ın ailesinden bir kız aldınız. Ne yaparsınız? Annesi tarafına

[299]

çekmiştir»

Maîûm olduğu üzere, Hazreti Ömer ibn-i Hattâb, (R.A.) Hazreti Ömer ibn-i Abdülâziz'in büyük babası idi.

Hazreti Ömer ibn-i Abdülâziz'deki mesuliyet duygusunun genişliğini anlayabilmek için şu hadiseyi hatırlatmak kâfidir.

Süleyman ibn-i Abdülmelik'in defni esnasında onun çok üzgün olduğunu gördüler. Halk buna hayret etti. Zira beklemediği, ümid etmediği halde bir padişahlığa konmuştu. Teessürünün sebebini sordular. Dedi ki:

«Şarktan garba kadar yayılmış bulunan Muhammet! ümmetinden bir fert çıkar da hakkım benden İsterse bende bunu Ödeyemezsem o zaman hâlim nice olur?» [300]

Karısı anlatmıştır:

— Çok kere Ömer ibn-i Abdulazîz'i, odasında seccadesinin bağmda ağlarken gördüm. Niçin ağladığını sorduğum zaman şöyle cevap verdi:

«— jien Muhammet! ümmetinin devlet reisiyim. Hu büyült mesuliyeti üzerime aldım. Düşünüyorum:

Onların arasında acı var, parası z-pırsuz olanı var. Hastası, mazlumu ve yoksulu var. Sehebsiz olarak veya haklı sebeplerle hapisanelerde bulunanları var, zayıfı var, ihtiyarı var. Çoluk çocuk sahibi oltıp da fakr-u zaruret içinde olanları var. Hülâsa memleketin her tarafında binbîr halde olan insanlar var. itiliyorum ki Kabbim, Kıyamet gününde hepsinin hesabını benden soracaktır. Dâvalarına ne şekilde baktığımı nasıl anlatacağım?

Hazret i Peygamber:

— Ümmetimin işlerini nasıl idare ettin?

diye sorarsa, korkarım ki bu dâva aleyhimde neti çelen e. tşte İm korkunun şiddetinden, ağlamaktayım.» [301]

ZfîHm ve zorba idarecileri, vâilimli azlederek yerlerine iyilerini tayin etti. Bütün gayrî kanunî vergileri sadece ortadan kaldırmakla iktifa etmedi, aynı zamanda, Benî Ümeyyc devrinde haksız olarak alınmış bulunanların da sahihlerine iadesi hususunda emir verdi. Müslüman olmuş kimselerden cizye alınmamasını kararlaştırdı; Hâkim ve valilere şiddetli ve tekrar tekrar emirler vererek hiç bir müslümâna veya zimmiye dayak atılamayacağını ve kırhnçlanamayacağını hatırlattı. Bir kimsenin öldürülmesi veya ellerinin kesilmesi şeklinde tecziyesi icnh ettiği zaman

kendisine sorulmadan ve izni aîmmadân bu cezaların infazına teşebbüs edilmemesini om

Son devirlerinde bir kısım hariciler isyana teşebbüs etmişti. Ömer ibn-i Abdülâziz isyancıların elebaşısına şöyle yazdı:

«— Niçin anarşi çıkarıyorsunuz? Söyliyecek birleyiniz varsa geliniz karşılıklı konuşalım. Doğru olduğu takdirde fikrinizi kabul edeceğim. Eğer gerçeği ben. temsil ediyorsam bu hareketinizden vazgeçmeniz icab eder.»

Haricilerin reisi bu teklifi kabul etti, Mubahase için gönderdiği iki adam Halifeye:

«Görüyor ve inanıyoruz ki sizin hareket tarzınız ha-nedanunüziiklnden tamamen farklıdır. Onların yaptıklarına zulüm ve yolsuzluk nazariyle bakıyorsunuz. Fakat "Zalim ve yolsuz is yapanlar" diye tavsif ettiğiniz salı ıslara hangi sebeplerle lanet etmiyorsunuz?»

Hazreti Ömer ibn-İ Abdülâziz:

«Onlara tariz etmek, kınamak için, yaptıklarına "zulüm" ve "yolsuzluk" dememiz yetmez mi? Bundan sonra bir de "lanet" etmenin ne mânası vardır? Siz, Firavun'a kaç defa lanet ettiniz?» cevabını verdi.

Hazreti Ömer ibn-i Abdülâziz, bu şekilde, hariciler tarafından ileri sürülen iddiaları birer birer cevaplandırmak suretiyle bertaraf etti. Nihayet işlerinden biri:

«— Adil bir inşa», nasıl olur da, kendisinden sonra, bir zalimin yerine gelmesine tahammül edebilir.» diye sordu. Halife:

«— Hayır, edemez.» cevabını verdi.

Bunun üzerine haricî:

«— O halde niçin, senden sonra, Yezid ibn-i Abdülmelik'in halife olmasını kararlattırđın ve buna rıza gösterdin? Onun adil bir insan olmadığını, hak ölçülerin bağı Ualamayacağını bilmiyor musun?» diye sordu.

Hazreti Ömer ibn-i Abdülaziz dedi ki:

— Benden evvelki zat (Süleyman ibn-i Abdülmelik), daha önce, Yezid ibn-i Abdülmelik'i yerime geçirmeği kararlaştırmış ve tenden ön«s de bu hususta halktan biat almıştı. Bu durumda ben ne yapabilirim?

Harici:

— Senden evvel bu şekilde hareket eden adamın (yani Yezid ibn-i Abdülmelik'in) senin yerine geçmek üzere kararlaştırmış bulunan Süleyman'ın) haklı ve doğru bir iş yaptığını zannediyor musun? dedi.

Ömer ibn-i Abdülaziz bu suale cevap vermedi ve meclisten ayrılırken kendi kendine şöyle söylediği duyuldu:

— Yezid meselesi beni çok üzüyor. Bu adamların makul sözlerine cevap bulamadım. Allah bu hususta beni affetsin.»

tşte. bu hadise, «Hanedan esasına m üstün ki saltanatın kaldırılacağı, onun yerine seçimli ve müçavereli bir hilafet sisteminin yeniden ikame edileceği» şeklinde bir düşünceyi ortaya çıkardı ve Benî Umeyye mensuplarını endişeye düşürdü. Bu sebeble aradan çok geçmeden Ömer ibn-i

[303]

Abdülaziz zehirlenerek öldürüldü. Daha sonra eskiden olanların hepsi ortaya çıktı ve tekrarlanı tekrarla--na devam edip gitti.

Benî Âbbas Devri

Benî Umeyye devleti, Sind'den İspanya'ya kadar, dünyanın mühim bir bölgesinde ve geniş ülkeler üzerinde tam bir debdebe ve azametle hükümdarlık ediyordu. Zahirî durumuna bakanlar bu koca devletin bir gün yıkıla-1 »ileceğini akıl ve hayallerinden geçiremezlerdi. Fakat suluna ve kanunsuz muameleler devam edip guldikçe ayaklanmalar da yavaş yavaş hızlanmaya başladı. Artık bu devlete karşı gönüllerde sevgi kalmamıştı. Bu sebeble aradan henüz bir asır bile geçmemişken Abbasiler tarafından Benî Umeyye hâkimiyetine son verildi. Hadiselere şahid olanlardan hiç

[304]

kimse böyle bir neticeden üzüntü bile duymadı.

Abbasilerin Vaadleri

Yeni hilafet iddiasında bulunanların muvaffak olmalarının sebeplerinden birisi bütün m üalüm anlara, güven içinde, kendi hanedanlarının Rıaalet hanedanına mensub olduğu hatırlatmaları, «Biz, kitab ve sünneti seniyyeyi nebeviyye ile memleketi idare edeceğiz, icraatımız Allah'ın vazettiği hududlar dahilinde oLacaktır» demeleridir. Hicretin 132. senesi Rebiulâhir ayında Abdullah Sef-fah, hilafet hususunda halktan biat aldıktan sonra verdiği ilk beyanatta Benî Umeyye'nin aşırı hareketlerini ve yaptığı zulümleri sayıp dökmüş ve:

«— Ümid ediyorum ki şu anda iktidara gelmiş bu-hııau aileden zulüm, zorbahk ve haksız muamele görmeyecek, sizin için hayırlı olmayan davranışlarla hurşüüş-mıy ataksın iz.»

Seffah'tan sonra amcası Davûd ibn-i Ali ayağa kalkarak it im ad. telkin edici bir tonla şöyle konuşmuştu:

«— İktidarı ele geçirişimizin sebebi para, pul, altın, gümüş gibi maddî değerler değildir. İçlerinde oluklarla su akıtılan saraylar yaptırmak maksadıyla bu işe girilmedi. Ortaya çıkmamızın gerçek sebebi gaspedilen haklarımızı geri almak, Al-i Ebi Talib'e reva görülen zalimane hareketleri ortadan kaldırmak ve Benî Umeyye'nin gayrî kanunî tasarruflarını bertaraf etmektir. Onlar sizi zelim ve aşağılık bir seviyeye düşürmüştü. Devletinizin hazinesine meşru olmayan usullerle el attılar. Har vurup harman savurdular. Şimdi size, evvelâ. Allah'ı ve Resulünü, sonra da amcası Hazreti Abbas'ı şahid ve kefil olarak takdim ediyoruz:

Bundan sonra, bizimle sizin aranızda, Allah'ın Kitabı ve Resulünün sünnetinde, esasları belirtilmiş olan DEVIvET'in, prensiplerinden başka bir unsura yer verilmeyecektir.»

[305]

Fakat Abbasiler, iktidarı ele geçirdikten kısa bir müddet sonra, fiil ve hareketleriyle, yalan söylediklerini ve halkı aldattıklarını ispat ettiler.

Abbasilerin Faaliyeti

Abbasi orduları Benî Umeyye'nin hükümet merkezi Şam'ı fethettikten sonra (50.000) ellibin insan öldürdü. Yetmiş gün müddetle Emevî Camiine at bağlatıldı. Cami ahır haline getirildi. Muvayye'ninki de dahil olmak üzere, bütün Benî Umeyye mezarları sökülerek ölümlerin kemikleri meydana çıkarıldı. Hişâm ibn-i Abdülmelik'in henüz çürümemiş cesedine kırbaç vuruldu. Mezarlarından çıkarılan cesetler birgün müddetle halka temhir edildikten sonra yakıldı, külleri havaya savruldu. Benî Umeyye'nin çocukları öldürüldü. Cesetlerinin üstünde sofralar kurularak yemek yendi. Basra'da öldürülen Benî Umeyye mensuplarının cesetleri, ayaklarına ip bağlamak suretiyle sokaklarda süründürüldü, köpeklere parçalatıldı.

[306]

Bunlara benzer hareketlerin bir kısmı Mekke ve Medine'de icra edildi.

Aleyhinde vukubulan isyanı bastırmak , vazifesiyle Saffah, kardeşi Yahya'yı Musul'a gönderdi. Yahya halka şöyle hitabetti:

«— Şehrin büyük camiine sığınanlara anıau verilecektir.»

Bunun üzerine binlerce insan camiye doldu, Yahya, kapıların kapatılmasını emretti. 'Âmân' verdiği halde camideki halkın hepsini katletti. Rivayete göre (10.000) onbin insan, öldürüldü. Kocaları ve yakınları katledilen kadınların feryatlarını işiten Yahya, kadın ve çocuklar hakkında yeni bir emir verdi: Musul halkı üç gün müddetle katliamdan geçirildi. Kadın-erkek, yaşlı-geç, bü- ' yük-küçük demeden Önlere gelen insanları öldürdüler. Yahya'nın ordusu dörtbin zenciden tevekkül ediyordu. Onlar da Musul kadınlarının üzerine saldırdılar. Ve 'zina ün bi'l-eebrl -zorla ırza geçme- piyasası hayli hararetlendi. Bu arada kadınlardan biri Yahya'nın atının yularına sarılarak:

— Siz Benî Hacimdensiniz. Yani Resulullah'ın (S.-A.V.j amcasının oğlusunuz. Zenci askerlerinizin Arap ve müslüman kadınların ırma geçmesi yi.i hiç utandırmıyor mu? dedi.

Yahya, kudmm sözünden müteessir oldu. Ordusunda bulunan zenci askerlerin maaşlarını azalttı ve bir kısmını da öldürttü. [\[307\]](#) Saffah, Yezid ibn-i Ömer ibn-i Huboyre'ye kendi eliyle yazılmış bir emaname vermişti, liuna rağmen verdiği sözü tutmadı ve onu öldürdü.

Horasan'ın meşhur fıkıh alimi İbrahim ibn-i Mey-mun es-Sâîğ, Abbasüerin «Biz, Kitab,- sünnet vo Allah'ın vazettiği had ve hududlar dahilinde hükümet edeceğiz»

şeklindeki vaadlerine İnanarak kendilerine yardım etmiş ve muvaffak olmaları için çalışmıştı. Abbasî inkılabında Ebu Müslim'in sağ eli, gözü kulağı mesabesindeydi. Fakat iş muvaffakiyetle neticelendikten sonra, kitab ve sünnetten bahsetmeğe kalkınca Ebu Müslim onu yakalattı ve ölüm cezasıyla tecziye etti.

Mansur zamanında Abbasüerin bir foyası daha meydana çıktı. Bunlar, iktidara gelmeden evvel Ali ibn-i Ebi Taliü'e yapılan zulmün intikamını Benî Ümeyye'den alacaklarını iddia ediyorlardı. Fakat hadiseler, bütün bütün bu iddiaların hilafına cereyan ettiğinden Muhammed ibn-i Abdullah Nefa-i Zekiyye ve kardeşi İbrahim, o sırada Mansur kendilerini arattığı için kaçıp saklanmışlardı. Gizlendikleri yeri ya üöylemek istemedikleri veya liakikaten bilmediklerinden dolayı da hem aile fertleri, hem de, yakınları ve akrabaları yakalanıp hapsedilmiş, mal ve mülklerine el konulmuştu. Bu kadarını kâfi görmeyen Mansur, hepsinin boynuna ve ayaklarına zincir vurdurmuş, Medine'den Irak'a bu şekilde getirtmişti. Bundan başka hapishanede kendilerine yapılmadık zulüm kalmamıştı. Meselâ Muhammed ibn-i İbrahim ibn-i El-Hasan'ı canlı canlı bir duvarın içine atıp ördürmüştü. İbrahim ibn-i Abdullah'ın kayınpederini ise evvelâ soydurdu, sonra da çıplak vücuduna 150 kırbaç vurdurdu. Öldükten sonra

kafası kesilerek Horasan şehirlerinde dolaştırıldı. Yanına kattığı birkaç adama «Bu, Muhammed Nefsi Ze-kiyye'nin kafasıdır» diye bağrttı. [\[308\]](#)

Bir müddet sonra hakiki Muhammed Nefsi Zekiyye Medine'de yakalanarak şehid edildi. Kafası kesildi, şehir şehir dolaştırıldı. Cesedi, yanında bulunan yardımcıları ve mahiyetinkilerle birlikte Medine halkına teşhir edildikten sonra Selal civarındaki bir Yahudi mezarlığına bırakıldı. [\[309\]](#)

Bu hadiseler, tâ başlangıçta bile, Benî Abbas iktidarının da Ben! Umeyye gibi siyaseti «Kanun» dan üstün tuttuğunu, politik gayelerin tahakkuku için Allah tarafından tayin buyurulan hududlara tecavüz etmekte mahzur görmediklerini açıkça İzah etmektedir.

Anlaşıyor ki, Abbasiler tarafından gerçekleştirilmiş bulunan bu inkılabdan makaad, sadece hükümdar ve padişah hanedanlarının değişmesinden ibaretti. Yeni hanedan mensublarından hiçbiri, Emevî devrinde cereyan eden kötülüklerin islahı hususunda herhangi bir teşebbüste bulunmadı. Hulefay-i Raşidinden sonra, işiâmî hükümet nizamında vuku bulan ve halifelîği padişahçılığa götüren ve değiştiren kötülük ve fenalıkların hepsi Abbasiler devrinde de aynen devam etti.

Onların saltanat mevzuunda takındıkları tavır, tuttıkları yol Benî Ümeyye'ninkin in ayniydi. Aradaki fark şt/ndan ibaretti:

Benî Ümeyye İstanbul'daki (Kostantiniyye) Rûm Kayserini, Benî Abbas ise İran kısımlarını taklid ediyordu.

Müşavere nizamı ortadan kalkmıştı. Nasıl bir geikle girdiğini ise daha evelki bahislerde izah ettik.

Beytülmal meselesine gelince:

Bu hususta Emevilcrin anlayışı ile Abbasilerin tutumları arasında fark yoktu. Hazineye gelir temin etmek veya masraf yapmak bahis mevzuu olduğu zaman Abbasiler de kanunları nazari itibara almıyorlardı. Beytülmal onlar için de Padişah hazinesi mesabesinde idi. Hal "böyle olunca, tabiatıyla gelir ve giderin hesabını hiç kimse sokamazdı.

Adliye denen müessese de yine halifenin, saray men-sublannın, emirlerin ve nüfuzlu devlet adamlarının oyuncağı haline gelmişti. Bu hususta <la Benî Ümeyye ile Abbasiler arasında fark yoktur. Meselâ Halife Mehdi zamanında, kendi zabitlerinden birisi ile alelade bir tacir arasında ihtilaf vuku buldu. Hemen Halifeden kadıya bir tavsiye: «Benim zabitim haklı olacaktır

Bu emri dinlemeyen kadı derhal azledildi. [\[310\]](#)

Harun'er-Reşîd'in kısısı Zubeyde ile bir şahıs arasında çıkan ihtilaf halledilemeyince iş mahkemeye intikal etti. [\[311\]](#) Dâvaya bakan kadı Hafis ibn-i

İyas, Zubeyde'nin tarafını iltizam etmediği için hâkimlikten azledildi. [\[312\]](#)

İrkçılık Ve Dinsizlik (Zındıklık) Hareketleri

Benî Umeyye devrinde baş. kaldıran ırkçılık ve kavmiyetçilik taassubları Abbasiler zamanında da devam etti. Hatta bu gibi cereyanlar daha şiddetlendi, ilk iddiaları şuydu:

Hilafet hususunda Abbasî daha üstündür.

hanedanı diğerlerinden

Bir taraftan, saltanatlarını devam ettirmek için aşiretleri birbirleriyle muharebeye teşvik ettiler, diğer taraftan da Araplarla Acemleri karşı karşıya getirerek dö-ğüştürmek suretiyle hasıl olacak vaziyetten istifade etmeğe baktılar ve siyasetlerini bu minval üzere yürüttüler.

Abbasî davetinin imamı İbrahim ibn-i Muhammed ibn-i Ali ibn-i Abdullah ibn-i Abbas, Abbasilerin Horasan'daki iğlerini organize eden Ebü Müslim Horasanı. ye gönderdiği mektupta şu tavsiyeler bulunuyordu:

1. Yemânî ve Mudarî Araplar arasındaki ihtilafı körükle, onları birbirine düşür ve bu durumdan istifade et.

2. Boyu bey. kariştan büyük Arapça konuşan çocuk görür de kendilinden şüphelenirsen, mümkünse, onu öldürmekte asla tereddüt etme. [\[313\]](#)

İşte bu siyaset neticesinde Benî Umeyye devrindeki Arapçılık (ırkçılık ve kavmiyetçilik) taassubu Abbasilerin zamanında Acemcilik şeklinde tecelli etti. Acem kavmiyetçiliği, ötedenberi külün altında kalmış ateş gibiydi. Benî Abbas bu ateşi körükledi ve alevlendirdi. Neticede de hâdiseler sadece Arab düşmanlığı şeklinde tecelli etmekle kalmadı, iş, islâm düşmanlığına kadar varan bir inkişaf gösterdi. Böylece zuhur eden «Zendeka» (Zındıklık-Dinsizlik) hareketleri islâmın kargısına dikilmekte gecikmedi.

Acemistan halkı, nescü ve ırk itibarıyla diğer kavimlerden üstün olduklarını iddia eder, eskidenberi bununla övünürlerdi. Onlara göre Acemden

gayrı milletlerin hepsi hakir ve aşağılık mahlûklardı. İrkî üstünlük kendilerine aitti. Bilhassa Arablara hakaret nazariyle bakarlardı. Zira onlar Arabistan'ın kum çöllerinde oturur, devcilikle iştiğâal ederlerdi, işte böyle bir hayat tarzı başlı başına bir aşağılık sebebiydi. Evvelce kum çöllerinde oturan ve devcilik yapan böyle bir kavme mağlub olmalarını bu sebeble bir türlü hazmedemiyorlardı. Mağlubiyetin ilk demlerinde üstelik bir nevi zillet -duygusuna kapılmışlardı. Fakat tsâmın adalet ve müsavat hususundaki mizanlam, sahabi ve tabînin nasihatleri, ümmetin fa-kih ve âlimlerinin tavsiye ve talimleri, devlet adamlarının dindarca muameleleri, kısmen de olsa, yaralarını sarmış ve merhem olmuştu. Bunun için Acemler âlemşümül îslâm ümmetinin saflarına katılmış, kendilerini onun bir parçası olarak bilmiş, içtimaî hayattaki müsavat tatbikatına şahid oluncu da zaten müslümanlarla kaynaşmışlardı. Eğer Abbâtî hükümetleri yukardaki satırlarda tasvir ettiğimiz şekilde sakim bir politika takib etmemiş olsaydı, bu gayrî Arab müslüman. unsur, hiçbir zaman, kendilerini diğer Arab müslüman milletlerden ayırd etmeyecek, her hususta beraber olacaklardı. Fakat ilk önce Benî Umeyye, Arab ve gayrî Arab tefrikini tahrik etti. Böylece ırkçılık ve kavmiyetçilik cereyanlarının uyanmasına sebep oldu (Daha evvel bu hususlardan bahsedildi). Benî Umeyye devrinde Arap ırkına mensub olanlar üstün görüldü, gayrî Arab unsurlara ise aşağılık nazariyle bakıldı. Böyle bir siyaset elbette ki mukabil taaaub-ların uyanmasına vesile olacaktı. Nitekim Acemler, Ab-basilerin hilafet mücadelelerine, bu işi politik maksadla-rıma vasita olarak kullanmak fırsatının birgün kendilerine de gelebileceği ümidinde olduklarından, bağlanmışlardı. Zira şöyle düşünüyorlardı:

«— Bizim kılıcımızla tesis edilecek bir hükümet nasıl olsa nüfuzumuzun altında bulunacak ve bundun h'.i'm-tifade Arap kavmiyetçiliğine son vereceğiz.»

Böyle de oldu. Tasavvur ettikleri şey kuvveden fiile . ' çıktı. İktidar Abbasilerin eline geçti. Amma Arap kavmiyetçiliği de bu defa yerini Acem milliyetçiliğine terket-mekte gecikmedi.

El-Câhiz diyor ki:

«— Abbasî Devleti bir "Horasanlılar Hükümeti" aldı ve bu hal İ.nylece devam edip gitti.» [314]

Mansur zamanında hilafetin (padişahlığın) belli başlı valileri, kumandanların kısmı âzami ve makam sahihlerinin çoğu hep Acemlerden tayin edilmiş, Arabların nüfuz ve üstünlüklerine fiilen son verilmişti. [315]

El-Celîşarî, Tarîhül Vüzera'da:

«— Mansur devrinin devlet adamlarını inceleyenler, dikkati çekecek şekilde, bunların hemen hemen kahir ekseriyetinin Acemler den teşekkül ettiğini görebilir.» [316]

Böylece 'siyasî kudreti ellerine geçiren Acemler ırkçılık hareketlerine hız verdiler. Amma zahirde ırkçılık ve kavmiyetçilik şeklinde görünen bu faaliyetlerin arkasında haddi zatında dinsizlik ve zındıklık niyetleri gizliydi. Nitekim kısa bir müddet sonra İlhâd, Zendeka (zındıklık) ve dinsizlik mikropları her tarafı istilâ etti.

İrkçılık hareketlerinin nasıl başladığından bahsettiğimiz zaman demiştik ki, iptidada Acemlerin Arablara karşı hiçbir üstünlük iddiaları yoktu. Fakat Abbasî hükümetlerini nüfuzu altında bulunduran zümre Arab aleyhtarlığı kisvesine bürününce işler değişti. Bu zümre Arablar aleyhinde bulunmağa, onları zemmetmeğe ve kötülemeğe başladı. Bu cereyanlar yavaş yavaş dozunu arttırdı. O kadar ki, iş, Kureys'e dil uzatmağa kadar vardı. Kureysî ve diğer Arab kabilelerini kötüleyen ki-tablar yazıldı. Bunların mufassal bir listesini İbn-i Nedim'in "Fihrist" isimli kitabında görebiliriz.

Mutedil ırkçılar da bunlardan geri kalmıyordu. Şu kadar var ki, bu zümrenin hararetlileri ve aşırıları Arab-ları kötülemek bahanesiyle İslama da hüzün ediyorlardı. Acem vezirler, emirler, kâtibler (secretaries) ve Acem ordu kumandanları ile zabitleri gizliden gizliye, perde arkasından bu faaliyetleri destekliyor, kâtbları yanları himaye ediyor, hatta kendilerine para yardımı bile yapıyorlardı.

El-Câhiz'in yazdığına göre, bu propagandaların neticesinde bir hayli insan -ki kalblerinde İslama karşı bazı şüpheler vardı- Acem n .rçılığı

haytalığına tutuldu. "Arab dinidir" diye İslâmdan nefret etmeğe başladılar. [317]

Halk, Manihailik, Zerdüştlük ve Mazdek mezheplerinin akidelerini yeni baştan ihya teşebbüsüne girişti. İrkçılar, Acem (Eski İran) medeniyetinden, memleket dahilinde tatbik edilen idarî rejimden ve devlet sistmininin mükemmelliğinden bahsederek bu nizamı övmeye, fazi-etlerini sayıp dökmeye başladı. Şiir ve edebiyat perdesi altında, binbir çeşit fisk ü fücurun ve ahlâksızlığın ne şekilde icra edileceğinin yolları gösterildi. Yani ahlâksızlık ve fisk ü fücurun propagandasına girişildi. Diğer taraftan din ve dinî inançlarla alay edildi, dinî hayat ve dinî meziyetler maskaralık mevzuu oldu. İş bu kadarla kalmadı. Bu sırada edebiyat denilen şeyde «şarap, güzel kız ve güzel oğlan» temaları umumi mevzu hâline gelmişti. Zülûd ve takva îte alay ediliyor, zahid ve abidlerle matrak geçiliyordu. Ahiretten bahsedener, cennet ve cehennemden, hesap ve kitabdan söz edenler istihza vesilesi addedilmiş, böyleleri alaylara hedef teşkil edecek bir hale getirilmişti. Bu gibi faaliyetlerle meşgul olan "zındıklar, bu defa îslâmın temel prensiblerine de dil uzatmağa başladılar. Yalan hadis uydurma faaliyetleri hayli hararetlendi. îslâm dinini zayıflatmak ve müslü-manlığı bozmak gayesiyle yığınlarla hadis uyduruldu. Nitekim, İbn-i Ebil-Evcâ ismindeki zındık yakalandığı zaman şöyle konuşmuştu:

«— jwn dört bin hadis uydırdım ve bu suretle helali haram, haramı (la helâl halo getirmeye çalıştım, ts-lâm ahkâmını bozmak ve değiştirmek için

bu kadarı kâfidir sanırım.» Mansur zamanında KÛfe valisi Muhammed İbr-i Süleyman İbn-i Ali, bu zındık adamı ölümle cezalandırdı. [318]

Yunus İbn-i Ferveh isminde bir başka şahıs, İslâm'ı ve Arabları zemmeder ve kötüler mahiyette bir kitab yazarak Rfını Kayserine (Bizans

İmparatoru) göndermiş, dii hizmetine mukabil İmparator'dan nıUkîlfat almıştı. [319]

El-Câhiz, kitabında, bir yığın Acem kâtibden (devlet memuru) bahseder, bunların hallerini anlatır ve der ki:

«— Bu adamlar, yazı ve esorlerimde Allah'ın Kitabı'ndaki tertibe itiraz ediyor ve "Kur'an'da tenakuz vardır" d i yorlardı. Hadis uyduruyor, "sahili" olalınlriyle "tnevzn" (uydurma) hadisler arasında şüphe uyandırıyor, geliş şekillerini bozmak istiyorlardı. Sahabîlerim faziletinden bahsetmekten bilhassa kaçmıyorlardı. Onların güzel vasıflarını bir türlü ağızlarına alaaıaz olmuşlardı.. Hep kötülük icad ediyor- ve alaylı konuşuyorlardı. Kadı Sureyh, Hasan Basri ve Şa/bı'nın isni geçtiği zaman derhal itiraz «diyor ve tenkide başlıyorlardı. Anıma, söz Erdedir

Bıfıkbıkân ve Nuşîrevâî'dan ilci i maya görsün. Derhal siyaset ve dirayetlerinden, tedbir ve işgüzarlıklarından bahsetmeye ballar ve ve bu bahisleri aailatırken zevkten iki kat olur, tath ve taze hurma yemiş İn&ırfar gibi ağızlarınun suyu akiverirdi.» [320]
Bu devrin en meşhur Acemlerinin zındık olduklarından bahseden Ebul A'lâ El Muarrî şöyle yazar:

«— Meselâ, bu meyanda Da'bîl, İSeşşâr İbu-i lierd, Ebû Nuvas ve Ebu Müslim Horiisunî'yi sayabiliriz. Hepsi de "zındık" tır.» [321]
Bu adanları zındıklıkları sadece itikad ve akidelerine inhisar etmiyordu. Bu dinsizlik her türlü ahlâkî hu-dudlan aşırıyordu. Yani ahlâk diye bir mefhum tanımıyor, her çegit ahlâksızlığı mubah telakki ediyorlardı.
«— Zındıklık, halkın o zamanki fikrine göre şarap, zina, livata ve rüşvet demektir. Yani bu fiiller dinsizliğin (zındıklık) unsurları ve âlâmetleriydi. [322]

Bu fesad hareketi Abbâsî hükümdarı Mansur devrinde (H. 136-157 M. 754-775) en yüksek seviyesine ulaştı. Neticede müslümanlar sadece itikad ve ahlâk bakımından bozulmakla kalmadı, fe'ad, aynı zamanda siyasî ve içtimâî tehlikelerin meydana çıkmasına vesile oldu. İslâm dünyası bozulmağa başladı. Öyle ki, fesad hareketleri devletin varlığını sarsacak bir yoğunluk kazandı. İa-lâmî hükümetin ortadan kaldırılması artık bir an mesele-siydi. Mansur'un yerine geçen el-Mehdi çok geçmeden hanedanının tehlikede olduğunu hissetti. Böyle bir siyasetin hükümdar ailesini uçuruma götüreceğini anlamakta gecikmedi. Yıkılışın Önüne geçmeğe çahgıtı. Bunun için hem kuvvet kullandı, hem de ilmî çalışmaları tegvik etti. Şöhretli âlimleri bir araya getirdi. Kendilerini taltif etti. Mükâfatlar verdi. Böylece dinsizliğin karşısına ilimle mücehhez bir metotla çıkılmasına gayret sarfetti. Hün adamlarının onlarla ilmî muhaselelere girişmeleri hususunda vesileler hazırlattı. Doktrinlerini reddeden kitab-lar yazdırdı. Dinsizliğin (zındıçılığın) çürük tarafları bu kitaplarda birer birer teşhir edildi. Gayrî ilmî iddialar alay mevzuu yapıldı. İşte müslüman hal km zihnine yerleştirilmek istenen zmdıkça fikirlerin, az da olsa, bu eserlerle önüne geçildi. [323]

Bundan başka, Mehdi devrinde, zmdıkçılıkla mücadele etmek üzere, hükümet teşkilâtında ayrı bir daire ihdas edildi. Bağına da Ömer El-Kelvâzt getirildi. Vazifesi dinsizlik faaliyetlerini ortadan kaldırmak, ühadla mücadele etmek, ilmî ve fiilî müeyyidelerle onları sindirmektir. [324]
El-Mohdi, zmdıkçılık hareketinin ne gibi tehlikeler doğuracağını, memleket ve devletin temellerini nasıl sarsacağını idrak ettiği için, oğlu, müstakbel halife El-F"-tli'ye şu tavsiyelerde bulunmuştur:

«— Eğer lienden sonra iktidara gelirsen Mani moz-hehi salıklarının ortadan kaldırılması için çalış. Bu feçftl bir anda olsa gaflet gösterme Zira Mani'ler, evvelâ, halkı iyiliğe sevkeder S'ol görünürler. Meselâ; "Fuhuştan kaçımın, dünya hayatınızı ibadet ve riyazatla geçirin, ahi-retiniri kazanın" derler. Sonra da kendi fikirlerini yavaş yavaş telkin etmeye başlarlar. Bu defa "et haramdır" derler, "suya dokunmayın, yani taharet yapmayın (gusletmeyin), hiçbir, hayvanı Öldürmeyin" diye ilave ederler. Bunlar aslında iki ilaha İnanmışlardır. Yeğenlerle evlenmeyi helâl bilir, bevl'den gusl'a kadar yıkanmamanın Hi-zumtına kailidirler. Büyüdükleri zaman kendileri gibi dalalet yolunu tutmaları için çocukları da fikirlerine uygun bir şekilde yetiştirirler. [325]

El-Mohdi'nin beyanından anlıyoruz ki, Acem milleti zahiren müslüman olmuş, hakikatte ise eski dinlerine ait inanışlarını devam ettirmişlerdir. Müsait fırsat zuhur eder etmez de eski dinlerini ihya etmenin çaresini arıyorlardı.

El-McBUdî'nin ifadesine göre: [326]

«— Acemler nnsmda İmî fîUİrlfîn gelişmesi, ftfan-sur devrinde, esUî Pehtevî diHmİpkİ kitahların ve farsça eserlerin yeniden tercüme edilip yayılması ilo başladı. Meselâ İbn-i Ebi'l-Avea, İmam-mad-i Acred, Yahya İbn-i Ziyad ve Mutiy' İbn-i İyâs'ın eserleri halkı fikren zehirlemekteydi. [327]

Ümmetin Reaksiyonu

Bu muhtasar bahiste Raşid Halifeler devrinden saltanata (mulukiyetel nasıl geçildiğini, merhale merhale, anlattık, şimdi sıra bu istihalenin ümmet üzerindeki tesiriyle milletin bu değişikliği nasıl karşıladığı hususunun tetkikine gelmiştir. Herhangi bir şahıs veya aile, gücüne vo bileğinin kuvvetine dayanarak iktidara gelebilir ve milletin kaderine hâkim olabilir. Fakat böyle bir doğigik-liğın getireceği neticeler ve ümmet üzerindeki tesiri aen ba no olur? Şurası muhakkak ki, istihale başladığı zaman, milletin bu hususu düşünmediği veya tesirlerini hesaba katmadığı iddia edilemez. Bu yanlış bir kanaat olur. fül-betr ki millet, bu hareketin getireceği kötülükleri düşünüyordu: Bununla beraber işin bu raddeye varacağını da doğrusu tahffin ve tasavvur etmiyordu. Hor ne şekilde oluraa olsun bahis mevzuu istihaleden çok kötü neticelerin meydana geldiği münakaşa götürmez bir hakikattir.

Bahsi geçen siyasî değişiklik ve tabavvülatın sonunda İslâmî devlet nizamının tamamıyla ortadan kalkarak yok olacağı, bir daha böyle bir nizamı gerçekleştirilmeyi kimsenin aklından geçirmeyeceği şeklindeki bir düşünce de baştan başa hatalıdır. Bazı kimseler tarihî hadiseleri gayet sathî bir dikkatle mütalaa eder ve hemen hüküm verirler. Derler ki:

— İslâm ancak otuz sene devam etmiş ve bitmiştir.

Halbuki meselenin aslı ve hakikati tamamıyla başkadır. Biz, ilerdeki birkaç satırla müslüman milletin karşılaştığı bu siyasî inkılab ve istihale hareketlerinin içtimâî idrak üzerindeki müsbet tesirlerini izah etmeye çalıştık. Hakikaten bu tesirler sebebiyle içtimâî-anlayış tam mâ-nasiyle değişmiş, daha derin ve daha mükemmel bir İslâmî şuur meydana çıkmıştır. Şimdi sıra, teferruatlı bir şekilde, bu hususun izahına gelmiştir. [328]

Önderlik Ve Rehberliğin İkiye Ayrılması

Bundan evvelki bahislerde anlattık, Hulefa-yi Raşî-dinin fazileti, tam mânasiyle ve mükemmel bir şekilde Resulullah'ın (S.A.V.) naibi olmalarından ileri geliyordu. Bu bakımdan Hulefay-i Raşidin demek, sadece Kra-şid" (doğru yolu tutan) değil, aynı zamanda "mürşid" (doğru yölu gösteren)

halife demektir. Onların gayes sadece memleket işlerini düzene koymak, hududları korumak, askerî meseleleri tanzim etmeli; değildi. Belki ası vazifeleri, gerçek mânâsiyle ve bütünüyle, küll halind Allah'ın dinini yeryüzüne hâkim kılmaktır. Şahsiyetlerin de merkezî liderliği toplamış olmakla beraber, aynı zamanda siyasî rehberlik bakımından da, müslümanlar içtimaî liderliğini temsil ediyorlardı. Bununla beraber akîde, mezheb (meşreb), ahlâk, ruhaniyet, kanun (şeriat), medeniyet, talim ve terbiye, davet (İslâmî yayma ve anlatmak) ve tebliğ gibi bütün içtimaî faaliyetleri imamlığı (rehberliği) da onların uhdelelerinde idi. Bu işleri birden ve toplu olarak, aynı zamanda görüyorlardı. İslâmın her cephesi nasıl tam ve mükemmelse, İslâm'daki rehberlik de bütünüyle tam ve mükemmeldi. Müslümanlar onlara her bakımdan ve her cephesiyle itimad ediyor, güveniyorlardı, içtimaî ve siyasî hayatlarını Hülefâ-yi Raşidin'in rehberliği altında devam ettiriyorlardı. Hilâfet yerine padişahçılık gelince bu küllî liderliğin vaziyeti de değişti. Müslümanlar, bundan sonra, hayatın bütün safhalarına şamil liderliğin manevî tarafını bir yana bıraktılar. Zira müslümanlara göre, artık bu işin din bakımından manevî bir cephesi yoktu. Onlarda böyle bir kanaat kalmamıştı. Daha evvel de bildirdiğimiz gibi, padişahların hattı hareketleri müslümanları nazarda ahlâkî bir kıymet belirtmiyordu. Millet, onların, halkı zorla itaate mecbur ettiğini biliyorlardı, ister korkutmak isterse tahakkümlüklerini tahrik etmek suretiyle olsun, on binlerce insanı şahsî menfaatleri uğruna uşak gibi kullandıklarını da, elbette ki, düşünüyorlardı. Buna mukabil hükümdarlar da, millet fertlerinin, can ü gönülden, hakiki ve manevî bir sevgiyle kendilerini "imam" (önder, rehber) olarak tanımadıklarını da pekâlâ biliyorlardı.

[329]

İşte bu vaziyetin meydana gelişini müslümanların Önderliğini böldü, ikiye ayırdı,

Siyasî Önderlik

önderliğin ikiye ayrıldığından bahsettik. Bunlar^ dan biri siyasî önderlik ki, padişahlar* elinde bulunuyordu. Çünkü kuvvete ihtiyaç gösteriyordu. Kuvvet ve kudret ise ancak devletin babında bulunan padişahta vardı. Ümmet fertleri, ister istemez, mecburî bir şekilde ve gönülsüz, olarak bu Önderliği kabul ediyordu. Zira bu, kâfirin önderliği değildi ki, bütün müslümanlar, elbirliğiyle otoriteyi ortadan kaldırmak için tedbirler almış olsınlar, ya gaûb gelsinler veya mağlub olup dağılsınlar. Hakikatte iktidarı önderliği elinde bulunduranlar müslümandı. İslama ve getirdiği kanunlara inanıyorlardı. Allah'ın kitabını ve Resulünün sünnetini hüccet olarak kabul ediyor, inkâr etmiyorlardı. (Veya inanır gibi görüyorlardı). Padişahlıkları devrinde bütün umumî muameleler ve faaliyetler geriatâ göre cereyan ediyordu. Fakat ne var ki, siyasetleri dine tâbi değildi. İşte bu sebeple İslâmî hükümet nizamının dışına çıkıyorlardı. Yine bu sebeple ümmetin fertleri onların siyasî Önderliklerini, o da bir dereceye kadar, kabul ediyorlardı. Çünkü bu siyasî önderlik altında memleketin nizam ve intizamı devam ediyor, asayiş, ve emniyet sağlanıyor, hududları muhafaza ediliyor, din düşmanları ile cihâda giriyorlardı. • Bundan başka gayrî müslim muhârib kâfirlerin İslam memleketlerine saldırmalarına mâni olunuyor, i.siam toprakları üstünde cuma ve cemaat namazları kılınmıyor, hac merasimleri yerine getirilebiliyor, adliye teşkilâtında muhakemeler İslâm kanunlarına göre cereyan ediyor ve hükümler ona göre veriliyordu. O hâlde, eğer ahabiler, Tabiîn ve Tebe'î Tabiîn (Sahabileri görenler ve bu görenleri de görmüş olanlar) bu padişahların önderliklerini kabul ederek kendilerine biyatta buhmmuslarsa, bu demek değildir ki, onlara «hak önder» nazariyle bakmış olsunlar, önderliklerini Hülefâ-yi Raşidin'in hilafetleri gibi mütalaa etsinler.. Çünkü Hülefâ-yi Raşidin «hülefâ-yi râşî-de ve mürşide» (doğru yolu tutan ve onu gösteren) idiler.

Halbuki bunlara, zamanlarında ümmetin siyasî önderi oldukları ve memleket işlerini siyasî bakımdan tedvir ettikleri için, ancak bu mânâda biyat edilmişti, yoksa başka birşey için değil. [330]

Dini Önderlik

Önderliğin ikincisi de Sahabilerin, Tabiîn'in, Tebe'î Tabiîn'in, fakaha (fakihler), muhaddisin (hadis ilmi alimleri) ve sülehâyî ümmetin elinde bulunan dinî önderlikti, Ümmet, dinî meselelerde tam manasiyle onlara itimad besliyordu, gönül huzuru ile imamlıklarını (önderliklerini) kabul ediyordu. Bu önderlik muntazam bir şekilde değildi. Herhangi muayyen bir şahsın elinde de bulunmuyordu. Yani ortada imâm (önder) diye tek ve muayyen bir ferd yoktu. Esasen ümmet içinde bu evsafi haiz bir hayli insan vardı. Bunun için ümmetin, hem fertleri hem de cemiyeti irşâd edici, doğru yolu gösterici olarak «kabul ettiği» belli başlı bir şahsiyet de yoktu. Belki yüzlerce insan vardı. Halkın dinî meselelerini muntazam bir şekilde tertibe koyan, lüzumlu hallerde müracaat edilebilen, verdiği kararlar bütün ülkede kabili icra olan, herkes tarafından kabul edilen, muayyen bir meclis de yoktu. Önderler, münferid, tek tek, ayrı ayrı kimselerdi. Şurada, burada, dağınık hâlde bulunuyorlardı. Birbirlerinden ayrı çalışıyor, didiniyor, İslâmın hükümlerini tanzim ediyorlardı. Ahlâkî ve dinî meziyyetlerinden başka hiçbir kuvvet ve kudretleri de yoktu. Fakat onların hepsi de aynı çeşmeden su içmiş olduklarından, aynı hi dayet kandilinden nur almış olduklarından -Allah'ın Kitabı ve Resulünün sünneti- ve iyi niyet sahibi oldukları içindir ki halk tarafından dinî önder ve imâmî olarak kabul edilmişlerdir. Bu zatlar cüz'î meselelerde muhtelif fikir ve kanaata sahib olmakla beraber, meselelerin halli hususunda aynı yolda yürürlerdi. Koca İslâm memleketinin her köşesine dağılmış, olmalarına, rağmen, bir vücut gibi, tek bir şahıs gibi düşünerek dinî, fikrî ve ahlâkî önderlik sahasındaki boşluğu şahsiyetleriyle doldürüyorlardı.

[331]

İki Önderliğin Birbirleriyle Münasebetleri

Bu iki önderlik arasında işbirliği pek azdı. Hemen hemen yok gibiydi. Fakat birbirleriyle çatılmaz, zaman zaman da yardımlaşıyorlardı. Daha ziyade ikinci (dinî) önderlik birincisine (si^ isî) yardım ederdi. Buna mukabil birincisinin ikinciye yardımı pek azdı. Dinî önderlik siyasî önderliğin muavenetini esas itibarıyla kabule hazır değildi. Çünkü siyasî olanı, yaptığı yardıma karşılık, dinî Önderlikten dâima fedakârlık beklemekteydi. İkincisi ise böyle bir fedakârlığa yanaşmıyordu. Zira dinî Önderlerin vicdan ve maneviyatı bu türlü fedakârlığa katlanmaya müsaid bulunmuyordu. Bundan başka dinî Önderler, siyasî otoriteye yanaştıkları, ona boyun eğdikleri takdirde millet fertlerinin kendilerine olan itimadının sarsılacağını da

biliyorJirdi. Çünkü dinî önderler devlet mekanizmasında bir vazife kabul ettikleri takdirde. müslüman halk, onların hakikî imân sahibi olduklarından şüpheye düşüyordu. Müslümanların nazarında dinî Önderliğin ölçüsü şuydu:

«c— Hükümet ve padişahlardan müstağni bulunmak.»

«— Onlara mukavemet eünek. Şiddet ve gazabların-du.il kpriaüaiüüli.»

işte bu ölçüyü muliafaza eden zevat milletçe muhterem sayılıyordu. Kendilerine gerçek dinî önder nazariyle bakılmaktaydı, ölçü bozulunca hürmet de bozuluyor, Önderlik mefhumu ortadan kalkıyordu. Bir dinî önderin .halk indinde makam ve mertebesini yükselten şey, kendisine müracaatta bulunan, zamanın sultan ve hükümdarı karşısında, istikamet-i riefisle mukavemet göstermesiydi. Alelade müslümanUr şöyle dursun, bizzat siyasî Önderler de bu hususu ss-smiş ve anlamışlardı. Artık biliyorlardı ki, dinin hükümlerini bu müessesenin liderlerine kolay kolay değiştiremeye çeklerdir.

fici liderlik arasındaki bu münasebet böylece devam ediyordu. Birinci hicrî asrın başında her iki önderlik de bir merkezden yürütölmekteydi. Bu

[332]

asrın yarısından ikinci asrın ortalarına kadar geçen müddet zarfında dinî ve siyasî önderlikler birbirinden ayrılmıştı.

Artık ümmetin âli;;leri tefsir, hadia, fıkıh ve diğer dinî ilimleri tedvin etmeye, ders ve fetva vermeye bağlamışlardı. Hükümetten tarnamiyle müstağni gartlar altında, otoritenin yardımı olmaksızın, hatta zaman zaman devletten gelen eziyet, haksızlıklar, yersiz müdahale ve baskılara rağmen din deralerİ ve dinî meseleler devam ettirilmiştir, Müslümanlar, ümmetin salihleri tarafından, zihniyet, ahlâk ve tavır hareket itibariyle dinin zaruriye-tine uygun bir tarzda yetiştirilmiştir. Siyasî kudretin tesirinden azade bir şekilde gelişme imkânları bulundu, islâm prensiplerini yeryüzüne yayma faaliyetleri bu muhterem zatların himmetiyle daha fazla hızlandı. Halkı onlar terbiye etti. Gayretleri neticesinde birçok iuiüü müslüman oldu. Padişahların vazifesi sadece bazı toprak ve memleketleri fethetmekten ibaretti. Fakat halkın günlünü kazan amıyorl ardı. Padişahlar vasıtasıyla islâm Devletinin nüfuz imhasına giren memleketlerin halkı ancak dinî önderler ve milletin sâlih evlâtları tarafından gönülden fethedilmekteydi. Milyonlarca, on milyoiuku'ca insanın islâm halkasına dahil olması, padişah ve aiyasî önderlerin değil sülehâyı ümmetin gayreti neticesinde meydana gelmişti. Hattâ diyebiliriz ki, bu netice onlunu mucize ve kerametlerinden sayılmalıdır.

[333]

İslâmın Ashı Menşei

Fakat İslâm'ın Özün a ve menşesinde önderlik bu şekilde ikiye ayrılmamıştı. Açıkça bilinen husus sudur ki, bu tefrik, islâm prensiplerine göre doğru ve gerçek bir kıymet belirtmez. Bu sebeble de dinin eaas kaynağına uygun değildir. Bununla beraber, siyasî otoriteden ayrılmış bulunan dinî önderler, bu sayede, İslâmî değerleri muhafaza hususunda büyük hizmet görmüşlerdir. Bu hizmetlerin herbiri, teker teker, paha biçilmez değerdedir. Eğer bugün yeryüzünde "islâm" medeniyeti varsa, lalâniyet-ten bahsediliyorsa, müalüman iniliet lalama bağlı kala-bümüşse, hiç şüphe etmeyiniz, hep bu hizmetler sayesinde. Şimdi İslâmın gerçek içtimaî aiateminin, .sahih ve doğru usullerle yeryüzünde yeniden hayat bulmayı istense Hulefay-i Eaşidin'İn idare tarzına uygun bir devlet neiLaaizuiasım remize etmek şarttır. Eğer bu hal \$<:kli iikir.ci yüzyuia yansında süidtemle.^tİrilniyi olsaydı. Öyle zanı.ediyoruz ki, bugün yeryüzünde küfürden eser Kalmazdı. Dünya sakinleri tam bir rahatlık, aulh ve selâmet içinde ömür aürecekerlerdi. öyle bir "ISLAM MEDENİYETİ" kurulacaktı ki, bir daha hiç kimse onu çöker bir vaziyette göremeyecekti.

[334]

Müslümanlar Arasında

İhtilâflarının Başlangıcı Ve Bunun Sebepleri

Hulefay-i Raşidin'den sonra, hilafet nizamında vuku bulan değişikliklerden söz ettik. Bu istihale neticesinde meydana gelen bazı mühim hadiseler vardır ki, bura--da onlardan da bahsetmek isteriz.

Hilafet nizamının değişmesinden sonra müslüman-iar arasında bir takım mezhebi ihtilaflar zuhur etti. Aynı kaynaktan beslenen ihtilaflar daha sonra birbirleriyle birleşerek bir .araya geldi ve böylece müstakil fırka ve jnezheplerin teşekkül etmesiyle neticelendi. Bunun sebebi hilafet nizamı aslı hüviyetini kaybetmiş olmasıdır. Çünkü saltanat (mülûkiyyet) nizamında güvenilir bir idare mevcut değildi ve bu gibi ihtilafların meydana çık-masiyle yayılması hususunda meydan boş kalmıştı. Meseleleri halletmek suretiyle ayrılıkları ortadan kaldıra? cak selahiyetli bir organın mevcut olmayışı da fırka ve hiziplerin mütemediyen çoğalmasına vesile oldu.

Şüphe yok ki, bahis mevzuu ihtilaf ve ayrılıklar ilk başta tehlikeli bir durum arz etmiyordu. Ortada görünen şey sadece fikrî bir kargaşalıktan ibaretti. Zaten siyasî memnuniyetsizliklerin hüküm sürdüğü cemiyetlerde her zaman için bu gibi hadiseler vuku bulabilir. Meselâ bunlardan biri Hazreti Osman (R.A.) devrinde meydana gelmişti ki, bu karışıklığın arkasında ne bir felsefî mekteb, ne hususî bir fırka-ne de has bir mektebin akidesi gizlenmiş bulunuyordu.

Fakat ne zaman böyle bir anarşi anında o mübarek zat şehid edildi. Hazreti Ali'nin hilafeti devrinde kargaşalıkların ardı arkası kesilmedi, hatta daha da genişleyerek dahilî bir harbin kapıları açıldı. Cemel, Siffiyn muharebeleri, hâkem meselesi, arkasından Nehrivan muharebesi birbirini takib etti. işte o zaman halkın zihnini şöyle sualler işgal etmeye başladı:

«—Acaba hangi taraf haklı, hangisi haksızdır? Hangisi batıl yoldadır, hangisi değil? Batıl üzere bulunanların bu yolu tercih edişlerinin sebepleri nelerdir? Niçin bu gidiş batıldır? Birisi gıkar da, taraflardan birinin hattı hareketleri bakımından hak veya. batıl yolda olduğunu iddia ederse, bu husustaki delillerini ortaya koymalıydı. Bir insan ya bu tarafı, yahut da diğer tarafı iltizam edebilirdi. Taraflardan hiçbirine iltifat etmeyip bitaraf kalmak isteyenler ise, bunu icab ettiren sebepleri yine delilleriyle birlikte göstermek zoru adalardı. Aca~ ba bu deliller ne idi?»

İşte bu ve benzeri suallerin neticesinde çeşitli nazariyeler ortaya çıktı. Halkın zihni karıştı. Bir müddet sonra da her nazariyenin taraftarları zuhur etmeye başladı. Bunlar gitgide çoğaldı. Vaziyetleri sağlaılaştı. Nazariyelerine bir kısım dinî akideler de ilâve ettiler. Böylece siyasî firkalar, yavaş yavaş, mezhep partileri haline geldi ve bu hal devam etti, gitti.

işin başındaki «ölüm Unlun meseleleri», Benî Ümey-ye'den sonra Benî Abbas devrine de intikal etti. Bu şekilde zuhur eden ihtilaflar ilk baştaki ««Mde ve fikir ihtilafları» mahiyetinden uzaklaştı. Gitgide şiddetli bir şekil aıdı ve bir nevi birbirine düşman zümreler meydana getirdi.

Böylece müslümanların vahdetini ortadan kaldıran büyük tehlikeler başgösterdi. İhtilaflar, o kadar ilerledi ki, evlere kadar yayıldı, aile fertleri arasında bile tesiri görülmeğe başladı. Her bahiste yeni yeni siyasî, dinî ve. felsefî meseleler ortaya atıldı. Bahisler meseleleri, meseleler ise fırkaları doğurdu. Hatta büyük fırkaların, yanında daha küçükleri de 'sahneye çıktı. Bu fırkalar arasında," sadece taassubların ortaya çıkması kâfi gelmedi, iş kavgaya, çekişmeye, hattâ muharebeye kadar varan bir hâl arzetti. Irak'ın başşehri Küfe, bu fırkaların en ehemmiyetli en kuvvetli, merkezlerinden biriydi. Çünkü Cemel, Siffiy ve Nehriyan muharebeleri hep Irak hududu dahilinde vuku bulmuştu. Hazreti Hüseyin'in (R.A.) başına geinen gönüller sızısı, yürekler acısı, hadiseler de Irak topraklarında cereyan etmişti. İşte bu gibi sebebler-le büyük büyük fırkalar hep Ir.ak'da zuhur ettiler. Yine bu topraklar, Emevilerle Abbasilerin çatışma sahası halini almıştı. Emevî ve Abbasiler, burada, mücadeleye şiddetle devam ediyorlar, Irak topraklarını çatışma merkezi olarak kullanıyorlardı.

Tefrika ve ihtilaflar, neticede bir yığın partinin, fırkanın zuhuruna sebep oldu. Ehemmiyetine binaen bunlar arasında sadece dört tanesini zikredeceğiz. Diğerleri hep bu dört büyük fırkanın içinde meczolmuşlardır.

2 - Hariciler (Havafic)

3- Murci'e,

4- Mutezile

Biz burada, muhtasaran bu dört fırkadan bahsedecek ve fikirleri hakkında kısaca malûmat vereceğiz. [\[335\]](#)

1. Şia

Başlangıçta Hazreti Ali'nin (R.A.) tarafını tutan zümreye «Ali şialan» deniyordu. Bu ıstılah, yavaş yavaş, şekil değiştirdi sonradan Onlara sadece «ŞİA» denmeye bağlandı.

Hazreti Resul-i Ekrem'den Sallallahü aleyhi ve Kellemden sonra Hâşîmilere mensub bazı kimseler ve" bir kısım ileri gelen zevat hilafet makamına Hazreti Ali'yi (R-A.) daha münasib görüyorlardı. Hattâ, bir zümre, halifelik hususunda Kazreti Ali'yi (R.A.) diğer sahibilerden, hele Hazreti Osman'dan, (RiA.) daha selahiyetli sayıyor ve onun, diğerlerinden «eidal» olduğunu iddia ediyorlardı. Başka bir zümre ise Hazreti Resul-i Ekrem'le sallallahü aleyhi ve sellem olan akrabalığını ve yakınlığını nazari itibare alarak, bu sebeple, hilafet makamına Hazreti Ali'nin (R.A.) daha lâyük olduğunu düşünüyorlardı. Fakat bu fikirler, Hazreti Osman'ın (R.A.) hilafetinin sonuna kadar, toplu bir akide ve meslek hâline gelememiş, münferid mahiyette kalmıştı. Bu şekilde düşünenler de zamanın halifelerine muhalefet etmemiş, her üçünün halifeliklerini de kabul edip kendilerine itaate devam etmişlerdir.

Bu düşünce, ancak Hazreti Talha ile Hazreti Zube-yir'in giriştiği «Cemel» muharebesi sırasında muntazam bir fırka, programı haline gelmeye başladı, Emir Muavi-ye'nhi «Sıf'ıyı» savaşında genişledi. «Nehriyan» muharebesinden sonra ise büsbütün yayılarak müstakil bir fikir bütünlüğüne kavuştu. Hazreti Hüseyin'in (R.A.) şe-hadeti hadisesi, bilahere, bu fikirde olan zümreleri birbirleriyle birleştirdi, hattâ bahis mevzuu temayüller gittikçe şiddetlenerek nihayet tam mânasiyle muntazam bir fırka (parti) teşekkül etti. Bu gibi sebebler bir tarafa dursun, tesis ettikleri hükümet nizamı ile halka kargı takındıkları tavır ve muameleler de esâs itibariyle müslü-manların Benî Ümyye'den nefret etmelerine sebep oldu.. Abbasiler devrinde müalümanların siyasî otoriteden memnun olmayışı da Hazreti Ali'ye vo Evlâdına karşı muhabbet şeklinde tecelli etti. Emevî'lerin halka ve bilhassa Ali Evlâdına reva gördükleri zulüm ve haksızlıklar, bir takım tavır ve hareketler ise bu sevgi ve muhabbetin artmasına sebep oldu. İşte Şiilik propagandasını ortaya çıkaran faktör... Ve neticede bu fikre bağlı olanların Küfe' de tutunmaları ve kuvetlenmeleri...

Şii'lerin Şiilik'le birlikte gelişen ve yayılan bir takım hususi nazariyeleri mevcuttur ki başlıcaları şunlardır: [\[336\]](#)

1. İmamet.

Şiiler, hilafet yerine «imamet» şeklinde ortaya yeni bir ıstılah attılar. [\[337\]](#) Onlara göre «imamet» müslümanların umumî işlerini tanzim etmek için değildir. Zaten «inuun» ümmet intihap edip iş başına getirmez. Bu sebeble ümmetin seçtiği «İmam», imam olamaz. Belki «İmamet» (imamhk) dinin, bir nevi temel prensiblerindendir ve Şiiliğin esas erkânından sayılır. Peygamberin başlıca vazifelerinden biri de «İmam»ı tayin etmektir. Bu sebeble onu ümmet seçemez, «trnam» in doğrudan doğruya Peygamber tarafından tayin edilmesi zarureti vardır. Bu husus sarih bir hükümdür ve Şiilere göre «nass» dır. [\[338\]](#)

2. «İman» İn Masumluğu.

Şii akidesine göre «İmam» masumdur. Yani o, masum bir kimse olarak tayin edilir. Kendisi büyük ve küçük bütün günahlardan pâk ve münezeh bulunmalıdır. İmam hiçbir surette hatâ etmez ve edemez. Her sözü ve yaptığı her hareket haktır, doğrudur Hatalı is yapmasına asla imkân yoktur. [\[339\]](#)

3. Hazreti Ali, öyle bir kimsedir ki. Hazreti Resul (S.A.V.), kendisinden sonra imamlığı elinde bulundur-mak üzere onu şahsen intihab etmiştir.

Bu iş «Nass» gereğince olmuştur. Buna hiçbir şekilde itiraz edilemez. [\[340\]](#)

4. Nasa gereğince her imâm, kendisinden sonra gelecek olan imamı tayin etmelidir.

Bu makam ümmetin kararına bağlı değildir. Müslümanlar toplanıp imam seçemezler. İmanu, evvela Hazreti Peygamberin bizzat kendisi, sonra da diğer imamlar tayin edeler. [\[341\]](#)

5. Şiiilerin bütün fırka ve zümreleri, imamlığın ancak Hazreti Ali evladının hakkı olduğu, başka bir kimsenin imamlık ödemeyeceği, ve imâm olarak

tain edilemiye-ceği hususunda müttefiktirler. [\[342\]](#)

Müttefekun aleyh (ittifaktı) olan bu nazariyeden sonra Şiiler, bizat kendi aralarında muhtelif fikirlere bağlanır ve çeşitli fırkalara bölünürler. Meselâ, mutedil Şiilere göre Hazreti AH «efdal-ı halk» dır. Onunla muharebe eden, ona karşı düşmanlık güden ve gütmüş olanlar Allah'ın düşmanıdır. Ebediyyen cehennemde kalacak, kıyamet gününde kâfir ve münafıklarla birlikte hasroluna-eaklardır. Hazreti Ali'den evvel Devlet Reisliği makamında bulunan Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilafetlerini kabul edenler, onlara inanan ve kendilerinden memnun olduklarını beyan edenler, hilâfetlerini meşru addedip de Hazreti Ali'nin hilâfetini kabul etmeyenler, hep cehennemliktir. Fakat Hazreti AH isimlen geçen şahsiyetlerin, önderliğini bizzat kabul ettiği ve kendilerine biatta bulunduğu, arkalarında namaz kıldığı için, biz şiiler, sırf Ali'nin bu fiilinden dolayı mezkûr üç halifeye birşey diyemeyiz.

Yine derler ki:

«AH ile Nebî arasında, nübüvvet makamından bastta lır fark göremeyiz. Diğer bütün hususlarda ikisi (yani Nebî He Ali) de müşterek olup aynı vasıflan taşımaktadırlar. Fazilet hususunda ikisini müsavi kabul ederiz [\[343\]](#)

«Cüdâlık hiç bulunmaz o! iki nur-i muş'aşadan...»

Ağır (müteşeddid) Şiilerin fikirleri de şöyledir:

«Hazreti Ali'den önceki halifeler hilafeti zorla aldıkları için gasıbdır. Onları hilafet makamına getirenler, halifeliklerine inananlar, yollarını gayırınıuş, azmi:*, zaün kimselerdir. Zira onlar Nebî'nin vasiyetini iultâr etmişler, böylece imam'i liakkından ualırını bırakmışlardır.» [\[344\]](#)

Bazıları daha aşırı giderek önce üç halifeyi tekfir eder, sonra da onları hâlife seçenleri ve halifeliklerine inananları kâfir sayarlar.

'Şiilerin en yumuşak zümresi Zeydiyye'dir. Bunlar Zeyd ibni Ali ibni Hüseyin (122 hicrî, 740 miladîde vefat etmiştir.) pe tâbi olanlardır. Hazreti Ali'yi «efdal» kabul ederler. Fakat düşüncelerine göre «cidalin mevcut olmasına rağmen, efdal olmayanın da imam olması mümkündür ve caizdir.» Hazreti Âli'nin imamlığı hakkında Hazreti Resulü Ekrem'in saÜallahü aleyhi ve sellem sarih bir «beyan'ı ve nass'ı» yoktur. Bu sebeble Zeydiler Hazreti. Ebû Bekir ve Hazreti Ömer'in (R.A.) halifeliklerini kabul ederler. Akidelerine nazaran imam, F-atıma evlâdından herhangi bir şahıs olmalıdır. Ancak bu şartı hâiz bir insan, diğer hükümdar ve halifeler karşısında «imam» olduğunu iddia edebilir ve imamlık hakkını isteyebilir. [\[345\]](#)

isteyebilir.

2. Havaric

Havariç (Hariciler) le Şiiler birbirleriyle taban tabana zıttır. Bu zümre Sıffiyın muharebesinden sonra meydana çıktı. Yani Hazreti Ali ile Emir Muaviye hâkem usulüne karar verdikleri zaman.., O ana kadar bunlar Haa-reti Ali'nin yardımcıları idi. Fakat hâkem tayini hadisesinde «Allah'ın hükmü ve Allah'ın kararı kargışım, insanların hakemliğini kabul edenler kâfirdir» uoktaî nazarını ileri sürerek birdenbire döndüler ve Hazreti Ali' yo «Sen de kâfir oldtun» dediler. Bundan sonra Hazreli Ali'nin maiyetinden çekilerek kendi nazariyelerini uzun uzadıya izah ederek yaymağa-başladılar ve bu hususta şiddetli taassub günlerdiler. Hiddet ve şiddet taraftan oldukları için düşüncülerine- muhalif olanlarla muharebe etmeyi zaruret, .sayarlar! Aaı\ olmayan hükümetin aiey-liine ayaklanmayı, isyan etmeyi vacib, haua farz telakki öderler. Bu subeble, uzun zaman kan. dökme ve kargaşalık çıkarmak yolunu tuttular. Böylece İslâm âleminin do huzurunu kaçırılmış oldular. Havaric gailisi -devam ede geidî. Nihayet Abbasî hilafeti devrinde kuvvetlerini kaybettiler ve sindirildiler. En kuvvetli buldukları yer yine Irak toprakları idi.. Yani Basra ile Küfe arasrnda El-Betaih denilen yer... Haricilerin bu mntıkada büyük ve ehemmiyetli üsleri vardı. Nazariyelerinin, yani inançlarının hülâsası şöyledir:

1. Hazreti Ebû Bekir ile Hazreti Ömer'i (K.AJ meşru halife kabul ederler.

Fakat fikirlerine göre, Hazreti Osman, hilafetinin sonuna doğru adalet ve doğruluktan ayrılmış olduğundan azledilmelidir. Devlet Reisliğinden uzaklaştırılması mümkün olmadığı takdirde de katledilmelidir. Hazreti Ali'ye gelince:

Allah'tan başkasının hakemliğine razı olduğu için «günah-ı kehair» irtikâb etmiştir. Onun gibi, hakemler, yani Amr ibn-i Âs ile Hazreti Ebu Musa HJş'arı, ve bunları hâkem tayin edenler, Hazreti Aü ile Emir Muaviye, bu dört üsan da günahkârdır. Cemel muharebesine iştirak edenlerin bütün, Hazreti Ayşe, Hazreti Talha, Hazreti Zubeir ve maiyetlerinde bulunanlar da büyük günah işlemişlerdir. (Kebâ'ir)

2 - Haricilerin düşüncesüie göre «günah» m ikinci bir mânası «küfür» dür. Büyük günah (günah-ı kehair) irtikâb eden, (eğer tövbe ile rüeu etmezse) kâfirdir. JJu sebeple hariciler, yukarıda isimleri sayılım zevatin iicj]-sini alenen tekfir eder, kendilerine lanet ve hatta küfrederler. Bu kadarla da iktifa etmeyerek bütün müslümanları (kendilerinden olanlar hariç) kâfir sayarlar. Çünkü ; bu müslümanlar, nefislerini günahlardan temizlemedikleri gibi yukarda bahsedilen günahkâr sahabiiier (ki haricilere göre.bu sahabiler kâfirdir) sadece mümin saymakla kalmaz, aynı zamanda onları önder olarak da kabul ederler. Bundan başka onlardan gelen haberlere itibar edenler, bu rivayetlerden şer'î hükümler çıkaranlar hepsi de kâfirdir, derler.

3 - Hilafet hususundaki görüş ve- fikirleri:

Müslümanlar toplanacak ve serbest bir seçimle Devlet Reisini intihâb edeceklerdir.

4 - Hariciler, Halife'nin Kureyş/ten olması şartını kabul etmez ve bunun lüzumuna inanmazlar. Düşüncelerine göre, ister Kureyşî olsun ister olmaam, aâlih bir zat olmak gartiyle, müslümanlar herhangi bir şahsı seçimle halife tayin edebilirler.

5- Doktrinlerine nazaran, adalet ve doğrulukla vazifesine devam ettiği müdetçe Devlet Rdsi'ne itaat şart-Lıı1. Aksi takdirde bu mecburiyet kalkar, azledilir. Hatta icab ederse kendisine karşı harp açılır veya katledilir. Bu vâcibdir.

6 - Hariciler, İslâm kanunu için, mehaz olarak, yalnız Kur'an'ı kabul eder, Hadis ve İcmaı ise reddederler. Bu hususta onlarla diğer müslümanlar arasında düşünüş farkı vardır.

Havaric'c mensub büyük bir kütle (ki bu zümreye En-Necdât denir) şöyle düşünmektedir:

Daimî bir hükümetin vazife bağında bulunmasına lüzum yoktur. Zira müslümanlar, zaruret oldukça toplanarak, hak ve adalet dairesinde hükümet işlerini yürütebilir ve meselelerini halledebilirler. Lüzum varsa ve bir halife seçilmesi iktiza ediyorsa, yine toplanmak ve müşavere etmek

suretiyle sâlih bir zatın Devlet Reisliğine getirilmesi mümkündür ve bunun herhangi bir mahzuru yoktur.

Haricilerin en büyük zümresi olan «EZARTKA» ya gelince:

Ezarik,a, kendilerinden başka bütün müslümanları müşrik sayar. Bunlara göre, havariçten olmayan herhangi bir kimsenin ezam ile namaz dahi kılınmaz.

Kestiği hayvanın eti yenmez. Kendileriyle evlenilemez, nikâh yapılamaz. Bir haricî, havariçten olmayan bir insana vâris olamadığı gibi, haricî olmayan bir kimse de havariçten birine vâris olamaz. Ezarika, diğer müslümanlarla cihâd etmeyi farzı ayn addeder. Çocuklarını ve kartlarını öldürmeyi caiz sayarlar. Malları ve kanlarını heîâl bildikleri gibi, hatta mallarının zorla alınmasının da mubah olduğu fikrindedirler. Bundan başka kendi fırkalarına dahil diğer gurupları da kâfirlikle itham ederler. Ezarika'yı mensub olduğu hâlde diğer müslümanlarla cihadda bulunmayan ve onlarla muhabere etmeyenler de kafirdir. Ezarika, muhaliflerine hiyaneti, onlara her türlü kötülükte bulunmayı, mal ve mülklerini çalmayı helâl telakki eder. Şiddette o kadar ileri giderler ki, bazan, müslüman olmayanlar, müslümanlara nazaran, kendilerine daha yakın görülür.

Bunların en yumuşak ve mutedil zümresi «İbaziye» dir. İbaziye, bütün müslümanları «kâfir» telakki eder amma «müşrik» saymaz. Ve yahut «müşrik» olduklarını söylemekten çekinirler. Düşüncelerine göre diğer müslümanlar «mü'min» değildir. Bununla beraber, kendileri haricinde kalan müslümanların şahadetini kabul eder, kız alıp verir ve akrabalık kurarlar. Bu müslümanların vatani «darulharp» değil «darütevhid» dir. Fakat hükümet merkezleriyle halifelerinin bulunduğu şehir müstesna... İbaziye, kendilerinden başka müslümanlara gizlice taarruzu, malların yağma etmeyi, gayri meşru addeder. Fakat onlarla açıkça muharebe etmek ve kendilerine mukabelede bulunmak hem caiz, hem de meşrudur.

[346]

3. Murci'e

gülerle Haricîlerin birbirine son derece zıd ve çatışan nazariyeleri neticesinde yeni bir fırka daha ortaya tirilmiştir. Bu fırkaya Murci'e denir. Hazreti Ali'nin (R.A.) yaptığı muharebelerde bir zümre kendisine taraftar, bir zümre de aşırı derecede muhalifdi. Bunlardan başka, ortada bir de tarafsız zümre vardı. Tarafsızlar «fitne» addettikleri dahilî muharebelerden uzak kalmışlardı. Yahut da bazan bu tarafa yöneliyorlar, bazan da Öteki tarafa... Boyuna dönüyor, acem kılıcı gibi iki taraftan da kesiyorlardı. Tarafsız zümre şöyle düşünüyordu:

Müslümanların birbirleriyle muharebe etmeleri son derece büyük bir günahdır. Fakat muhariblere kötü şeyler söylemeğe razı değildirler. Bundan başka onları tekfir etmiyor, «kâfir» olduklarını söylemiyorlardı, işi Allah'a havale etmişlerdi. Düşüncelerine göre «Hak kimdedir?», «Batıl yolda olan kimdir?» meselesi ancak âhirette belli olacaktır. Bu sebeple şimdilik bunların üzerinde durmağa değmezdi. Fakat şiiilerle hariciler arasındaki aşırı mücadele ve zıddiyet, nazariyelerine iman ve küfür meselelerini karıştırmaları, münakaşaların başlamasına ve uzamasına sebep olmuştur, işte bu bitaraf zümre, birtakım dinî veya mezhebi inançlar düzenleyerek ortaya atıldılar ki, hülasası şöyledir;

1. iman denen şey, sadece Allah'a ve Peygamberine imân etmek demektir. Âmel'in, imân hakikatine girmesi, dahil olması zarurî değildir.

Bunun için, bir insan farzları terksetse, hatta günahı kebaîri irtikâb etse yine imandan çıkmaz. Yani mü'min olarak kalır.

2. Necat ve felah bulmak sadece imana bağlıdır. Herhangi bir masiyet, iman sahibi bir kimsenin imanına halel getirmez. Bir insan için mağfiretin şartı, sadece şirkten çekinmiş olmak, tevhid akidesine sülûk etmiş bulunmakla mümkündür. Tevhid akidesine sâlik ölen herhangi bir insan, mağfireti elde edebilir.

Murci'ye mensub olan bazı kimseler bu hulusta o kadar ileri gider ki, küfür olmamakla partiyle iicrhua, isterse bu en büyüğü olsun,

yine de bağışlanabilir ve mağfiret ihtimali vardır» derler. [347]

Bazıları biraz daha ileri giderek derler ki:

«İnsanın kalbinde iman olduktan sonra, İslâm memleketinde bile, fakat kalben değil de lisaiutun, küfür söz söyleyebilir. Zahiren, kalben değil, putlara İbadet edebilir. Hatta yine zahiren olmak partiyi kalben «teğii, Yahudilik yahut da Nasranilik (İiristiyanilik) tercih edebilir. Yeter ki,

kalbinde iman bulunsun. Kalbinde kâmil İman bulunan bir insan, her ne yaparsa yapsın, Allah'ın velisi dahi olabilir.» [348]

İşte Murci'e'nin bu fikir ve düşünceleri -neticesinde-dir ki, fiske ve fücur, 2UÛm ve haksızlık kapıları açılmış, Allah'ın mağfireti ümidiyle her çeşit rezaletin yolu hazırlanmıştır.

Bu şekildeki düşünüş tarzı, dönüp dolanarak, netice itibarıyla şu noktaya kadar gelip dayandı.

Dediler ki:
«—Emrün bu mâruf ve nehyün anı münker kaidesi, silah kullanmayı ve muharebeyi icab ettirmektedir. Bu sebeple fitne'nin menşei olabilir. O halde bu iki prensibin. tatbiki caiz değildir.»

«Hükümetten başka kimselerin yanlış hareketlerini tatlı dille menetmek mümkündür. Fakat hükümet tenkid edilemez. Ona kargı söz söylenemez.

Hükümetin zulmünden ve haksızlıklarından bahsedilemez.» [349]

AUâmo Ebu Beki- Ceasas, bu durumdan «ok ağıt" ve atı uir dille şikâyet eder ve:

«Onların bu iiküleri zalimlerin elinde şer aleti olmuş, zalim ve zorbahu-a karşı müslümanların mukavemetinin kırılmasıyla neticelenmiştir» der.

[350]

4. Mutezile

Ortalığın karmakarışık olduğu bir zamanda ve keşmekeş devrinde lalam âleminde yepyeni ve dördüncü bir fikir cereyanı ortaya çıkmıştır ki, İslam tarihinde bu hareketin adına «İtizal» —müttezilelik— denmiştir. Bu dördüncü zümrenin meydana çıkışı, her ne kadar, yukarıda isimleri geçen diğer üç fikir cereyanı gibi siyasî sebeble-re iktiran etmezse de, yine zaman ve zemine göre, mutezileliğin. «politik faktörlerden doğmuş ve ortaya çıkmış» olduğunu söylemek icab eder. Zira o devirde, İslâm âleminin her tarafında, bilhassa Irak muntakasında, siyasî çekişmeler alıp

yürümüştü. Bunun neticesinde ortaya çıkan, fikirler birbirleriyle mücadele edivui'du. İ'tizal mez-heb ve meşrebinin kurucuu Vâsıl ibn-i Ata (hicrî 80— 131, niiladî 699-748) ve Amr ibn-i Ubayd (hicrî 145 ve milâdî 7G3 de vefat etmiştir) dir. Bunların mübahese, münazara ve fikir teati merkezleri ilk önce Basra idi.

Mutezilenin siyasi nazariyesini şöyle hülâsa edebiliriz:

1. Mutezileye göre imama kararlaştırmak (yani hükümet kurmak) şer'an farzdır. Fakat bazılarına göre imama her zaman ihtiyaç yoktur.

«Eğer ümmet kendi işlerinde tam nuuia&iyie doğru yolu tutarsa imama lüzum kalmaz, bu durumda imam fuzulüdür.» [351]

2. Akidelerine göre imam, ümmet fertleri tarafından seçilmelidir. Bunun başka yolu yoktur. [352] Bazı mute-zililer ise:

«İmam, umumî ittifakla seçilmelidir, ekseriyetle değil. Fitne ve ihtilaf zamanlarında ise imam seçilemez.» düşüncesindedir. [353]

Bunlara nazaran, ümmet, salih ve iman sahibi bir kimseyi «imam» olarak seçer. Seçilen zatın şu veya bu soydan olması şartına lüzum yoktur.

Kureyşi, yahut gayri Küreyşi, Arab yahut da Acem (Araptan gayrı) olabilir, bu hususta hiçbir tahdid bulunmamaktadır. [354]

Başka bir mutezile zümresi :

«—• Aral) olmayandan, yani Acem'den, İmam tayin etmek daha iyidir.» fikrini müdafaa eder.

Bir başkası ise biraz daha*ileri giderek:

«— Mevlâ'yı (azadlı köle) İmam seçmek daha nünasi 1x1 ir.» der. Zira böyle olduğu takdirde, Devlet Reisinin akraba ve yakınları, taraftarları kemmiyetçe az olacağından haksızlık ve zulüm ihtimali de o nisbette azalacaktır. Bundan başka, doğru yoldan ayrıldığı veya zulme tevessül

ettiği takdirde kendisini tutup atmak, azletmek daha kolaydır, [355] Fikirlerine göre, hükümetin sağlam ve müstakar olması ancak, zaruret halinde kolayca işten el çektilirebilme imkânlarına bağlı bulunmaktadır.

3. Mutezilenin düşünce ve âkidesine göre fâcir (günahkâr ve kötü işlerle vakit geçiren) imamın arkasında Cuma namazı ve cemaatle namaz

kılmak caiz değildir^ [356]. «Emrtin bil maraf ve nehyün ani! münker» temel usullerendir. Adalet ve doğruluktan ayrılan bir hükümetin aleyhinde ayaklanmayı mutezile, vacib, hatta farz telakki eder. Ancak bu, imkân ve güvene bağlıdır, inkılabın gerçekleşme ihtimali büyük

olduğu takdirde isyan farz veya vacib olur. [357] Nitekim bu esasa dayanan mutezile, Emevî halifesi Veîid ibni Yezid (hicrî 125-126, milâdî 743-744) aleyhine vukubulan ayaklanmaya iştirak etmiş, Yezid ibni Velidi azletmek hususunda da çalışmıştır, işte du vaziyet itizal mezhebinin

icablarından sayılır. [358]

4. Havaric ve Murcie gibi, bunların arasında küfr ile iman mücadelesi vardır. Onlara göre, günahkâr müs-lüman ne mümindir ne de kâfir. Belki

bu iki halin ara-smda bir şeydir. [359]

Sayıdığımız bu akide ve nazariyelerden bayka, mutezile, sahabeler arasındaki ihtilaflar; ve daha evvel cereyan eden hilafet meselelerini, hiç çekinmeden, hemencecik, kendilerince bir hükme bağlarlar. Vasıl ibn-i Atâ'nın kavli gereğince Cemel ve Sıffiyin muharebelerine iştirak eden iki taraftan biri mutlaka «faalık» di. Fakat hangi tarafın «fasık» olduğu hususunda kat'î hüküm verilemez. «Şu zümre fîsk itirikâb etmiştir» denemez. Bu görüşe göre, her iki tarafın «fasık» olması mümkün olduğundan Vasıl söyle demiştir:

«—Eğer Ali, Tiüha, Zubeyir (K.A.) veyahut da flua-. viye, bir sepet sebze için bile şahidük edecek olsalar, bu şhadeti kabul etmeni. Çünkü bunların fasile olmaları muhtemeldir.»

Amr ibn-i Ubeyd'in kavline göre her iki taraf da fâ-sıktı. [360]

Hazreti Osman dahi mutezilenin ağır tenkidlerinden kurtulamamıştır. Hatta bu mezhebin bazı mensubları işi daha ileri götürerek Hazreti Ömer'e

bile dil uzatır. [361]. Bütün bunlar bir t. rafa dursun, fakat mutezile İslâm kanunlarının mehazını teşkil eden hadis ve icma'ı, hemen hemen ortadan

kaldırmaya [362] da çalışmıştır. [363]

Umum İslâm Memleketlerinin Ahvali

Birbirleriyle çekiden, didigen ve yekdiğerini tekfir eden, normal Ölçüleri aşan bu muhalif zümrelerin ortaya çıkmalarına, varlıklarını muhafaza etmelerine rağmen, bütün islâm memleketlerinde, müslümanlar, kahir ekseriyetle Hulefa-yi Kaşîd zamanından beri devam edegel-miş bulunan usullere sadık kalmış, cumhuru âhahabilerin, tâbi'înin ve ileri gelen zevatın İslâmın başlangıcındaki nazariyelerine uymuş ve bu yolu takib etmiştir. Bugün de, dünyanın muhtelif mmtakalarına dağılmış bulunan müslümanlar arasında, umumî nüfusa nazaran ancak % 8 ile % 10 arasında bir nisbet belirten, bu acaib fikirlerden müteessir olmuş insanlara rastlamak mümkündür. Geride kalanlar, yani % 90 ve daha fazla bir ekseriyet, 'Cumhur-i Müslimin' in akidesindedir. Ancak bu ayrılıkların vuku bulduğu devrenin başlangıcından Hazreti imam Ebu Hanife'nin (R.A.) zamanına kadar, hiç kimse, ihtilafî meseleler hakkında «cumhur ulema» nm meslek ve megreblerini bir araya getirerek tedvin eylememiş. muntazam ve mudevven bir şekilde ortaya koymamış, izah etmemiştir. Tâ ki, bu hususlar, muntazam bir fikir nizamı halinde teşekkül etmiş olsun. Yalnız daha önceleri veya o devire kadar, muhtelif fakihler, müçtehdjdlcr ve muhaddisicr, muhtelif yerlerde, kendi kavil ve fetvalarını, tavır ve hareketlerini, rivayetleri ortaya döküp bı-rakmışlarsa da, bütün bunlar hep münferit mahiyette kalmıştır. Ancak imam Ebu Hanife'dir ki, bu hususları tedvin ve toplu halde izah etmiştir. [364]

İmam Ebu Hanife'nin Faaliyetleri

Bundan evvelki fasıllarda, saltanat hareketinin h-^lamasiyle birlikte, ümmetin önderliğinin ikiye bölündüğünü anlatmıştık. Bunlardan biri siyasi önderlikti ki, burada işlerin idaresi padişahların, emirlerin ve sultanların elinde bulunuyordu. Diğeri de dinî önderlikti. Selahiyet ve rehberliği de, tabiatile müslümanların ileri gelen salih ve âlimleri temsil etmekteydi, önderliğin bu şekilde ikiye taksim edilmesinin sebep ve neticelerini, bu neticelerden meydana gelen talî derecedeki sonuçları beyan ve izah ettik. O devirde siyasi önderliğin nasıl bir şekil almış olduğunu da ayrıca açıkladık. Şimdi şurasını izah etmek istiyoruz:

Acaba müslümanların dinî önderliğini ellerinde bulunduran zevat nasıl insanlardı ve zamanlarında karşılaştıkları dinî meseleleri ne şekilde hallederlerdi?.

Bunun için, biz, burada dinî önderler m ey anında İmam Ebû Hanife'yi (R.A.) örnek şahsiyet olarak ele aldık ve Hazreti İmam'ın hattü hareketini tedkik ederek, meseleyi ortaya koymak istedik.

Bundan sonra da imam Ebû Hanife'nin talebesi tmam Ebu Yusuf'un hareket tarzını tahkik ederek onun da bu yolda nasıl çalıştığını, ne gibi hususları ortaya koyduğunu anlatmak istedik. [\[365\]](#)

Ebu Hanife'nin Kısaca Tabihçe-İ Hayatı

imamın mübarek ismi Numân ibn-i Sabit'dir. Güvenilir rivayet ve kaynaklara göre, Irak'ın hükümet merkezi Kûfe'de, hicrî 80, miladî 699 senesinde dünyaya Çeldi.

O zaman, Abdumelik ibni Mervân halife; Haccac ibn-i Yusuf da Irak v âl isiydi. Demek ki, Hazreti im anı'm hayatının 52 senesi Benî Umeyye, 18 senesi de Abbasîle-rin hilafeti devrinde geçmiştir. Haccac ibn-i Yusuf öldüğü zaman, İmam henüz 15 yaşında bulunuyordu. Hazreti Ömer ibni Abdulaziz'in devrinde gençlik sağımdıydı. Ye-zid ibni Mühelle Bin Halid ibn-i Abdullah el-Kasrîy ve Nasr ibni Seyyâr'ın Irak valiliklerini ve onların fırtınalı devirlerini bizzat görmüştür. Irak'ta zulüm ve zorbalıkla hüküm süren son Emevî valisi İbn-i Hübeyre'dir. Daha sonra, imamın gözü önünde Abbasi daveti ortaya çıktı. Bu davetin Merkezi Kûfe idi. Bağdad inşa edildikten sonra, Abbasî hükümeti oraya nakli mekân etti. İmam Hazretleri, Halife El-Mansûr zamanında, (hicrî 150-müadî 767) vefat etti.

İmam Ebu Hanife'nin hanedanı, ilk Önceleri, Kabil civarında ikamet ediyordu. Büyük babası, ki bazıları bu zata Zotî, bazıları ise Zûtî demektir, bir muharebede yakalanarak Kûfe'ye getirilmişti. Orada müslüman olmuş ve Beni Teyim'in velâsma (Velâullah. = Patronage = himaye) verilmişti. Sonradan alışverişte, ticaretle iştigal etmeye başlayan bu zat, Hazreti Ali ile görüşmüş, hatta aralarında yakınlık meydana gelmişti. Hazreti .Ali'ye

ba-zan hediyeler de göndermiştir. [\[366\]](#) Oğlu Sabit ise (İmam Ebu Hanifenin babası) Kûfe'de ticaretle uğraşırdı. Bir rivayete göre Hazreti İmamın

da Kûfede bir ekmekçi dükkânı vardı. [\[367\]](#)

İmamın, tahsil ve ders hayatına dair kendi anlattıklarına göre, ilk önce Kur'an-i Kerîm, Kıraat, Hadis, Nahiv, Edebiyat, Şiir, Kelâm ve bunun gibi ilimleri öğrenmiştir.

Bunlar, devrin muteber ilimleri idi [\[368\]](#) Daha sonra Kolâm'a merak sarmış, bir müddet bu ilimle meşgul olarak yüksek payeye ulaşmış ve mütehassis olmuştur. Hazreti İmam, Kelâm'da zamanının sayılı şahsiyetlerindendi.

Talebesi Zufer ibn-i El-Huzeyl'in rivayetine göre, İmam, kendisini şöyle anlatmaktadır:

«— Kelâm ilmine, ille Önceleri, merak sarmıştım. Sonra bu mevzuda o kadar ilerledim ki, halk beni parmakla gösteriyordu.» [\[369\]](#)

Başka bir rivayette iae:

«— Kelâm ilminde maharet kazanmıştım. Bir zurnan böyle geçti. O devirde, daha ziyade Basra, bu 'ünün merkezi vaziye tindeydi. Bu sebeble, a^ağı yukan yirmi deia, Basra'ya gidip geldim. İlî;-kaff defa da, altı ay kadar, bu şehirde ikamet ettim, liut-ada lluvariu'Ie ve bu mezliobiiu muhtelif

ziimreliyJe, bu meyımda İbaziye, Suriyet, İUij-viye ve diğelerleriyle münamarlara giriştim.» [\[370\]](#)

Biz bu rivayetlerden şu neticeyi çıkarmaktayız;

— Hazreti İmam, o devirde, mantık v^ diğer mezheb ihtilaflarına dair kâfi derecede malûmat elde etmiş bulunuyordu. Yine anlıyoruz ki, O, kanunda mana-. kî istidlal meselesini ve akıl hükmünü de biliyordu. Bu hususlarda yüksek derecelere eritmişti. O sıralarda U:ı-rışık mantıkî meseleleri halledebilecek kudretteydi. LjU-bahsi geçen bu meziyetler, Ebu HanüVnin aldığı terbiye vt- yetinme tarzının zarurî neticesi olarak oldu edilni:;û ki. sonraki çalışmalarından bunun son derece büyük u--sırleri görülmüştür.

Uzun müddet bu meselelerle meşgul olduktan a Hazreti İmam, Kalam ilmi bahislerinden ve bu mevzuda cereyan eden münazaralardan usanır ve kendisini bu defa FİKİİ'a, yani islâm Hukuku ve Kamum bahislerine verir. Alâkası daha ziyade Hadis İCHli'nin fikir mektebi üzerinde toplanmıştı. O devirde Eshab-ı Key'in merkezi Irak'tı ve Kûfe şehri başta geliyordu. Bu fikir mektebinin baş şahsiyetleri ilk zamanlarda Hazreti Ali (it.A.) ile Hazreti Abdullah İbn-i Mes'ud'dur. (vefatı hicrî 63, milâdî 6S2). Daha sonra geİen Mesruk (vefatı hicrî 63, milâdî 6*2), Abdullah İbn-i Meaud'un talebesi Şureyh (vefatı hicrî 78, milâdî 792), Alkame (vefatı hicrî 62, milâdî 683j mektebin tanınmış simalanndandır. Bu halkayı takiben eko'un liderliği İbrahim NehaTye (vefatı hicrî 95, milâdî 714) geçer ve ondan sonra da Hammad'a kadar uzanır. İmam Ebu Hanife Hamm-ad'ın talebesidir ve hocasının vefatı arasımda henüz 18 yaşında bulunmaktadır. Fakat O, sadece Hammad'ın ilmiyle İktifa etmemiş, Kûfe'nin diğler üstad ve âlimlerinden de istifade etmiştir. Müteaddid hac seyahatlerinde, Hicaz'da, fakihlerin büyükleriyle görülmüş, bilgilerinden faydalanmıştır.

Hicretin 120, senesinde üstadı Hammad vefat etti. tste bu hadiseden sonra, bahsi geçen fikir mektebinin monsubian Ebu Hanife'yi ittifakla hocasının yerine geçirdi.-Otuz sene müddetle Hazrcü İmam bu makamda kaldı ve mektebin üstadlığı vazifesini deruhte etti. Tedris ve fetva yolunda çalışarak nihayet bugün Hanefî Mezhebi dediğimiz Fikir Moklfb-'nin temellerini kurdu.

Bu otuz senelik devrede, Hazreti İmam, bir rivayete göre altmış, diğler bir rivayete göre ise aeksenüç bin kanunî mes'eleyi haletmiştir. Bundan

[\[371\]](#)

başka bütün bu meseleleri henüz hayattayken ayrı ayrı tedvin etmiş ve hazır-mıştır. Yine bu müddet içinde yedi sekiz yüz talebe yetiştirmiştir. İslâm âleminin muhtelif yerlerinden gelen talebeler ders halkasına hazır bulunurdu. Halkın kendisine büyük itimadı vardı. Talebeleri meyanmda elli kadar zâtı göstermek mümkündür ki, bunların »hepsi de Abbasî devletinin zamanında ileri gelen âlimlerden ve sayılı (kadı) lardan olmuşlardır. Hazreti İmam Ebu Ha-nife'nin mezhebi tsâm dünyasının her tarafına yayılmıştır. Fetvaları ise İslâm devletleri nezdinde kanım olarak kabul edilmiş ve halen de edilmektedir, İşte Abbasiler, Selçukiler, işte Osmanlı Devleti, Hindistan (Moğol) Hükümeti (Baburiler... Çin'den başlayan ve Avrupa Tür-kiyesine kadar devam eden geniş bir saha içinde hep onun mezhebi hâkimdir. Yüz milyonlarca müslüman, kendi dinî meselelerini Ebu Hanife'nin mezhebine göre halleder ve bu hususta hep ona uyarlar.

İmam Hazretleri geçim hususunda dedesinin ve babasının mesleğine sarılmıştı. Kûfe'de «Hazz» (bir nevi kumaş.) ticareti yapardı. Bu işte de beklenmedik bir başarı kazandı. Hazz imal eden büyükçe bir fabrika kurdu. [372] Ticarî faaliyetleri sadece Kûfe'de hazz alıp satmağa münhasır değildi. Bu malı dünyanın uzak yerlerine de şevketti.

Halkın kendisine büyük itimadı olduğundan küçücük bir mektupla birlikte milyonlarca lira gönderir ve hazz sipariş ederlerdi. İmam, derhal bu siparişleri hazırlar, sevk ederdi. Bu da bir tarafa kendisinin emanet ve diyanetine tam mânasiyle inanmış bulunan halk, emanetlerini onun yanında

toplardı. Bu cümleden olarak, vefatı sırasında İmanım nezdindeki sandıktan 50 milyon dirhem kıymetinde emanet mal çıkmıştı. [373] . Malî ve ticarî iş-lerdeki geniş tecrübesi dolayisüe bu mevzularla ilgili kanunları mükemmel şekilde tedvin etmiştir. Zira bilinen hususlardandır ki, ticarî-malî mevzulara ait " kanunları bu meslekler hakkında malûmatı olmayanlar ve bu gibi işlerden anlamayanlar tedvin edemez. Bu sebeble Hazre-ti İmamın ticarî meselelerdeki bilgi ve anlayışı, İslâm fihkının ticaret bahislerinin tedvini hususunda büyük ölçüde faydalı olmuştur. Bunlardan başka, dünyaya ait işlerde'de, Ebu Hanife, feraset ve meharek sahibiydi. Nitekim, hicretin 145. senesinde halife El-Mansur, Bağdad'ı yaptırmak istediği zaman, İmam Ebu Hanife'yi Çağırmış, kurulacak bu yeni şehrin inşaat malzemelerine ait hesapların tutulması işini ona havale etmişti. Ebu Hanife

dört sene müddetle bu işte çalışmıştır. [374]

Hususi hayatında da gayet mütteki bir zattı. Mal satmak için bir defasında, iş ortağını memleket dışına göndermişti. Ortağın götürdüğü mallardan bazısı kusurlu idi. İmam Hazretleri ortağına «— Bu malları sattığın zaman kusurunu söyle» diye tenbih etmişti. Fakat ortak, bu husustaki tenbihi unutmıştu. Kusurunu söylemeden malları satmış ve memlekete avdet etmişti.

İmam, durumu Öğrenince malı sataı alan kimseyi aratarak parayı iade etmek istediysede buna İmkân bulunamadı. Bunun üzerine bütün malın

bedelini sadaka vererek sevabını satın alan zata bağışladı. Malın bedeli 35 bin dirhem tutuyordu. [375] . Tarihçiler Hazreti İmamın buna benzer muhtelif menkıbelerini nakleder. Ezcümle derler ki:

— «Ticarî tecrübesi olmayan insanl&r, I m ki ki değerinden daha az bir bedel mukabilinde, mallarını Ebu 3ia-nifeye satmak istedikleri zaman,

İmam Hazretleri kendilerini ikaz eder, mallarının gerçek değerini bildirir ve buna göre ücretlerini Öderdi. [376] İmamın muasırları, onun muttekiliğini anlata anlata bitiremez ve hayranlıklarından ağızları açık kalır. Meghur Hadis İmamı İbn-i Mübarek (R.A.) şöyle diyor:

Abdullah

«— Ben, Ebu Hanife'den daına mütteki bir kimse görmedim, Diyebiliriz ki, bütün dünya ve içindekiler bu zatın nazarında değersizdi. Bir kırıs

kıymet beirtmezdi. Kendisine teklif edilen çok büyük makamları kabul etmemiş, hepsinden de yüz çevirmişti.» [377]

Kadı İbn-i Şübrüme der ki:

«— Dünyayı arkaya atmıştı. Ondan kaçardı. Dün-yaperestliği istemezdi.» [378]

Hasan İbni Zeyyad'ın fikri şudur:

— «Allah'a yemin ederim ki, Ebu Hanife, hiçbir devirde, hiçbir emîr'in hediyesini kabul etmemiştir. [379]

Halife Harun er-reşid'in Ebu Hanîfc ile ilgili sualine İmam Ebu Yusuf (Hazreti İmam'ın talebesi) 'un cevabı:

«— Yemin ederim ki, İmam, Allah'ın haram etnü\$ olduğu şeylerden son derece çekinirdi. Dünya halkından da çekinir, sükûneti tercih ederdi. Daima fikrî derinliklere dalar ve düşünürdü. Kat'iyen bos söz sarfetmezdi. Kendisine bir mesele sorulunca, varsa fikrini beyan eitr, yoksa «bilmiyorum» derdi. Siz şu kadarım bilmelisiniz ki, OT hem nefsinin, hem de dinini fenalık ve kötülüklerden muhafaza etmek için çalışmış bir

zattır. 11; il klan mustağnydi. Kendi işini kendisi görürdü. Başkaariyle meşgul değildi. Kimse hakkında fena bir şey söylememiştir.» [380]

İmam Ebû Hanife gayet cömertti. Bilhassa ilim adamlarına ve talcblerine canü gönülden, kendi malını, bol bol harcardı. Ticarî faaliyetler neticesinde elde etmiş olduğu kârdan muayyen bir miktar ayırır ve her sene bu parayı, yardım kabilinden, âlimlere ve talebelere dağıtırdı. Fakat bu işi yaparken de şöyle derdi:

«— Buyurunuz. Bu hediye zarurî ihtiyaçlarınıza sarf etliniz ve Allah'tan başka hiç kimseye muhtaç olmayınız. Raima şükrediniz. Alemlerin Rabb'i-nuan gayırına minnettar kalmayınız. Bu parayı benim verdiğimi sakm <iışün meyn iz. Çünkü bu, Allah'ın size takdir edip gön-dermiş olduğu

hissedir. Şu kadar var İd, benim elimle size ulaşmaktadır.» [381]

Bir hayli talebesi vardı. Büyük bir kısmının masrafını üzerine almıştı, İmam Ebu Yusuf'un hem gahsî, hem do ev masraflarını cebinden Öderdi. Çünkü Ebu Yusuf zengin değildi. Babası ve annesi fakir insanlardı. Çocuklarını okutacak kudretleri yoktu, Hatta onu derelerden geri almayı ve

para getirecek bir işte çalıştırmayı bile ö üfjimmiişlerdi. [382]

İmam'm şahsiyeti ve haiz olduğu makam o kadnr yüksekti ki, Hulcfa-yi Raşidin'den sonra, ikinci hierî asrın.yarisında zuhur etmiş, bulunan bütün

meseleleri, hemen hemen, O halletmiştir. [383]

Ebu Banife'nin Beyi Ve Düşünceleri

Bizim burada temas etmek istediğimiz meseleler o cinstendir ki, Hazreti İmam, bu husustaki rey ve düşüncelerini, bizzat kendisi kaleme almış bulunmaktadır. Fakat O, kitab te'lif etmek maksadiyle hareket etmediğinden, fikirleri ve düşünceleri, talebelerinden bazıları tarafından tasnif edilerek müdevven bir hâle getirilmiştir. Bu sebeble, Ebû Hanife'nin fikirlerini Öğrenmek için tasnif ve tedvin edilen bu eserlere müracaat etmek zaruridir. Fakat burada mühim bir nokta daha vardır: Şiilerin, Haricilerin, Murci'e ve Mu'tezile'nin ortaya atmış bulunduğu bazı meseleleri, Hazreti imam, adeti hilafına, bizzat "kendi eli üe yazmış bulunmaktadır. Bunun sebebi, Ehli Sünnet ve Cemaatın âkide ve düşüncelerini, isim-. leri sayılan fikrî cereyanlar kargısında, açıkça belirtmek ve hakikati ortaya çıkarmak gayesinden ibarettir.

Böyle bir davranış., Ebu Hanife'nin gahsiyyeti hakkında yapılacak tedkikleri, etüd ve çalışmaları tabiatile, çok kolaylaştırmıştır. İyi bir talih eseridir ki, tahkik etmek üzere, bizzat imam tarafından kaleme alınımış bulunan bu meseleler, bugün bizim elimizdedir.

Geçen fasıllarda beyan ettiğimiz gibi, Hazreti Ali'nin (R.A.) hilafeti devrinde ve Benî Umeyye saltanatının başlangıcında, müslümanlar arasında, zuhur eden bazı ihtilaflar neticesinde dört büyük fırka meydana'gelmişti. Bu fırkalar, düşünce ve noktai nazarlarını, sadece kendi görüşleri ve reyleri olarak mutalea edecekleri yerde, bunları mezhebin ve hatta dinin esasları hâline getirmişlerdi. Böyle olunca, bahsi geçen hususlar, müslüman

Mevdudî cemiyetlerin içtimaî bünyelerinin teşkilât ve terekübün-dct îslâmî hükümetin hey'et ve şeklinde, îslâmî kanunların mehazı ve ümmetin içtimaî failiyetleri üzerinde doğrudan doğruya, tesir etmeye başladı. Bunlara mukabil İslâm Camiası ve geniş îslâm ülkelerindeki müslümanlar-kahir ekseriyetinin meşreb ve düşünceleri belli olmakla beraber, büyük büyük, nice nice fakihler, zaman zaman, kendi söz ve fiillerini ortaya

koymalarına rağmen, îmam Ebû Hanife zamanına kadar, müdevven bir şekil ve vazıh bir tertib, görünürde, yoktu. [384]

Ehl-i Sünnet Akidesinin İzahı

îmam Ebu Hanife, ilk defa EL-FIKH EL-EKBER'i

vazan [385] ve diğer mezhebî fırkalar karşısında Ehli Sünnet ve Cemaat'nin akidesini teabit etmiş bulunan zattır. Bizim burada bahis mevzuu edeceğimiz meseleler, daha evvel temas etmiş bulunduğumuz gibi, Hulefa-yi Ra-şfdm ve onların vaziyetleri hakkındadır.

Mezheb fırkaları umumiyetle 'Bazı Hulefa-yî Raşi-din'in devlet reisliklerinin meşru olup olmadığı' hususu üzerinde durur ve onlardan hangisinin 'daha efdal* olduğunu münakaşa eder. Hattâ bahsi geçen fırkalardan bazıları pek ağır gider, Hulefa-yi Raşidin'den bir kısmı için 'Müslüman değillerdi' diyecek kadar ölçüyü kaçırlar, işte bu. gibi meseleler karşısında, bahis mevzuu olan şey, elbette ki, birkaç tarihî zatın şahsiyetlerinden ibaret değildir. Belki bu münakaşalar yeni yeni meselelerin doğmasına sebep olmaktadır. Ezcümle müslümanların halifelerinin 'îman' olup olmadığı hususu da bu şekilde or~'taya çıkmış olur. Acaba onların Devlet Reislikleri gerçek İslâmî ölçülere uygun muydu? Böyle bir şüphe yeni bir meseleyi ve bununla ilgili bir suali beraber getirmektedir. Bu, o zamanki îslâm kanununun tedvini ile alâkalıdır. Yani bir halifenin, herhangi bir mesle hakkında vereceği karar 'Kanun' olma mahiyetim taşır mı taşımaz mı? Bundan başka hilafetin sıhhat veya ademi sıhhati, buna iman edip etmemek ve bu zevatın bazıları 'efdal' addetmek gibi birbiri arkasından gelen sayısız sualler, ve meseleler... Öyle ki herbiri, daha sonra müslümanların esâsî İslâmî medeniyetleri üzerinde tesir icra etmiştir..

Bunun gibi, Hulefa-yi Reşidin'in vermiş oldukları kararları kabul edip etmemek de yeni yeni meselelerin zuhuruına sebep olmaktadır.

Birincisi şudur:

Kâinatın Efendisi (sallallahü aleyhi ve sellem) bu zevatı bizzat yetiştirmiş, tâlim ve terbiye etmişlerdir. Kur'ân, Sünneti Seniyye ve gerçek îslâm ahkâmı ancak onlar vasıtasıyla gelecek nesillere intikal ettirilecek ve hükümler onlarla bildirileceklerdi.

İkinci mesele ise, sahabilerin umumî vaziyetiyle ilgilidir;

Bu zevat DıriiJ îslâm'ın (îslâm Ülkeleri) her 'tarafına dağılmışlardı. Müslüman fırkaların bir kısmı, hatta kalabalık sayılacak kadar çok bir miktarı, sahabîer zümresine «zâlim, yoldan çıkmış», hattâ «İtafir» demektedirler. Hattâ hattâ, ilk üç halifeyi gayrı megm bir şekilde bunların «İltidar» a getirdiğini iddia ederler. Bundan başk,a, Hariciler'le Mutezile, sahabilerin kalabalık bir zümresine 'kâfirlik' damgası basmakta Tasık* olduklarını iddia etmektedirler. Tabiatıyla bu türlü iddia ve is-nadlar, kendi bünyeleri içinde, başka meselelerin ortaya çıkmasına vesile olur. Şöyle ki: Bu iddialar nazari itiba-ro alındığı takdirde, Allah'ın Resuû'nden bu cemaat va-Kitasiyle bize kadar gelen hükümler, îslâm kanununun temelini ve esnsmı teşkil eden hususlar bu durumda kıymetini kaybetmekte kanunlarla menba ve mehaz olma haysiyyetinden uzaklaşmaktadır.

Üçüncü ve mühim mesele ise, «imân» in tarifî, meselesidir, imân ve küfür arasındaki usûlî farkın belirtilmesi, günah ile tesir ve neticelerinin ortaya konulmasıdır ki, bu bahis, Mutezile ile Bavaric ve Murci'e arasında bir hayli çekişmelere sebep olmuştur.

Görülüyor ki, ortada sadece dinî mahiyette bir mesele yoktur. Aynı zamanda ve belki de müslümanların içtimaî durumlarını ilgilendiren ve onların içtimaî hayatları üzerinde tesir icra eden bir bahisle karşı kargıyayız. Nitekim, bu hususta verilecek karar ve meselenin bağlanacağı netice, müslümanların içtimaî hukukunun, kanunî hak veya haksızlıklarının ölçüsü olabilecek "kadar mühimdir. Aynı zamanda, burada, bir îslâmî hükümette günahkâr hâkimlerin durumlarının ne olacağı meselesi de bahis mevzuudur. Zaten bir kısım siyasî faaliyetleriyle beraber hükümetlerin bir hayli dinî vecibeleri de vardır ki, bunların, halkın üzerinde herhangi bir tesir icra etmemesi mümkün değildir. Meselâ Cuma ve cemaatın hükümleri, adaletin icrası, muharebe ve cihâd meseleleri, bunların sahih olup olmamaları ve kabul edilip edilmemeleri, yukarıdaki meselelere bağlı olan mevzulardır.

işte bahsettiğimiz bütün bu meseleler hakkında, Ehli Sünnet ve Cemaat'ın indinde muteber olan hususlar, îmam Ebû Hanife tarafından tesbit edilerek kaleme alınmıştır ki, biz bunları aşağıda sıralayacağız. [386]

Hulefayî Raşidin Hakkında

Kâinatın Efendisinden (sallallahü aleyhi ve sellem) sonra halkın en faziletlisi «Efdai ün-nâs» Hazreti Ebu Bekir Sıddık'tır. Sonra Hazreti Ömer

(R.A.), sonra Hazreti Osman (R.A.), daha sonra da Hazreti Ali (R.A.) gelir.

Bu zevatın dördü de hakdırlar. Ve hak'-üzere bulunuyorlardı. [387]

AKİDEYİ TAHAVÎYYE'de bu hususta geniş, malumat vardır.

«— Biz Hazreti Resul Aleyhisselâmdan sonra Hazreti Ebu Bekiri'n ümmetin en faziletlisi (efdal) olduğuna karar verip, evvela onun hilafetini kabul ettik. Sonra ifazreti Ömer ibn-i Hattab'ın sonra Hazreti Osman ve daha sonra Hazreti Ali ibn-i Ebî Talib (R.A.) Bu zevatın dördü 3e Hulefa-yi

R&şidin vo 4EİMMEYİ MEHDTYYİN' (doğru yolu gösteren imamlar) dırlar. [388]

Bu arada şu hususu belirlemeden geçemeyeceğiz:

imam. Ebu Hanife, şahsen, Hazreti Ali'yi, Hazreti Osman'dan çok sever, Hazreti Osman'a nispetle Hazreti Ali'ye karşı olan muhabbeti daha fazladır.

[389] . İmanı. Hazretlerinin şahsî reylerine göre bu iki-zat-i. muhteremin fazilet bakımından birbirlerine karşı hiçbir üstünlükleri yoktur. [390]

Ancak devlet/reisinin seçimi sırasında halkın ekseriyeti, Hazreti Osman'ın halife olmasını istemişti. Böyle olunca da, bu tercihin bir nev'i (İCTİMAİ AKİDE) olduğuna hükmedilerek, Hazreti Osman devlet reisliğine getirilmişti. Bu şekildeki fazilet de, hilafet tertibine göre, vâki bir fazilettir. [391]

Sahabe-İ Kiram Hakkında.

Biz, sababileri ancak iyilikle yâdedebiliriz. Bunun başka bir sekli yoktur. [392] Bu mevzuda AKİDEYİ TA-HAVÎYE'nin geniş tafsilatı şöyledir: «— Biz Allah'ın Kesulü'ünün bütün sahabilerine muhabbet besleriz. Onlardan herhangi birisine karşı bu sevginin ölçüsünü kaçırmayız. Hiç birisine de uzaklık hissi duymayız. Sahabilere kin besleyenlerlu isimlerini kötü şekilde ağızlarına alanlardan hoşlanmayız. Kendileri hak-kmda iyilikten

gayri bir şey do söyleyemeyiz.» [393]

Sahabiler arasında vuku bulan muharebeler mevzuunda Ebu Hanife, rey beyan etmekten çekinmemiş ise de. Hazreti Ali ile diğer muharib zümreyi (bu savaşlar Cemel ve Sıffiyın muharebeleridir) mukayese ederken, açıkça ve belli bir şekilde Hazreti Ali'ye {R.A.) öbürlerinden daha fazla hak vermiştir. [394] Fakat buna rağmen onlara tâ'n etmekten katiyetle kaçınmıştır. [395]

İmânın Tarifi

«(İmân) m ad; (ikrar vo tasdik) dir.» [396]

Bu meseleyi' şernederken, Hazreti İmam, 'El-Vaaiy-ye' isimli kitabında şöyle yazmaktadır:

«İman, Usanen ikrar ve kalben tasdik etmenin adıdır.»

Daha sonra, ilâve eder:

«— Ne snde 'ikrar* imanı'dır, ne de maitza kabıd edilmekle iman elde edilmiş olur.»

Devam ederek bu hususu daha geniş bir şekilde açıklar ve der ki:

«— Ajruel, iman'dan ayrı bir şeydir, iman da âmelden ayrı...»

İşte bu delil iledir ki, bazan mümin, ameli ile yüksek bir makam elde eder ki, sadece imanla buraya ulaşamaz...

Meselâ diyelim ki, fakir bir müslüman İçin zekât vermek farz değildir. Fakat, elbette ki bu .fakir müslüman imanla da mükellef d»-fildir», mânasına gelmez. [397] Bu ifadeyle İmam, Havariç'in şu akidesini reddetmektedir. Onlar diyorlardı ki:

«— Âmel, iman'ın hakikatine dahildir ve bunun içiu dn kimalı, imau'ın yokluğu mânasına gelmektedir.» [398]

Günahla Küfrün Farkı

Biz, herhangi bir müslümana, günahı dolayısıyla, isterse bu günah en büyük günah olsun, bu fiilin günah. olduğuna o müslüman kaail olduğu müddetçe, . (kâttı*) diyemeyiz. Biz bu müslümani (iman) darı uzak goruuo " yiz ve (iman) dairesi*: Jen atamayız. Günahkâr bir mua-lüman (mümin) olabilir; fakat (faak) bir (mümin) olur, kâfir olmaz.

Bbû Hanife, (el-Vasıyye) de bu mevzuu şu şeiddü beyan etmiştir:

«— Ünmeti Muhammetiye'nin (S.A.V.) efradının hepsi de muinindir, Itâfir değillerdir.»

Akideyi Tahaviye'de bu hususun izahı şöyledir: «— İkrar etmekle imân elde edilir vo elde edilen geyi inkâr etmedikçe, hiçbir kul, iman'dan çıkını? [399] olmaz.»

Bu akideler ve tevlit ettikleri içtimaî neticeler (So,-cial Consequences) üzerinde dikkatle durduğumuz zaman görürüz ki:

Bir zamanlar, Havariç'le İmamı Ebu Hanife arasında cereyan eden mubaheseler aynen bugün de vâki ol-maktadırl.

Kalabalık bir Harici güruhu JEBû Hanifeye gelerek camiin kapısında, iki cenaze olduğunu haber vermişlerdi. Bunlardan biri alkolikti, içe içe ölmüştü. Diğeri ise bir kadındı. Zina neticesinde hâmile kalmış ve utancından intihar etmişti. Ebu Hanife ile Hariciler arasında geçen muhavere şöyledir:

Ebu Hanife:

— Bu iki ölü hangi ümmetten idiler? Acaba Yahudi

Hariciler:

- Hayır.
- Hıristiyan iniydiler?'
- Hayır.
- Mucusî olmasınlar?
- Hayır.
- Peki, bu insanlar hayattayken hangi millete mensuplardı ?
- Vaktiyle îslâm olduklarına dair gehadet getirmişlerdi. Millet kelimesi bu mânaya geliyorsa, böyle.
- îslâm yolunda şehadet getirmiş olmak (imn) için kâfidir. Bu, iman'ın ister üçte biri, ister dörtte biri, isterse beşte biri olsun, netice değişmez.
- (îman) m üçte biri, dörtte veya beşte biri olur mu?.
- Siz şehadet getirmenin bir kıymet, bir değer olduğuna inanıyor musunuz inanmıyor musunuz? Size göre, şehadetm (iman) da bir yeri var mıdır yok mudur? (İman) dan (şehadet) e bir hisse veriyor musunuz, vermiyor musunuz?
- îman bir bütündür, hissen olamaz.
- Demek ki siz, bu insanlara mümin diyorsunuz ve şehadeti iman kabul ediyorsunuz.. Bir de kalkmış, bunu bana soruyorsunuz?

O zaman Hariciler:

- Biz size, bunların cennetlik veya cehennemlik olup olmadıklarını sormaya geldik, mümin veya müslüman mı olduklarını değil...

Bunun üzerine Hazreti îmam:

- Şimdi anlaşıldı. Bana öyle bir mesele sordunuz ki, Allanın Peygamberi Hazx*eti İbrahim (A.S.) çok günahkâr, hatta günahkârların günahkârları hakkında şöyle demişti:

«— Ya Râb! Bana uymuş olanlar bendendir. Uymayanlara gelince, sen gafur-ur-rahimsin» (İbrahim, âyet:

Bir başka Resul, Hazreti İsa (A.S.) da, daha da büyük günahkâr ve günahkârlar şahı hakkında:

«— Sen bunlara azab edersen de seuüi kullarıdır, afv edersen de yine kullarıdır. Sen kudret salûbi ve bilgi sahibisin. (Maide: lift).

Ve yine Allah'ın üçüncü bir peygamberi, Hazreti Nuh (S.A.) da şöyle demişti.

- «Bu gibilerden hesap sormuk Kabbliini işi olduğunu keşke siz anlayabilmeydiniz. Bana gelince: Ben müminleri yanımdan uzaklaştıracak değilim.» (Şuara, âyet: 113—1U).

Hariciler bu cevabı alınca hatalarını anladılar, mahcup oldular, [\[400\]](#) hatalarını itiraf eylediler. [\[401\]](#)

Günahkâr Mümin Kulların İşlerinin Sonu

guyne yok ki, biz 'günah, mümine zarar vermez* veya 'mümin hiçbir zaman cehenneme gitmez* demek istemiyoruz. Bizim asıl üzerinde durduğumuz, ve anlatmak istediğimiz husus şudur ki, mümin (ebedî olarak) cehennemde kalmaz. Fasık müminler için de durum böyledir. Nihayet bunlar cezalarını çektikten sonra affedilir ve cehennemden kurtulurlar. [\[402\]](#)

Mürce gibi, «yaptığımız iyilikler mutlaka kabul edilecek, kötülüklerimiz ise behemehal affedilecektir» de demek istemiyoruz. [\[403\]](#)

Akideyi Tahaviye'de bu hususun izahı şöyledir:

- Biz, ehli kible mensubl arından bir kimseye nu (cennetliktir) ne de (cehennemliktir) diyemeyiz. Yine bunun gibi, onların hiçbirisi hakmda, kendilerinden amelî olarak ve fiilî şekilde muayen bir söz duymadıkça ve görmedikçe ne (kâfirlik) lerine, (mügriklik) lerine, ne de (münafık)

hklarına hükmedemeyiz. Ancak bunları kendi niyetleriyle haşhaşa bırakır, işlerini Cenab-ı Hakk'a havale ederiz. [\[404\]](#)

Bu akidelerin neticeleri:

- işte bu şekilde, îmam Hazretleri, Şifler, Hariciler, Mutezile ve Murci'e'nin akidelerine nazaran, mutevazin, münasib, mutedil ve mantıkî bir akîde ortaya -koymuştur.

Bu akîde, müslüman içtimaî teşkilatını, bozulmaktan, parçalanıp dağılmaktan, yeni yeni fırkalara bölünmekten, karşılıklı nefret hisleri duymaktan, düşmanlıktan ve birbirleriyle çatışmaktan kurtarmıştır. Yine bu sayede îslâm camiası, ahlâkî bozukluğa düşmekten ve lâkaydilikten mâsun kalmıştır. Cesaretle günah fiillerine teşebbüs etmenin, aslında yanlış bir istikamet tutturup da (doğru yol budur) demenin önüne bu akîde ile geçilmiştir. Karışıklık ve fitne devrinde Ebu'Hanife'nin böylece tanzim ve tertiplemediği Ehli Sünnet itikadı üzerine, zamanın vaziyetini de nazari itibare almak suretiyle, derinlemesine düşünür, dikkatle durursak göreceğiz ki, bu yol, bu hattü hareket, hem o devirde, hem de bugün için, en büyük, en güzel ve en münasib hareket tarzını ifade etmektedir. Bu tedkik aynı zamanda ümmeti parçalanmak ve dağılmaktan korumak için İmam'ın ne büyük bir gayretle çalıştığını ve nasıl muvaffak olduğunu da meydana çıkarır.

Bu akidelerin mânası ştı&ür:"

îslâmî camianın teşekkül etmeye başladığı devrin başında, Ümmet, tam ve kâmil bir şekilde itimad ediyordu ki, Resul-i Ekrem Aleyhisselâm müslümanlara her ne şekilde her ne öğretmiş oldu ise kabul edilecek. Halk, ya ittifakla veya ekseriyetle, bu düşünceye, bağlı idi. Birbirleri arkasından halifelik makamına getirilmiş bulunan ashlâbı güzün zamanında da halkın düşüncesi yine böyledi. Şeriate bütünüyle inanıyorlardı. Zira bu ilim, Haz-reti Resul'den (S.A.V.) itibaren bahsi geçen Halifeler vasıtasıyla sonraki nesillere intikal ede geliyordu. Her ne kadar bu akîde, îmanı Ebu Hanife tarafından ilk defa ortaya konmuş akîdeler değil ise de yine O, bu akideleri şahsen ortaya koymamış ise de, tanzim etmiş, sıralamış ve müdevven bir şekle sokmuş olmakla, büyük hizmet etmiştir. Ebu Hanife, bunlara kendiüğünden birşey ilave etmemiştir. Bunlar, müslümanların kahir ekseriyetinin akideleridir ki, imamın müdevver bir hale getirmesi ile dağılık fırka ve zümreler karşısında umum

müslümanlara ait mümtaz vasıfların meydana çıkmasına vesile olmuştur. [\[405\]](#)

İslâmî Kanunun Tedvînî

Bundan başka, İmam Ebu Hanife'nin en büyük eseri, İslâm Kanununu tedvin etmiş olmasıdır ki, bu çalışma Hazreti İmam'a İslâm tarihinde en büyük payenin verilmesine sebep olmuştur. Hulefa-İ Raşidin devrinden son-, ra, Şûra sistemi terkedüeli beri, hasü olan bu boşluğu, Ebu Hanife, kendi gülleri ve çiçekleriyle süslemiş, eseriyle doldurmuştur. Yani İslâm kanunlarını tedvin et-' mig ve islâmî nizamda müdevven bir kanun ortaya çıkarmıştır. Biz, geçen fasıllarda bunun tesir ve neticelerinden, bahsetmiştik, yine orada hatırlatmıştik ki, bu hâl bir asır kadar devam etmiş ve bahis mevzuu boşluğun (kanunların tedvini) mevcudiyetini aklı bağında ve düşünebilen herkes anlamıştı. Diğer taraftan islâm toprakları, Sind nehri yatağından İspanya'nın ortalarına kadar genişlemiş bulunuyordu. Bu topraklar üzerinde yirmiden fazla mile t (Nation) yaşamaktaydı. Küçük olanlar hariç. 3u milletlerden herbirinin ayrı ayrı medeniyetleri, ayrı ayrı adetleri, birbirlerinden farklı usulleri vardı, Herbi-rinin kendine mahsus un'anesi mevcuttu. Bu büyük memleket çeşitli meselelerle karşılaşmaktaydı. Vergi meselesi, ticaret ve ziraat meseleleri, sanat ve meslek, aile işleri, evlenmeler ve aile kurma, hükümet ve idare meseleleri, askerî işler ve askerî inzibat meseleleri, kanunu tatbik etmekle alakalı hususlar ve bunun gibi hergün binlerce meselelerle karşılaşılıyordu. Haricî meseleler de bir hayli çoğalmıştı. Memleketin sınırları genişledikçe komşu milletlerin aayısı da artmıştı. Koca xoca devletlerle kargı karşıya gelinmişti. Bu devletlerle olan münasebetleri tanzim ve idâme ettirmek icabediordu. Bu arada harp ve sulh, .siyasî münasebetler, sefir ve elçilerin teatisi, ticaret işleri, deniz ve yolculuk meseleleri, gümrük ve dışardan gelecek malların kontrolü gibi binlerce mesele ortada duruyordu. Müslümanlar kendilerine has öteki milletlerden tamamen farklı bir hayat nazariyesi bir kanun esas ve usulü kabul ettikleri içi bahsettiğimiz türlü türlü, çeşit çeşit meseleleri de halletmek mecburiyetinde olup, bu işleri tanzim ve tedvin etmeleri icabediordu.

Hülasa, bir tarafta memleket dahilinde tslâma karşı hareketler vardı, diğer taraftan da saltanat devri başlamış olduğundan, İslâmî usullerle, muntazam bir şekilde kanunları tanzim etmek imkânı kalmamıştı.

Bundan başka, müslümanların itimadını kazanmış fakih ve âlimler, bir araya gelip, müminlerin karşıluytık-ları veya karşılaşacakları, hatta vukuu muhtemel bulunan meseleleri kendi iralarında münakaşa ve müzakere etmeleri, bunları İslâm kanunlarına ve İtilâmı usulü gciro hal ve tedvin eylemeleri de mümkün değildi. Dahası var; bahsi geçen selahiyetli gahsiyyetlerin bu meseleleri muntazam ve mazbut bir şekilde yazmaları, müdevven bir hale getirmeleri, zamanın hükümeti tarafından bu kanunların mahkemelerde, devlet dairelerinde, askerî ve mülkî mevzularda muteber -adedilmesi, bütün memlekette tok bir kanunun hükümferma olması ve • böylece yazılı hükümlerin icrası, halkın da'işlerini bu kanunlara göre tanzim etmesi imkânsızdı.

işte bu boşluğu ve eksikliği yukarıda da söylediğimiz gibi, bizat halifeler, hâkimler (hükümdarlar), Kadı Jar (hâkimler) ve yargıçlar ve idarî işleri tedvir edenlerin hepsi hissediyordu. Nitekim, bahsi geçen şahsiyetler, hergün, bu kabilden bir yığın münferid vakalarla karşı-laşmaktalardı. Fakat, o devirdeki hâkimlerin, müftülerin, kadıların veya idarecilerin hiçbiri, tek başına, bu vak'aların hepsini veya bir kısmını haletmeye muktedir değildi. Böyle bir imkânları da yoktu. Gerçi bunlar arasında bazı meseleleri halledebilecek kimseler mevcuttu, fakat karşılaşılan vakalar o kadar çoktu ki, onların yapabilecekleri yapamayacaklarının yanında hiç mesabesin-deydi.

Esasen işm, bir başka zor tarafı daha vardı :

Eğer hükümet böyle bir idara kurmağa teşebbüs etseydi, yani âlimleri, fakihleri ve iihn sahiblerini bir araya toplayıp da onlara: «Oturunuz, karşılaşılan .ve karşılanılacak olan meseleleri tanzim \n tedvin ediniz» dese, yine mesele halledilmiş olmazdı. Zira halk, o devirde, hükümet hizmetine intisab etmiş bulunan âlimlere itimad etmediğinden, bu gibi kimselerin verecekleri kararlar da muteber addedilmeyeceklerdi. Tabi-atlyle bu gibi çalışma-lârm neticesinde verilen hükümler umum müslümanlar tarafından (usul) olarak kabul edilemezdi. Esasen hiikümetin direktifine göre çalışacak (âlim) leri bulmak, bulduktan sonra da kendilerini ikna ederek böyle bir vazifeye getirmek de kolay bir iş değildi.

İbn ül-Mukaffa, (Kisalet es-Sahabe) isimli eserinde, yukarıda bahsi geçen boşluğun doldurulmak hususunda Halife Mansura şöyle bir tavsiyede bulunur: ilim erbabından bir encümen teşkil etmesini, memleketin her tarafından getirilecek âlimleri bu encümende toplamasını, karşılaşılan her meselede bu zevatın nazariye ve fikirlerine başvurulması bu suretle meselelere kafi bir çözüm şekli verilmesini, nihayet halife, herhangi bir meseleyi ne şekilde hallederse, bu şeklin umumî kaide ve kanun haline getirilmesini ileri sürer.

Mansur, şahsen, bu mevzuu düşünemeyecek kadar câhil değildi. Ancak kolay olmadığından bu işi yapamıyordu. Bununla beraber, Mansur, ne şahsı, ne de vaziyeti itibariyle, Hazreti iCbu. Bekir ve Hazreti Ömer (R.A.) değildi ki, O'nun meseleleri hallediş tarzı millet (ümmet) çe (usul) diye kabul edilsin.

Mansur'un böyle bir şeyi yapabileceğini farzetsek bile, acaba bu iş milet tarafından benimsenir miydi? Üstelik Mansur, hayatı boyunca, müslümanlardan böyle bir hareket de beklememekteydi. O, İslâm ülkelerinin herhangi bir yerinden, bir gün, bir müaümanın çıkabileceğini, bir meselede kendisi tarafından verilecek kararı (kanun) olarak kabul edebileceğini esasen hiçbir zaman düşünmemişti. Mansur şurasını de pekâlâ biliyordu ki, böyle birşey yaptığı takdirde, verdiği karar belki bir (kamın) olurdu. Fakat bu, aelade (lâdinî — secular) bir kanun vasfından ileri geçemezdi. Hiçbir zaman «İslâmî ve dinî kıymeti de haiz bir kanun» olamazdı.

Bu vaziyeti göz Önünde tutan Ebu Hanife, tamamen ayrı ve bambaşka bir yol takip etti. O, hükümetten müstağni ve devlet iktidarı ile alâkası olmıyan, tam mânasîy-le kendine has, devlet teşkilatı dışında, bir «kanun tedvin etme meclisi» (Private legislature) tesis etti. Böyle bir sistemi, ancak, fikir bakımından çok yüksek bir şahsiy-yet düşünebilirdi. Bundan başka, bu cesametteki bir igi böyle bir mevzuda lüzumlu kabiliyet ve bilgiye sahip bir zat yapabiliirdi. Aynı zamanda ahlâk, itibar ve haysiyet bakımından müslümanların kendisine güvenmesi ve iti-mad etmesi de şarttı, işte ancak böyle bir teşkilat kurulduğu takdirde, artık bu müessese tarafından tedvin edi-icecek kanunlar, siyasî iktidarın nüfuzu dışında ve idarî iktidarın teyid ve yardımına (Political Sanction) lüzum kalmadan, kendi kendine yürür ve halk tarafından da müdevven kanun olarak kabul edilir, benimsenirdi.

Ancak bu şekilde tedvin edilecek kanunlar, kanun olmak itibariyle iyilik, doğruluk, zarurî ihtiyaçlara cevap vermek gibi vasıflan haiz olabilirdi. Bundan başka kânunu tedvin eden kimsenin şahsî durumu, ahlâkî imanı, halkın itimadını kazanmış obuası gibi noktalar göz önünde tutulursa meydana getirilen eserin, kendiliğinden inanılır güvenli bir kanun olarak halk tarafından kabul edilmesi mümkün olurdu.

İmanı Ebu Hanife (R.A.) Hazretleri gaibden haber veren bir kâhin değildi. Çalışmalarının neticesinde, ille de şöyle olacak, böyle olacak, dememişti. Bunu zaman gösterecekti. Hiç şüphesiz, imam, uzağı gören, düşünen, bilgi ve dirayet sahibi bir şahsiyet olarak müslümanların nelere ihtiyacı olduğunu gayet iyi anlamıştı. Bunları maiyetindekiler© öğretmiş ve anlatmıştı. Cemiyetteki hastalığın ne olduğunu ve nasıl bir ilaca muhtaç

bulduğunu da biliyordu. İşte bunu ortaya çıkarmak için çalışıyordu. Nitekim, böyle uzak görüşlü olması dolayısıyla, Hazreti İmam, mevcut boşluğu gayet güzel hissetti ve çok geçmeden de boşluğu eseriyle doldurdu.

Yukarıda, İmam Hazretlerinin, kanunları tedvin etmek istediği zaman, gayri resmî bir meclis kurmuş olduğundan bahsettik. Şimdi bu meclisin kimlerden teşekkül etmiş bulunduğunu da izah edelim:

Bu meclisin üyeleri İmam'ın talebeleri idi. Senelerce maiyetinde bulunmuş., ondan feyz almışlardı. İmamın kanun mektebinde ders görmüş, kendisine binlerce mesele sormuşlardı. Bu talebeler sordukları meselelerin cevaplarını öğrenmiş, tahkik ederek incelemişlerdi. Ebu Hanife Hazretlerinin yanında, talebelerinin, her biri, bu huaa-ta teker teker İmam olmuş kimselerdi. Bu talebeler, her hususta, zamanlarının ustası, işlerinin erbabı, kendi sahalarında devrin seçkin şahsiyetleriydi. Mezkûr üstad-lar, Kur'an, Hadis ve Fıkıh ilimlerle birlikte bunlar için zaruri olan yardımcı ilimleri de, lügat, nahiv, edebiyat, tarih ve siyer bahislerinde de kâmil bilgi sahibiydiler. Bazıları muhtelif ilim dallarında ihtisas kazanmıştı. Ezcümle, bu talebelerden bir kısmı (kıyas) da üstadı. Bazıları hadis ve sahabe fetvalarında tam ve geniş malûmat sahibiydi. Diğer bir kısmı ise, halifelerin ve geçmişteki (kadı) larm reylerini iyi biliyordu. Bazısı nahivde veya başka bir ilim dalında şahsiyet sahibiydi. Bir münasebetle Hazreti İmam tarafından verilen şu beyanattan talebelerinin İlim derecelerini kolaylıkla anlayabiliriz:

«— İsu o t uza! ti zattan yirmisekizi (kadı) olmaya lâyıktır. AHısı (fetva) verecek kudrettedir. İkisi ise, İmiz oldukları ilmi üsûnKik itibarıyla, İlerde, müftî yahut da (hadî) olarak vazife görebilecek şekilde yetişebilir*»

[406]
lcr.»

İşte Hazreti İmam'ın kendi ağzından çıkan sözler... Bu beyanat, Ebu Hanife'nin yaşadığı devre ait vakaları kaydeden muteber tarihçiler tarafından nakledilmiştir. Yine muteber tarihçilerden El-Muvaffak ibn-i Ahmed el-Mekkî (vefatı 568 H, 1172 M) şöyle yazar:

«—İmam Ebu Hanife, kendi ekolunu (fıkıh ve kanun tedvin işini) onlarla (talebe ve salrıleriyle) İstişare ötmek suretiyle tanzim etmişti. O, kudretinin son haddine kadar din yolunda çalıştı.»

Allah, Resulü ve FJil-i İman için» son derece hnlms-l niyyet ve samimiyetle bol bol mesâi harcamıştır. Saf ve samîmi niyyetinin delillerinden biri güdür:

Talebelerini bir tarafa bırakın da bu işi tek başına yapmağa kalkışmadı. Her hususta onlara danıştı ve fikirlerini aldı. Talebeleri, meselelerin muhtelif pephelerini İmam'ın önüne serdiler, O d*a, bu fikirleri nazarı itibara aldı, üzerinde düşündü ve hep birlikte onları hallettiler.

Bazı meseleler üzerinde ayılar'ca durdukları olurdu. Nihayet bir karara vardıkları zaman Kadı !Ebu Yusuf bunu (KütüM Usûl) o kaydederdi [407]
İbn-i Bezzaz el-Kerkerî (Fetavayı Bezzaziye sahibi, vefatı 827 hicri, 1423 milâdi) nin yazdığına göre:

Ebu Hanife'nin talebeleri, her mesele üzerinde, huzur ve bilgi ile bahse girişirdi. Meselenin her noktası İncelenirdi. Kendi aralarında muhasebe ederlerdi. HerbSrl fikir ve nazariyesini anlatırdı. Mubaheseni devamı müd-detince, Hazreti İmam, susar, birjeş söylemez, sadece dinlerdi. Neticede ise bahis mevzuu mesele hakkında kendi fikrini beyan ederdi. O zaman bütün meclis tainamile sükût eder, kimseden ses çıkmazdı. Sanki

[408]
mecliste kimse yokmuş.

Abdullah İbn-i Mübarek de şöyle yazar:

«Bir ara» meclisin birinde, bir mesele üzerinde üç. İün arka arkaya bahse girişildi. Ancak üçüncü günün akşamı, ezan vakti, Allahü Ekber sesi işitilince mesele neticelendi.» [409]

İmara'm gakirdlerinden birinin, Ebu Abdullah'ın, beyanından anlaşıldığına göre, mecliste, Ebu Hanife kendi reyini bildirince, bu rey okunur ve herkese duyurulurdu. Nitekim Abdullah'ın sözleri şöyledir:

«— Ben, İman'Ui sözlerini (Akvahtı) okur, dinletirdim. Ebu Yusuf (meclisin zabıt katibliğine benzer bir makamda bulunuyordu) da hem İman'ın, hem de diğerlerinin kavillerini kaydederdi. Zabıtnameler yeniden okunduğu zaman, biz, ötekileri bir tarafa bırakarak sadece İman'm kavlini okurduk. Bir defasında, unuttuğumuzdan dolayı, diğerlerini de beraber okuduk. O zaman Ebu İlanî'te sordu:

[410]
Bu kimin kavlidir?»

Bu sözlerle birlikte el-Mekkî'nin yazısını da göz önüne alırsak o zaman anlaşılabilir ki, bahsi geçen mecliste bahis mevzuu edilmiş bulunan meseleler ve sorulan sualler, Hazreti İmam Ebu Hanife henüz hayattayken, muntazam ve muretteb bir şekilde herkesin kavli ayrı ayrı olarak tedvin edilmiştir.

«— Ebu Hanife, Şeriat ilimlerini muntazam bir şekilde tedvin etmiş bulunan ilk zattır. Ondandır evvel bu işi kimse yapmamıştır... Ebu Hanife kendi kitablarını muhtelif baluslara ayırmış bâb bâb, fasıl fasıl, her mevzuu ayrı ayrı yer vermiş müdevven ve muntazam bir şekilde tedvin ey lemistir.»

[411]

Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, bu mecliste seksen-üç bin (83.000) kanunî mesele bahis mevzuu edilmiş müzakereleri yapılarak halka veya hükümete sunulmuştur. Belki, burada müzakere edilen meselelerin bazıları ihtimali meselelerdi. Fakat vukuu muhtemel hususlar da düşünülmüş ve bunlar da müzakere mevzulanna dahil edilmişlerdir. Bunun sebebi, ilerde böyle bir mesele ile karşılaşıldığı takdirde, ne şekilde bir hal yoluna müracaat edilebileceğini göstermekti. Bu meseleler, hemen hemen, kanunun bütün mevzularını ihtiva etmektedir. Ezcümle milletlerarası kanun

[412]
(Beynel-akvamî) (ki bu kanuna ıstılah olarak «Es-Siyer» denmektedir-, anayasa, mülkî ve askerî kanunlar, gahidlik kanunu, adliye kanunları ve muhakeme usulleri zikredilebilir. Bundan başka ve hülasa olarak hayatın her bahsine ait ayrı ayrı kanunlar, meselâ evlenme, boşanma, veraset, ahvali şahsiye, ibadet ahkâmı ve bunlar gibi hususlar hakkında ayrı ayrı kitaplarda İmam, bunların fihristlerini toplamış, meseleleri bir araya getirerek cevaplandırmış, İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed İbn-i Ha.?an eş-Şeybanî de kitabları tertibe koymuşlardır.

Muntazam bir şekilde tertib ve tedvin edilmiş kanunun (Çodification) neticesi şu olmuştur ki, tek başına çalışan müctehidlerin, müftülerin ve kadınların yaptığı işler artık itibarını kaybetmiştir. Kur'an, Hadis, daha evvel ortaya konmuş bulunan hükümler, fetva ve kararlar ve buna benzer hususlar üzerinde incelenerek Ebu Hanife (R.A.) gibi bir zatın başkanlık ettiği ilmi bir meclis teşekkül etmiş, bu meclis, meseleleri gözönüne alıp, şeriat ahkâmını ayıklamış ve hazırlanmış bir halde müslümanların önüne koymuştur. Sonra, böyle şer'i bir usûl ile geniş ölçüde ihticâc ve

ictihadlar yapılmış, hayatın her sahasına ait meseleler, ilerde karşılaşılması mutasavver olanlar da dahil, mükemmel bir şekilde tertibli bir kanun mecmuası haline getirilmiştir. Böylece münferid kimselerin sonradan tedvin etmek isteyecekleri münferid hükümlere de lüzum kalmamıştır. Bunun içindir ki, mezkûr kanun böyle müdev-ven bir şekilde halkın, hâkimlerin ve kadı'ların önüne serilince onu memnuniyetle karşıladılar, kanun olarak kabul ettiler ve bilmecburiye, meselelerini bu mecmuaya göre tertiblediler. Zira uzun zamandanberi böyle bir kanun mecmuasına ihtiyaç olduğu hususunda herkes hemfikirdi. Nitekim, o devrin rüşdur fakihlerinden Yahya ibn-i Âdem (vefatı 203 hicri, 818 miladi) şöyle der:

«— Ebu İlaui'eniii kavilleri, diğer fakîhlerü piyasasını hararetdeu düşürdü. Zira onun ilini, her tarafı kuşatmıştı, İlalii'ütür, imamlar ve hakimler dahi, keadi işlerinde ve kur>şılıttıkları meselelerde Ebu İlaufe'nû kavline göre karar veriyorlardı.» [413]

Halife MeıuuiL {198-<ai} hicri, 813-833 miladi) zamanına kadar vaziyet, git gide öyle bir şekil aldı ki, bir ara, Hanefî fıkhına muhalif bir fakılı (fıkh âlimi), Me'munun ' "büyük veziri (Sadrazamı) Fazlı ibni Schl'e:

«İm:un İÜbu Havüie fıkhının menedilmesi hakkında hüküm verilmesi» ni tavsiye ederken, dirayetli ve bilgili bir zat olan Veziri azanı «İSu İşi konuşmak için âlimleri toplamak icab eder» demiştir. Hakikaten de ilim adamlarını topladı, bu meseleyi müzakere ettirdi, fikirlerini aldı. Ulema ittifakla dediler ki:

«Böyle bir ferman verilse bile tatbik edilmez. Onu kimse dinlemez. Saa bu hususta tavsiyede bulunun kimse ya delidir, yahut da ilunak?» Vezir dedi:

«— Ben, bu hususta tavsiyelerde bulunan zatın fikrine iştirak edemiyorum. Hatta bu işe Hatife <le razı değildir.» [414]

Şimdi düşünelim; Bu iş, tarih boyunca ilk defa vuku bulan, gayet mühim bir hadisedir. Hükümetle alâkası bulunmayan, münferid ve alelade bir zat, hususî bir meclis kuruyor, kanunları tetkik ederek muntazam bir geikle koyuyor, böylece bir kanun mecmuası meydana getiriyor. Öyle ki, bu mecmua sadece kendisi ve maiyyeti için değildir. Asırlarca memleketlerin, devletlerin, millet ve hükümetlerin de kanunu oluyor. Bunun yanıbaşında işin ehemmiyetli bir neticesi de şudur ki, Ebu Hanife, müslüman mütefekkilere ne gekilde kanun tedvin edilebileceğini ve bunun usûlünü de Öğretmiş, bulunmaktadır. Böylece O, İs-lâmî kanunların, tedvini hususunda yani bir usûl ve kaide getirmiştir.

Sonradan yetişen birkaç büyük fakih, yeni fıkhî nizamlar tesis etmeye ve kendi içtihadlarını nefyetmeye çalışmışlardır. Fakat bunların hepsinin de ilk örnekleri yine büyük İmanı'm çalışma tarzından başka birşey değildi. [415]

Hilafet Ve Hilafete Ait Meselelerde İmam Ebu Hanife'nin (K.A.) Meşreb Ve Nazariyeleri

Siyaset, yani memleket idaresi hakkında, İmam Ebu Hanife, gayet geniş ölçüde ve her tarafa şamil olmak üzere, rey ve düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu düşünce ve nazariyeler, hemen hemen, hükümetin, kurulan ve kurulacak olan devlet nizamının bütün cephelerini ihtiva etmektedir. Hazreti İmam'ın nazariyeleri, diğer imamların bu mevzu ile ilgili fikirlerinden, bazı esaslı kaidelerde ayrılmaktadır. Şimdi biz, burada, bu bahsin bir dalını ele

alacak, İmam'ın bu husustaki düşünceleri üzerinde duracağız. [416]

1. Hakimîyyet Meselesi

Hükümet hususunda, şekli ne olursa olsun, hangi nizam ile idare edilirse edilsin, ortaya çıkacak ilk sual şudur:

— Acaba hakimiyet, yani memleketlerin idaresi kimin elindedir?

Bu mevzuda İmaia Hazretlerinin düşüncesi şöyledir.

Hakimiyet hususunda Ebu Hanife'nin düşüncesi İslâm nizamının temel prensiblerindedir. Yani (İlâkim-i Aslî) ve (Hâkim-i A'lâ), Allah'tır. Asıl itaat edilmesi icab eden varlık da yine O'dur. Resule ise Allah'ın mümessüi, O'nun elçisi sıfatıyla itaat edilir. Peygamber vasıtasıyla gönderilmiş bulunan Allah'ın dini'nin üstünlüğü ise kesindir. Allanın dini karşısında insanlara düşen gey boyun eğmektir. Bundan başka bir yol tutmak, başka bir dine, nizama itaat etmek doğru değildir.

İmam Hazretleri esas İtibariyle bir kanun adamı olduğundan, bu mevzuda (siyaset ilmi) yerine (kanun) lisana ve ıstılahları) kullanmayı tercih etmiştir. Der ki:

«— Herhangi bir hükmü Allah'ın Kitabı'ndan çıkardığım zaman onu buraya kaydettim. Orada bulamadıklarımı Resulullahın (sünnet) inden, (akval ve ef al) inden elde etmeye çalıştım. Sünnet hususunda rivayet -lerin (müvassak) ve (güvenilir) şahsiyyetler tarafından, muayyen şekilde Peygamber'e ulacın 1.3 bulunmasına da dikkat ettim. Sonra, herhangi bir mevzuda Allanın. Kitabı ye Re-sulullahın aü'nnetİnde bir hüküm, bir hali tarzı bulamadığım zaman (Eshab-ı Resul) ün kavillerine (yani sahabile-rin icmama) uyararak neticeye ulaşmağa çalıştım. Rcsuilla-hın sahabileri nezdinde ihtilaf olan İlükümlurde (sahabile-rin ihtilafı şekilde karara bağlamış oldukları meselelerde) ise muvafık bulunduğum sahabinin kavlini örnek aldım, uygun görmediğimi bıraktım. Fakat sahabe kavillerinin dışına çıkmadığım gibi başkalarının sözlerine de itibar etmedim... Başkaları ve içtihad iddiasında bulunan diğer zevat, bu hususta, istedikleri gibi (İçtihad) edebilirler. Onların da içtihad hakları vardır, benim de. Ben kendi

İçtihadıma göre işlerime devam ettim.» [417]

İbn-i Hâzm'ın dediğine göre:

«-^ Ebu Hanife'nü maiyetinde çalışanların hepsi şu hususta müttefikler:

Hazreti İmam, meseleleri tanzim, ederken, herhangi bir hususta zayii bir hadisle karşılaştığı zaman, İauiJsi daima mukaddem sayar ve hiçbir surette

(kıyas) 1 (hadis) e tercih etmezdi. Hadisi bırakıp, galisi içtihad yoluna da gitmezdi.» [418]

Bu izahattan sarahaten anlaşılıyor ki, Ebu Hanife, Kur'an ve Sünneti nihaî sened (Final Authority) kabul etmiştir, İmamın âkidesine göre kanunî

hakimiyet (Legal Sovereignty) Alemlerin Rabbinin ve O'nun mümessili ve ahkâmını beyan edici vasfıyla de Revülünüdür. Hazreti imam, kanun yaymak hususunda, kıyas ve rey'in (şahsî ihticâc) muayyen ve mahdud bir sahaya inhisar ettiğini söylüyordu. Bu, Allah'ın ve Resulünün herhangi bir şekilde bir hükmünün bulunmadığı sahadır. Resulün sahabilerinin münferid kavillerini de diğerlerinin söz ve hükümlerine tercih ediyordu. Bunun sebebi hususunda da derdi ki:

— «Olabilir İti, bir sahabi, bu hususta, Allah'ın Resul ün'den (S.A.V.) birsûy görmüştür veya Öğrenmiştir ile böyle karar vermiştir.»

Bunun için imam'm nazarında sahabinin sözü mehzazlardan sayılmıştır. Hazreti imam bu noktaya bilhassa ehemmiyet vermiştir.

Sahabiler arasında ihtilaflı bulunan hükümlerde, yine onlardan birinin, tabiatıyla en muteber sayılanının hükmünü almış ve o hususta kendiliğinden herhangi bir hüküm vermemiştir. Böyle yapması, bilmeyerek sünnet yolundan ayrı bir istikamet tutmak ihtimalini bertaraf etmek içindir.

Elbette ki, kıyas ile de hükümler vermiştir. Fakat bu usul ile karara bağladığı hususlar o türlü meselelerdir ki, ne sünnette ve ne de sahabilerin kavlinde haklarında sarılı bir hüküm yoktur. Şurasını da açıklayalım ki, Ebu Hanifeyi, henüz hayatta bulunduğu devirde bile «kıyas iizre hüküm vermek» ie itham etmişlerdir. Hatta (kıyas)ı (nass) a tercih ettiği ileri sürülerek • kendisine taarruz edilmiştir. Fakat Hazreti imam bu gibi ithamları redde-rek şöyle der:

«— KİZİ «kıyası nassa- tercih etmek» le İtlam edenlere, Alah'a yemin ederek derim ki, yalan söylüyor ve iftira ediyorsunuz. Sarih ve doğru nass

olduktan sonra esasen kıyasa lüzum yoktur.»

Halife Mansur kendisine şöyle yazdı:

«— Duydum, ki, (kıyas) ı (hadîs) ten mukaddem tutuyorsun.»

imamın cevabı ;

«— Ey Müminlerin Kmîri! Size intikal ettirilen mesele gerçek değildir. Ben, evvela Allah'ın Kitabım nazarı itibara alırım?., ona göre âmel ederim. Sonra İlazreti Ke-sûi'ün (S.A.V.) sünnetine bakarun. Daim sonra sahabi-Jerin verdiği karar ve hükümleri gözönüne getiririm. Sii-habilerin

hükümleri arasmda ihtilaf bulunduğu takdirde elbette ki, ancak o zaman kıyas yolunu tercih ederim.»

Sahih Usûlü Akdinin Usûlü

Ebu Hanife'nin hilafet meselesindeki reyî şöyledir: Evvela zor kuvvetiyle iktidarı ele geçirmek, sonra da tazyikle biyat alarak elde edilmiş bulunan hilafet, gerçek hilafet usullerine aykırıdır. Hilafetin meşru metodu şöyledir:

Ehl-i Rey (ileri gelen düşünce sahibi makulata bağlı kimseler) toplanır, müşavere eder, halkın da fikri alındıktan sonra, istişare yoluyla bir halife tayin edilir.

imam, bu hususu öyle bir zamanda beyan buyurmuştur ki, bu gibi sözleri söyliyenerin kelleleri derhal gövdelerinden ayrılıyordu. El-Mansur'un hâcibi (saray nazım-mabeyinci başı) Rabî' ibn-i Yunus'un beyanına göre, Halife Mansur bir ara İmam Malik, İbn-i Ebi Zi'b ve İmam Ebu Hanifeyi çağırıp kendilerine aordı:

«— Allah'ın, ümmeti içinden, bana bahşetmiş olduğu şu hükümdarlık (hükümet) hakkında ne dersiniz?. Bu hususta sizin fikriniz nedir?»

İmam Mâlik :

«— işin ehli olmasaydın Allah bu hükümeti sana vermezdi» dedi:

İbn-i Ei Zi'b de şöyle dedi:

«— Dünya hükümdarlığı (hükümet) Allaha aittir, istediğine verir, bahşeder. Fakat ahiret padişahlığı böyle değildir. Allah, onu isteyene, arzu edene verir. Cenab-i Hâk, âhiret padişahlığını istemek hususunda tevfiik verdiği kimselere bunu bağışlar. Temenni ederim ki, Allah'ın tevfiiki seninle birlik olsun ve sen de inşaallah O'na itaat edersin. Aksi takdirde bu tevfiik senden uzaklaşır. Hakikat şudur ki, hilâfet, ehli takvanın içtimai ile vuku bulur. Bir kimse kalkıp da hilafeti eline geçirirse burada takva ehli diye birşey yoktur. Hem kendisi hem de yardımcıları Allah'ın tevfiiki yolundan ayrılmış, Hak yolunun dışına çıkmış olurlar. Şimdi siz, iyilik istiyorsanız, temiz işlerle Allah'a yaklaşın, o zaman her şeyi elde edersiniz. Aksi takdirde ne istersen yapabilirsin.»

İmam Ebu Hanife bu sahneyi şöyle tasvir eder:

«— Ebu Zi'b bu sözleri söylediği zaman, ben ve İmam Malik, nerede İse elbiselerimizin yakalarını ısıracaktık. Çünkü Halifenin adamları her an gelebilir ve Ebi Zi'b'ü kafasını ucurabUirdi. Bu suretle, onun kanı, üzerimize sıçramış olurdu.»

Mansur, Hazreti İmam'a dönerek:

«— Sen ne dersin?» diye sordu.

imamı Ebu Hanife de şöyle cevap verdi:

«— Zât-ı Hilafetpenalileri, bu için, din nektai nazarından mahiyetini doğrudan doğruya aramak külfetine katlanmayı bir tarafa bıraksınlar da, kendi kalulerinden gelen sese kulak versinler. O zaman anlayacaklardır İti, bizi buraya Allah rızası İçin toplamamaldır. Belki bu toplantıdan maksad, bizi korkutmak suretiyle arzularına göre hareket etmemizi sağlamaktır. İstersiniz kî, söz ve nasihatlerimizle halka tesir edelim, öyle ki, bu tesir şahsî gayelerinize, hizmet etsin. Tabiatıyla sizin, ne şekilde halife olduğunuz malûmdur. Siz halifelik İsme fetva ehliyetine sahib iki kişinin bile icmâ'i olmadan başlamış bulunuyorsunuz. Halbuki hilafet, müslümanların ic-mâ'ı ile vücut bulur. Ebu Bekir'in halifeliğine bakabilirsiniz. Halife seçilmeden altı ay kadar evvel, Yemen halkı henüz biyatta bulunmadığı için, Ebu Bekir, bu hususta karar vermek İstememişti.»

Bu sözlerden sonra her üç imam da ayağa kalktı.

Mansur mutemed adam: Rabîy'i üç kese para ile imamların arkasından gönderdi ve ona su şekilde talimat verdi:

« _15u parayı götür ve kentlilerine ver. Eğer İmam

Mâlik parayı alırsa, birşey söylemez, verisin. Fakat tbn-i Ebi Zi'b ve İmam Ebu Hanife bu parayı kabul ederlerse, hiç düşünmeden her ikisinin de kellelerini keser getirirsin.»

Rabîy paraları getirdi. İmam Malik parayı kabul etti. Fakat tbn-i Ebi Zi'b bu teklife karşı gu şekilde mukabelede bulundu:

« _Bana göre bu para bizzat Mansur'a büe helâl

değildir. O hâlde, nasıl olur öa onu alabilir ve kendime helâl sayabilirim?»
imam Ebu Hanife ise:

«— Kafamı kessen, yine de bu paraya el süremem.» dedi. [\[422\]](#)

Rebi' saraya döndü, durumu Mansur'a bildirdi. Man-surun sözü:

«— Onların her ikisi de bu istiğnaları sayesinde kellelerini kurtardı.» [\[423\]](#)

Hilâfet İçin Şart Olan Ehliyet

îmam Ebu Hânife'nin devrine gelinceye kadar, hilafet hususunda gerekli olan ehliyet şartları bu kadar vazıh ve mufassal bir şekilde beyan edilmemişti. Nitekim, daha sonra gelen muahkkikler, meselâ Maverdî, İbn-i Haldun vesaire gibi şahsiyetler, bu şartları eserlerinde ele alarak bahis mevzuu etmişler ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Hazreti İmam'a gelinceye kadar, hiçkimse'nin bu hususlara temas etmediği malûmdur. Meselâ hilafete ehliyetin şartları olarak şunlar zikredilmiştir: Bu zatın müslüman olması, erkek ve hür olması, ilim sahibi olması, hasselerinin yerinde bulunması (duyu kuvvetleri, göz, kulak vesaire), vücud azalarının yerli yerinde ve .sağlam -olmasıgibi...

Burada iki esaslı husus daha vardır ki, bilhassa üzerlerinde durulması ve bu mevzularda daha geniş izahat verilmesi icab eder.

Birinci husus:

Zâlim ve fâsık bir kimse halife olabilir mi?

İkincisi:

Hilafet hakkı Kuteyşî'lere mahsus mudur değil midir? [\[424\]](#)

Fasık Vb Zalimlerin İmameti (Devlet Reisliği)

Hazreti îmam'm birinci mevzuata ait fikrini (rey'ini), ancak iki cepheli ve daha etraflı bir şekilde tahkik ettikten sonra anlamak mümkündür. Efav Hanife, bu mesele ile ilgili fikir ve düşüncelerini beyan ederek ortaya koydukları sırada, İslâm dünyasının her tarafında, bilhassa Irak'da, birbirlerine zıt ve yekdiğeriyle çekişmekte' olan iki fikir cereyanı mevcuttu:

Birinci gurupdakiler gayet sert ve kuvvetli ifadelerle, fâsık ve zâlim bir kimsenin halife olamayacağını ileri sürüyor, böyle bir inaan halife seçildiği takdirde müslü-manların içtimaî hayatının baştanbaşa fesada uğrayacağını ifade ediyordu.

ikinci fikrin mensubları ise; ister zâlim, ister fâsık olsun, iktidarı eline geçiren ve memleket idaresine hâkim olan kimsenin, bu makama geçtikten ve hükümet sultasını eline aldıktan sonra, hilafet ve imameti sahih ve doğrudur, diyorlardı.

İşte Büyük îmam, bu iki düşünce tarzı arasında mü-tevazın bir Mçüncü yolu siatemleştirmişlerdir ki, burada onu tafsilatıyla anlatmaya çalışacağız.

«El Fikh ül-Ekber» da Hazreti İmam şöyle der:

«İster iyi, isterse kötü olsun, mümin bir insanın arkasında namaz kılınabilir.» [\[425\]](#)

İşte bu husus meselenin sadece bir cephesini teşkil eder. İkinci cepheye gelince:

Ebu Hanife'nin indinde, hilafet makamını ihraz edecek bir kimsenin âdil olması şarttır. Zâlim ve fâsık bir şahmın halifelîği caiz olmadığı gibi Kadı'hğı ve müftü'liğı-ne cevaz verilmez.

Eğer böyle bir kimse hilafet makamını zorla İşgal etmiş olsa, bu durumda onun hilafet ve imameti caiz olmadığı gibi halkın kendisine itaat etmesi de, zaruri de-ğlidir. Hatta burada başka bir mesele daha vardır:

Zalim ve fasık bir şahıs, fiilî olarak iktidarı eline geçirse ve hükümet otoritesine sahip olsa, böyle bir kimsenin idaresi altında bulunan müslümanlar, bilumum içtimaî faaliyetlerini, gerçekten şeriatm (kanun) gösterdiği hududlara uygun olarak tanzim ve tertib edebilirler mi edemezler mi? Bu vasıflara sahip bir idarecinin tayin ettiği kadı veya hâkimlerin vereceği karar ve hükümler meşru olur mu olmaz mı? Diyelim ki, hükümetin başında bulunan şahıs matluba muvafık değildir amma tayin ettiği hâkim ve kadı'lar temiz ve adil insanlardır. Böyle bir vaziyet kargısında müslümanların durumu ne olacaktır?

Bütün bu meselelerin cevabını, Hanefî Mezhebinin şöhretli imamlarından Ebu Bekir el-Cessâs'm (Ahkâm ül-Kur'an) isimli eserinden öğrenebiliriz, imam, bahsi geçen kitabında, tam bir sarahatle bu hususlara temas ederek şöyle demektedir:

«— Buna binaen, herhangi zâlim bir kimsenin, nebî yahut nebinin halifesi veya müslümanların içtimaî faaliyetlerinin tedvircisi, ezcümle kadı, müftü ve bunun gibi memuriyetlerde bulunması caiz olmaz. Ve yine, müslü-manların, dinî hususlarda onun hükmünü kabul etmek mecburiyetinde kalacakları bir makamda da, böyle bir şahıs bulunamaz. Müftülük gibi, şohidiik ve benzeri nie« muriyetler gibi makamlarda da. Bundan başka o, Allah Resulünün hadislerinin n akilcisi de olamaz.»

«Lâ yeualû ahdîye z-zâümü» [\[426\]](#)

— Benim al idim zalimlere ulaşmaz.— mealü.deKİ ayet-î kerîme vazıh bir şekilde, bu hususa delalet etmektedir. I>inî muamelelerde halka imam olacak ve imamlık makamını İiraz edecek şahsiyet, mutlaka âdil ve salih bir zat olmalıdır...»

«Yukarıda zikredilen ayet-i kerîmeye göre sabit oluyor ki fâsık bir şahsın önderliğı (imamlığı) batıldır. Böyle bir insan halife olamaz. Hatta bu gibiler, zor kuvvetiyle bu makamları iif?gal etmiş olsalar I>ile, i'asikUkları yüzünden halkın kendilerine tebaiyet etmesi lâzım gelmez. Kâinatın

efendisi (S.A.V.) bu mesele halikında şöyle buyurmuştur: [\[427\]](#)

Halika Mâsiyyet Olacak Şeylerde Mahlûka İtaat Yoktuk»

Biraz evvel zikredilen âyet-i kerim'e, aynı zamanda, hususlara da tleület etmektedir:

— Herhangi l'âoik bir kimse, hâkimlik (Kadı'lık) ve buna benzer vızıfefdü bulumumuz. Böyle bir makama KeuülliğLiHİfen girmiş oisü veya kendisi gibi bir lüsık ta- hâkim (kadı) tayin edilse vereceği hükümler vo bu hükümler» müslümaularm itaat etmesi icab

Hundan başka böyks bîr insanm: muteber değıldir.

— Hazret i Peygamberden (sallallahü aleyhi ve sel-lem) rivayet edeceğı hadisler U-ııml edilmez.

—Vereceğı fetvalar mu.^oer olunmaz ve bıular hiçbir suretle muteber sayılmaz.» [428]

Ebu Bekir El-Cessas, sözlerine devamla, sarahatle ifade eder ki, bu fikirler Ebu Hanife Hazretlerinin rey'i-dir. Daha sonra bu meseleler hakkında tafsilat verir ve der ki:

«— Ebu Hanife isin; ZALİM VEYA FÂSİKIN İMAMLİĞINI KABUL ETMİŞTİK diyenler ne büyük haksızlıkta bulunuyor ve İmam Ebu Hanife'ye no kadar zulmetmiş oluyorlar.»

El-Cessâs yine devam eder:

«— Bazı kimseler zanneder kî bir îasığın imamlığı ve halife seçilmesi, Ebu Hanife'ye göre caizdir... Eğer bu fikirler kasdi mahsusla ve yalan yere uydurulmamıgsa büyük bir yanlış anlayıştan nes'et etmektedir. Bu yanlış anlayışın sebebi, belki de, Hazreti İmam'ın şu sözleridir:

«— Eğer l laldın (kadı) bizzat âdil bir zatsa, onu bu makama zalim ve f&şık bir devlet reisi getirmiş olsa bile, neticeye bağladığı meseleler, verdiği hüküm ve kararlar caizdir. Hatta böyle fasile bir imamla (namaz imamı) kılman namaz da sahilidir.»

Fakat hemen söyleyelim ki, bu fikirler sadece Ebu Hanife'ye mahsus değıldi. Hazreti İmam'ın devrinde, sözleri ve kavilleri meşhur, fikirleri sened olarak kabul edilen o zamanki Irak âlimlerinin çoğı da aynı şeyleri söylemişlerdi. Bundan başka, bahis mevzuu sözlerden, Ebu Hanife'nin, fâsik

b.r kimsenin imamlığını (Halifeliğini, Devlet Reisliğini) caiz gördüğü seklinde herhangi bir hüküm, esasen, istidlal edilemez. [429]

imam Zehbî, El-Muvaffak ve el-Mekkî müştereken İmam Ebu Hanife'nin şu kavlini nakleder:

«— Feyy'i (umumun malı olan devlet hazinesini) gayrî me^ru şekilde sarleden, yahut zulümle hükmeden vo haksızlık yohmu tutan kimsenin imamlığı batıldır ve vereceğı hükümler caiz değıldir.» [430]

Bu beyanat dikkatle tetkik edilir ve üzerinde düşünülürse gayet açık şekilde anlaşılmiş olur ki, İmam Ebû Hanife (R.A.J, Ilavaric ve Mutezile'nİN hilafına, bîlhak (hak ile —Dejure) ile bilfiil (fiili olarak —DcfactoJ 'in arasını ayırmıştır. Bu iki mezhebe göre, eğer imam, âdil ve salih, imâm-ün bilhak (hak İle devlet reisliği makamına gelen) değılse, müslümanların içtimaî hayatı ataletle düşer, batıl ve işlemez bir mahiyet iktisab eder.

Ne hac yapılabilir, ne cuma, ne de cemaat namazı kılınır.. Ne adalet tesis olunabilir, no de .mü silim anların herhangi dinî, siyasi ve içtimaî faaliyetleri meşru ölçüler içinde cereyan edebilir İjte ,- Hanife (R.A.) bu hatalı görüşü tashih etmiştir. Ona göre hak İmam (imam-ün bi'l-hak) mevcut olmasa dahi, bilfiil mevcut imamın riyasetinde müslümanlar içtimaî faaliyetlerine devam imkânına maliktirler. Devlet Reisinin bu makama geçiş sekli ister meşru olsun, ister olmasın...

Mutezile ve Havaric'in aşırı uçlarına mukabil, bu iki mezheb müntesibleri arasında diğeri bir zümre daha vardı ki, bazı Ehli Sünnet âlimleri onların yolunu tutmayı tercih etmişlerdir. Fakat Ebu Hanife'nin yukarda bahsettiğimiz içtihadı, müslümanları bu gibi çıkmaz yollara sapmaktan kurtarmış,, bahis mevzuu cemaatler arasında da bir nevi irtibat sağlamıştır. O, fiili olarak imameti elinde bulunduran kimselerle, haklı olanak bu vazıfeyi deruhte etmesi icab eden şahsiyetler arasındaki farkı apaçık bir şekilde ortaya koymuş, fâsik bir insanın bilfiil (Defacto) elinde bulundurduğu imametın Ölçülerini tâyin edip belirtmiş, bu gibi gahıslarm haklı (İmanı) değıl, fakat fiii (imam) olduklarına işaret buyarmıştır. Bu .inanışın neticesinde müslümanlar, zâlim, cebbar ve zorba hükümdarların kazmamda sükût ile vakit geçirmiş oturup beklemiş, böyle hükümdarların ortadan kaldırılması için artık uğraşmamıştır. Bununla beraber Ebu Hanife, bu gibi kimselere ait imamlıkların esastan batıl olduğunu ortaya koymayı da ihmal etmemiştir. [431]

Halife'nın Kureyş'ten Olması

İkinci mesele hakkında Ebu Hanife'nin rey'i sudur: «— Halife Kureyj'den olmalıdır.» [432]

Bu hüküm sadece Ebu Hanife'ye mahsus bir düğünce değıldir. Belki bütün Ehli Sünnet ileri gelenlerinin ittifakla birleştikleri rey budur. [433]

Fakat hemen ilâve edelim ki, bu fikir ve rey, Islâmî hüafetin, Şeriat gereğince, yalnız has bir kabilenin kanunî hakkı olduğu mânasına gelmez. Bu düşüncenin gerçek sebebi, o devre ait şartlardır. Zira bütün müslümanlan bir araya getirebilmek için halifenin Kureyş'ten olması fikri, bu hususta tek çare olarak düşünölmekleydi. Nitekim, bahis mevzuu meseleyi tam bir açıklıkla izah eden İbn-i Haldun'a göre, o devirdeki İslâm Devletinin asıl müdafî ve koruyucuları Araplardı. Bu bakımdan kendi aralarında birlik içinde bulunmaları icab ediyordu. Arapların o zamanki düşüncelerine göre imamlık Kureyğ'in elinde olduğu takdirde birliği temin etmek çok kolaydı. Yani hilafet Kureyş'in elinde bulunursa Araplar arasında ihtilaf olmazdı. Nitekim bu makama başka milletlere mensub bir zat getirilmekle "bahis mevzuu ayrılıkların zuhuruna yol açılmış olması daima mümkündü. İşte ihtUafları ortadan kaldırmak ve vukuu muhtemel tefrikaların önüne geçmek maksadıyla hilafet mevzuunda yukarıda bahsedilen

şekilde düşünölmüştür. [434] Hazreti Peygamberin (S.A.V.) bu mesele ile alâkalı bir hadisi de şöyledir:

«— İmam Kurcy^'ten olsun» [435]

Bununla beraber, hilafet makamının Kureyşî olmayan bir kimseye tevdi edilmesi hadisesi, şer'an caiz olmayan işlerden sayılmaydı, o takdirde neden Hazreti Ömer (R.A.), vefatından biraz önce şöyle konuşmuştu:

«Eğer hayatta olsaydı, herhalde Huzeyfe'nin azâdlı kölesi Sâlim'in, yerime geçmesini tavsiye ederdim.» [436]

Esasen Allah'ın Resulü (S.A.V.) «Halife Kureyş'ten olsun» derken şu noktayı, elbette ki, ihmal buyurmamı^-lardı:

[437]

Hilafet hususunda, Kureyş'liler için de bazı şart ve vasıflar aranacaktır.

Buradan söyle bir netice çıkmaktadır:

Kureyş'in sahib olması icab eden bu şart ve vasıflar ortadan kalkınca, hilafetin, Kureyş'ten olmayan bir kimsenin elinde bulunması imkânı daima mevcut demektir. İşte bu noktada, İmam Ebu Hanife ile diğer Ehl-i Sünnet âlimleri arasında ayrılık vardır. Hatta yalnız onlarla değil, bu fark, Mu'tezile ve Havaric için de mevzuu bahistir. Zira bunlar, Devlet Reisinin Kureyş'den olması keyfiyetini mutlak surette caiz görürler. Düşüncelerine göre, asil cumhuriyet esaslarını muhafaza etmektir. Bu arada millet fertleri arasında ihtilaf olmuş olmamış, mühim değildir. Hatta daha ileri gider, Kureyş'den olmayanların hilafetini Kureyş'den olana tercih ederler. Fakat Ehl-i Sünnet ve Cemaat âlimleri, cumhuriyet esaslarının korunması gartıyla birlikte, aynı zamanda, tefrika çıkmamasını ve birliğin bozulmamasını da nazarı itibara almışlardır. [438]

4. Beytülmal

Büyük imam, devrinin halifelerine en fazla itiraz ettiği noktalardan biri de millet hazinesine haksız yere müdahale etmeleri ve onu istedikleri gibi sarfetmeleri, bundan başka halifelerin halkın mal ve mülküne kanunsuz şekilci?) de el uzatmaları keyfiyetidir. Ebu Hanife'nin düşüncesine göre hükümde zor kullanmak, haksızlık etmek ve beytülmalda gulül (gayri meşru sarf) gibi fiiller Devlet Reislğini, kanun karşısında hükümsüz kılar.

Nitekim, biz bu hususu, Ez-Zehbî'ye dayanarak yukarda beyan ettik. Büyük İmam, aynı zamanda, haricî memleketlerden, yabancı hükümdarlardan veya fertler tarafından gönderilmiş bulunan hediyeleri ve buna benzer eşyaları, halife namma gönderilmiş olsa bile, Devlet Reisinin benimsemesini, bunları şahsî mülkiyetine geçirmesini gayri caiz sayar. Zira Ebu Hanife'nin akidesine göre, bu gibi şeyler, her nekadar halifenin ismine gönderilmiş ise de onun şahsına ait değildir. Bunlar, umumiyetle temsil etmekte olduğu müslümanların «halifesi namına» hediye edilmiş olduklarından, bu sebeble halifenin şahsına değil, umum müslümanların beytülmalına dahil edilmelidir. Ne doğrudan doğruya halifenin ve ne de hanedan mensublarından herhangi bir kimsenin bu gibi kıymetler Üzerinde bir günâ hakları yoktur. Böyle bir zat, müslümanların halifesi olmasaydı ve bu makamda bulun-masaydı elbetki milletlerarası âlemde bunun gibi bir ehemmiyete haiz olmayacaktı. Ve üstelik böyle bir insanı bu dünyada hiç kimse tammiyacaktı. Bu sebeble de kendisine şahsen hediye göndermeyecekti. Yani Devlet Reisi İslâm Ülkelerini temsil ettiği için

[439]

hediye almaktadır, öyleyse bu hediyeler temsil olunan milletin malıdır. Büyük İmam, Halifenin, millet hazinesinden yaptığı yersiz, kanunsuz ve keyfi masraflara, yine beytülmalda verdiği hediyelere de itiraz etmektedir. Devlet Reisinin millet hazinesinden istifade etmek suretiyle hediye veremeyeceğini, vermek icabettiği takdirde ancak şahsî rvetini kullanabileceğini ileri sürmektedir. Bu sebeble Ebu Hanife, halifelerden hediye almamış, böyle hareket etmek suretiyle de bahşiş, kabul etmemenin lüzumunu ortaya koymak istemiştir.

İmam'la Mansûr arasında cereyan eden sert münakaşadan sonra, halife kendisine hediye gönderdi, fakat Ebu Hanife bunu kabul etmedi. O zaman Mansur sordu:

«— Hediye niçin kabul etmedin?»

Ebu Hanife'nin cevabı:

«— Eğer bu hediye şahsî malınızdan vermiş olsaydınız, biz onu mutlaka kabul ederdik. Fakat öyle değil. Siz bana müslümanların hazinesinden almak suretiyle hediye gönderdiniz. Böyle bir bahşiş kabul etmek bizim hakkımız değildir. Çünkü ben burada memleketi müdafaa eden bir asker değilim İti, buna mukabil millet hazinesinden bir hisse almaya hak kazanmış olayım. Böyle bir askerin veya müdafinin çocuğu da değilim ki, bu yüzden beytiilmalden hisseme bir pay düşsün. Fakir bir .İnsan olmadığım için hazinenin fakirlere ayrılmış bulunan tahsisatından da istifade

[440]

edemem. İşte hediye bu se-beblerle alamazdım, yine bunun için almadım.»

Bilahere Mansur, kendisine kadı'lık teklifinde bulundu, Ebu Hanife kabul etmedi. Bunun üzerine Mansur Büyük İmam'a 30 kırbaç vurdurdu. Ceza tatbik edildiği zaman bütün vücudundan kanlar fişkırıldı. Bu manzara karşısında Halife'nin amcası Abdussamed ibn-i Ali, Man-sur'u ayıpladı ve:

«— Sen ne yaptığını biliyor musun? Böyle hareket etmekle aleyhine yüzbin kılıç hazırlamış oldun. Zira bu zat Irak'ın hatta yalnız Irak'ın değil, belki bütün Şark dünyasının fakihidir, dedi.»

Mansur pişman oldu. Büyük İmam'dan özür diledi Her kırbaç için bin hesabıyla kendisine 30 bin1 dirhem para gönderdi. Fakat imam, bu paraları almayı yine reddetti. Ve Mana ur "a şu haberi gönderdi:

«— Bunları ahıuz ve hayır işlerine sarfediniz. »

Bu sözden humen sonra da şu cümleyi ilave etti:

[441]

rfMausur'tiit nezdinde helâl para var mıdır ki, hayrata. j»urfediisin?»

Mansur bu gibi vesilelerle Büyük İmam'a hergün biraz daha fazla eziyet ediyordu. Nihayet ölüm zamanı geldi ve İmam vasiyyetini bildirdi:

«— Beni, Bağdad şehrini genişletmek için Mansur tarafından halkın elinden zorla alınmış bulunan bir yere defnetmeyiniz.»

Mansur, İmam'ın vasiyyetini duyunca küplere bindi:

[442]

— Hayattayken Ebu İlaikife'den çekmediğimiz kalmadı. Öldükten sonra «İa mı yakamızı bırakmayacak? Ondan nasıl kurtulacağı £V» dedi.

5. Adliyenin Hükümet Baskısından Azade Olması

İmam Hazretlerinin adliye hakkındaki görüşü şöyledir:

Adlî teşkilât ve hâkimler yalnız hükümet baskısından uzak bulunmakla kalmayacak, kadınların o kadar büyük kudretleri olacaktır ki, hatta bir kimse Devlet Reisinin şahsı aleyhine dâva açmış °İsa bile, hâkim Devlet Reisini derhal mahkemeye getirebilecektir. Yine bu hâkimlerin, Devlet ReL i tarafından halkın malına el uzatılmasının da önüne geçebilecek kudrette olmaları lâzımdır. Nitekim, Büyük İmara, Ömrünün sonuna doğru, hükümetin artık kendisini sağ bırakmayacağına kanaat getirdikten sonra, şakirdlerini toplayarak gayet ehemmiyetli ve büyük bir takrir vermiştir.

Bu meyanda o kadar mühim noktalar üzerinde durmuştur ki, bunlar hemen hemen esas kaidelerden sayılmıştır, imam buyurdu:

«— Eğer halifelerden biri, insan haklarını İüü eder mahiyette bir sut; işlerse, her ne olursa olsun», en büyük kadıya'(Kaziülkuzat) dahi şikâyet

edilirse, o da halife aleyhine hüküm icra eder.» [443]

Benî İmeyye ve Benî Abbas devirlerinde devlet memuriyeti tekliflerini kabul etmemesi, hele bilhassa kadılık işini üzerine almaktan imtina etmesi, yukarda bahsettiğimiz gibi, bu meslek hakkındaki düşüncelerinden ileri gelmiştir. Ebu Hanife, halifenin, kadı vasıtasıyla arzularını tahakkuk ettirmeye kalkması ihtimalini hesapladığı kadar, belki bundan daha çok, zulme alet olmaktan korkuyordu. Çünkü herhangi bir hususta, isterse bu yanılmak suretiyle olsun, bir hâkim karar verirken zulme alet olabilirdi. Yani tesir altında kalmak veya herhangi bir sebeble hata etmek ihtimali daima mevcuttur. Bütün bunlar bir tarafa dursun, fakat saray mensubu nüfuzlu ir icra etmeleri de mümkün-kimselerin hâkim üzerine dü.

İlk defa Benî Ümeyya devrinin Irak valisi Yezid ibni Ömer ibn-i Hübeyre, Büyük İmam'ı kadılık makamını kabul etmesi için zorladı. Hicretin 130. senesiydi. Irak'ta Emevî saltanatı aleyhinde ayaklanmalar bas. göstermiş ti. Zaten Emevî saltanatı da bu tarihten sonra iki yene geçmeden yıkıldı. İbn-i Hübeyre, saltanatın sarsıntıda olduğu devirde, şöhretli fakihlerden .istifade etmeyi düşünmüş, ve bu zevat vasıtasıyla de halkın üzerinde Emevî nüfuzunu kuvvetlendirmek ve sağlamak istemişti. Nitekim, bu hengâmede İbn-i Ebi Leylâ, Davud ibni Ebi'l-Hind, İbn-i Şübrüme ve. diğerlerini çağırarak büyük makamlar teklif edip, hatta bazılarına kabul de ettirmişti.

Bu meyanda İmam Ebu Hanifeyi de çağırdı ve mührünü İmam'ın önüne koyarak:

«— Üzerine mührünüzü basmadıkça hiçbir hüküm infaz edilmeyecek ve müsaadeniz olmadan devlet hazinesinden bir kuruş bile çekilemeyecektir» dedi.

Ebu Hanife bu mesuliyetin altına girmeyi kabul etmedi. Bunun üzerine vali Hazretî İmam'ı hapsettirdi, hatta kırbaçlattı. Diğer fakihler Büyük İmam'a göyle dediler:

«—• Kendine acı. Verilen vazifeleri biz, istemeyerek ve mecburiyet tahtında kabul ettik. Sen. de böyle yap.»

İmam bu teklife şu şekilde mukabelede bulundu;

«— Eğer vâii benden vasıt camünün kapısında» giren insanları saymak g'.bi Dasit bir is istemiş olsa bile yine kabul etmeyeceğim. Nerede kaldı İd, herhangi bir insanın katline dair verilen hükmün altına mührümü basmam mümkün olsun. Allah'a yemin ederim ki, böyle bir mesuliyeti kabul etmeyeceğim.»

Bu sırada İbn-i Hübeyre İmam'm huzuruna geıai, bir hayli tevazu gösterdi, her türlü hizmete hazır olduğunu bildirdi. Fakat buna rağmen imam, tekliflerin hiçbirini kabul etmedi ve İbni Hubeyre'yi kızdırdı. Daha sonra İmam'ı A'zam'ı Küfe kadısı tayin etmek isteyen vali, bu makamın da reddedildiğini görünce çok kızdı ve İmam'ı kamçılattı. Bunun üzerine imam Ebu Hanife sözlerini yeminle teyid etti.

«— Bû dünyada kırbaç yemek, benim İlm Öteki dünyada ceza görmekten daha ehvendir. Vali İsterse beni öldürebilir, fakat Allah'a yemin ederim İd, teklif ettiği vazifeleri asla kabul etmeyeceğim.»

Nihayet vali, Hazreti İmam'a, yirmi yahut başka bir rivayete göre 30 kırbaç vurdurdu. Bazı rivayetlerde on veya onbir gün müddetle, hergün on kırbaç vurulmak suretiyle zulmüne devam etti. Buna rağmen Ebu Hanife, teklifleri yine reddediyordu. Nihayet diğer ulema valiye haber göndererek:

«— Bu zat tatbik edilen eziyete dayanamayacak ve ölecektir» dediler.

Bu teklife karşı İbni Hubeyre:

«— Onu ikna edecek bir kimse yok mu? Hiç olmazsa benden muayyen bir mühlet istesin ve bu müddet zarfında ikna edici bir çâre dükünsün?» diye bildirdi.

İbni Hubeyre'nin bu sözleri Ebu Hanife'ye ulaşınca valiye göyle haber gönderdi:

« _Bu meseleyi, bir de dostlarımla görüşmek üzere, beni serbest bırakıma.»

İbni Hubeyre İmam'ı serbest bıraktı. O da, Küfe' den ayrılarak Mekke'ye gitti. Fakat bu esnada Benî Ümeyye saltanatı yıkılmış bulunduğu İbni

Hubeyre'nin ceberut! nizâmı kendiliğinden sona ermiş oldu. [444]

Bundan sonra başlayan Abbasî devrinde, Mansur. Hazreti İmam'a «kadı» lık teklifinde bulundu. Nitekim, bu meseleden yukarıda bahsettik. Muhammed Nefs-i Zekiyye ve kardeşi İbrahim, Mansur'un aleyhinde isyan ettiği zaman, İmam'ı A'zam kendilerine alenen yardım etmişti. Ebû Hanife'nin bu tutumu, l o zamandan beri, Mansur'un kalbinde ukde olmuştu, Ez-Zehebî'nin yazdığına göre, Mansur, İmam'ın aleyhinde ateş

püskürmek-teydi. [445] Fakat onun gibi nüfuzlu bir gahsiyyeti ezmek kolay değildi. Esasen Hazreti Hüseyin'in katli hadisesinin Emevilere neye malolduğu, bütün müslümanları nasıl kendilerine düşman ettiği de bilinen gerçeklerdendi. Bundan başka, iktidarı nasıl ve neyin sayesinde ellerine geçirdiklerini de Abbasiler, gayet iyi biliyorlardı. Bu se-beblo Mansur, İmam'ı dövdürmek yerine, onu, altının cazibesıyla bağlamak, altınlara boğmak suretiyle İsteddiği fikirleri kendisine kabul ettirmeyi tercih etmekteydi;

Bu ga-yeyî tahakkuk ettirmek için de İmam'ın önü-citi yağh lokmalar sürmeye kalktı. Müteaddid defalar kendiline yüksek kadılık makamını tevcih eyledi. Hatta bütün Abbasî devletinin BAŞKADISI (Kadıülkuzat) olmasını arzu ediyordu. Fakat İmam bu makamı kabul etmek istemiyor ve (ha

bugün, i.a yarın) diyerek zaman kazanmaya bakıyordu. [446]. Nihayet Mansur, teklifinin kabulü hususunda ağırı derecede giddet göstermeğe bağlayın-ca İmam Ebu Hanife, bu defa açıkça reddedip bu teklifi kabul edemeyeceğini bildirdi. Bu vesile ile halifeye:

«— Ben, bu işi yapacak kudrette değilim. Zira bu vazifeyi başaracak şahsın hem size, hem şehzadelere, hem de emirlere vo ordu kumandanlarına sözünü dinletip kanunları tatbik edecek imkânlarla sahib olması lazımdır. Bu da benim elimden gelmez. Beni ne zaman çağırırsanız gelirim,

istediğiniz zaman da geri gönderebilirsiniz. Ben ancak bu kadar mı bilirini» demiştir. [447]

Bir aralık bu husustaki münakaşalar çok şiddetli bir safhaya girdi. O zaman İmam, Halifeyi hitaben:

«— Allah'a yemin ederim ki, bu isi kendi arzumu kabul etmiş olsam bile, yine de size istediğiniz gibi yara-namayacağın. Nerede kaldı ki zorla, istemjye istemiye teklifinize muvafakat edeyim. Herhangi bir hususta vereceğim karar sizin arzularınızın hilafına olabilir. O zaman bana kızarsınız. Kızınca da beni Fırat nehrinde boğdurmak istersiniz. Boğulurum, fakat kararımı yine değiştirmem. Bundan başka, sarayınıza mensub

bir yığın insan vardır, öyle bir kimsenin kadı olmasını isterler ki, bu kimse onların keyiflerine göre hareket etsin. Halbuki ben bunu yapamam. Onun icia dü bu vazifeyi kabul edemem» buyurmuştur. [448]
Mansur, İmam'a aoz geçirmenin mümkün olmadığını anlayınca, bu defa açıktan açığa İmam'dan intikam almağa kalktı. Yukarda bahsettiğimiz gibi, İmam'ı kırbaçlattı, hapsettirdi. İmam-ı A'zam'a hapishanede o .kadar esiyet ettüer ki, tahammül edemedi, başka bir yerde göz hapsine alındı, bu sıkıntılı hayat orada da devam etti. Bir rivayete göre İmam bu eziyetlere dayanamadı ve eceli ile vefat etti. [449] Diğer bir haberde ise hapishanede kendisine zehir verildi ve İmam'ın hayat sahifesİ böylece kapandı. [450]

6. Fikir Be Yarı Hürriyeti

Ebu Hanifeye göre, Islâmî yaşamanın ve müslüman devletin en mühim meselelerinden biri, adli istiklâl ise diğeri de fikir ve söz hürriyetidir. Nitekim hem Kur'ân, hem de Hadislerde «emrün bi'l-marûf ve nehyün a'nîl-münker» hükmü sarahatle beyan buyuru İm ustur. Hükümetin olduğu kadar fertlerin.de muhtelif cepheleri olabilir, hoşa gitmeyen tarafları 'bulunabilir, insanlar hükümete muhalefet edebilir, fitne 'e fesat aşılacak imkânına sahib olabilir. Hattâ ahlâk, din ve insaniyyet aleyhine bazı fikirler serdedebüir. Fakat bütün bu kötülükler «olabilir» diye, sadece ihtimalleri göz Önünde tutarak ve bu «olabilir» lere dayanarak iyilikleri menetmek kanuna uymaz. Ancak iyilikleri bildirmek ve fenalıklardan menetmek suretiyle fikir beyanı sahihdir ve Islâmî ^ir ıstılah olarak yukardaki hüküm herşeye gâmildir. Bu husus, la-lâb nöktai nazarından sadece halkın hakkı değil, aynı Zamanda vazifesi boynuna borçtur da... tmanı-ı- A'zam bunun ehemmiyetini hissederek, düşünerek bu vecibe (farz) üzerinde durmuştur. Nitekim, o devirde mevcut bulunan siyâsî nizam bu hakkı müslümanl ardan selbetmiş> ti. Böyle olunca bu hükmün vucubu ve :6ırziyyeti hususunda halk tereddüde düşmüştü. Zaten bir taraftan Mur-ci'e fırkası kendi akidelerinin propagandasını yapıyor, diğeri taraftan da Haşviyye, «emrün bi'l-marûf ve nehyün a'nîl-mimker» in hükümet karşısında fitne olduğunu kabul ediyordu, üçüncü bir husus da Benî Ümeyye ve Be-nî Abbas hükümetlerinin müslümanların ruhunu tazyik altında tutmakta olmalarıdır. Çünkü cmîr'ler ve devlet mensubları tarafından yapılagelmekte olan fenalık, zulüm, fîsk ü fücür ve sair kötülüklerin görülmemesi, bu gibi hareketlere kargı ses çıkarılmaması; için halk tazyik ediliyordu.

Bunun içindir ki İmam-i A'zam hem söz ve hem de amelen, fikir hürriyetinin ruhunu canlandırdı. Bu meselenin had ve hududlarını tayin edip vazih bir şekilde ortaya çıkardı. El-Cessâs'ın beyanına göre, İbrahim Es-Sâ'îğ (Horasan'ın şöhretli fakihltriuden) in bir suali üzerine İmam Ebu Hanife «emi ün bi'l-marûf ve nehyün un' il-münker» in farz olduğunu ileri sürdü. Mesned olarak da Akremo'nın Hazreti İbn-i Abbas'dan olan rivayetini gösterdi. Mezkûr rivayette Resûlullah (Sallallahü aleyhi ve sellem) söyle buyurmuşlardır:

«— Şehidlerin en faziletliilerinden birisi Hamza ibn-i Abdul-Muttalîb*dir. Diğeri İse, zalim imam (Devlet Reisi) 'u karşısına dikilerek hak sözler söyleyen ve onu kötülüklerden meueden ve bu zâlîm hükümdarın kaba-hatlarını yüzüne vuran kimsedir,»

İmami A'zam'ro, beyanı İbrahim.in üzerine öyle bir tesir etti ki, Horasan'a; döndükten sonra, Abbasî salta-natınm banisi Ebû Muslin» Horasanî'nin-- {Vefatı hicri 136, miladi 754.) haksızlık ve zulmüne, zorbalıklarına ve kan dökmelerine kargı geldi, ona mâni olmağa çalıştı. İş o raddeye vardı ki,

[451]
nihayet, Ebu Müslim «fakıyhı» katletti.

Muhammed Nefs-i Zekiyye'nin kardeşi İbrahim İbn-i Abdullah'ın ayaklanması ve Mansur'a kargı harekete geçmesi üzerine (hicri 145, miladi 763), tmam Ebu Hanife açıktan açığa İbrahim'i himaye ediyor ve hareketini Övüyordu. Halbuki o sırada Mansûr Küfe'de bulunuyordu, İbrahim'in ordusu da Basra istikametinden bu şehre doğru ilerlemekteydi. Mansur'un emri üzerine Kû-fe'de örfî idare ilan edilmiş ve şehirde sokağa çıkma yasağı konmuştu. İmam'm meşhur şakirdi Züfer ibn-ül-Hu-:,eyl'in rivayetine göre, bu nazik devirde Ebu Hanife açık:-an açığa ve var kuvvetiyle fikirlerinin neşrine devam etmekteydi, iş o raddeye vardı ki, nihayet bir aralık şöyle söyledi:

[452]
«— Boyunlarımıza ip takılrsa yine de sözünden dönenlerden değiliz.».

Hicretin 138 ve miladi 765. senesinde Musul halkı isyan etmişti. İlk ayaklanmayı bastırdıktan sonra Man-sur, bu işe bir daha tegebbüs edeceklerin şehirlerinin tamamen dağıtılacağı, halkın, kan ve mallarının helâl sayılacağını ilân etti. Buna rağmen Musul halkı bir daha ayaklandı. Bu defa Mansur, şöhretli fakihleri toplayarak, verdiği söz gereğince, isyan eden Musul halkının mal ve canlarının helâl olup olmayacağına dair kendilerinden fetva istedi. O meyanda İmam Ebu Hanife de bu toplantıya çağrılmış bulunuyordu. Fakat diğeri fakihler Man-surun sözlerini tasvib eder mahiyette beyanda bulunup: «Onları atfederseniz elbette daha iyi olura tarzında, konuluyorlardı. «Olur ki» «Tövbe etler, pişman olurlar. Halife onları bağıtılsa kendisine kargı minnettar kalırlar. Zaten sizin şan ve şevketinizin büyüklüğü onların affedilmesini iktiza ettirir. Cezalandırmaya gelince, bu da halifenin bileceği iştir.»

Şeklinde fikir beyan ediyor, sözler sarf ediyorlardı. İmam-i A'zam'a gelince; O, müzakerelerin devamı müu-detinee sadece dinlemekle iktifa etinig, birşey söylememiş, ti. Bir ara Mansur kendisine döndü ve:

«— Ya Şeyh! (im;m Hazretleri) Zaü faziletleri bu işe ne buyururlar?» diye sordu.

Hazreti imam:

«— Siz (Halife), Musul halkının kendilerine bile helâl olmayan bir hususta (kanları), onlarla söziens.nn\$ ve şart koşmuşsunuz. Halbuki böyle bir şey üzerine şart koymak için Şeriate göre hakkımız yoktur. Farzedelim İd, herhangi bir kadın, kendi kendisini herhangi bir erkeğe nikahlamış olsun.

Şimdi, adamın rızası olmaksızın bahis mevzuu nikâh caiz midir? Ve bu kadın kendisine helâl olur nlu? Bunun gibi, meselâ herhangi bir insan, birisine:

«Gel beni ufuiir» dese- ve diğeri de onu katletse, acaba bu helâl ve caiz olur mu?

Mansur cevap verdi:

<•.— Oımaz»

Bunun, üzerine İmam;

«— O halde sen de Musul halkımı bırak, kendilerine bir^ey yapmağa kalkma. /İra insanların kanını dökmek sana helâl olmaz.» dedi.

Mansur bu cevaba çok içerledi. Fakat biryey diyemedi ve meclisi terkederek çıkıp gitti. Bilahare Ebu Hanife* yi yanına çağırdı ve:
«— Sözlerin gibi, verdiği fetva da uğrudur, Fakat rica ederim, böyle bir hüknü sakın neşretme. Aksi takdirde isyancılar cesaretlenir ve» daha ileri giderler.» dedi. [453]

İşte bit nevi likir beyanı hürriyeti adlı merciler karşısı, ula da kuUamlıalüiil. Adalet mekanizmasında gürü-U'ı vey.j. i.iliuii.hiii tatbiki ebnaymda müşahede; edilen ln-rhangi bir hatalı hareketin mutlaka söylenmesini ve ilgili makamlara, bilılın-ilmesini, Jmam-i A'zam açıkça beyan buyurmuştur. Ona göre, adli müesseselere gösterilecek hürmet ve itibar, tatbikattaki yanlışlıkları ve hatalı hareketleri tasvib etmek ve bunlar hakkında (evet, doğrudur) demekle olmaz. Nitekim, Hazret-i İmanı, adalet sisteminde müşahade ettiği bir hata sebebiyle uzun müddet fetva vermemiştir. [454]

Fikir hürriyeti bahsinde o kadar ileri gidiyordu ki, meşru bir devlet reisinin başında bulunduğu adil bir'hükümete kargı, alelade bir vatandaşın tenkid hakkını tereddütsüz kabul etmekteydi. Hatta işin güzel tarafı, böyle bir insanın devlet reisine küfretmesini veya (seni öldüreceğim) demesini, silahlı ayaklanmaya teşebbüs etmedikçe ve re'sen harekete geçmedikçe cezayı mucib fiillerden saymıyor ve hapsedümlerine cevaz vermiyordu.

Büyük imam, bu husustaki hükmünü Hazreti Ali' nin (R.A.) hilafeti devrinde Kûfe'de cereyan eden bir hadiseden çıkarmaktadır. Vak'a şudur: Kûfe'de bulunduğu sırada beş kişi yakalanır JSmîr'ül-Müminin Hazreti Ali'nin huzuruna getirilir. Suçları, zamanın Devlet Reisi olan Hazreti Ali'ye, Kûfe sargısında alenen küfretmektir. Hattâ içlerinden birisinin «gidi») Ali'yi öldüreceğim» dediği iddia edilmekteydi, Hazreti Ali (R.A.) buyurdu:

«— Böyle söylediği için bu adamı öldüreyim mi?»

Etrafta bulunanlar:

«Bunlar size küfretmiştir»

deyince Hazreti Ali (R.A.):

«— İsterseniz siz de onlara küfrediniz»

şeklinde mukabeUde bulunmuştur.

Hazreti Ali, hükümetine muhalif olanlara karşı bu şekilde muamele etmişti. İmanı-i A'zam Ebû Hanîfe ^de O'nun «Havaric hakkındaki tarzı hareketi») örnek almış ve bahis mevzuu meseleye dair fikrini yukarıda zikredilen fetvasıyla beyan buyurmuştur. Hazreti Ali (R.A.) Havaric mevzuunda şöyle buyurmuştur:

«— Silaha sarılıp da, alenen ayaklanmadıkça ve muhalefete geçmedikçe sizin camie gelmenize mâni olamayız ve fethedilen topraklar üzerindeki halikınızdan sizi mahrum bırakamayız.» [455]

7. Zalim Hükümete Karşı Ayaklanma Meselesi

O devrin mühim meselelerinden birisi de şu idi:

Eğer miislumanların imamı (Devlet Reisi), ister İşin başlangıcında isterse sonradan bozulmak suretiyle olsun, (zalim) ve (fasik) sa aleyhinde ayaklanmak lüzumlu mudur değil midir?

Ehli Sünnet, bu meselenin aslında ihtilafa düşmüştür.

Ehli Hadis'in büyük bir kısmı «îöyle bir Devlet Reisinin zulmünden sadece lisanen şikâyet edilebilir, karşısında înak söz söylenebilir, isyan etmek doğru değildir»

inancındadır. Hatta isterse haksız yere kan döksün, halkın hak ve hukukuna el uzatsın, isterse dinin yasak ettiği şeyleri alenen icra etsin, onlara göre, yine de ayaklanma caiz olmaz. [456]

Fakat Ebu Hanifc nin akidesine nazaran: «Zâlim ve fâsığın esasen imamlığı (Devlet Reisliği) hatıldır.» Bu sobcble kendisi aleyhine isyan etmek lüzumludur. Fakat burada isyanın muvaffak olmasını iyice hesaplamak şartı vardır. Yani zâlim ve fasik olanı bertaraf edip onun yerine salih ve âdil bir imam getirmenin mümkün olacağı zamanı iyice tesbit ettikten sonra, ancak, ayaklanman. Yoksa zarurî hesaplar yapılmadan ayaklanmak suretiyle bir yığın kuvveti heba etmenin mânası yoktur. Ebu Bekir Cessâs, bu hususun izahı zımında Hazreti imamın akidesini de beyan etmektedir:

«— Zâlimlerin ve zâlim İmamların (JUderlerini, Halifelerin Devlet Reislerinin) zulmüne karşı harekete geçmek ve kendileriyle mücadele etmek hususunda Ebu Ha-nife'nin düşüncesi şöyledir: Bunun için Evza'î'nin dediği gibi, biz Ebu Hanife'nin her sözünü: kabul ederiz ama iş kılıca gelince., (yani zalimlerin aleyhine ayaklanmak meselesine) kabul edemeyiz.» Ebu Hanife buyurur:

«— Emr'ün bi'l-maruf ve nehyün an'i-münker, ilkönce lisanen farzdır. Fakat kötülükler terkedilip de doğru yola gelinmedikçe o zaman kdiea sarılmak icab eder ve bu hareket farz olur.» [457]

Ebu Bekir Cessas, başka bir yerde, Abdullah ibni Mübarek'e istinaden büyük İmam'ın bir beyanını nakleder.

Bu mesele, Abbasilerin iktidara geldikleri devrin başında ve Ebu Müslim Horasanî'nin zulüm ve haksızlıklarının ayyuka çıktığı zamanda vuku bulmuştur. Yukarıda da biraz bahsedildiği gibi, Horasan âlimlerinden İbrahim es-Sa'îğ ismindeki zat, İmam Ebû İlanifenin huzuruna gelip ve «Emr'ün bi'l-maruf ve nehy'ünü an'il-münker» hakkında sual sorar. O da cevap verir. Hazreti İmam, bu konuşmanın mevzuun:!, daha sonra bizzat Abdullah ibn-i Mübarek'e -göyle anlatmıştır.

«— Aramızda şu hususta mutabakata vardık: «Emrün bil maruf ve nehyün anü münker, farzdır. O zainanı İbrahim, bunları birer birer dialedi ve sonra elüü kaldırdı. Yani, ben bi'yat ederek kendisine uyayım. Böyle yaptığımı görünce gözlerim karardı.»

İbni Mübarek diyor ki, sordum:

«— Nasd ve niçin?»

İmam buyurdu:

«— o beü Allah yolunda hâk olan bir iş için davet ediyordu. Ben ise kabul etmedim. Nihayet kendisine- de-diin ki: Bir kimse tek başına, böyle bir

mesele için ayaklanır ve mücadeleye atılırsa, öldürülür ve lüclür foide elde etmeden yok olup gider. Fakat böyle bir zatın, sâih insanlardan yardımcıları olursa, hareketi iyi hazırlayubı-lirlerse, başarılı ve dinî emirlere tam mâniisiyle uyan bir kimseyi imanı olarak başa geçirirlerse (ki bu zat Allah'ın dini yolunda çalınmak için güvenilir bir şahsiyet olmalıdır) işte o zam ün isyan hususunda hiçbir mâni oytur. Sonra İbrahim yine yanıma geldi. Bu 15 için kendisine yardım etmemi ve bu yotân harekete geçebilecek bir ada-1111 tavsiyede- bulunman? isledi. Kendisine dedim İd,

— Bu, tek başına bir insanın yapacağı İşlerden değildir. Peygamberler btle kendilerine melekûti vahy gelmeyince ortaya çıkmamışlardır. Biz, gerçi bu işm [458] farz okluğunu söyledik amma bu diğer umumî farzlar gibi bir farz değildir. Bu öyle bir iğdir İd, insan tek basma teşebbüs ettiği takdirde hayatiyle oynar. Hatta, korkarım ki, hazırlıksız bir.teşkilat sebebiyle İdtâle yardım etmiş ve bu bakımdan da günaha girmiş, bulunsun. Üstelik, tek başına isyana teşebbüs edenler bertaraf edilince, bu işi başaracak kabiliyette olanların da gözleri korkar, izzet-i nefisleri ve cesaretleri kırılır. Dâva zarar görür.» [459]

Ayaklanma Bahsinde İmam'ın Tutumu

İmanî-i A'zam'm bu husustaki düğün çelerinin mahiyetini «nazarî şekilde» izah ettik. Fakat fiilî ayaklanma hususunda nasıl bir fikre sahib olduğundan bahsetmedik. Bilindiği gibi, Hazreti İmam'ın devrinde birkaç isyan hadisesi vâki olmuştu. Acaba O, bu ayaklanmalarda nasıl hareket etmiş? isyan hareketlerine kargı tavn ne olmuş? Fiilî ayaklanma hadiselerinde tutumu nedir? [460]

Zeyd İbnî Ali'nin İsyanı

İlk vak'a Zeyd ibnî Ali hadisesidir.- Şiilerin Zeydiye fırkası bu hareketi kendilerine maleder. Zeyd, Hazreti Hüseyin'in torunu ve imam Muhammed Bakır'ın kardeşidir. Zamanının değerli fakihlerinden, sayılı âlimlerden, aynı zamanda fazıl, salih ve mütteki bir zattu. Bizzat Ebu Hanife onun ilm ü fazlından istifade etmiştir.

Hicretin 120. senesinde (miladi 738) Hişam ibn-i Abdül-Melik, Hâlid ibni Abdullah el-Kasrî'yi Irak vâililiğinden azlederek hakkında tahkikat açtırmıştı. Bu vesile ile bazı şahidler temin olunmuş ve bunlar vasıtasıyla de meselenin araştırılmasına başlanmıştı. . Şahidlerden biri sıfatıyla Hazreti Zeyd'i Medine'den Kûfe'ye davet edip getirmişlerdi, işte bu hadise, aradan uzun zaman geçtikten sonra, Hazreti Ali ailesine mensub muhterem bir zatın, ilk defa Kûfe'ye gelmesi hadisesiydi. Kûfe şehri o zaman Hazret-i Ali'nin (R.A.) Şiilerinin (tarafklarının) kalesi mahiyetinde idi.

Bu sebeble Hazreti Zeyd'in şehre gelişi münasebetiyle bir Alevî hareketi meydana çıktı ve bir yığın halk bu harekete iştirak etti. Bu şekilde, senelerden beri, Benî Umeyye'nin zulmünden bıkmış, usanmış ve canına tâk demiş bulunan Irak halkı da onlara katılarak kendilerine müzaheret gösterdiler. Böylece Zeyd'in etrafına toplandılar. Halk. Alevî hanedanına mensub (Hazreti Ali ailesinden) böyle salih, âlim ve fakın bir şahsiyetin mevcudiyetini ve o muntıkaya gelmesini ganimet bildi, işte bu zümre, Hazreti Zeyd'i ikna ederek Kûfe'de yüzbin kişinin kendisine yardım etmeğe hazır olduğunu, on beş bin kişinin de derhal biat edeceğini, hatta bunların isimlerinin muntazam bir şekilde defterlere kaydedilmiş bulunduğunu bildirdiler. O sırada esasen gizliden gizliye ayaklanma hazırlıkları başlamış bulunuyordu, isyan hazırlıkları bu defa Emevî valisinin kulağına ulaştırıldı. Böylece hicretin 120. senesi Safer ayında (miladi 740) daha hazırlıklar tamamlanmadan bu isyan, vaktinden evvel başladı. Fakat tam muharebenin başlayacağı sırada Kûfe'li şiler Hazreti Zeyd'i bırakıp kaçtılar. Onun yanında sadece 218 kişi kaldı. Muharebede Hazret-i Zeyd'e bir ok isabet etti ve aldığı yaranın tesiriyle vefat eyledi. [461]

Ebû Hanife, bu ayaklanmada tam mânasiyle Zeyd'in tarafını tutuyordu. Hatta ona paraca da yardım etti. Halkın müzaheretini kazanmak için kendilerine tavsiyelerde bulundu. [462] İmam Ebu Hanife, Zeyd'in isyanını Hazreti Resulü Ekrem'in (S.A.V.) Bedir Gazasından evvelki hazırlığına benzetmekteydi. Buna göre İmam şöyle düşünüyordu:

«— Bedir Gazasında Hazreti Peygamberin (S, A.V.) nasıl hak Peygamber olduğu şüphe götürmez bir bedahetle anlaşılıymışsa tıpkı bunun gibi, Zeyd ibni Ali' nin hak yolunda ayaklanması da kat'iyetle doğruydu. Fakat Zeyd, bir adamını göndererek «sen do gel, bize yardım et» teklifinde bulununca İmam-i A'zam, Zeyd'in adamına şöyle dedi:

«— Halkın Zeyd ile samlım olarak çalınacağımı, kendisini bırakıp gitmeyeceğine kafî kanaat getirirsem ve bu iste ciddi okluklarına inanırsam, elbette ki, Zeyd'i himaye etmek ve oua yardımcı olmak için teşebbüse geçerdim. Hak İmam'ı işbasına getirmek için çalışırdım. Fakat sizin yanınızda bulunan bu adamlara güvenim yoktur. Korkanın ki, bu grup, Seyyidinâ Hazreti İlüsey'n'e yaptıklarının aynısını Hazret-İ Zeyd'ü de reva görürler. Fakat buna rağmen, Zeyd'e malî bakımdan her türlü yardnı yapacağım.» [463]

Kendisinden sonra gelen âlimler İmam Ebû Hanife'nin mezkûr ayaklanma üe ilgili fikirlerini beyan ettikten sonra, onun Kûfe'deki Ali Şiilerinin hâl ve vaziyetlerini, haleti ruhiyelerini, tavr ü hareketlerini çok iyi bildiğini söylerler. İmam-i A'zam'm yukarıda naklettiğimiz, Zeyd'in adamına hitaben serdettiği fikirler, bahsi geçen âlimlerin bu kanaatlerine tamamıyla uygundur. Bu grupun Hazreti AH (R.A.) devrinde neler yaptıkları tarihen sabit, hepsi de gözümüzün önündedir. Biraz evvel- izah - edilen isyan hadisesinde, Hazreti tbn-i Abbas'm torunu Davud ibni Ali," Kûfe'lilerin nasıl bir karakter taşıdıklarını, vefasızlık ve dönekliklerini sarahaten Zeyd'e anlatmış, bu. ayaklanmaya mâni olmak istemiş ve onu ikaz etmişti. İmâm Ebu Hanife pekâla biliyordu ki, bu hareket sadece Kûfe'-'<Je vukubulacaktır. Bütün Emevî ülkelerinin hadiseden haberleri yoktu ve olmayacaktı. Başka bir memlekette böyle bir iş için teşebbüse geçilmemiş olduğundan herhangi bir yerden yardım gelmesi ihtimali de

mevcut değildir. Esasen isyan hareketi, Kûfe'nin içinde, o da yarım yamalak bir şekilde, üstelik altı ay gibi kısa bir zamanda hazırlanmıştır. [464]

Bunları gözönünde bulunduran İmam Ebu Hanife. kuvveden fiile çıkacağı zaman, bu hareketin bir netice vermeyeceğini anlamıştı. Bundan başka İmam, bahsi geçen devirde henüz o kadar büyük nüfuz sahibi değildi. Henüz herkese sözünü dinletebilecek bir duruma gelmemişti. Ayaklanmaya

iştirak etmiş olsaydı bile bu hareket ancak münferid bir vak'a olarak kalır, neticeye tesir etmezdi. İşte İmam böyle düşünüyordu. Hicretin 120. senesinde Irak'taki Ehlür-re'y mektebinin başında meşhur Hammâd vardı. O devirde, Ebû Hanife, sadece bu mektebin talebesi olmaktan başka bir hüviyet taşıymıyordu. Zeyd'in ayaklanması sırasında, Ebu Hanife'nin mezkûr mektebin üstad'ı olmasından bu yana ancak birkaç ay geçmişti. En fazla birbuçuk sene... Daha

o devirde İmam-i A'z'am, (Şarkın Fakihı) unvanına hib de değildi. Bu sebeble halka söz geçirebileceği güp-heliydi. [465]

Nefs-i Zekiyye'nin Ayaklanma Hadisesi

İkinci ayaklanma hareketi Muhammed ibn-i Abdullah (Muhammed Nefs-i Zekiyye) ve kardeşi İbrahim ibn-i Abdullah'ın isyanıdır. Bu iki zat Hazreü Hasan'ın evlâdı idiler. Bahis mevzuu hadise hicretin 145. (Milâdi 762-763) senesinde vuku buldu. Bu devirde İmam Ebu Hani-fe'nin, nüfuz ve kudreti kemâlîni bulmuştu.

İki kardeşin ayaklanma hareketi Benî Ümeyye zamanından itibaren gizliden gizliye başlamış bulunuyor ve hazırlıklar ötedenberi devam ediyordu.

Hattâ bir ara, bizzat Mansûr, Emevî hükümeti aleyhine harekete geçmek istediği zaman Nefs-i Zekiyye'ye bi'at bile etmişti. [466] Abbasî saltanatı kurulduktan sonra da, Nefs-i Zekiyye taraftarları bu işten vazgeçemediler. El altından teşebbüslerine devam ediyorlardı. Gizlice kendilerine taraftar topluyor, Horasan, El-Cezire, Rey, Taberistan, Yemen ve Şimalî Afrika'ya propagandacılar (dâi) göndererek fikirlerini yayıyorlardı. Nefs-i Zekiyye, karargâhını Hicaz'da kurmuştu. Kardeşi İbrahim ise Irak'ta, Basra'yı merkeza ittihaz etmişti. İbn-i Kesirdin dediğine göre, Kûfe'de yüz

binden fazla, kılıç tutan el, kendisini lümaye etmeye hazır. [467] Halife Mansur, Nefs-i Zekiyye'nin faaliyetini daha önce biliyordu. Nefs-i Zekiyye V2 adamlarından korkuyordu. Zira onların davet ve hareketleri Abbasî'lerinkiyle birlikte, bağbaşa yürüyordu. Bu davetin neticesinde Abbâsî devleti kurulmuştu. Fakat diğer tarafın hareket ve teşkilâtı küçümsenecek kadar az değildi. Bu sebeble Abbasîler, saltanatlarını tesis ettirdikten sonra Nefs-i Zekiyye tarafından yürütülen hareketi boğmağa ve yoketmeğe çalıştılar. Yavaş yavaş zor kullanmağa ve ağırlıkların hissettirmeğe başladılar.

Hicretin 145. senesinde Muhammed Nefs-i Zekiyye, Medine'de bilfiil ayaklandı. Bu hareket Mansur'u büyük bir telaşa düşürdü. Zira o sırada Bağdad'ı inşa ettiriyor ve orada bulunuyordu. Şehri bırakarak derhal Kûfe'ye geldi. Pek âlâ biliyordu ki, Nefs-i Zekiyye'nin harekâtı muvaffak olursa, kendi saltanatının sonu demektir. Mansur bu işe çok sinirlenmişti, hazan şöyle söylüyordu:

«— Allah'a yemin ederim ki, ne yapacağımı tam ma-nasiyo şaşırırım.» Zira şehirlerin arka arkaya düştüğü haberleri geliyordu. Ezcümle; Basra, Fars, Ehvâz, Vâsıt ve Medayin, yer yer ve birbiri arkasından işgal edilmişti. isyanın memleketin her cihetine yayılmış olması ihtimalinden korkuluyordu. İki ay müddetle Mansur, bir kere giydiği elbiseyi bir daha çıkaramadı, yatağa yatamadı. Gecenin ilerlemiş saatlerine kadar şurada

burada dolaşıyor veya seccadesinin üstünde vakit geçiriyordu. [468] Üstelik Kûfe'den kaçmak için de gerekli hazırlıkları ikmâl etmişti. Kaçarken bineceği hızlı atlar eğerli bekliyorlardı. Bilhassa gerekli şekilde karşılanamadığı ve önüne geçilemediği takdirde bu hareketin az zamanda Abbasî saltanatının sonu olacağını hesaplıyordu. [469]

Bu ayaklanma hareketine .karşı İmam Ebu Hanife'nin tutumu evvelkine nazaran tamamen başkaydı. Yukarıda anlattığımız gibi, Mansur Kûfe'de bulunduğu zaman boyunca, şehirde sokağa çıkma yasağı konmuş ve örfî İdare ilân edilmişti. İmam-i A'zam o zaman, şevk ü zevkle bu hareketi destekliyor ve taraftarlık ediyordu. Nihayet" iş Öyle bir raddeye geldi ki, İmam'ın talebeleri tehlikeye maruz kaldı, hepsinin birden yakalanıp götürülmeleri ihtimali belirdi. Zira onları, İbrahim'e yardım hususunda halkı tahrik ve kendisine biat edilmesi için tavsiyelerde bulunmakla itham ediyorlardı. [470]

Hattâ İmam'ın talebelerinin «İbrahim ile birlikte ayaklanmaya iştirak edenler için 50 veya 70 nafile hacc sevabı vardır» dedikleri rivayet edilmekteydi. [471]

Daha da ileri gidiliyor, talebelerin Ebu İshak el-Fezâri'ye «— İbrahim'e yardım etmekte olan kardeşinin bu hareketine mukabil elde ettiği sevab, senin kâfirlerle girilmiş bulunduğun cihad-dan daha efdaldır.» dedikleri söyleniyordu. [472] İmam'ın bu sözleri ve talebelerine bu yolda Öğüt vermesi gibi haberler herbiri o devrin göhretli fakih ve âlimlerinden olan Ebu Bekr el-Cess'., El-Muvaffak, el-Mekkî ve İbn-i Bezzaz el-Kerderî — Fatavî'yi Be&zaziye sahibi — nin eserlerinde kayıtlı bulunmaktadır. Bu gibi sözlerden, İmam-i A'zam'a göre, müslüman camiasının iç nizamını bozulup harap olmaktan kurtarmanın, dışardaki kâfirlerle muharebe etmekten daha mukaddem ve daha evlâ olduğunu anlamak mümkündür. Şöyle* bir gaye için çalışanın elde edeceği sevap, cihad mükâfatından daha faala-dır.

Bu hengâmede, Hazreti İmam'ın en büyük ve en ehemmiyetli, aynı zamanda da en tehlikeli hizmeti, Man-, sur'un çok itimad ettiği, en fazla güvendiği ve ordusunun .bas. kumandanı olan Hasan ibn-i Kahtuba'yı Muhammed Nefsi Zekiyye ve kardeş.! İbrahim'in aleyhine muharebe etmekten meneylemeaidir. Bu kumandanın babası Kah-tuba, o adamdı ki, Ebû Müslim'in siyaset ve tedbiri onun kılıcı ile birleşerek Abbasî devletinin, temellerini hazırla-mıgtı. Kahtuba vefat ettikten. sonra oğlul Hasan, bubaa'-nm yerine, bu makama getirildi ve kendisine baskuman^, danlık rütbesi verildi. Mansur, kumandanlar ' arasından en fazla ona itimad etmekteydi. Fakat Hasan, Kûfe'ye geldikten sonra, İmam Ebû Hanife'nih müridi olmuştu. İradesinde de samimî ve sadıktı. Hattâ bir gün İmam'a şöyle dedi:

«— Ben bugüne değin şu kadar günah işledim. (Yani Mansur'a hizmet etmekle ve kendi elimle onun zulüm ve haksızlıklarına alet olmakla). Sen bunları biliyorsun. Şimdi söyle bana, ne yapayım k» bunlardan kurtulayım ve affedileyim.»

İmam buyurdu:

«— İşlediğin şu kadar günahtan hakikaten nadim

-olduğunu Hak teala bilirse, bunları yaptığın için şimdi

hakikaten pişmanlık duyuyorsan ve bir daha böyle fiilleri işlememeğe ve Herde herhangi bir müslümanın kanına girmemeğe azmetmiş bulunuyorsan ve hattâ^ana bir insanı haksız olarak Öldürmeği emrettikleri zaman,* bnu katletmektense kendi ölümüne razıysan ve geçmişte yaptıklarım bir daha yapmamaya ve bunları tekrarlamamaya Allah ile kendi aranda ahdediyorsan, o takdirde tövbe etmen yeter.»

Hasan, İmam'ın bu sözlerini dinledikten sonra huzurunda tövbe etti ve bir daha, böyle hareketlerde bulunmayacağına ahdedti. Aradan zaman geçti, Nefs-i Zekiyye ve İbrahim'in ayaklanma hadisesi vuku buldu, Mansur bu zevatı yatıştırmağa Hasan'ı memur etti. Hasan, İmam-İ A'zam'ın huzuruna gelerek meseleyi arzetti. İmam buyurdu:

«— İşte şimdi tövbende samimi ol» olmadığının imtihan zamanı gelmiş bulunmaktadır. Ahdedtiğin şeyin üzerinde sabit isen tövben de yerinde duruyor demektir. Yoksa daha önce yaptıklarında, —ki "Allah bunları silip ortadan kaldırmıştır— yeniden meydana çıkar, sonra sen ne yaparsan onun da cezasını bulursun.»

Hasan bu sefer yeniden tövbesini İmam'ın huzurunda tekrarladı. Ve İmam'a:

«— Beni öldürseler, de muharebeye iştirak etmeyeceğim.» dedi.

1 Nitekim daha sonra Mansur'un yanına geldi ve alenen muharebeye gidemeyeceğini beyan etti ve;

«— Ey Emirülmüminin! Bu hususta henî mazur görün ve muharebeye göndermeyin. Bugüne kadar size itaatsizlik etmedim ve emirlerinizi harfiyyen yerime getirdim, şu kadar hizmette bulundum. Eğer bu yaptıkların?

İÇ»1 ibadet sayılıyorsa bana kâfidir, eğer bunlar yetse, o takdirde bundan böyle artık daha fazla günah işlemek istemiyorum.» dedi.

Mansur bu sözlere çok kızdı ve derhal Hasan'ın yakalanıp hapsedilmesini emretti. Bu arada Hasan'ın kardeşi Kamid meydana çıkarak şöyle dedi:

«— Hasan, sene başındanberi tuhaf tuhaf hareketler yapmaktadır. Anlaşılan kafasından zorn vardır ve belki de beyin rahatsızlığına uğramıştır. Siz onu bırakınız, bu vazifeyi ben göreceğim.»

Bilahare Mansur güvendiği ve itimad ettiği adamlarını toplayarak kendilerine sordu:

«— Hasan son zamanlarda daha çok hangi fakihin yanına gidip gelmektedir?»

«— Ebu Hanife'nin yanına gidip geliyordu.» dediler. [\[473\]](#)

Bu tarzı hareket İmam'ın nazariyesini tamamiyle ortaya koyuyor. Zira O, hazırlıklar tamam olmadıkça zalim ve haksız hükümete karşı ayaklanmayı doğru bulmamaktadır. Fakat bütün tedbirler alındıktan sonra, bu iş, İmam'a göre, sadece caiz değil aynı zamanda vacibdir de.. İmam Mâlik'in bu husustaki nazariyesi de Ebu Hanife'ninkinden ayrı değildir. Nitekim, Nefs-i Zekiyye'nin ayaklanması hadisesinde kendisine sordular:

«— Şimdi ne yapacağız? Boynumuzda Mansur'un biyat hakkı vardır. Bu durumda nasıl olur da halifelik iddiasında bulunan başka bir şahsa biyatta bulunabiliriz?»

İmam Mâlik şöyle fetva verdi:

«— Abbasilerinki zorla alınmış biyatör. Bu şekildeki biyat, yemin, talâk veya bunun gibi, istenmeden yapılan ve zor kullanarak elde edilen işlerin hepsi bâtıldır.» [\[474\]](#)

İmam'ın bu fetvası karşısında bir çok kimse, kalabalık zümreler, hep Nefs-i Zekiyye'ye iltihak ettiler. [\[475\]](#) Buna mukabil, Medine'deki Abbâsî valisi, İrfam Mâlikî yakalattı, ellerini omuzlarının üstünden boynuna asarak bağlattı ve kendisini kamçılattı. [\[476\]](#)

İmam Ebü Hanife Bu Nazariyede Münferid Değildir

Ayaklanma meselesi ile ilgili nazariyede İmam Ebu Hanife'nin Ehl-i Sünnet âlimleri arasında tek başına Çaldığını düşünmek doğru değildir. Hakikat şudur ki, hicrelin birinci asrında, ileri gelen ehl-i din arasında yaygın bulunan nazariye Hazreti İmam'ın nazariyeleri idi. O, bu nazariyeyi hem sözleri hem de fiil ve hareketleriyle birlikte belirtmiştir.

Birinci Halife Hazreti Ebu Bekir (R.A.), halifelik biyatından sonra verdiği ilk hutbede şöyle buyurmuştu:

«— Ben, Allah'a ve O'nun Resulüne itaat ettiğim müddetçe siz de bana itaat edeceksiniz. İüğer Allah'a ve Kesulüne itaatsizlik yoluna saparsam, o takdirde, bana. itaat etmek mükellefiyeti üzerinizden kalkmış olur.» [\[477\]](#)

Hazreti Ömer (R.A.) de şöyle buyurmuştu:

«— Bir insan, inlisi umanların müşaveresi olmaksızın bir kimseye biyat ederse, hakikatte bu biyat meşru sayılmaz. O kendi kendisini aldatmıştır.» [\[478\]](#)

Hem biyat eden, hem de kendisine biyat edilen ölümünü hazırlamıştır.»
Yezid'in kurmuş, olduğu saltanat idaresine karşı Hazreti Hüseyin (R.A.) ayaklandığı zaman, sahabilerin çoğu (R.A.) hayattaydı. Fukaha ve Tâbi'nin de hemen hepsi yaşıyordu. Fakat tarihî kaynakları bu kadar dikkatle tetkik etmemize ve araştırmamıza rağmen, gerek bu sahabilerin ve gerekse fukahadan hiçbirinin «Hazreti Hüseyin'in bu ayaklanması ve Yezid'e karşı direnmesi haramdı» şeklinde herhangi bir söze rastlamamaktayız. Bu zevat-i muhteremin hepsi de, Hazreti Hüseyin'in hareketlerini övmekte ve tasvib etmektedirler. Hattâ O, bu faaliyetinden dolayı, üstelik de medhedilmektedir. Hattâ hattâ bu zevat, o zamanki Irak halkının güvenilir kimseler olmadığını da beyan etmekte, üstelik Hazreti Hüseyin tarafından idare edilen mezkûr ayaklanma hareketinin ademi muvaffakiyetine ve tehlikeye maruz kalmasına Irak halkının güvenilmezliğinin sebep olduğunu söylemektedirler. Başka bir tabirle fikir, rey ve düşünce itibarıyla bu muhterem zevatın hepsi de İmam-i A'zam'la mutabık bulunuyorlar. Çünkü O:

«— Fasik hükümete karşı hazırlıklı, plânlı ve zamanı iyi seçilmiş isyan teşebbüsü gayri mes.ru değildir. Fakat böyle bir hareketin falso vermeden ve muvaffakiyetle neticelendirilmesi için iyi organize edilmesi şarttır. Hesapsız kitapsız ayaklanma olmaz. Hele ayaklanmanın muvaffak olup olmayacağına dair hesapların çok iyi değerlendirilmesi icabeder.» diye buyuruyor.

Küfe halkı arka arkaya mektublar yazarak İmam Hüseyin'e yardım edeceklerini, kendisiyle birlikte çalışacaklarını, icab ederse savaşacak ve bu uğurda öleceklerini bildiriyor ve İmam'ı ayaklanmaya teşvik ediyorlardı. Bunun üzerine İmam Hüseyin, Medine'den çıkarak yola koyuldu. Fakat hareketinden evvel Sahabiler kendisine mâni olmak istediler. Küfe halkının vaktiyle Hazreti Ali'ye (R.A.) taraftarlık sonradan nasıl döndüklerini, kardeşi İmam Hasan'a karşı naüil sadakatsizlik gösterdiklerini hatırlatarak, onlara güvenmemesini ihtar ettiler, kat buradan «sahabilerin

ayaklanmayı catz görmedikleri»

neticesi çıkarılamaz. Çünkü burada bahis mevzuu'olan husus «tedbir bakımından ayaklanmanın münasip olup olmadığı» meselesidir. Hazreti Hüseyin'le Sahabiler arasında vukubulan ihtilafın mevzuu buydu. Yoksa ayaklanmanın caiz olup olmadığı hususunda Sahabilerle Hazreti Hüseyin arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktu.

Haccac ibn-i Yusuf'un zulüm devrinde Abdurrahman ibn-i Eş'as'ın Benî Ümeyye'ye karşı vuku bulan ayaklanma hadisesi de, mahiyet itibarıyla, bunun gibidir. Yine zamanın ileri gelen fakihlerinden Sa'îd ibn-i Cübeyr, Eş-Şa'bî, İbn-i EM Leylâ ve Ebu'l-Bahterî bu isyan hareketinde İbn-i Eş'as'a yardım etmişlerdir. İbn-i Kesîr'in * bildirdiğine göre, o devirde yaşayan Kurrâ (yani ulema ve fukaha) muntazam bir ordunun mensuplanıymış gibi bu zata muavazette bulunmuş, yanında yer almışlardı. Bu hadisede kendisiyle birlikte hareket etmeyen âlimlere gelince hiç birisi de bu «ayaklanma eâiz değildir» demi-yorlardı. İştirak etmeyişlerinin sebebi, belki de, isyan için zamanın münasip olmadığını hesaplıyorlardı. İbn-i Eş'as, o ara, askerlerin karşısına geçerek fa-kihlerin bahis mevzuu mesele ile ilgili taktir, nazariye ve akidelerini şöyle izah etmiştir:

«— İbn-i Ebi Leylâ diyor ki:

— Ey Ehl-i İmân! Zulüm ve zorbalık yoluna gidip, haksızlığı tercih ve kötülükleri dâvet edenleri gören bir insan, hiç olmazsa, kalben bu gibileri fena bilip, böylele-rinden uzak kalmak isterse dahi mükâfat kazanır. Eğer yapılanların kötülüğünü söyler ve halkı ikaz ederek bunlardan korunmalarını sağlarsa daha iyi ecr alır. Fakat doğrudan doğruya kötülükler kargı harb açan, hak yolunu kalb aydınlığı ile çalından bir kimse Aİİatı'm emrini yüceltmış, zâlimlerin sözünü alçaltarak ortadan 'kaldırmak hususunda kılıca sarılmış demektir. İşte onun bu yaptığına mukabil elde edeceği daha da üstün... Şimdi muharebeye girişin ve helâli harâm, harâmı da helâl addedenlerin karşısına çıkın ve onları ortadan kaldırın! Ümmetin önünde doğru yolu açın. Haktan uzaklaşın, onu tanımayanları, zulmedenleri, zalimleri beğenenleri ve yaptıklarını tasvib edenlerle savaşın.

Eg-Şa'bî de bu hususta şöyle söyler:

«— Onlarla har!>edin. Bunun fena bir hareket olduğunu asla zannetmeyin». Allah'a yemin ederim ki, benim fikrime göre, bugün yeryüzünde, kendi isterini yürütebilmek için haklıya haksız, haksıza da haklı muamelesi yapan bir insandan daha zillim ve daha iusafsız kimse yoktur. Bu sebeble, bu gibi insanlarla mücadeleyi hiçbir zaman ihmal etmeyin.»

Sa'îd İbn-i Cübeyr'e gelince:

«— Onlarla muharebe edin. Zira, hükümetleri zalimdir. Diiim emirlerini dinlememekte, zayıfları ezmekte, namazı da boş geçirmektedirler.» [479] Bu zevalin aksine, Haccac'a. karşı ayaklanmayı tasvib etmeyen ve Eş'as'ın hareketine katılmayı münasip görmeyen fakihler de, zâlim hükümetlere karşı fiilî direnmeyi haddi zatında harâm saymıyorlardı. Böyle bir fiilin caiz olmayacağını da söylemiyorlardı. Ancak, münasip değildir, zaman ve zeminin iktizasına uymamaktadır, şimdiki devrin (o zamanın) maslahatı bu değildir, diyorlardı. Nitekim, bu husus kentlisine sorulduğu zurnan Hasan Basrî (R.A.):

«— Allah'a yemin ederim ki, O, Haccac denilen bu mahluku sadece bir ceza ve belâ olmak üzere size musallat etmiştir. Bunun için Allah'ın bu belâsına kılıçla mukabele etmeyin. Ancak sah ir ve sükunetle karşı koyun ve Hak Tealâ'ya dua eder, k günahlarımızı affedilmesini İsteyin.» [480]

İmam Ebu Yusuf, Faaliyetleri Ve Eseri

Abbasî Devleti ile Hanefî fikir mektebi mensubları arasındaki münasebetler, siyâsî kanaatleri sebebiyle, zamanın hükümetine müzaheret göstermemeleri neticesinde, aon derece gergindi. Bunun tesiri bir müddet devam etti. Bir taraftan, bu mektebin bellibağlı temsilcileri zamanın hükümetiyle münasebette bulunmak istemiyorlardı. Nitekim, Ebu Hanife'nin vefatından sonra, meghur talebesi Zufer İbn-i'l-Huzeyil (vefatı 158

hicrî, 775 milâdî) kadılık teklifini reddetti, tazyik görünce de, canını kurtarmak için, bir müddet saklandı. [481] Diğer taraftan da, Mansur devrinden sonra, Harun ür-Regid'in hilafetinin başına kadar, Abbasî hükümetinin takib ettiği siyaset, Hanefî mektebi mensublarına eziyet etmek ve onlar üzerindeki tazyikini arttırmak şeklinde tecelli etmişti. Bu sebeble Mansur ve halefleri, memleketin muhtaç olduğu müdevven bir kanunu, yeniden, bir başkasına tedvin ettirmek için uğraşılıyor, böylece Ebu Hanife'nin eserini kabul etmek istemiyorlardı. İşte bu maksatla, Halife Mansur ve el-Mehdi, kendi devirlerinin imamı olan imam Mâlik'i yanlarına aldılar. [482] Harun er-İteşid ise hicretin 174. senesinde (milâdî 791) hacca

gittiği zaman El-Muvatta kitabının bütün memlekete şamil olmak üzere, umumî müdevven kanun olmasını arzu ettiğini açıkladı. [483] Fakat Hanefî fikir mektebinin kudretini de gördü. Bu mektebe mensub şahsiyyetler o kadar kuvvetli ve kabiliyetli, o kadar güzel bir şekilde bahis mevzuu kanunu tedvin etmişlerdi ki, Abbasî Devleti idarecileri, bütün uğraşmalarına rağmen, bu mektebe ait fikirlerin umumî mahiyette müdevven kanun olmasına mani olamadılar.

Abbasî saltanatı bile, vaziyetini s ağırlanıl aştırdıktan, dağılma tehlikesini atlattıktan sonra Hanefî Fıkını memlekete şamil kanun olarak kabul etmek zorunda kaldı ve onu devlet yasasının bir nevi esas maddelerinden saydı. İşte yukarıda zikredilen mektebin en mühim gah-siyyetlerinden, en meşhurlarından birisi, İmam Ebu Ha-nife'nin büyük talebesi İmam Ebu Yusuf'tur. [484]

Kısaca Hayati

Ebu Yusuf'un hakiki ismi Yakub olup, Arapların Be-ciyle kabilesine mensubdur. Anne tarafından soyu, Medine Ensari'na kadar dayandığı için, bu kabilelerin halifi olduğu için kendisine Ensari derler. Küfe halkın-dandı. Hicretin 113. senesinde doğdu' (milâdî 731), ilk tahsilinden sonra fıkha merak sardı ve bu ilim dalı üzerinde ihtisas sahibi oldu. Abdurrahman ve İbn-i Ebî Leylâ'dan fıkıh okudu. Bilahare Ebu Hanife'nin ders halkasına iştirak etti. Bu meclise gönülden bağlandı. Anne ve babası çok fakir kimselerdi. Çocuklarının derslere devam etmesini istemiyorlardı, imam Ebu Hanife onların bu durumunu Öğrenince, sadece Ebu Yusuf'un geçimini değil, anne ve babasının bütün ev masraflarını da üzerine aldı. Ebu Yusuf bu durumu şöyle anlatır:

«— İfen hiçbir zaman Ebu İlanife'ye ihtiyaçlarımı bildirmek mecburiyetinde kalmadım. Zira o, neye muhtaç olduğumuzu benden (İnha iyi biliyordu. Zaman zaman, bizzat evimize kadar gelir ve ev masrafım bırakırdı. Böy-lece geçim meselesini biç düşünmezdik.» [485]
Ebu Hanife de, talebeleri içinde, ilk defa Ebu Yusuf'un iyi yetişeceğinden ümid etmişti. Nitekim babası ve annesi onu mektebden almak istedikleri zaman, Ebu Hanife, hangi çocuk olduğunu sordu. Kendisine Ebu Yusuf gösterilince şöyle buyurdu: [486]
«— Mektebden almak istediğiniz Ebu Yusuf, şu çocuk mu? İnşaaüah o, büyük bir adam olacaktır.» [487]

İlmi Kemalâtı

Ebu Yusuf, vaktinin müsaadesi nisbetinde, Ebu Ha-nife'den başka, büyük üstadların hizmetine koşuyor, onlardan da istifade etmeğe çalışıyordu. Böylece O, Hadis, Tefsir, Mağazî (Siyer), Arap Tarihi, Lügat, Edebiyyat ve İlmi Kelâmda maharet sahibi oklu. Bilhassa Hadis aa-hasmda geniş malûmatı vardı. Hadis hafızıydı.

Yahya İbn-i Mu'ın, Ahmed İbn-i Hanbel, Ali İbn-i el-Medîni gibi meşhur Hadis âlimleri Ebu Yusuf'un «mu-vassak» olduğunu bildirmişlerdir. [488]
Çağdaşları ondan bahsederken «Fıkıh âlimidir» ve «Ebu Hanife'nin şakirdleri arasında onun Seviyesine ulanabilecek kimse yoktur» derler. Talha İbn-i Muhammed'in, bildirdiğine göre Ebû Yusuf, zamanının en büyük fıkıh âlimi idi.

Davûd İbn-i Reşîd'in bu husustaki fikri şöyledir: [489]

«— Yetiştirmiş olduğu bu biricik şakirdi ile iftihar etmek, Ebu Hanife'ye yeter de artar bile.» [490]
Bizzat İmam Ebu Hanife ona büyük kıymet veriyordu. Kendi ifadesine göre:

«— Şakirdlerim arasında en çok ilim elde etmiş bulunanı Ebu Yusuf'dur.» [491]

Bir ara Ebu Yusuf tehlikeli şekilde hastalanmıştı. Nerede ise hayatından ümid kesilmişti. İmam-i A'zam onu görmeye geldi, ziyaretten sonr.a, dışarı çıktığı zaman şöyle söylediği duyuldu: [492]

«— Eğer bu genç ölürse kendisinden sonra yeryüzttnde. onun kadar mühim bir fıkıh âlimi kalmayacaktır.» [493]

Hanefi Fıkım Tedvin

İmam-i A'zam'dan sonra 16 aene müdetle Ebu Yusuf hep kendi mektebi ananesine göre hükümet hizmeti ile alâkasız kaldı. Ebu Hanife'nin fikirlerine uyarak siyasî meselelere karışmadı. Üstadının ilmini ve Öğretim usullerini devam ettirdi. Bu faaliyetleri sırasında büyük ilmî hizmetini de tamamladı.

Kanunları, ayrı ayrı müstakil ve muntazam kitaplar halinde tasnif ve tertib etti. Bunlar Ebu Hanife'nin meclislerinde bahis mevzuu edildikten sonra, neticelere bağlanmış meselelerdi. [494]

Bu eserler memleketin her tarafına yayılınca, sadece umumî ilim muhitleri faydalanmakla kalmadı, aynı zamanda adliye mekanizması ve bütün devlet daireleri de hüküm ve kararlarında mesned olarak bu kitapları örnek edindiler. Böylece devlet mekanizmasında vazife alanların ve adliye teşkilâtında çalışanların fikirleri Hanefî düşüncesinin aynı oldu. Zira o zamana kadar herhangi bir münjttcb ve müduvven kanun yoktu. Hu sebeble zarurî ihtiyaçlara ancak Ebu Yusuf tarafından tedvin edilen bu kanun cevap verebiliyordu. Tam bu sırada da, İnam Mâlik, alelecele «EL-MU VATTA» im meydana getirdi. Fakat bu eser İmam Ebu Yusuf'unki gibi toplayıcı değildi. Ne onun kadar mükemmeldi, ne do Ebu Yusuf gibi meseleleri vazih bir şekilde ele almıştı. [495]

Ebu Yusuf'un bu şekilde çalışmasının, şöyle bir faydası daha -oldu:

Artık devlet işlerini tedvir edecek şahıslar, önceden. Hanefî fıkım kafalarına iyice yerleştirmiş olarak bu vazifelere geliyorlardı. Ancak bir tek nokta kalmıştı:

Memleketin mukadderatını elinde bulunduran siyasî iktidar tarafından, bu eserin resmî kanun olarak ilân

edilmesi... [496]

Kadılık Makami

İhtimal ki, Ebu Yusuf da, üstadı gibi, bütün haya tını hükümet İşlerine karışmadan devam ettirmek istiyordu. Fakat malî durumu buna müsait değildi. O fakir bir kimseydi. Hele İmam-i A'zam gibi bir hânî iyi de kaybettikten sonra vaziyeti tamamen bozuldu. Hatta i« o raddeye vardı ki, nihayet karısının evindeki bir direği satmak mecburiyetinde kaldı. Bunun üzerine kayınpederi kendisini ağır bir şekilde azarladı. Ebu Yusuf çok üzüldü, işte bu sebeblere binaen, belki, devlet işine girmeğe razı ve hatta mecbur oldu.

Bu hadise hicretin 166. senesinde (Milâdi 782) vuku-buldu. Bundan sonra Ebu Yusuf Bağdad'a geldi. Halife el-Mehdi, o sırada hilafet makamında bulunuyordu. Onunla görüştü. Halife kendisini Bağdad'ın şark sahiline «kadı» tayin etti. İmam, halife el-Hâdi zamanına kadar bu vazifede kaldı. Fakat Harun ür-Reşîd'in devri gelince, gitgide İmam'ın kıymeti anlaşıldı. El-Hadî'nin hilafeti devrinde vaziyet böyle devam etti. Harun, Ebu Yusuf'un bilgisine karşı büyük bir hürmet hissi duymaya başladı ve nihayet onu bütün Abbasî devletinin «Baş Kadısı» (Kadı ul-Kuzat-Chtaf Jsistice) makamına getirdi. O tarihten önce, ne Hülefayı Raşidin devrinde, ne Emevîler zamanında ve ne de diğer Abbasî halifeleri çağında böyle bir

[497]

kuruluş mevcut değildi. Bu iş, ilk defa Harun'un ihdas ettiği bir makamdır.

Zamanımızdaki idarî teşkilâtları göz Önünde bulundurursak, imam Ebu Yusuf'un elinde bulunan bu mevki, sadece adliyenin en yüksek hâkimliği olmadığı, aynı zamanda bir nevi adalet nazırlığı, hükümet müşavirliği, hatta kanun teşrii makamı olduğu kolayca anlaşılır. Yani bütün kadılar elinin altında bulunuyordu. Dâvalar onun gösterdiği usullere uygun şekilde cereyan eder, hakimler onun bilgisi altında tayin edilirdi. Bundan başka, dahilî ve haricî bütün hükümet işlerinde kanunun tayin ettiği yolları gösterir ve bu hususta rehberlik eylerdi.

imam Ebu Yusuf'un böyle bir vazifede bulunmasının üç noktadan ehemmiyeti büyüktür. Zira bu vaziyetten üç mühim netice meydana gelmiştir:

1 - imam, bir köşeye çekilerek pasif bir şekilde sadece ders halkasını idare etmekle iktifa etmiyordu. Sakin bir yerde yalnız ilmî eserler yazmak suretiyle de vaktini geçirmiyordu. Onun vazifesi, bu işleri yapanlara nia-betle, çok dahe. genişti. Zira Ebu Yusuf, artık devletin mühim işlerini, hakikatte bizzat devletin adalet ve muamelâtını idare ediyordu. Böylece de, bilumum devlet işlerinde ve her türlü meselelerde Hanefî fıkhnı tatbik imkânını buluyordu. Devletin kanunsuz yollara tevessül etmesine mani oluyordu. Kısacası Hazreti İmam, fiili ve amelî olarak devlet idaresini kanunî bir yola sevk ediyor-du.

2 - Bütün hâkimlerin (Kadı) azil ve tayinleri Ebu Yusuf'un elinde bulunduğundan, Hanefî mektebinin kanunlarını iyi bilen şahsiyetle'r bu makamlara geliyorlardı. Neticede Hanefî fıkhı, kendi . kendine, ülkenin umumî hukuku haline geldi, devletin hemen hemen resmî kanunu mahiyetine girdi.

3 - İmam Ebu Yusuf yüksek bir ahlâka sahip, aynı zamanda temiz bir şahsiyet, ilmî malûmatı yüksek bir zattı. Bu sebebledirki, kanunsuz işlerin Önüne geçiyor, başı boşluğa, keyfî hareketlere de mani oluyordu. Emevî devrmdcnberi devam edegelen intizamsızlıklar, tertibsizlikler, hükümdarların istibdadı ve kanunları hiçe saymaları ortadan kaldırıldı. Bu gibi fiillerin önüne sed çekildi. Böylece kanunun hâkim olduğu muntazam bir memleket meydana geldi. İmam, bu işleri tanzim etmek üzere bir de «Anayasa» mahiyetinde bir kitap hazırladı ve memleketin idaresini kanuna bağladı, iyi bir taHh eseri olarak bu anayasa «Kitab ül-Hirac» ismi altında bize kadar ulaşmış, bugün dahi mezkûr

[498]

eserden istifade edilmektedir.

İmam'ın Yüksek Seciye Ve Mazbut Ahlâkı

imam Ebu Yusuf tarafından vazedilmiş bulunan usullerden, kanunu esasî ve devlet idaresi mevzuundaki eserlerinden bahsetmeden önce umumileşmiş olan yanhg bir kanaati burada tashih etmek icab eder. İmam'ın hayatım yazarlar, kendisine aitmiş gibi, bir yığın hikâye uydururlar. Bu gibi şeyleri okuyanlar da zanneder ki O, hükümdarların karşısında, Allah saklasın, alelade bir yaltakçı ve dalkavuktan başka birşey değildir. Yani bunlara göre, imam Ebu Yusuf, hükümdarların hoşuna gitmek için birtakım hileler uydurmuş ve meseleleri bu hilelere göre tanzim edip ortaya koymuş, bu usullerle de padişah ve halifelere yaklaşmak imkânını sağlamıştır.

Halbuki, akli ve mantığı yerinde olan alelade bir insanın bu hususta düşünebileceği tek şey ancak şudur:

Yaltakçılık ve dalkavuklukla halife ve padişahlara yakınlık peyda etmiş bir insanın, şer'i meseleleri onların keyiflerine göre tanzim eden adamın, bizzat halife ve padişahların nazarında değeri olabilir mi?

Vazıhdır ki bu türlü dalkavukça davranışların padişah ve halifeler üzerinde hiçbir ahlâkî tesiri bahis mevzuu olamaz. Şimdi biz, burada gerçek vak'aları konuşurmak suretiyle, halifelerin, vezirlerin ve kumandanların İmam'a karşı ne şekilde davranmış olduklarını göstereceğiz. Bu hususları muteber tarih kitaplarından ta-kib edersek, ancak o zaman İmam'a isnad edilen fiillerin hiçbirisine inanmaya imkân kalmaz. Ve bunların, sadece uydurma vak'alar olduğunu imam Hazretlerine iftira etmekten başka bir gaye ve değer belirtmediklerini görürüz. Hatta bazı kaynaklarda zikredilen öyle hadiseler vardır ki, dalkavuk, yaltakçı ve hilebaz, bir insan, böyle bir cesaretle, değil bir halifenin, bir belediye başkanının karşısında bile asla bu şekilde konuşamaz. İşte gerçek tarih:

[499]

Ebu Yusuf, Bağdad'm şark sahilinde kadılık ettiği sırada zamanın halifesi el-Hâdî aleyhinde bir dâvayı ka-rarara bağlamıştır.

Harunürreşid devrinde yaşlı bir hıristiyan bir bağ mevzuunda Halifeden davacı olmuştu. Kadılık nialia-jmnda bulunan Ebu Yusuf, mahkemeye sadece halifeyi celbetmekle kalmadı, belki ondan, dâvayı reddedebilmesi için yemin etmesini de talep etti. Hattâ tñnam, bahis mevzuu mahkemede,

[500]

davacı ile birlikte, Halifeyi niçin ayakta tutmadığına ölünceye kadar esef etmiştir.

Bir defasında Harun'un vezir-i azamı (Sadrazam = Başbakan) AH ibn-i İsa'nın şahadetini «şahidlik edemez» gerekçesiyle reddetmiştir. Buna sebep de, isini geçen vezirin «Ene abd'ül-lalifeti» (Ben halifenin kuluyum) demiş olmasıydı .Zira İmam, bu sözden şöyle bir netice çıkarıyordu:

«_ Eğer bu adam gerçekten Halifenin kızı ise, bu

demektir iti, hür değildir. Binaenaleyh hür olmayan bir fcimspnin böyle bir yerde şehadeli kabul edilmez. Eğer bu sözü, hakikî kulluğu kastederek değil de sırf halifenin hoşuna gitmek için söylem işse o takdirde bu adam yalan-cm m biridir. Yalancının şahadeti ise esasen kabul udilî*-mez.»

[501]

. Hazreii İmam, buna benzer bir ahlâki Sela-beti, Harun'un ilerî gelen kumandanlarından birine karşı göstermekten de çekinmemiştir. [502]

. Abdullah ibn-i Mübarek'in bildirdiğine göre:

«— Hanın ür-Keşid, tmam'ın kadr-ü kıymetini biliyordu. Onun nazarında Ebu Yusuf un hal/ olduğu makam o d^t-e-ce yüksekti ki, Veziri Azam'ın yaya olara k kal etmek mecburiyetinde olduğu, sarayın tâ iç kapışma kndar olan mesafeli, Ebu Yusuf, binek »zerinde alırdı, İmanı geldiği zaman

[503]

halife ayağa kalkar, kendisini selâmlardı. Selâmı Önce halife verirdi.»

Bir defasında Harun'a sordular:

— Halita Hazretleri, Ebu Yusuf'a niçin İm kadar kıymet ve ehemmiyet veriyorlar?

Harun dedi:

— İlen bu zata ilmi ve bilgisi için kıymet veriyorum. ttmntnla beraber O, aynı zamanda temiz, doğruluktan ayrılmayan ve her düşündüğünü

[504]

doğrudan doğruya ve açıkça söyleyen bir salısiyyettir. Ona benzer başka bir adam görmediğimden kendisine kıymet veriyorum.

Ebu Yusuf hicrî 189 (milâdî 798) da vefat etti. Ha-runürreşi yaya olarak cenazesinin arkasından yürüdü, namazını bizzat kendisi kıldırdı, İmam'ın

kendi aile kabrine defnettirdi. Ve dedi:

«— Bu, öyle bir kayıptır ki, bütün İslâm âlemi bu hadiseden dolayı birbirlerini tesliye etmelidir.» [\[505\]](#)

Hazreti İmam'm yüksek seciyesinin en büyük delili, elimizde bulunan Kİtab ül-Harac isimli eseridir. Bu kitabın mukaddimesini tetkik eden herkes kolaylıkla anlar ki, padigahlara yaltakçılık ve dalkavuklukta bulunan bir kimsenin böyle bir mukaddime yazmasına imkân ve ihtimâl yoktur. [\[506\]](#)

Kitab Ül-Harâc

Kadı Ebû Yusuf ile Harunürreşid gibi bir halifenin bir arada bulunması, gerçek mânasiyle, birbirine zıt iki unsurun yanyana gelmesi demektir. Harun, hem sert bir askerdî, hem de işreti seven bir hükümdar... Aynı zamanda da Allah'ından korkan bir dindar. Ebu'l-Ferec İc-fahanî onun bu tezatlı şahsiyeti hakkında şöyle bir fıkra anlatır:

«— Harun, vaaz ve nasihat dinlediği zaman, herkesten fiok ağlardı. Kızdığı zaman da zulmetmek hususunda kimseden aşağı kalmazdı.» [\[507\]](#) İşte İmam Ebu Yusuf, kemâli feraset ve tedbir ile, Harun'un bu zayıf taraflarını tahrik etmeden, dinî hassasiyetini ilmi ve ahlâkiyle tesir altında bırakmıştı. Öyle ki, bu tesir hergün biraz daha artıyordu. Nihayet bu alâka Öyle bir raddeye vardı iti, bizzat Harun, Hazreti İmam'dan devletin bütün kar nun, nizam ve kaidelerini toplayıcı mahiyette bir kîtab yazmasını istedi. Bu eser, ilerde memleket idaresinin umumî kanunu ve kaidesi olacak, devlet işlerini intizamla yürütmek için bu kanunun. hükümlerine göre hareket edilecekti, işte Kitab ül Harac'm telifindeki sebep budur. Nitekim, bizzat İmam, eserinin mukaddimesinde bu hususu şöyle beyan eder:

«— EmirLUMümİnİn -Harun- (Allah kendisine yardım etsin) benden şöyle toplayıcı malûyette ve her hususu etraflı şekilde İhtiva eden bir kitab hazırlamamı istedi. Bu kitabda haraç (vergi), öşür (arazi vergisi), sadaka ve cizyelerin tahsili iie ilgili hususlar, hükümeti ilgilendiren diğer bilumum muamelelerin nasıl ifâ edileceği, memleket idaresine ve umumî intizama ait bânisler bulunacaktı. Bundan böyle, bahsi geçen mevzulara uit işler, hazırlanacak kitaba göre yapılacaktı. Bu hususta bana bazı sualler de tevcih etmişti. Bu suallerin cevaplarını yazmamı istiyordu ki, ilerde bu gibi muamelelerle karşı-losüdüğü takdirde meselelerin ne şekilde halledileceği an-İuşilimş olsun.»

Kicabm inuhUiif yerlerinde, Harun ür-Reşid tarafından ileri aürülen yualler ve İmam'm bunlara verdiği cevaplar görülmektedir. Bunları nazar-ı itibare aldığımız zaman insanın aklına şöyle bir soru geliyor: Acaba bu eser bir nevi sualname (soru mecmuayı) mıdır ki, za-ıııamın idarecileri ve hükümet erkânı, pek mühim gördükleri kanunî, nizamî, intizamı ve milletlerarası hukuki meselelere dair birtakım sualler sormuş, adliye vekili makamında bulunan zat (Kadı ul-Kudat) da bu suallere açık, muntazam ve müretteb cevaplar vermiştir? Bu şekliyle, bahis mevzuu kitab memleketin resmî kanunu mahiyetini almıştır. Kitabın sadece ismine bakan bir kimse, ük nazarda, bu eserin, zamanın vergisi olan haraç (Keveuu) mevzuunda tertib edilmiş olduğunu düşünebilir. Fakat hakikatte bu eser basit bir vergi sistemi kitabı değildir. O,' memleketin hemen hemen bütün meselelerini ihtiva etmektedir. Biz, eserin diğer bablanm bir tarafa bırakarak, şimdilik, sadece aşağıdaki mevzular üzerinde duracağız. Bakalım bu eser, memleketin ve devletin câri usulleri ve bunların İdaresi hakkında ne gibi nazariyeler ortaya koymuştur? [\[508\]](#)

Raşid Hilafete Dönüş

Bu kitabı dikkatle tedkik edip üzerinde derin düşünecek olursak göreceğiz ki, İmam Ebû Yusuf, Benî Umeyye ve Benî Abbas devirlerine ait hilafet hikâyetle-rini ve onların kayserlere, kısıralara denk hükümet sistemlerini tamamiyle bir tarafa bırakarak Hulefayı Ha-şid'in nizamını esas almak istemiştir. Fakat kitabında açıkça (ben bunları bıraktım) dememiş olmasına rağmen, örnek olarak, hiçbir yerde, ne Benî Umeyye devrinden ve ne de Harunürreşid'in dede ve babasının idarî sistemlerinden misaller getirmiştir. Anlaşıyor ki O, hem Beni Umeyye, hem de Benî Abbas'ın memleket idaresi ile ilgili hususlarda vermiş oldukları kararların hiçbirisini nazari itibare' almamıştır, istidlal ettiği, örnek olarak ileri sürdüğü ve misal gösterdiği bütün unsurlar; hep Kur'an-ı Kerim'den alınmıştır. Bundan sonra da Hadis ve Sünneti Nebeviye'den hükümler çıkarmış ve örnekler vermiştir. Müteakiben yine hadislerden ve sıra ile Haz-reti Ebubekir, Hazreti Ömer ve Hasreti Osman ve Haz-reti Ali (R.Â.) nin hükümetleri devrindeki kararlardan ve idare usullerinden misaller vermiştir. Halifelerden birinin yaptığı işleri örnek olarak göstermek istediği zaman ne Mansur'dan ve ne de Mehdî'den bahsetmiştir, İmam'ın nazarında örnek şahsiyyefler, Benî Ümeyye'dcn sadece Ömer ibn-i Abdülaziz ve bir de, yukarıda söylediğimiz gibi Hulefayı Rasidİn'dir. Bunun açık mânası şudur ki, O, Abbasî hükümeti için hazırlamakta olduğu bu kanun mecmuasında, Hazreti Ali'nin vefatından Harun ür-Reşid devrine gelinceye kadar geçen 132 senelik müddet içinde (Ömer ibn-i Abdülaziz'in ikibuçuk senelik hilafet devri hariç) gelip geçmiş olan hükümet usullerini ve memleketin idaresi hususunda takib edilen siyaseti tamamiyle mevzu dışı bırakmış, bu devri «örnek teşkil etmeyecek» evsafa kabul etmiştir. Eğer bu hareket alelade bir vaiz, bir nasihatçı, yahut da herhangi bir fa-kıh tarafından yapılmış olsaydı, pek tabii olarak, acaba bu 132 senelik zaman zarfında İslâm memleketlerinde örnek olacak mahiyette hiçbir iş yapılmamış mıdır ki, bu zat, bunlara ehemmiyet vermiyor? diye düşünülebilirdi. Fakat burada meselenin ehemmiyeti bambaşkadır. Zira, bahis mevzuu kitabı hazırlayan ve bu 132 senelik devre ehemmiyet vermeyen, hatta ona «hatalı devir» nazariyle bakan zat, devletin resmen baş kadısı (Kadıül-Kudat) ve bir nevi adliye nazırı makamında bulunmaktadır, üstelik böyle bir eserin hazırlanması işi, zamanın hükümeti yani Halife Harun tarafından kendisine tevdi edilmiştir. [\[509\]](#)

1. Hükümet Nazariyesi (Hükümet Nasıl Olmalıdır?)

Ebu Yusuf, kitabın hemen başında, halifeye hitaben, hükümet hakkındaki düşüncelerini ve hükümetin naau teşekkül etmesi icab ettiğini açıklamış bulunmaktadır.. Burada biz tıam'ın bu husustaki görüşünü kendi sözlerinden hulascten beyan edeceğiz:

«— Ey Enürulmüminin!

O Allahii Teala'ya hauid ve senalar olsun ki, emaret denilen bu ağır yükü Benin omuzlarına yüklemiştir. KÖy-Ie bir yükün taşınmasında hem çok

büyük sevap, hom de çok büyük günah vardır. Allah bu ümmetin İslerini tertib ve tanzim etmek vazifesini sana vermiş olduğuna göre sen de, gece gündüz çalışıp uğraşmak suretiyle halkın umuruna yetişecek, göreceksin. Cenabı Hak seni bu halka çoban yapmıştır. Koyunları güden, onlara bakan ve hizmet eden çoban, onların imaretim senin eline vermiştir. Bu şekilde de seni denemek istemiştir. Halkın işlerini sana tevdi etmekle de işlerin yürütülmesinden seni mesul tutmaktadır, Eğer bu hususta Allah yolundan ayrılır, başka bir istikamete saparsan bil ki, çok geçmeden O, bu yolu darmadağın eder. Zira bu yolda gidenlerin yardımcısı ancak AUah'dır... İşte bu çobanlar kendi Kab-lerinin karşısında, sürü sahibi eri karşısında hesap vermek Korundaki diğer çobanlar gibidirler. Sakın yanlış yollara sapma, sonra sürün de yanlış yolu takib eder...

Halka eşit muamele edeceksin, insanları aynı gözle göreceksin, onlar ister senin yakınlarından olsun ister olmağın... Yarın kıyamet gününde Allah'ın huzuruna çıkacaksın, fakat bugün seni övenlerin, nohpohlıyanlann tasvir ettikleri gibi değil. Bin gününün, sahibi, o zaman, kullarının amellerine bakacaktır, buldukları makama vn salıib oldukları unvana değil... tşto korkulacak şey şudur: Sen sürünü dağıtır, perişan edersen, sürü

sahibi de bunların hepsinin hesabım senden sormağa kalkar.» [510]

Bundan sonra, Ebu Yusuf, yer yer, Harunürreşid'e ihsas ettirmek ister ki:

«— Mülkim hakiki sahibi kendisi değildir. Hanın, olsa olsa, hakiki ve gerçek mülk sahibinin bir naibi, bir halifesidir. [511] Eğer Hanın iyi bir tmam (Devlet reisi) olursa mükâfatı da ona göre verilecektir. Zâlim bir îmam (devlet reisi) ise azabın en ağırını tadacaktır.» [512]

Bir yerde Harunürreşid'e Hazreti Ömer'in (R.A.) şu sözünü hatırlatır: [513]

«— Allah'a itaat etmeyen ve emirlerine karşı gelerek isyan eden bir insana itaat edilmesi hususunda bu dünyada hiç kimseye hak verilmemiştir.» [514]

2. Cumhuriyet Ruhu

Burada başka bir mevzu üzerinde durarak şu şekilde ikaz etmiştir:

«— Halife, yalnız Allah'a kargı değil, aynı zamanda halka karşı da mesuldür.»

Kitabının muhtelif yerlerinde bu hususu teyid etmek üzere hadislerden misaller verir, sahabilerin kavillerini ortaya koyar. Böylece ispat etmek ister ki, müslü-manlar, hükümdar ve idarecilerini tam manasiyle tenkid etmek hakkına haizdirler. Bu serbestlik ve hürriyet, bu tenkid hakkı, hem

halkın, hem de devleti idare edenlerin hayrınadır. [515] Bu iki asıl, bir milletin içtimaî hayatından uzaklaştı mı, böyle bir kavim için azab kapıları açılmış demektir.» [516]

Hükümdarlar ve idarecilerin hak sözleri dinlemeğe ve bunları cevaplandırmaya tahammülleri bulunması zaruridir. Onlar, bu gibi tenkidleri dinlemek hususunda ta-hammüllü olmasalar, fiillerinde haksız oldukları tebey-yün eder ki, bunun doğuracağı zararlı neticeler aşikârdır. [517]

Müslümanların aynı zamanda, hükümdarları üzerindeki hak ve hukuklarını tam [518] olarak talep etmeye, emanet olarak kendilerine teslim edilmiş bulunan malların hesabını sormağa, her zaman için hakları vardır. [519]

3. Halifenin Farizaları

îmam Ebu Yusuf, halifenin farizeleri olarak aşağıdaki hususları beyan eder:

Allanın tayin ettiği hududlan muhafaza etmek.

B) Hak sahiplerinin haklarını tam olarak araştırıp kendisine vermek.

C) Salih hükümdarların kaide ve kanunlarını yenilemek (Geçmişteki zâlim hükümdarların terk ettikleri hususlar) [520]

Ç) Zulme mâni olmak, halkın şikâyetlerini tahkik ederek sebcblerini bertaraf etmek.

D) Halka, Allah'ın hükümlerine itaat etmesini telkin etmek ve kendilerini masiyet yoluna saptıktan korumak ve menetmek. [521]

E) Allah'ın kanunun» hem kendisi, hem de halk için müsavi bilmek, hükümleri aynı şekilde tatbik etmek, kimseyi farklı şekilde gözetmemek ve ayırmamak. [522]

F) Meşru şekilde halktan [523] Vergi almak ve toplanan vergileri meşru yerlerde kullanmak. [524]

4. Müslüman Vatandaşların (Efrad-1 Ümmet) Farizaları

Ebu Yusuf, hükümdara ait farizeleri sıraladıktan sonra müslüman vatandaşların boynuna borç olan işleri de saymış bulunmaktadır. Bu farizalar şunlardır:

A) Hükümete itaat etmek, kargı gelmemek.

B) Hükümet aleyhine silah. istimaline teşebbüs et-

C) Hükümete karşı ileri-geri konuşmamak.

Ç) Hükümetin zarurî gördüğü tedbirler neticesinde zaman zaman meydana gelen sıkıntılara tahammül etmek.

D) Hükümeti aldatmamak.

E) Sadakatle hükümete hizmet etmek ve hayırsever olmak.

F) Hükümeti fenalıklardan korumak. Hükümete gelecek olan kötülöklere mâni olmak. [525]

G) Doğru ve gerçek işlerde hükümete yardımcı olmak. [526]

5. Beyt-ül Mal

imam, beytülmalı, padişah ve hükümdarın şahsî malı olarak değil, Allah'ın ve kullarının hükümdar elinde bir emaneti şeklinde beyan etmiştir. Kitabın muhtelif yerlerinde Halife'ye, Hazreti Ömer'in beytülmal hakkındaki sözlerini duyurmak ister. Hazreti Ömer bu hususta buyurmuştur ki:

«— Devletin hazinesi mevzuunda halifenin vaziyeti, yetini bir çocuğun malları üzerinde velisinin durumu gibidir. Eğer halife zenginse, Kur'âu'nun hükmüne göre, yetimin malından bir pay alama/.. Fişebilillalı (Allah yolunda) çalınacak ve yetimin mallarını idare edecektir. Eğer ihtiyaç sahibi

ise, maruf ve doğru bir şekilde, o da ancak kendisi için, bir hizmet hissesi alabilir. Köyle bir muamele ve tasarrufu herkes caiz sayar.» [527]

Görülüyor ki, Ebu Yusuf, Hazreti Ömer'in bu fikrini, örnek düşünce halinde halifeye takdim ederek umumî hazineden istediği gibi harcayamayacağını hatırlatmış, devlet hazinesinin «Halifenin şahsî"mülkü» olmadığı tekidie bildirmiş}, bu meyahda Hazreti Ömer zamanında geçen bir hadiseyi de kaydetmiştir.

«— Bir ara Hazreti Ömer, Küfe kadisiyle, Beytülmal eminine (mal müdürü) ve Emir'ini (vali yahut kaymakam veya buna benzer bir memuriyet) her üçünün ailelerine bir arada, yiyecek olarak günde bir keçi tâyin etmişti.. Bu münasebetle de şöyle buyurmuştu:

— Devlet memurlarınca a her birine ıergün bir keçi verilen memlekette artık hayır gelmez. [528]

Bu öyle bir Devlet Reisi'nin gözüdür ki, devlet rae-ı murlara ve hakimlere millet malını vermemekle kalmıyor, aynı zamanda ondan kendisi de istifade etmiyordu. [529] Bu. şekilde halifenin adamlarının da keyfi olarak hazineye el uzatmalarını önlemek istemiştir [530]

6. Vergi Takdim Usûlü

İmam, vergi tahsili bölümünde şu hususlara dikkat edilmesine işaret buyurmuştur:

A) Vergi, halkın zarurî ihtiyaçlarının dışımla kalan gelirden alınacaktır.

B) Halkın rızasıyle tahsil edilecektir.

C) Mükellefin kudret ve imkânına göre kendisine vergi tarhedilecektir.

Ç) Zenginlerden alınıp fakirlere sari'edilmesini1. dikkat edilecektir. [531]

D) Vergi tarhi ve tahsili hususunda nazari itibara alınacak en mühim noktalardan biri de, hükümetiu:

«Halkın kanım emen»

bir teşkilât seklinde görünmemesidir.

E) Vergi tahsilinde zalimane usullere müracaat edilmeyecektir. [532]

F) Usulüne uygun şekilde ve kammuu hükümete verilmesini emrettiği vergiden başka, ne hükümet ne arazî sahipleri, ne valiler, yahut ne de diğer ilgili tevekküller halktan, hiçbir suretle vergi alamayacaktır. [533]

G) Gayri m aslim bir zîmnî, müslumau olduktan sonra, cizyeden muaf tutulacaktır. [534]

İmam, yukardaki bahislerde, Hulefa-yi Raşidin tutumlarını ve tarzı hareketlerini örnek olarak göstermiştir. Meselâ bu meyanda Hazreti Ali'nin (R.A.) devrinde cereyan eden bir vakayı hatırlatır;

Hazreti AH, vergi tahsili hususunda amiline kaymakam veya mal müdürü) şöyle yazar:

«— Vergiyi kuruşu kuruşuna tahsil ediniz. Bu hususta hatır, gönül gözetmeyiniz. Kimseden de bir kuruş fazla almayınız. Dikkat ediniz, vergi ödeme kabiliyeti olmayanları zorlamayınız. Tahsil ederken halkı incitmeyiniz. Dövmek, güneşte bekletmek yok. Yatak, yorgan, elbise, hayvan,

kap-kacak ve" buna benzer zarurî ihtiyaç maddelerini sattırmağa da mecbur etmeyin. [535]

«Hazreti Ömer'in yaptığı gibi, ziraatçılara ve ekinle uğraşan kimselere vergi yüklediğiniz zaman, içlerinde imkân sahibi olmayanları gözetiniz. [536]

Kudretleri haricinde onlara herhangi bir mükellefiyet tahmil etmeyiniz. Bir mülkün gelirini, eğer bu belli değilse, halk arasından toplayacağınız birkaç kişi ile birlikte tesbit ediniz. İir müslü-imuun veya zimmînin tarlasından, ekin yerinden zulmederek, zor kullanarak vergi almaya

kalkışmayınız.» [537]

7. İslâmî Hükümette Gayri Müslim Vatandaşların Hakları

İslâmî hükümet nizamında gayri müslimlerin durumu ile ilgili hususlara, İmam Ebu Yusuf, Hazreti Ömer'e (R.A.) istinaden, üç madde halinde temas eder ve bunları kitabının müteaddid yerlerinde zikreder:

1. Aktedilen muahedelere harfiyyen riayet edilecektir.

2. Memleketin müdafaasına ait mükellefiyet, gayri mü alimlere değil, doğrudan doğruya müslümailara aittir.

3. İmkân ve kudretlerinin fevkinde, gayri müslümlere ne vergi ne de cizye yüklenecektir. [538]

Ve ilâve eder:

«— Çok fakir ve düşkünler, ihtiyar ve a'mâlar, rahife-ler, gayri müslimlere mahsus mabedlerde çalınanlar, kasnılar ve çocuklar cizyeden muafır. Zimmîlerin mutları ve hayvanları da zekâta tâbi değildir. Kendilerinden vergi almak için zimmîler, sureti katıyyede döğülemez, cis-nmî eziyyetiere muhatab tutulamaz. Mükellef oldukları kadarını ödemedikleri zaman, o da, bir Özürleri bulunmadığı takdirde, ancak hapsedilebilirler. Olcusu muayyen cizyeden başka, her ne suretle olursa olsun, onlardan bir-sey almak haramdır, özürlü ve ihtiyaç salibi zimmîler-den cizye

[539]

alnaimyacağı gibi devlet hazinesinden geçimlerini sağlayacak şekilde kendilerine yardım yapılması da şarttır.

Hazreti İmam, bir kısım tarihî hadiseleri ileri sürerek zimmîlerle iyi geçinmenin ve onlara teveccüh göstermenin esas itibariyle hükümetin kudret ve kuvveti, salanatın devamı için kendiliğinden şart olduğunu Harun-ür Reşid'e anlatmıştır,

işte Hazreti Ömer zamanında onlara bu şekilde muamele edildiği için, Şam'ın hristiyanları kendi arzularıyla dindaşları olan Rûm'ları (Bizans devleti) terkederek m\Xs-lüman saflarına katılmış, onlarla birlikte Bizans'ın aleyhine muharebelere girmişlerdir. Müslümanlara vefakârlık

[540]

göstermiş, onların iyiliği için çalışmışlardır.

[541]

8. Arazi İşleri

İmam Ebu Yusuf, arazi meseleleri hakkında da bazı mütalâalar ileri sürmüştür. Bu suretle bir kısım meseleler ortaya atarak bazılarına haram demiştir. Ezcümle, hükümetin ekin sahihlerinden vergi almak için «bir kimseyi bir nevi vergi müteahhidi olarak tayin etmesini» caiz saymamıştır. Yani «Sen hükümete şu kadar ver de, ekin ekenlerden istediğin kadarını toplarsın» şeklindeki vergi tahsilini haram addetmiştir. İmam'a göre bu usul, ekiciler için büyük bir zulümdür. Aynı zamanda ekilebilecek arazilerin imar edilmemesine ve boş bırakılmak suretiyle toprakların harap

[542]

olmasına yol açar. Bu sebebe O, «Hükümet arazi vergisinin tahsilinde hiçbir zaman bu usule müracaat etmemelidir» demektedir»

Bunun gibi, İmam Ebu Yusuf, hükümetin herhangi bir araziye sahibinden alarak başka bir şahsa vermesini de haram saymıştır. Bu hususta diyor ki:

«— Devlet Reisinin, her ne suretle olursa olsun, herhangi bir müslüma veya ziununun arazisini elinden almaya hakkı yoktur.

Ancak, lîr şahsın elinde bulunan arazinin kendisine ait olmadığı, haksız şekilde bu mala tasaruita bulunduğu kanunî delillerle ispat edilebilirse o zaman iş değişir. Bundan başka, hükümet, vatandaşın mülkiyetinde bulunan araziye hiçbir şekilde elinden alamaz, onu başkasına veremez. Aksi

[543]

takdirde böyle bir fiili işleyen Devlet lîi-sini işi, nazarımda eşkıyalıktan farksızdır.

İmam Hazretlerinin kavline göre devlet tarafından arazi bağışlamanın şartları şunlardır:

Ma'mur olmayan ve ekilmeyen, yahut boş ve hâli olan veya sahibi bulunmayan araziler... Vârisleri olmayanlara ait olup Ölümünde hükümete intikal eden topraklar.. Terkedüen ve sahibinden hiçbir haber alınmayan, bu sebeple bakımsız kalan ve ekilmeyen araziler... (Yani araziye metruke)... İşte bu gibi topraklar, ancak İmar edilmek, ekilmek ve ziraate elverişli hale getirilmek şartıyla başkalarına devredilebilir veyahut da memleket için faydalı hizmetlerde bulunmuş olanlara hediye ve in'am kabilinden verilebilir. Ancak burada da ölçüyü kaçırmamak şarttır ve makul

[544]

bir tarzda hareket edilmelidir.

Bu gibi araziler ister in'am ve atıyye şeklinde, isterse imar şartıyla verilmiş bulunsun, yeni sahihleri bu toprakları üç sene müddet mâmur hale

[545]

getirmezlerse, o takdirde, bu işi hakkiyle yapacak kimselere verilmek üzere bahis mevzuu araziler geri alınır.

9. Zulüm Ve Haksızlıklara Mani Olmak

İmam Ebu Yusuf, daha sonra, Harunreşid'e şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

«— Hain v-B zalim insanlara hükümet idaresi İşlerinde ve devlet hizmetlerinde vazife verme. Böyle kimseleri devlet dairelerinde başkanlıkla tavzif etmek, veyahut ha kim, vali ve sair hizmetlerde kullanmak halife için (Harun için) haramdır. Zira bu adamlar tarafından iera edilen zalimane hareketlerin gerçek mesulü, onları bu makamlara getiren, kendilerine zulmetme imkânını verendir. Bu işlerin vebali ona aittir. Sen bu vebali üzerine alma.»

[546]

Hazreti İmam, kitabının müteaddid yerinde halifeye tavsiyelerine devam etmektedir:

«— Sen, dindar, temiz, salih ve Allah'ından korkan kimseleri işbaşına getir. Devlet işlerinde bu evsafi haiz olanları istihdam et. İşlerde kullanacağın insanların elili-yet derecelerini hesaba katmak şartıyla, onların ahlâkî vasıllarını da nazari itibara almalısın. Bu bakımdan, seçtiklerin, itimada şayan olmalıdır. Devlet memurlarım, arkalarına takacağın güvenilir Kimseler vastasıyla, kendilerine sezdirmeden, kontrol ettirmelisin. Hw 15İ organize etmek üzere, vaziyeti doğrudan doğruya bizzat sana bildirecek emin adamlar tayin et. Zira bu vezât, birinin zulmüne ve hiyanetine şalı id olurlarsa, vasıtasız olarak bizzat bu durumu senin kendine bildirsinler ki, sen üe bu ulamlarm kötülüklerini bertaraf edebilesin ve kendilerinden

[547]

hesap sorasm. İşte ancak bu şekilde vebalden kurtulabilirsin.»

İmam, tavsiyelerine devam eder:

«—Halife, şahsen, halkın şikâyetlerine yetinmelidir, Hic olmazsa ayda bir defa umumî bir meclis kurmalı, burada konuşmak isteyen herkesin

[548]

sözünü dinlemelidir. Halk, hükümet memurlarım doğrudan doğruya halifeye şikâyet edebilmelidir.

Hatta memurlar tarafından yapılan haksızlıkları, halkın doğrudan doğruya halifeye bildirmek imkânı olmalıdır ki, zulmün ve kötülüklerin önüne

[549]

geçilebilsin.»-

10. Adliye

imam Ebu Yusuf, adli meseleler hakkında şöyle yazar.

«— Adli mercilerin vazifesi, tam bir tarafsızlık ve adaletle hüküm vermektir [550] Masum ve suçsuz bir insanın tecziyesi nasıl adaletsizlikle, mücrimlerin cezasız kalması da aynı şekilde adaletsizliktir. Bu fiillerin ikisi de haramdır. Şüpheli üzerine ceza verilemez, l'ecziye edilmesi icab «den bir kimseyi affetmek suretiyle cezasız bırakmak, şüpheli yok ki, bİla sebel» insanları cezalandırmaktan çok daha ehvendir. Adaletle ilgili meselelerde ve bilumum adli muamelelerde her türlü tavsiye ve aracılığın önüne geçilmelidir. Bu gibi hususlarda hic. kimsenin makamına, haysiyet ve şerefine, şahsi durumuna bakılmamalıdır.» [551]

11. Şahsi Hürriyetin Korunması

İmam'ın beyanına göre mücerred itham ile hiçkimse hapsedilemez. Birisi herhangi bir suçla itham edilirse, isnad edilen fiil ispat edilmedikçe o insan suçsuzdur. Her suçlandırma hadisesinin, kaide ve kanunların vazettiği usuller dairesinde muhakemesine bakılmak icab eder. Deliller ve şahadetler tesbit edilir. Cürüm, bu şekilde ispat edildikten sonradır ki, ancak suçlu hapsedilebilir, aksi takdirde hapsedilemez. İmam, halifeye bu hususta da tavsiyelerde bulunur. Hapishanelerde fiilen mevkuf bulunan insanlara ait davalara yeniden görülmesinin zarurî olduğunu söyler. Delil- olmadan, şahitsiz ve ispatsız mücerred itham ile cezaevlerine düşenlerin derhal serbest bırakılmasını bildirir. Hâkimlere, valilere ve diğer idarecilere tamim göndermesini, bundan böyle, hakkında cürüm isnad edilerek itham olunan insanların gayrî mevkuf olarak muhakeme edilmelerini, ancak suç sabit görüldüğü takdirde tevkipleri cihetine gidilebileceğinin kendilerine tebliğini ister. Yoksa, sadece İthamla hiç kimsenin tev kif edilmemesini tavsiye eder, [552]

İmam'ın ısrarla ürerinde durduğu bir mesele vardır. Der ki: [553]

«— Bir müttelime, sadece itham edilmiş olmasından dolayı, esasen kanuna aykırı olan ve şeriate uymayan iia-yak atılamaz. Döğülemez. Zira bir insan, şeriat gereği-•«, ancak dayak yemeğe mahkûm edilirse döğülebilir. IV biatile bunun da usulü vardır. [554]

12. Hapishanelerin İslahı

İmam, mevcut hapishanelerin ıslahını tavsiye etmektedir. Bu hususta diyor ki:

«— Bir kimse hapishaneye düşerse, t orada kaldığı müddetçe hükümet tarafından kendisine yiyecek ve giyecek verilmelidir.»

Benî Umeyye ve Benî Abbas devrinde mahpuslara reva görülen bazı muameleler vardı ki, Hazreti İmam. bunları şiddetle tenkid eder. Zira onlar mahpusları, bileklerine kelepçe, ayaklarına da zincir vurarak muayyen zamanlarda sokaklarda dolaştırırlardı. Bu halleriyle mahpuslar, halktan para dilenir, kendilerine bu suretle yiyecek ve giyecek tedarik ederlerdi, işte imam, bu mevzuda halifeye şiddetli tavsiyelerde bulunur, derhal bu usule son verilmesini ister, devlet tarafından hapishane sakinlerine yiyecek ve memleketin iklim şartlarına göre de giyecek verilmesini emretmesini bildirir.

Yine bu-nun gibi, vârisi olmayan ve hapishanelerde ölen mahkûmların gusulsuz, kefensiz ve cenaze namazı

kınakılmadan defnedilmelerini şiddetle kötölemekte, makta ve şöyle demektedir:

«— Mahkûmlara reva görülen bu muamele İslâm için utanç vericidir. Böyle hareket etmekle, tslâmın haysiyeti ile oynamaktan başka bir şey değildir. Bundan sonra, kimsesi olmayan, vârisiz mahkûmlar, öldükleri zaman, hükümet tarafından teşhiz ve tekfin edilmeli, muntazam şekilde cenaze namazları kılınmalıdır.»

[555]

Hazreti imam devam eder;

«— Mahkum mücrimlerden hiçbirine, katiller hariç» zincir vurulmamalı; hapishane içinde, el, kol ve ayakları bağlanm amalıdır.» [556]

Eserinin Gerçek Değeri

İmam Ebu Yusuf'un oniki asır önce, devlet ve hükümet teşkilatı ve esaslarına dair hazırlamış olduğu eserin hülasasını, buraya kadar aldığımız kısımlarla gözden geçirdik, işte oniki asır evvel, müstebit ve mutlak bir hükümdara rağmen, adliye nazırı (Kadiül-Kuzat) ve kanun adamı sıfatıyla, Hazreti imam, bu eseri meydana getirmeye muvaffak olmuştur. Bununla beraber, onun, tslâmî hükümete ait, bu hükümetin nazariyeleri hakkında ve hilafetin teşekkül tarzı hususunda kaleme aldığı bu muazzam eser, hocası ve üstadı İmam Ebu Hanife'nin eserleriyle mukayese edilirse, elbette ki, pek küçük kalır.

Zira Ebu Yusuf, bahis mevzuu kitabında "müşavere esasına müstenit hükümet şekline bahsetmemiştir! Aynı zamanda, İmam hazretleri, zalim ve zorba bir devlet reisinin durumunun ne olacağı hususuna da temas eylememiştir. Bundan başka, bahis mevzuu eserde, zalim bir İmam'm devlet reisi olamayacağına dair herhangi bir kayda tesadüf edim em ektedir. Hatta, zalim devlet reisine karşı halkın ayaklanma ve direnme hakkından, vücudunu ortadan kaldırmak suretiyle yerine adil bir imâm getirme imkânına sahip olduğundan da bahsedilmemiştir. Şu hale göre, İmam'ın buradaki nazariyesi, Islâmî düşünce ve nazariyeye kıyasla bir hayli noksandır. Fakat bu demek değildir ki, Ebu Yusuf'un Islâmî devlet ve hükümet usulü mevzuundaki fikirleri, Kitab ül-Harac'da 'yazdığı kadar dardı. Elbette ki;

«Hazreti İmam, bu mevzularda geniş bilgiye sahip değildi» veya

«O, bu hususları bilmediği için eserinde- bahsetmemiştir» denemez.

Fakat Abbasî saltanatı devrinde istenen şeyler bunlar değildi. O zamanda daha ziyade İmam tarafından ileri sürülen hususlar revaçtaydı. Bu sebeble

Ebu Yusuf, aa-dece arzu edilen mevzuları yazmıştır. Onun ortaya koymak İstedığı şey, hayalî bir hükümet teessüs ettirmek ve olmayacak işlerle uğraşmak değildi. Bu bakımdan (olabilir) e ve Abbasî devleti tarafından kabul ve tatbik edilebilecek hususlara kitabında yer vermiş ve mümkün olduğu kadar da bunları k..ndi devrinde tatbik ettirmiştir. Burası bir tarafa dursun, fakat İmam'ın telif ettiği bu eserin asü gayesi müslüman bir memlekette, Islâmî bir devlet usulünün kurulabilmesi için lâzım gelen ölçüleri ortaya koymak idi ki, bu düsturların çoğu kendisinden sonraki devirlerde kuvveden fiüe çıkmış ve uzun müddet tatbik edilmiştir. [557]

Hilâfet Meselesine Ait Sorular, İtirazlar Ve Bunların Cevapları

Bu kitabın bazı babları Tercüman ül-Kur'an mecmuasında neşredildikten sonra, bazı dostlarımız alâkalarını esirgemeyerek mektuplar yazdı. Bir kısım muhterem ze-vat da, muhtelif gazete ve mecmualarda sert itirazlarda bulundu. Hatta bazıları, bu bahisleri reddeden kitablar neşretti. Bunların hepsini birer birer gözden geçirerek tetkik ettim. Değerli bulduklarım, etraflı ve toplayıcı bir cevap hazırladım. Şimdi, mezkûr cevapları buraya dercetmek suretiyle muhterem okuyucularıyla birlikte bahis mevzuu zevatın ittilâna sunmaktayım. [558]

Bahis Mevzuu Olan Mbselelerin Ehemmiyeti

Kitabımızda istinad ettiğimiz tarih! kaynaklar, islâm tarihinin en güvenilir eserleridir. Ele aldığımız hadiseleri, hep, tarih kitablarna ve mehazlara dayanarak anlattık. Herbirinin menşeiini, kaynaklara işaret ederek gösterdik. Böylece, ilim ve fazilet sahihleri istedikleri zaman, söylenenleri, bizzat kitab ve mehazların aslı ile karşılaştırabilirler.

Esas itibariyle bu tarih kitablarnı gizli kapaklı şeyler değildir. Hepsi halkın gözü Önünde bulunmaktadır. Bunlar, asırlardan beri dünyanın her tarafına yayılmış eserlerdir. Basılmış ve neşredilmiş nüshaları, onbinler, yüzbinler ve milyonlarca insanın elinde bulunmaktadır. Bugün mümin-kâfir, dost ve düşman herkes bu kitablarnı okumak imkânına sahiptir. Zaten eserlerin tetkiki işi, sadece Ara'pça bilenlere mahsus değildir. Zira bu kitablarn müsteşrikler tarafından tahkik edilerek muhtelif Avrupa dillerine de tercüme- edilmiştir. Bundan başka, yerli müellif ve mütercimlerimiz de .bahsi geçen eyerlerin büyük bir kısmını dilimize çevirmiş bulunmaktadırlar. Hal böyle olunca, elinizdeki eserimizde, mevzu ile ilgili hakikatleri ne gizledik, ne de halka dönerek: _

«— Siz İslâm tarihini okumayın»

tarzında herhangi bir şey söyledik. Hatta anlayanları, bu meselelerle İlgili bahislere girmekten ve mevzuların münakaşasını yapmaktan da hiçbir zaman menetmedik. Eğer naklettiğimiz hususların doğruluğunu, delil ve se-ned göstermek suretiyle hüccetlere kavuşturmamış olsaydık, ancak o zaman, gerek Avrupalı müsteşrikler, gerekse itidalsiz bir kısım müslüman müellifler, bize:

«— Sen yanlış yoldasın. Yeni yetişen müslüman neslin karşısında, yalnız islâm tarihini değil, İslâmî devlet nizamını da (hatalı olmak) la suçlandırıyorsun,» diyebilirlerdi.

Zamanımızda, Pakistan'da bütün lise, kolej ve üniversitelerde islâm tarihi ve İslâmî siyaset ilmine ait bahisler okunmaktadır. Şimdi, bir müddet önce de Pencap Üniversitesinin siyasî ilimler imtihanında şu.suallerin sorulduğunu öğrenmiş bulunmaktayız:

«— Kur'aiin, devlet teşkilâtı ile ilgili hususlarda nasıl bir yol göstermiştirV Eğer muayyen bir usül tavsiye et-nişse, l'eyg amber 'in Asrı Saadet'inde bu nazariyeler na-Sii tatbik edilmiştir? Hilafet ne demektir? lioyle bir idare usulü nasıl oldu da saltanata değışti ve (padişah) hk şeklini aldı?»

Bizim fikirlerimize itirazda bulunan muhterem zevat ,acaba şöyle mi düşünmektedirler?:

«— Müslüman talebeler bu suallerin cevabını Avrupalı mudillerin kit a Manadan mı Öğrensinler? Yahut da, yarım yamalak, kifayetsiz ve öteden beriden kapma, birtakım uydurma cevaplarla iktifa mı etsinler? Yoksa, kendi kendilerini aldatmak suretiyle, (tarihte böyle birşey yok, İslâm hilafet nazariyesi asla değışmemiştir) mi desinler?»

Nihayet biz, nasıl ve hangi cesaretle tarihin gerçek vak'alarını yeni nesillerin gözü önüne sermekten kaçınabiliriz? Ve yine nasıl olur da, apaçık bir şekilde onların araştırma mevzuuna dahil olması icabeden hususları başka şekil ve kalıplara sokabiliriz? Niçin kendilerine sarahatle, aşğıdaki gerçekleri söylemeyelim?

— Aslı şekliyle hilafet neydi? Bu usulün, diğerlerine nazaran, imtiyazlı.tarafları nelerden ibaretti? Hilafet nizamı nasıl ve ne şekilde saltanata döndü? Mahiyeti nasıl değışti? Böyle bir nizamın, yerine saltanat idaresi geldikten sonra, bu değışiküğün içtimaî hayatımız üzerindeki tesiri ne olmuştur? Cemiyetimizde ne gibi sarsıntılar vu-kubuldu? Bahis mevzuu istihalenin zararlarını bertaraf

«— Elimizde bu devre ait gerçek tarilti vesikalar > oktur» diyebilir miyiz?

Hayır. Bu imkânsızdır. O halde:

— Tarihi kaynakların bu me, sularla ilgili malûma-tuta itimad edilemez» mi diyelim? Yoksa ea iyisi:

«— Bu deviiin tarihi vakıaların görmemezlikteu gelelim ki, bahis mevzuu suallere cevap vermek mükellefiyetinden kurtulalım.»

Bu da olmazsa vukubulan hadiselerin mesuliyetini hicretin 20-27. senelerinde yaşamış bulunan sahabilerin omuzlarına yükleriz, olur biter.

Veyahut siz söyleyiniz! Nasıl bir çare bulalım? Ne yolda hareket edelim ki, bu suallere cevap vermeye iktidarımız olsun? Ve bu cevaplar tarih okuyanlara emniyet telkin etsin.

Hiç güphe yoktur ki, tarih okuyan ve tarihî tetkiklerle uğraşan bir kimse, hadisi şeriflerin rivayetinde olduğu gibi, vak'aların dayandığı noktaları, senedleri, derinlemesine incelemesin. Bunların üzerinde hadiselerdeki gibi durmaz. Fakat, İbni Sa'ad, Abdil-Birr, İbni Cerir, İbni Ha» cer, İbni Kesir ve ibni Esir gibi şöhretli tarihçiler o ihtilafli ve karışık devrin hadiselerini, olduğu gibi eserlerine dercetmişlerdir. Hiç şüphe yoktur ki, bahsi geçen şahsiyyetler bu gibi meseleleri, yaşadıkları devirde, o kadar kolaylıkla sahabilere izafe ve isnad edemezlerdi. Bunun aksini iddia etmek oldukça güçtür. Zira böyle bir durumda hiç kimsenin sesini çıkarmaması mümkün değildir. Bu, ne akla ne de mantığa sığar. Üstelik bu kitapları1. kaleme alanların, yalan olduğunu kendileri de bildikleri halde,

«— Acaba kimin için yalan uydurmaktayız»
diye düşünmesinler, bu mümkün müdür? Bu durumda onlara:

«— Sîz yalan söylüyorsunuz» denmez miydi? [\[559\]](#)

«Es-Sahabetü Küllünüm Adol» Sahabilerin Hepsî Şayanı İtimat Kimselerdir ~ Sözünün Gerçek Manası

Sahabilerden bahsedilirken bazı meseleler zuhur eder ki, umumiyet itibariyle, dikat edilmezse, sahabîlerin şahsiyetleri zedelenip müslüm anların nazarında haiz oldukları üstün itimad hissi sarsılabilir. Bu sebeple zikri geçen hususlarda bazı zarurî izahlarda bulunmamız icabeder:

Sahabeyi Kiram hakkındaki düşüncem, alelumum muhaddis, fukaha ve ümmetin ekseriyeti gibi, şöyledir:

«KÜLLİTHÜM ADtnu — Hepsî de güvenilir kimselerdir. Zira bu keyfiyetten şüphelenecek olursak, o zaman dinin bazı esasları da kendiliğinden şaibeli duruma düşer. Fakat:

«Sahabilerin hepsi de (güvenilir) kimselerdir» sözü, hiçbir zaman:

«Sahabiler kat'iyen hata etmez ve edemez. Hiçbir hatalı işleri yoktur» mânasına gelmez. Nihayet onlar da beşerdir. Şu kadar var ki, onların beşeri zaafı diğer insanlara nazaran daha azdır. Ve sahabiler kendilerine çok daha fazla hâkimdirler. Onlar için sözümüz anoak şudur:

«Bilerek hata yapmaz ve yanlış yola gitmezler»

Yani hiçbir sahabi, bilerek ve kasti mahsusla yalan uyduramaz ve bunu Hazreti Resul Aleyhisselâma isnad etmez. Hadis rivayetinde, Allah'ın Resulüne ait meselelerde, hiçbir sahabi, kasten ve bilerek, uydurma" şeylere iltifat etmez. Hatta, bilmediklerini de söylemez. Hatta şüphelendiklerini bile açığa vurmaz.

Birinci şekil bahis mevzuu olduğu takdirde, değil yalnız tarihî hadiselerde, hadis istinadlarında ve rivayetlerde de böyledir: Artık biz, zikredilen hadisi hemen kabul ederiz. Başka bir itinat aramayız, ikinci şekli kabul ettiğimiz takdirde haber yine sabit olmuştur. Zira, aleyh' de herhangi bir isnad ortaya konmadığı için haberi muteber addederiz. Hatta gu noktaya bilhassa dikkat ediniz: Sahabiler arasında .^reyan eden gu kadar muharebede, birçok noktalarda birbirleriyle ihtilafli buldukları halde, onlardan hiçbirisi, hiçbir zaman kendi lehine hadis uydurmamış ve bunu Allah'ın Resulüne (S.A.V.) isnad etmemiştir. Hatta mevcut olan hadislerin mefhumlarını dahi kendi 'hlerine değiştirmek teşebbüsünde bulunmamışlardır. Bu sebeple, sahabiler, arasındaki çekişmelerde bu gibi zihni karışıklıklara lüzum yoktur. Bundan başka, ' aralarında cereyan eden hususlarda ister hatalı, isterse doğru yolu tutmuş olsunlar,' bu halin dinî esaslar muvacehesinde bizim için tesiri olamaz. Bu mevzular, sadece kendi aralarında cereyan eden hususlar olarak kahr. Böyle değil de şu haklı bu haksız desek din tahlikeye düşer. Binaenaleyh biz, sahabilerin hepsini, Hazreti Reaulü Ekrem'den (S.A.V.) rivayet etmek hususunda istisnasız olarak itimada şayan ve güvenilir şahsiyetler olarak tanır ve biliriz. Bunun için de rivayetlerini canla başla kabul ederiz.

Sahabilerin güvenilir şahsiyetler olmaları mevzuunda ayrıca 'şunu da söylemek icab eder ki, Allah'ın Ro-şülü (S.A.V.) nün sahabilerinin hepsi de Zat-i Risaletpe-. ilahilerine tanı mânasiyle ve can-ü gönülden bağlı, vefakâr zevat idiler. Onlar her şeyden evvel, Fahr-i Kâinat sallallahü aleyhi ve sellam'ın sünnet ve hidayetlerini noktası noktasına halka bildirmekle mükellef olmanın mes'u-liyetini tam mânasiyle hissediyorlardı. Bu sobeyle hiçbir sahabi, her ne suretle olursa olsun, yanlış bir haberi veya olmayan bir şeyi Zat-i Saadetlerine isnad ettiremezdi. İşte buna binaen «Es-sahabetü küllünü m adül» mefhumu, istisnasız olarak, bütün sahabiler hakkında vâridir. Hepsî de, hayatta buldukları devirlerde bütün muamele ve rivayetlerde adil ve güvenilir olmakla nırttasıf bulunuyorlardı. Kendilerinden, hiçbir şekilde, bu güveni sarsacak mahiyette herhangi bir hareket görülmemiştir. BÖyic olmasaydı, elbette ki biz «onların hepsi de doğru ve güvenilir insanlardı» diyemiyecdik. Şüphesiz, içlerinden bir haylisi güvenilir ve adil olmanın en yüksek mertebesinde bulunuyordu. Şurası da vardır ki, onlardan bazıları, diğerlerine nisbetle daha zayıf kimselerdi ve pek âfa ufak tefek kusurları da olmuştur. Bunun için «külHilüni arifti» mefhumunu «hiçbir şahabının İtn.tft.si yoktur» şeklinde ani amam alıyız. Biz, buradaki «kiill» kelimesini «tamam» — (hepsine şamil) telâkki etmesek de onlar hakkında varid olan hadisin mânası değişmez. Yani buradan, sahabilerin büyük çoğunluk bir kısmına «güvenilir» mânası çıkmaz. Nitekim, yukarıda izah edildiği gibi, bu sözün her iki mânasından da hadis rivayetleri hakkında sa-habilerin «güvenilir» zatları olduğu sarahatle anlaşılmaktadır.

Şimdi burada şöyle bir sual sormak mümkündür:

Bir kimseden bazı kusurlar sadır olabilir. Acaba bu keyfiyet onun «güvenilir» bir kimse olmasını ortadan kaldırırmı?

Bu suale başka bir sualle mukabele edebiliriz: — Acaba onun bütün rivayetleri hatalı mıdır? Benim cevabım şöyledir:

Bir kimsenin bir-iki veya birkaç hatası olabilir. Bu birkaç hata sebebiyle:

«Bu adaram bütün iniler i hatalıdır»

diyemeyiz. Diyemeyiz, zira «güvenilir» ve «adil» gibi vasıfları «küll» halinde böyle bir insanın üzerinden kaldıramayız. Eğer bu sıfatların selbedilmesi icab etsey-di, o takdirde kendisine «fasık» denecekti. Görülüyor ki, bir insan bazı kusurlar iğliyebilir, buna rağmen «doğru sözlü» de olabilir. Hazreti Mâ'iz Eslemî, zina gibi ağır bir suç işlemişti. Böyle bir suç bir insanın «güvenilir» ve «adil» sıfatlarını ortadan kaldırır. Fakat biliyoruz ki, bu zat, fiilen, amelen ve kavlen tevbe ederek ıslah-ı hal etmiştir. Bizzat gelmiş, ceza görmeğe hazır olduğunu bildirmiş ye kendisine zina haddi tatbik edilmiştir.

Şimdi böyle bir zatın nasıl olur da «güvenilir» bir kimse olmadığını söyleyebiliriz? Bütün bu fiillere rağmen, o yine de sözüne «güvenilir» bir şahsiyettir. Nite-Kim, muhaddisler Mâ'iz Eslemî'nin hadis rivayetlerini «sahih» kabul etmişlerdir.

Bu misalden bahis mevzuu sualin cevabı da kendiliğinden anlaşılmış olur. Çünkü ADah, Hazreti Mâ'iz'i af-fetmemiş olsaydı, bizzat gelerek meseleyi beyan eder miydi? Mâ'iz gerçekten tövbe etti ve mağfiret diledi: Hazreti Mâ'iz'm bağışlandığına artık hiç şüphe yoktur. Gerçekten onun gibi tövbe etmiş bir kimseye dünyada az rastlanır. Hatta Allah'ın Resul'ü (S.A.V.) mağfirete nail olduğunu bilhassa tasrih ederek boyan buyurmuştur. Şimdi sadece zina suçunu irtikfibi etti diye böyle bir zatın rfözlerine giivenilemez demek doğru olur mu? Bu gibi fiillerin mütemadiyen tekrarlanması doğru değilse de yeri geldiği zaman, zarurî hallerde vak'a olarak zikredilmeleri lüzumludur. Yani hadiselerin sırf oluş

şekilleriyle beyan edilmesi gerekir. Tabiatıyla ihtiyat ve edebe de riayet etmek şartıyla... Bu mesele, sahabilerc güvenilme* denilemeyeceğini, hepsinin de güvenilir şahsiyetler olduğunu bize ispat eder. Kitabımızda böyle meselelerle karşılaştığımız zaman bu hususlara dikkat ettik. Bununla beraber gözden kaçmış bazı şeyler varsa, bu satırları okuyan muhterem zevat keyfiyeti bize bildirdikleri takdirde onları derhal düzeltmeğe hazırız.

Bir kısım muhterem zevat, sahabiler mevzuunda şu acaip, ktilli kaideyi ileri sürmektedirler. Diyorlar ki:

«— İŞiz sahabeyi İriram'ın (K.A.) sadece şanlarına niunaslb ve muvafık düşen rivayetlerini kabul ederiz. İtiraz edilebilecek ve hakkında söz söylenebilecek diğer hususların hepsini de reddederiz. Bunlar ister sahih hadisler olsun isterse olmasın.»

Fakat ne tuhaftır ki, muhaddis, müfessir ve fukaha-dan hangisinin bu külli kaideyi vazetmiş bulunduğu ve kimlerin buna tâbi oldukları bilinmemektedir. Acaba «lylüü ve «Tahyiyır» vak'alarına dair Hazreti Resul Aley-hisselâm'ın herhangi bir hadis veya fıkıh ve tefsir kitab-larında bu hususta herhangi bir beyan yok mudur?

Halbuki orada ümmühat ül-müminini itham edenler yine aynı sahabilerdi. Ummuhat ül-müminin şunu isteriz, bunu isteriz demişler-, nafaka ve sair mevzularda Resülul-lah'ın (S.A.V.) üzüntüsüne sebep olmuşlardı. Acaba bazı sahabilerin Ifk hadisesinde methaldar buldukları ve kendilerine «haddi kazı» tatbik edildiği doğru değil midir? Bu hadise cereyan . etmemiş midir? Halbuki onların bu şekilde hareket etmelerindeki münasebetsizlik malûmdur. Mâ'iz Eslemî ile Gâmidiiyye'njn macerasını bilmeyen var mı? Kitabların bu husustaki haberleri yalan mıdır? Halbuki bu zevat da sahabîlerle şereflenmiş bulunuyorlardı. Bu uydurma kaideye göre, muhaddisler, şimdi, bu zevatın bütün rivayetlerini red mi etsinler? Meselâ, ezkaza bir hata işlenip bulunan sahabe ve sahabilerin bütün rivayetleri, bu hatâ sebebiyle hiçe mi sayılınsın? Eğer bu, umumun kabul edebileceği bir kaide olsaydı, o halde niçin Hazreti Ömer, Mugire ibn-i Şû'ba'ye zina isnad edenlerden, şahid ve ispat istemişti? Eğer sa-habinin her işi doğru olsaydı, Hazreti Mugire de sahabe idi, ne lüzum vardı Hazreti Ömer'in şahid ve İspat istemesine? Hatta diyebiliriz ki, bizat bu zevatın kendileri de, ileri sürülen bu külli kaideye bağlı değillerdir. Aksi takdirde ne Çemel, ne de Siffiyn vak'aları meydana gelirdi. O zaman Sahabeyi Kiramın derece ve rütbeleri çok daha yüksek olurdu. Böylece, onların bir kısmı bir tarafı diğerleri de öbür tarafı iltizam etmek suretiyle birbirlerine

kılıç çekmez ve müslümanların ölümüne sebep olmazlardı, kan dökülmesine hiçbir zaman rıza göstermezlerdi. [\[560\]](#)

BİR HATA İŞLEMENİN BİR KİMSENİN RÜTBE VE DERECESİNİN YÜKSEKLİĞİNE BİR GUNÂ NOKSANLIK GELMEZ

Hakikat şudur ki, sahabiler de insandı.. Durumları itibariyle beşerüstü olmaktan uzak idiler, insanlar, nebi ve peygamberler hariç masum değildiler. Yani insanlar hata işleyebilir. Masumluk, mahzâ v"e yalnız peygamberlere mahsusdur.

Peygamberliğin dışında kalmış bir insan için, hiç kimse, masumiyet iddiasında bulunulamaz, hatalardan, günahlardan münezzehe olduğu söylenemez. «Bu insan asla pinnh işlemez» denemez. Şimdi meselenin bir de başka tarafını nazara alalım. Bakalım, kâdr ü kıymet itibariyle «büyük insan» kimdir? Büyük insan, iyilik tarafları çok, fenalık tarafları da az olan' insandır. Yani iyilikleri, bor zaman için, kötülüklerine galib gelen insan, büyük insandır. Buna göre, iyi tarafları fenalıklarından fazla olan insana, büyüklük itibariyle, bu fazlalık kadar derece vermek kabildir. Bir insanın büyüklüğüne, elbette ki, bir veya birkaç hatam sebebiyle zarar gelmez. Yine de şan ve şerefi mahfuz kalır.

Bu mevzuda benim düşüncemle başkalarının fikirleri arasında "bnzi esası farklar vardır. Bu sebeble, bazı kimseler fikirlerimizi yanlış anladıklarından hatalı bir yola sapıyorlar. Halkın düşüncesine göre bñ'lık insan, şan, şöret ve makam sahibi olan, kat'iiyen yanlış işler yapmayan vö hatâ işlemeyen kimsedir. Böyle bir insan, bir hatâ ve yanlışlık yaptı mı, artık onun büyüklüğü ve makam sahibi olması ortadan kalkmış demektir. Bu nazariyeye göre, halkın büyük insanda görmek istediği şey şudur: O, hiçbir zaman hata işlemesin veya hata işlemeyen bir kimse olsun. Benim nazariyem, bu inanışın tamamile hilaf inaduv Bence, peygamberlerden başka herkes hata işleyebilir, yanlış bir iş görebilir. Fakat buna rağmen büyüklüğüne, şan ve şöretine yine de hanel gelmez. O, yine de büyük adam olarak kalır. Herhangi bir hatayı İşlemesi onun büyüklüğünü ortadan kaldırmadığı* gibi kendisine olan itimadı da bertaraf etmez. Makul delillerle, bu insanın «sözlerini tevil eüeu ve değıştiren bir kimse olduğu» isbat edilmedikçe kendisine güvenilir ve sözlerine itimad etmek lâzım gelir.

Ancak şu kadar var ki, onun hatalı işine de «hatalıdır» diye kabul edilir. İşte bu vasıflara sahip bir insanın yaptığı hatalar, bana göre, onun büyüklüğüne ve sözüne itimad etmemize zarar vermez, Kendisine karşı hissettiğimiz hürmeti de azaltmaz. Ben, bir büyüğün, hatası se-. bebiyle kâdr ü kıymetinin azalacağı düşüncesini hiçbir zaman hatırıma getirmemekteyim. Bunun gibi, böyle bir insanın hatalı işlerine «tamlar hatâ değildir» veya «bunlar İlle de doğrudur» diye ısrar etmeyi de asla düşünmüyorum. Zira hatalı işlere«doğrudur» demek bizim mantık mizanlarımızın ölçüsünü bozar ve değıştirir. Böyle bir durumda biz, rio hadiseleri tahkik edebiliriz, ne do aa-lim bir neticeye varmak imkânını bulabiliriz. [\[561\]](#)

Sahabiler Arasında Derece Farkları

Muazzez Sahabüerin hareket ve fiillerini, hadis ve aiyer kitaplarından takib ettiğimiz zaman varacağımız netice şudur ki, bu zevatın hepsi de, sahabilik şerefi bakımından, aynı seviyedelerdir. Fakat ilim, fazilet, Fahr-i Kâinat Efendimize olan yakınlık ve iktisabı feyz bakımından olduğu kadar Peygamberin terbiyesüne mazhar olur-aa olsun bu, nübüvvet nuru ile aydınlatılan insanî bir hususiyettir. Bina.enaelyh her İnsan, elbette ki, bu nurdan aynı seviyede faydalanamaz. Bu nur herkese aynı miktarda ulaşmaz. Kimisine çok kimisine az bir gey nasib olur. Bundan başka, insanların tabiat ve mizaçları muhtelifdir, iyilik ve fenalıklara dayanabilme kabiliyetleri aynı değildir. İstidatlar farklıdır. ,Bu itibarla aahabilerin her biri bu nurdan gahsî kabiliyetlerine, istidat ve imkanlarına göre feyzalmış, Peygamberin taallim ve terbiyesinden müstefid olmuşlardır. Ancak sahabüerin arasında öyle zevat vardır ki, tezkiyeyi nefis hususunda en yüksek terbiyeyi almış olmakla beraber, yine de bazı zayıf noktaları tamamile giderilmemiş veya aynen kalmıştır. Bu da inkâr edilemez bir hakikattir. Fakat şu da var ki, biz, edeb ve terbiye kaideleridir diye lüzumu

halinde onların zayıf taraflarını söylemememiz ederse, bu hareketimiz, meseleleri tahkik bakımıD doğru olamaz. [\[562\]](#)

Büyük İnsanların Fullerini Tenkid Etmenin Gerçek Usulü

Bütün büyük zatların umumiyet itibariyle ve sahabüerin ise'hususî şekilde şahaiyyetlerinin tahlili mevzuunda benim düşüncem şöyledir: Onlar hakkında, ya başkaları veya bizzat kendileri tarafından bize kadar gelmiş, bulunan muteber, güvenilir rivayet veya haberleri, vaziyetlerine ve derecelerine muvafık düşünürsün ve aynı zamanda doğru ve gerçekse, kabul ederim. Eğer yanlışsa, bunların hatalı ve yanlış olduğunu söylemekten başka çare göremem. «Bu iy hatalı ve yanlış yapılmıştır» derim. Fakat diğer taraftan da makul bir şekilde yapılmış bulunan beyan ve şerhlerin dışına çıkmam. Bunun gibi, yanlışlık ve hatalarına da «Hayır, bunlar yanlış ve hatalı değildir» diyemem. Onların hatalı işlerini gizlemeyi düşünmem. Zira böyle bir hareket, gerçeğin ve ilmî tahkik usulünün hilafıdır. Bu sebeple bu türlü fiilleri sanabilirsin ve büyük şahsiyyetlerin kadrü kıymetlerini düşürmez addederim. Yani, bir insanın hatalı hareketine «hu hata değildir» dediğin zaman, gerçekte o şahsın, hakiki kıymetini yükselttiğime değil, bilakis tenzil ettiğime kani bulunuyorum. Zira böyle hareket etmekle, yani bahis mevzuu büyük şahsiyyetlerin ve sahabilerin hatalarına «hii-yır, bunlar hata değildir» demekle, veyahut bunları gizlemekle onların gerçek faziletlerinin şüphe ile karşılanmasına imkân verilmiş olur. Çünkü hataları gizlendiği gibi, diğer «iyilik ve meziyetler de acaba uydurma mıdır?» diye de düşünülebilir. Bu sebeple, besbelli hatalara «hata», meziyyetlere de «meziyyet» demeliyiz. Böyle hareket etmekle ne büyük bir şahsiyyetin büyüklüğüne hâle gelir, ne de hatayı gizlemekle büyüklük artar. Bunun için belli başlı şaha iyyetlerin fiil ve hareketlerini olduğu gibi tahlil etmek, nasıl vuku bulmuşlarsa öyle göstermek icab eder. Ancak böyle hareket ettiğimiz takdirde onların muazzam işleri ve eserleri gerçek kıymetini ve ehemmiyetini kazanabilir. [563]

Kaynaklar. Bahsi

Bazı muhterem zevat, bizim menba ve mehasin olarak gösterdiğimiz eser ve kitaplar hakkında, bilhassa Hulefayı Raşidin'in son zamanlarına ve hilafetten saltanata intikal ediş devresine ait mehasin hakkında tereddüt ve şüphe izhar buyurmuşlar, bu hususlara dair düşündürücü sözler söylemişlerdir. Hakikatte ise, benim istifade ettiğim bu mehasin İki şekildedirler. Birincisi: Yor yer vakalara temas ederken faydalandığım eserler, hu meyanda meselâ İbn-i Ebî-İ-Hadîd, İbn-İ Kutaybe ve Mes'ûdî gibi... İkincisi de, rivayetlerini nazara alarak onlardan netice çıkardığım ve mevzuu tertiblediğim eserler, bu meyanda Muhammed İbn-i Sa'ad, İbn-i Aftdul-Birr, İbn-Ccrrî ct-Taberî, İbn-i Kesir ve saire. Şimdi bu zevatın şahsiyyetlerini ve eserlerini birer birer tahlil edelim: [564]

İbn-İ Ebî-İ-Hadîd

Birinci kısım mehasinlerden İbn-i Ebî-İ-Hadîd'in sîi olduğu anlaşılmalıdır. Fakat bu zatın eserlerinden aldığım bahis, Scyyidina Hazreti Ali'nin (R.A.), kardeşi Akıyl İbn-i Ebî Talib'e (R.A.) millet hazinesinden, istihkakından fazla bir miktar vermek istememesi hadisesidir. Bu mesele hakikaten doğru, kanuna uygun ve gerçek bir vakadır. Diğer tarihçilerin mevzu ile alakalı beyanları şöyledir: «Akıyl, bu hadise üzerine kardeşini bırakıp muhalif tarafa iltihak etti.» Misal olarak İsbâ ve ts-tiy'âb'da Hazreti Akıyl hadisesini gözden geçirmek mümkündür. Bunun için ben bu bahsi İbn-i Ebî-İ-Hadîd'den aldım. Çünkü o, şîi olduğu halde meseleyi inkâr etmemiş ve sarahaten kitabına almış bulunmaktadır. [565]

İbn-İ Kutaybe

İbn-i Kutaybe'nin giü olduğunu söylemek hatadır. Bu zat, Ebu Hatem Secistanî ve İshak İbn-i Rahaveyh gibi imamların şakirdi ve Dinever kadısı-bulunuyordu. İbn-i Kesir, İbn-i Kutaybe hakkında şöyle yazar:

«— Güveni'ir, tçmiz bir zattı.» Hafız İbn-i Hacer ise: «— Gayet doğru bir kimseydi» der. Hatib Bağdadiye gelince:

«— Güvenilir, dindar ve fazilet sahibi bir kimseydi.»

diye söyler.

Meslemt İbn-i Kaasun'ın İbn-i Kutaybe'ye ait yazısı da şöyledir:

«— Gayet dürüst bir insandı. EhM sünnettendi, deniyor ki, İshak İbn Kahaveyh'e tâbi idî ve onun fikrine uyardı.»

İbn-i Hazım şöyle yazar: - «— Dinimle ve bilgisinde güvenilir bir şahsiyyetti.»

İbn-i Kutaybe'mn meşreb ve mezhebi hakkında İbn-i Hacer şu şekilde malumat verir:

«— Selefî'nin dediğine göre, İbn-i Kutaybe güvenilir bir kimse ve ehli sünnettendir. Fakat Hâkim, İbn-i Kutaybe'nin mezhebinin (akidesinin) aleyhine idi... İnenim düşünceme göre burada mezheb diye bahsedilen gey, nasîbiHktir, Zira İbn-i Kutaybe, ehli beytten dönmüştü. Hâkim de bu

işe muhalif bir zattı.» [566]

Buradan şunu anlıyoruz:

İbn-i Kutaybe'nin şîi olması ihtimali bir tarafa durgun, o şîilikle taban tabana zıt ve ona aleyhdar bir kimse olarak, yani nasîbîlikle itham edilmektedir. (Nasîbîlik, Hazreti Ali'yi sevmemek),

Bunları bir tarafa bıraksak bile, gimdiye kadar hiç-kimse «El-îmame ve-s-Siyase» isimli eserin İbn-i Kutaybe'ye ait olmadığını iddia etmemiştir. Sadece şüphe etmişler, yalnız bu kitapta bazı fikir ve bahisler vardır ki, İbn-i Kutaybe'nin diğer eserlerinin hiçbirisiyle münasebeti yoktur, bahis mevzuu fikirler de Öbür kitabdakilerle bağdaşmamaktadır. Ben bu kitabı okuduğum zaman şöyle düşündüm:

«— Belki de bazı bahisler kitaba sonradan eklenmiştir. Fakat eseri bütünüyle reddetmek ve onun İbn-i Kutaybe'ye ait olmadığını söylemek pek o kadar kolay bir iş olmasa gerektir.»

Bu eser üzerinde durdum. Fikirleri tahkik ve mukayese ettim. Vesika haysiyetine sahip olmayıp, reddetme imkânı bulunan herhangi bir hususa

tesadüf edemedim. Bundan başka bahis mevzuu kitaptan istifade ederken, diğer eserlerde olmayan hususlar da görmedim. Nitekim, mehz olarak gösterdiğim hususlardan belli olmaktadır. [\[567\]](#)

El-Mes'udî

Fakat El-Mes'udî'nin müteassıb bir Mu'tezile, aynı zamanda bir Şîi olduğunu bir tarafa bırakalım. (Gâlî) (aşırı Şîi) idi, söyleince doğru değildir. Muruc üz-Zehab isimli kitabında Hazreti Ebu Bekir ve Hazreti Ömer (R.-A.) için yazdıklarım okuduğumuz zaman, düşünürüz. Şîi ve gâlî bir kimse hattâ mutedil bir gü dahi böyle yazmaz. Buna rağmen El-Mes'udî, hadiseleri doğru ve insaflı hükümlerle değerlendirmiştir. Ben, başka mehzlar tarafından tasdik ve teyid edilmeyen hiçbir vak'ayı onun yazılarından almadım ve yalnız ona dayanarak da nakletmedim. Şimdi gelelim ikinci kısmı mehzlara; bunlar meselenin eşhası ile ilgili olanlardır. [\[568\]](#)

İbn-i Sa'ad

Bu kitabda, hepsinden önce, İbn-i Sa'ad'ın rivayetlerini diğerlerine tercih ettim. Onun haber verdiği hususları, imkân derecesinde, Öbür kaynaklarla karşılaştırdım ve İbn-i Sa'ad'ın sözlerini almayı uygun gördüm. Bunun sebebi şudur: İbn-i Sa'ad, Hulefa-yi Ragidın devrine en yakın bir tarihte yaşamıştır. Hicretin 168. senesinde doğmuş, 238. senesinde vefat etmiştir. Geniş bilgi sahibi bir zattı. Siyer ve magazi (gazalar, muharebeler) bahsinde, nuvas-sak şahsiyet diye tanıyorlar, bütün muhaddis ve müfes-sirlerin hepsi de kendisinin yazı ve sözlerine itimad

m E vi)udi ederler. Şimdiye kadar hu; kimse İbn-i Sa'ad'a şîilik is-nad etmemiştir. Hatib Bağdadî onun hakkında şöyle yazar:

«— Aluhanmied İbn-i Sa'ad bizim nazarımızda âdil zatlardandır, Oinui naklettikleri de sadakatma delildir. Nitekim rivayetlerine çok dikkat eder ve kdı kırk yarar.»

Hafî/, İbn-i Hacer'in fikri de şöyledir:

«— İüyük hadis hafızlarından biridir. Güvenilir kimilerden ve derin araştırmacılarıdır.»

İbn-i Hallikân şöyle yazar:

«— Doğru v« güvenilir bir zattı.»

Hafız Sahavi şöyle söyler:

«— İiocusı Vakıdî zayıf olmakla l>eral>er, kendisi güvenilir bir kimedir.»

İbn-i Sa'ad hakkında İbn-i Tanğrı Birdi de şöyle der:

«— Yahya İbn-i İflu'iyu hariç bütün hafızlar keudisi-«i tevsik ederler.*

İbn-i Sa'ad'ın üstadı Vakıdî için «hadis ilminde za-yırdır» derler. Fakat siyer ve mağazî'de, bütün ehli hadis onun rivayetlerini nakletmektedir. Şunu da unutmamak lâzımdır ki, İbn-i Sa'ad'ın Vakıdî'den başka üstad-ları da vardır. Meselâ Higar İhn-i Muhammed İbn-i Sâib el-Kelbî ve Ebu Ma'ger gibi... Bu zevat için de «— Onlar siyret ve gazavat tarüü mevzuunda hep güvenilir sahsiy-yetlerdir» denmektedir. Bundan başka, ehli ilmin İbn-i Sa'ad hakkındaki kanaati şöyledir: O, üstadlarının ileri-geri her sözünü nakletmomiştir. Bunları teclkik etmiş. araştırmış, ondan sonra rivayette bulunmuştur. [\[569\]](#)

İbn-L Cerir Et- Taberi

Tefsir sahibi oluşu, hadis ilmine vukufu, fakihli^i ve tarih yazarlığı itibariyle hakiki değer ve kıymete malik okluğu müsellemler bulunan bir gahsiyyet de İbn-i Cerir et-Taberî'dir. O, hem ilim ve hem de takva bakımından yüksek bir makama, sahiptir. Kendisine teklif edilen (Kadı) lığı kabul etmemiştir. Adalet divanı başkanlığına getirilmesi içinvâki talebi de reddetmiştir. İmam İbn-i Hüzeyme onun hakkınıia şöyle demektedir:

«— Yeryüzünde İlm-j Cerir'den daha âlini bir kimseyi tanımiyorum.»

İbn-i Kesîr'in sözü şöyledir:

«— O, İslâm alimleri içinde Allah'ın Kitabım ve Resulünün Sünnetini on iyi bilen ve en iyi amel eden imamlardandır.»

İbn-i Hacer'e gelince şöyle demektedir:

«— İslâmın büyük ve güvenilir İuimlarifulanrı.»

İbn-i Cerir hakkında Hatib Bağdadî'nin fikri şöyledir:

«— Alimlerin imamlarıulamiir. (İleri çefonlerind&i' dir). Zira omm sözleri İle meseleler hail ve ne ti reye bağlanır, reyine müracaat edilirdi. Çünkü marifet ve fazilet sahihi idi. İlimde cnrni bulunımsı hususunda Uinise ltendisiyle hoy ölçülemezdi.»

İbn-i'l-Esîr'in kanaati da şu şekildedir:

«— Ebn Ca'fer, t^ırılı MaUUnde en güvenilir zattır.»

İbn-i Cerîr, hadis pahasında, «nniharidî^» olarak kabul edilir. Fıkıh dalında ise müstakil nniçchiudir. Mezhebi, Ehtl sünnet mezheblerindon sayılır. Tarilî ilminde kerullBİnc itimad etmeyecek bir kimseyi göstern.nk kaa-bi! dolrildir. Bilhassa karışıklık devrinin tarihini bütün ohli ilm ü tahkik, bu zatın eserlerine istinâd ve "*"nun Hözlorinc itimad ederler. İbn-i'l-TCsîr, Tarih ül-Kâni Tin mukaddimesinde şöyle der:

«— Kİz, İ'Huhıllalı (S,A.V.) sañabileri ara sunla revün elmifj bui-miuu İiüi'üf ve eriüüne'er İnevsuiİndü, (Jifür (arılıçilerd.n ziyade İbn-i Corİr'e İiüiüü etleriz.»

Nitekim İbn-'l-E.sîr- başka bir yerde;

«— O, İirmüsme İakkrvie g;İH'eİiİlir Slfm l)nlİnnii(I;« doğru. İtİuadh va sntlaAat İü^mokterlir.

İbn-i İvesîr de, o devrin tarihini yazarken İbn-i. Ce-rîr'c istiuud ederek der ki: «—Bf-n çîi riva.veflerîûlen eo-kt)Kî'i'l;im için.daha ziyentlft İim-i Cerîr'e itim«d etmeUle-vim. Zira o, î>n için orbahîdır.»

Cmol Muliare])csî ils ilgili vak'aları boyan ettikten yonca ibn-i Haldun şöyle yazar:

«— T5u vak'aları ieihs edcrK-en, di^er nûvarrıMeri bir liinihi-biralitum ve İbn-i Cerîr'e istinat! ettim. Zira o, daha J'azla savanı i ti m ad d ir.»

İbn-i Kuteybe ve öteki tarihçilerin eserlerinde rastlanan bozukluklara İbn-i Cerîr'de tesadüf edilmez. Yine İbn-i Haldun şöyle söyler:

«Bir takım fikhî meselelerle «Gadîr-i Hunim» hususunda şiihlerle hemfikir olmasından dolayı, bazı kimseler, İbn-i Cerîr'in şîi olduğunu iddia etmektedir. Hatta meşhurlardan bir zat, bir yazısında şöyle der:

«— O, gîi inamlandandı.»

Hâlbuki Ehli Sünnet âlimlerinin bu husustaki fikri ve içtihadları şî'lerinkinde bulunmuyor.

imam İbn-i Teymiye'yi hepimiz biliriz. Bu zat şiihlik kokusu sezdiği hiçbir kimseyi affetmeyen bir fikir öfkesine sahibdir. Fakat Muhammed İbn-i Cerîr'in tefsirine dâir verdiği fetvalarda şöyle der:

«— Bütün mütediivil tefsirler arasında en doğrusu İbn-i Cerîr'inkidir.»

Ve şu ibareyi kullanır:

«— Onda bid'at diye birşey yoktur.» [\[570\]](#)

işin aslına gelince:

ilk önce Hanbeliler İbn-i Cerîr'in rafizî olduğunu id- . dia etti. Bunun sebebi şuydu:

Çünkü Muhammed İbn-i Cerîr, imam Ahmed İbn-i Hanbeli «sadece muhaddis olarak» tanımak lâzımdır, demiş, fakihliğini kabul etmek istememişti.

Bu sebeble Hanbeliler, İbn-i Cerîr henüz hayattaykpn bile, düşman olmuşlar ve onu-nla her türlü münasebeti kesmişlerdi. Hatta, bir kimsenin İbn-i Cerîr'e gidip geldiğini haber aldıkları vakit ona engel oluyorlardı. Vefat ettiği zaman kıyameti kopardılar ve onun müsüman mezarlığına

defnedilmesine mâni oldular. Bu sebeble İbn-i Cerîr nihayet kendi evinde toprağa verildi. [\[571\]](#)

Hnnbeliler'in bu aşın hareketlerine karşı İmam İbn-i şöyle der:

«— Hanbeliler kendisine zulüm ve haksızlık etmişlerdir.» [\[572\]](#)

Bundan başka, Muhammed İbn-i Cerîr isminin kötüye çıkmasının ikinci bir sebebi daha vardır ki, bu onun talihsizliğinden ileri gelmektedir. Zira yaşadığı devirde, çağdaşları arasında maalesef, kötü bir talih eseri olarak, bir başka Muhammed İbn-i Cerîr et-Taberî daha vardır. Bu sonuncusu şiihliğiyle tanınmış ve şöhret bulmuştu. Fakat, bizim Muhammed İbn-i Cerîr'imiz gibi, onun ne muazzam bir torihi vardır, ne de büyük bir tefsir kitabına sa-hibdir. İbn-i Cerîr'i tetkik etmek isleyenler, ne yazık ki, sadece bu sözleri nazari itibare alıyor, ne tefsirini, ne de tarihini dikkatle okumak zahmetine katlanmadan hüküm veriyorlardı. Şüphesiz bu eserleri inceden inceye tetkike Lâbi tutmaları «İbn-i Cerîr şîi mezhebindedir» şeklinde yanlış bir düşünceye sapmazlardı, O zaman, bu kitablari yazanın Şîi Muhmmcd'İbn-i Cerîr mi yoksa Ehl-i Sünnetten olan Muhammed

ib*n-i Cerîr mi olduğunu gayet kolaylıkla anlamış olurlardı? [\[573\]](#)

İbn- Abdll-Birr

Üçüncü ehemmiyetli kaynak ve şahsiyetine güvendiğimiz tarihçi, Hafız Ebu Ömer İbn-i Abdi'l iSirr'dir. Nitekim, Hafız Zohebî, Tezkiret UM I uf Faz isimli eserinde, onun hakkında «Şeyhülislâm» tabirini kullanmaktadır.

Ebui Velîd el-Büci, İbn-i Abdil-Birr için:

«— Hadîs mevzuunda, Endüfûs'de Ebu Ömer gibisi yoktu.» demekte, İbn-i Hazm ise şöyle yazar:

«— İlenim bildiğime #ore hadis fikhî mevzuunda, onun &ibi âlim bir zat yoktur, nerede- kaldı ki daha üstünü bulunabilsin.»

Bu hususta İbn-i Haer'm fikri de şöyledir:

«— Onun eserleri eşsiz ve emsalsizdir, hele İstiy'âb ayarında, Kalabîler şerh-i İralinde hiçbir eser yoktur.»

Satiabilerin yerh-i hâli hususunda İstiy'âbdan ba^ka kimin eserine güvenle bakabiliriz? Bu durumda acaba ona da «Şîi'Jîfe kayıyordu» diyebilir miyiz? Yahut da «İbn-i' Abdil-Eirr her duyduğunu tahkik etmeden yazmıştır» şeklinde bir hükmü nasıl verebiliriz? [\[574\]](#)

İbn-I'l-Esir

Dördüncü mühim mehâzimiz İbn'il-Esîr'dir ki, bu zatm Tarih iil-Kâmil'i ile UsMül-Râb'^si İslâm tarihinin en mükemmel kaynaklarındandır. Daha sonra gelen muharriricrin hepsi do kendisine itimad eder. Çağdaşı bulunan Kadî İbn-i İTalfikân onun hakkında göyle yazar:

«— Hadis hifzetmekte tmam'dı. ICski' ve yeni tarihleri p/JHTİemi'ti. Arab ensab (Kfnelo^i) mı, harp tarihlerini, vrtk'n \e haberlerden de ^eni'j malumatı vardı.»

Bu zatın Şîi'liğe meylettğine dâir en küçük bir emâ-ro dahi yoktur. Eserinin mukaddemesinde sarahaten beyan elliline göre, Siihabilerin aralarındaki ihtilâflar hususunda gayet dikkatli davranmıştır. [\[575\]](#)

İbn-L Kesir

Kaynaklarımızın beşincisi Hafız İbn-i Kesîr'dir. Onun nüfessjr, muhaddis ve tarihçiliği herki s tarafından kabul fdilmiştir. Tarihn ail KMiidîfye ve'n-Nihâye ilimli kitabı İsim m inrihinm en muteber menbnlarından biridir. "Keş-û/zmihiîi inüollifinin (Kâ(il). Çelebi) dediğim; göre fari-hinin cii

farz, vaeib, mekruh ve m us tali ab gibi şer'î hususlar neticelere bağlanır. Acaba dinimizde nelerin sünnet olduğu nelerin olmadığı düşünülür? İşte bu şekilde tarihî hadiseler de bu usul ile tatbik edecek olursak, o zaman, islâmın ilk asrına ait tarihî malumatın onda dokuz hissesinin «güvenilmez» olduğuna hükmetmemiz icab edecektir. O devirde vuku bulan ve bütün medarı iftiharımızı teşkil eden hususların hepsinin de bir tarafa atılması lâzımgelir. Nitekim, bu sebebledir ki, hadis usulüyle tarihin tedkiki hiçbir yerde adet olmamıştır. Hatta bu usûl «Sıyret» de bile nazari itibara alınmamış Nakledilen her haber için muayyen bir şekilde ikinci va üçüncü müeyyide şartı ileri sürülmemiştir.

Bilhassa Vâkıdî ve Seyf ibn-i Ömer gibi ravilere ait haberlerle Hadis imamlarının ağır tenkidlerine uğramış bulunan ravilerin sözlerini tarih yine de kabulilmektedir. Çünkü tarih ilmi, hadis ilminden tamamen ayrıdır. Bununla beraber bu gibi ravilerin sözlerini, âlimler, ancak hadis rivayeti hususunda reddetmişlerdir, tarih mevzuunda değil... Bu da bir tarafa dursun, hatta tarih ilmini de bırakalım, fakat mağazi ve siyer kitabı yazan âlimlerin çoğu fikirlerini yine hadis hususunda tenkide uğramış bulunan kimselerin kavillerine istinad ettirmişler ve öyle yazmışlardır. Misal olarak

Hafız ibn-i Haeü'e bakalım: Görüyoruz ki Tehzib et-Tehzib'de tenkide uğramış ve cerhedilmiş bulunan ravilerin sözlerini bizzat kaydetmiştir. Yalnız kendi eseri olan Tehzib et-Tehzib'de mi? Hayır, Buharî'nin eseri için yazmış bulunduğu Feth il-lîarî fi şerh iMSıhahi de, gazveleri ve tarihî vak'aları izah ederken, Vakıdî ve Seyf ibn-i Ömer'in rivayetlerine ve nakillerine istinad etmiştir. Bu izahattan sarahatle anlaşılıyor ki, hadis ilmi bahsinde pek fazla ince eleyip sık dokuyan muhaddisler bile, iş tarih mevzuuna gelince, bu usullerini değiştirmişlerdir. Nitekim Hafız ibn-i Kesîr de, Hafız ibn-i Hacer gibi, telif ettiği El-Bidâye ve'n-Nihâye İsimli kitabında Ebft Mihnefi ağır bir lisanla tenkid etmiş olmakla beraber, ibn-i Cerîr Taberî'den naklen anlattığı birçok vak'aların asıl râvisinin Ebû Mih-nef olduğunu biliyordu. Yani o da, Taberî vasıtasıyla Kbtı Mihnef'den nakilde bulunmuştur, işte böylece, hadis âlimlerinin tarih anlayışının, hadis anlayışından bambaşka bir vasıfta olduğu anlaşılacaktır. Bu zevat, bahsi geçen iki mevzu birbirine karıştırmamış ve her ikisini de ayrı ayrı. noktala/dan mütalaa etmişlerdir. Hemen kaydedelim ki, böyle bir çalışma tarzı, sadece muhaddis-lere münhasır bir usul değildi. Büyük büyük fakihler de aynı şekilde çalışmışlardır. Nihayet fukahânın da, bir rivayeti kabul etmemelerinin büyük ehemmiyeti vardır. Meselâ: İmam Şafîî, hadis mevzuunda bir taraftan Va-kıdS'nin sözlerini şiddetle reddettiği hâlde, diğer taraftan gazavata ait hususlarda kendi telifi olan Kitâb el-Ümm'-de onun rivayet ve beyanâtından istidlallerde bulunmuştur.

Elbette ki bu demek değildir ki, bahis mevzuu zümrenin, tarihçi ve ravilerin bütün sözlerini gözü kapalı ve tahkik etmeden kabul etmişlerdir.

.Hakikatte ise, bu muhterem zevat, bir kimsenin no bütün sözlerini tuh-kik eünedcn kabul ve ne de reddetmişlerdir. Gerekli tel-kik, tahkik ve anıştırmalardan sonra kabul edilmesi icab edenleri almış, diğerlerini bırakmalardır. Sadece bahis mevzuu zümrenin değil, diğer tarihî rivayetleri de bu şekilde değerlendirmişlerdir. Ayrıca tarihî tedkik ve araştırmaları sırasında vak'aları diğer mü.stenedai. ve nakillerle de karşılaştırmış, araştırmış, soruşturmuş, itimada şayan olan mevzuları ele alarak nakletmelerdir. J-iun-dan başka, hafı iseler arasındaki münasebetlere dikkat etmişlerdir, L-jte bunun içindir ki, İbn-i Saad, ibn-i Abd-ül-Berr, İbn-i Kesir, İbn-i Cerîr, İbn-i Esir, İbn-i Haevr ve bu gibi ileri gelen âlimlerin, telif ettiği eserlerde, şüpheli, cerhedilmiş rivayetlere yer verdikleri hususumla hirbir makul ;;ebeb ileri yürüemez. Yalud da, onların zayıf rivayetleri, müstenedi bulunmayan vak'aları tahkik etmeden kitabılarına aldıkları d,a İddia edilemez.

Şimdi burada şöyle bir mesele ile karşılaşabiliriz:

Bizim tarih yazma işimiz Abbasiler devrinden başlamaktadır. Bilindiği gibi, onlar Benî Ümeyye'ye düşmandı. Bu sobeble ihtimâl ki, bir hayli vukuatı gizlemiş veya saklamışlardır. Hattâ Benî Abbâs devrinde yazılan bütün tarihlerin pro]»ağanda gayesini taşıdığı, Benî Ab-bas'ın düşmanlarını kötülemek kastiyle te'lif edildikleri iddia edilebilir. Fakat hemen söyleyelim ki, bu iddia va~ rîd ve doğru değildir. Zira bahis mevzuu tarihî eserleri okuduğumuz zaman, müelliflerin, Benî Ümeyye'nin güze! işlerini sıraladıklarını, onlar için iftihar vosilosı olan icraata kitablarında yer verdiklerini de görüyoruz. Böyle olmasaydı Benî Ümeyye'nin medarı iftiharahatına lıjc bu eserlerde rastlanır mıydı? Meselâ Hazreti Ömer ibn-i Abdülaziz'den aynı tarih kitabımm nasıl medh ü sena

Üc bahsettiğini de biliyoruz. Halbuki o, Benî Ümeyye'ye mensub bir şahsiyetti. Bu da bir tarafa dursun; yine aynı kaynaklar Benî Abbas'ın bu kadar kötülük, zulüm, fenalık vo ayıplanın hiç de mi kaydetmem işlerdir? Acaba bahsi geçen me hazların muhterem müellifleri bütün bu vak'aları ve rivayelleri P.enî Ablıas yerine başka birisine mi izfıfo nı.mişlerdir? Yoksa bu gihi köl.iilüklrı, AbbnRt'-lerin değil do lırnî Ümeyyo

momüüblnrının icra, etliğini mi ;;öylcmişlerdir? Bu habci'k-Tt do hep Benî Ahbaa (arih-çilerİndnn başkası mı ynznnşUr? [\[579\]](#)

Nakil İşinde Esas Zayıf Taraf

Mehazlarla ilgili bahsimizi tamamlamadan, evvelâ .şu noktayı hatırlatmadan geçmeyelim: Kadı Ebu Bekir ibn-il-Arabî'nin Kİ-A vasım inin el Kavasım, İmam ibn-i Tey-miye'nin Minlıâc -iis'Siinne, ve Hazreti Çalı Abdüî-AzizMn Tiıhfe-yi İsnâ aşacnyyp/sini neden münhasıran ele aimr*-dım? Ben bu muhterem zevatın büyüklüklerine ve dov'ili şah.siyyetler olduklarına kaniim. Onların diyanet, emanet ve tetkiklerinin sıhha.tı hakımmdan itimada şayan kimseler olmadıkları hakkında en küçük bir şüphe kafi .surette aklımın köşesinden bile geçmemektedir. Fakat zikredilen eserleri ele almayışımın sebebi foruşkadır. Zîrâ ben, sadece bu kitabın nazari dikkate almış olsaydım ve münhasıran bunların üzerinde durup asıl me hazlarla meseleleri tahkik etmeseydim ve üstelik bu vesile ile kendi içtihad-i fikrimi de ortaya koysaydım, o takdirde, aşağıdaki hususlar itiraz mevzuu olabilir. Denilebilirdi ki, bu üç muhterem zatın kitap ve eserleri tarihten ziyade Şi'liğe reddiye olarak kaleme alınmıştır. Şi'lerin ifrat Vu tefritlerini belirtmek, düşüncelerindeki yanlışlıkları meydana çıkarmak ve ithamlarının esassız ve yersiz olduğunu göstermek gayesiyle bu kitablar yazılmıştır. Böyle olunca da, mezkûr kitablar, amelî bakımından me haz olmak üzere nakledilebilecek eaerler değildir. Böyle bir eser, herhangi bir tarafın reddi veya kabulü için yazılmış olsa bile, bizim mevzuumuzun dışındadır. Zira bizim dâvamız onlarınkinden başkadır. Kadı Ebu Bekir fikirlerinde pek ileri gitmiştir. Hatta onun eseri «tarih yazarlığı» ölçüsünü de aşmıştır. Bu aebeble ben, zikri geçen kitabları bir tarafa bırakarak hadiseleri gerçek tarihi esaslardan derleyerek tahkik ettim. Bunları bir ter-tib dahilinde sıralayarak netice çıkarmaya çalıştım.

[\[580\]](#)

Şimdi de meselenin inkişafına asıl sebep olan hadiseler üzerinde duralım.

Hazreti Osman'ın (R.A.) Akrabasına Karşı Takındığı Tavrın Tahlili

Seyyidina Hazreti Osman'ın akrabasına karşı takındığı tavir ve vaziyet hakkında, Allah korusun, benim aklıma kat'iyyen vesveseli bir husus gelmemektedir. İmân ettiği günden, (şehadet getirdiği zamandan) şehadetine kadar, bütün hayatı boyunca Hazreti Peygamber'in (S.A.V.) en yakın dostlarından, en yakın sahabilerin den ve en sevilen gahsiyyetlerden biri idi. Hak din yolundaki fedakârlıkları, temiz ve pâk ahlâkı, takva ve dikkati göz önüne getirilirse, hangi akıl sahibi kendisinden şüphe edebilir ki, o akrabası hususunda yanlış bir yol tutmuş? Bugünkü mânada, siyâsî ıstılahda kullanılan «Akraba canlısı» (Nepotism - akrabayı kayırmak) olmak töhmeti ile kimse onu itham edemez. Hakikatte Hazreti Osman'ın bu şekilde hareket etmesinin sebebi, kendisinin de ifade ettiği gibi, şu idi: O, sılayı rahm hükmüne pek fazla ehemmiyet verirdi. Bunun için de akrabasına iyilik etmeyi düşünmüştü. Fakat bu yanlış bir niyyet değil, yanlış bir düşünce itli. Veyahut başka bir ifade ile ve başka bir tabirle söyleyelim: Bu hareket «İçtihadı bir hatâ» idi. Eğer niyyet, hatalı ve yanlış olsaydı, o takdirde mesele başka türlü tezahür edecekti. Çünkü böyle bir durumda bilerek ve kasten, kendi akrabasını kayırmak için, umumiyetle her türlü meşru veya gayrî meşru, caiz ve gayrî caiz işlere başvurulur ve neticede akrabaya, istenen menfaat sağlanırdı. İ3 böyle olmayınca da Hazreti Osman'ın bahis mevzuu hareket tarzına «İçtihadı hatâ» dan başka birşey diyemeyiz. Çünkü, Sılayı rahm meselesi ise, onun şahsım alâkadar eden bir husustu. Hilafetle ilgili değildi. Hazreti Osman, bütün hayatı boyunca, halife olmadan önce de, her zaman akrabasına yakınlık göstermiş bir zattır. Ve bu hususta en iyi misal olarak gösterilebilecek bir kimsedir. O, halifelîği henüz bahis mevzuu değilken bile, kendi emlakını ve arazilerini akrabaları arasında bölerek herbirine hisse vermişti. Onları kendi çocuklarıyla bir tutmuştu. Bu şekilde hareket eden bir satı, bu fiilinden dolayı ne kadar övsek azdır. Fakat hemen belirtelim ki, sılayı rahm ile hilâfet meselesinin herhangi bir şekilde alâkası da bulunmamaktadır. Hazreti Osman, halife olunca, kendi akrabalarının bu işten istifade edecekleri ihtimalini düşünmeliydi. Gerçek usûl buydu.

Şer'i hükümleri ve buna mütedair meseleleri teşrih edersek göreceğiz ki, Hazreti Osman'ın akrabasına karşı göstermiş bulunduğu «sılayı rahm» ve davranışları, Halife olması dolayısıyla, şeriat bakımından kat'iyyen gayrî meşru ve gayrî caiz değildir. Şurası açık bir hakikattir ki, şeriat, bir halifenin «akrabasına yakınlık gösterim-yeceği veya yakınları ve aile efradı ile alâkasını kesme» şeklinde herhangi bir hüküm de mevcut bulunmamaktadır. Hatta ne beşte bir'lerin taksiminde ve ne de beytülmalın. istifade etmek hususunda, vatandaşları «halifenin akrabası olan veya olmayan» şeklinde bir tefriğe tâbi tutmak hususunda da herhangi bir kayıt yoktur. Bmaenaelyh Hazreti Osman'ın zikredilen davranışında Şeriatı uymayan ve tecviz edilmeyecek bir nokta bulunmamaktadır. Nitekim Hazreti Ömer'in vasiyyetini zikrettiğimiz zaman işaret etmiştik ki, Hazreti Osman'ın bu bâb'da riâyet etmesi icab eden herhangi bir şeriat hükmü mevcut değildi. Yine bu hususta kendisine yasak edilmiş bir hüküm de yoktu. Bunun içindir ki, Hazreti Osman'ı, cevaz verilmiş kanunla tayin edilmiş bulunan hududları aşmakla itham etmek mümkün değildir. Fakat burada bir nokta vardır ki, o da kanunî ve şer'î bakımdan değil, tedbir noktaî nazarından mühimdir. Zira bu hususta takib edilmiş bulunan en iyi siyaset Hazreti Ebu Bekir ile Hazreti Ömer'in (R.A.) siyâsetleriydi. Her kişi de akrabaları mevzuunda böyle bir siyâseti takib etmeyi uygun görmüşlerdi. Hatta Hazreti Ömer, bu noktayı vasiyyetinde bile /Öz önünde tutarak, kendi yerine geçecek olan za-ım, akrabasından olmamasına azamî derecede dikkat göstermişti. Hâl böyle iken, biz şimdi Hazreti Ebu Bekir ile Hamili Ömer'in tedbir bakımından üstünlüğü aşikâr bulunan böyle bir usule Hazreti Osman'ın aykırı hareket etmediğini nasıl kabul edebilir ve nasıl deriz ki «Hazreti Osman'ın tnlrib ettiği ırmı tatbikat bakımından zararlı olmamıştır?»

Fakat muhakkak ki Hazreti Osman, ileride vuku bulacak olan bu zararları -ki nasıl zuhur ettiklerini gördük-o devirde bilmiş olsaydı, her halde bu şekilde hareket etmezdi. Bunun gibi, herhangi cahil bir insan bile vukuu muhtemel zararları tahmin edebilir ve iyi veya kötü bunlara karşı gerekli tedbirleri almayı ihmal etmez, işte bu sebeble biz, yanlış bir tedbire «yanlıştır» demeli ve hatalı bir tutuma da hiçbir zaman «doğrudur» dememeliyiz. Şimdi, Hazreti Osman'ın, hükümetinin en mühim azasından biri olan, devletin kâtibi umumiliği makamına akrabasından birisini getirmekle, bu önemli işi ona tevdi etmekle takib ettiği hatalı siyaseti «bu yol yanlış değildir» diyerek nasıl tevil edelim? Nasıl böyle bir siyâset

için «doğrudur» hükmünü verelim? ^[581] Arabistan Yanmada-sının dışında kalan, yeni fethedilmiş bütün islâm ülkelerine akrabalarından vali ve idareciler tayin ettiğimiz aöy-limiyelim mi? Şurası açıkça biliniyordu ki, o zamanın Mısır'ı, Afrika kıt'asının fethedilmiş memleketlerine ait bilim um işlerin idare merkezi idi. Bunun gibi, bütün Suriye, Filistin ve bu havalinin idare merkezi de Şam, (yani Dimeşk) di; Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Horasan, Fars ve İran'ın bütün idaresi ise Basra ve Küfe vâlileri-nin^linde bulunuyordu. Seyyidinâ Hazreti Osman'ın devrinde, zikredilen bütün bu ülkelerin valileri, daha doğrunu vâli-i umumileri (General Gouverner) hep kendisinin akrabası idi. Bu, inkârı kabil olmayan, muvafık ve muhalif herkesin bildiği ve kabul ettiği o şekilde tarihi bir vaki'dir ki, artık bunun üzerine münakaşa edilemez. Bir kimse de kalkıp «hayır, iş böyle değildir. Hazreti Osman'ın akrabaları buralarda valilik etmiyorlardı» diyemez.

Hazreti Osman tarafından tatbik edilen yukardaki siyasetin gerçek bir "tedbir olduğunu ispat etmek isteyen bazı kimseler, bahis mevzuu vali ve idarecilerin. Hazreti Ömer devrinde de vazife başında bulduklarını aöyle-mek suretiyle hükümlerine mesned arıyorlar. Evet, bu bir istidlâl'dır fakat zayıftır. Bu hususta bizim sözüümüz şudur:

Birincisi: Hazreti Ömer (R.A.) zamanında iş bağında bulunmuş olsalar dahi, bu zevatlar onun değil, Hazreti Osman'ın akrabası idiler. O devirde Hazreti Ömer'e hiç kimse «son akrabaya yardım ediyor, onları kayırıyor ve iş başına gotiriyorsun» diyemezdi. Devletin başında bulunan zat, akrabalarını mühim vazifelere getirdiği, onlara büyük işler verdiği zamandır ki, itiraz başladı.

İkincim: Gerçi bu zevat Hazreti Ömer zamanında işbaşında bulunuyorlardı. Fakat bu kadar yüksek mevkilerde istihdam edilmiyor, ve kendilerine bu desece geni*?" selâhiyet tanınmıyordu. Selâhiyet ve "mevkileri sonradan büyüdü. Nitekim Abdullah ibn-i Sa'ad, ibn-i Serah./Haz-reti Ömer devrinde Mısır'da bulunuyordu. Fakat 'burada ancak bir askerî birliğe klimanda, etmekteydi'. Sonradan trı memlekette, Sa'id mmtakasına âmil tayin edilmişti. .Kmir Mu av i ye de Hazreti Ömer zamanında sadece Şam (Dimeşk) ve havalisinin valisi idi. Bütün Suriye, Filistin ve civarına bakmazdı.

^[582] Velid ibn-i Ukbe ise cl-Cezîre'-nin Benî Tığlib kabilesinin oturduğu Araplarla meskûn mmtakasına karıştırdı. Sa'id ibn-İ'1-Âs ve Abdullah ibn-i'l-Âmir ise küçük vazifelerde bulunuyorlardı.

Hazreti Ömer devrinde, hiçbir zaman Arabistan Ya-r madaamı teşkil eden memleketler hariç, yeni fethedilen islâm ülkelerinin hepsinde bir kardeşler zümresi veya bir ailenin fertleri, aynı zamanda ve hep birlikte İmkümet başında bulunmamış, idare İğlerine aynı ailenin mensupları hâkim olmamıştır. Üstelik bu adamlar, hiçbir zaman devrin halifesinin kardeşleri veya kardeş çocukları gibi yakın akrabaları- arasından seçilip

[583]

getirilmemişlerdi.

İnkârı kabil olmayan bir gerçek de şudur: Hazreti Osman'ın akrabaları olan ve onun son devirlerinde ehemmiyet kazanan bu insanların çoğu Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuş kimselerdi. Kendileri Hazreti Pey-gamber'in (S.A.V.) terbiye ve talimlerinden nisbeten az istifade etmişlerdi. Gerçi ne Allah'ın Resulünün (S.A.V.)

Ve n? doU?.. Ebu Bokir ve Ömer'in (R.A.) müslümanlar arnsmda fark gözetici ve İsi A. mî hükümolte. bu gibi. sonradan mtisliinian olanları ayird odici bir sohep goz önü-no a.lınmadij?ı açıkça bilinmektedir. Bununla beraber hem .Hazret.i Pcy^ambcr'in (S.A.V.), hem do 'Şoyheyn'in çok sonra müs'ımnn olan bu zov.ıtı gözettikleri,- tolifl-külüb kabilinden kendilerine, istidad ve kabiliyetlerine görp. iş verdikleri de sabit bulunmaktadır. Fakat Zatı Rısalct-petiahüeri (S.A.V.) gibi Şeyhcyn de, îslâmın Snbüityn'ı (ilk miisHimanlar) dururken, sonradan mü.sliıman olmuş bu kimseleri devletin daha mukaddem işlerimle kullanmayı usûl edinmedikleri de malumdur. Ayrıca gerek Zatı Saadetleri ve gerekse Şeyhcyn zamanında memleketin her tarafının muayyen bir zümrenin idaresine verildiği, bunların lamamiyle. murakabesin bırakıldı^ ve "uzun müddet vazifelerinden alınmadıkları görülmemiştir. Ve böyle bir usul bahis mevzuu olmamıştır. Kundan başka o devirde, hükümdar ve valilerin, memleketin en büyük şah.siyyeti-nin akrabası olacaklarına d-air herhangi hir usul de yoktu. Demek oluyor ki, daha önee, bu isin halisi geçen usul ile I nkil"» edilmesinin zararlı olabileceği düşünölmüş olacak ki, hiçbir kullanılmamıştır. Daha sonra. Benî Ümeyye'-t-M işbasına gelmesini müteakip sabit, olâu ki bu zümre, a-skerî ve siyasî meselelerde kabiliyet ve. dirayet sahibi olmakla beraber, Müslüman ümmetinin dinî ve ahlâkî önderliğini yapacak ehliyyette değillerdi. Tiu hakikat, tarih önünde o kadar barizdir ki, üzerine perde çekmenin, kapatmanın ve te'vil etmenin imkânı yoktur.

Kmîr Muaviye'nin bir memlekette devamlı şekilde 10-17 sene vali olarak tutulması şer'an gayri caiz olmamakla beraber, siyaset nokta-i nazarından, tedbir bakımından doğru değildir. Ben, Emîr Muaviye'nin hiçbir kusur ve kabahati olmadan «ille de bu makamdan azledilmesi lâzımdı» demek istemiyorum. Benim izah etmek istediğim husus şudur: Sadece Emîr Muaviye'yi değil, herhangi bir vilayette, bir valiyi ancak bir müddet için, meselâ be^altı sene istihdam ettikten sonra değiştirmek, onu başka bir vazifeye, bir başkasını da bu işe getirmek daha münasib, siyaset ve tedbir bakımından daha uygun olurdu, tşte .ancak böyle bir tedbir sayesinde, bir vali bulunduğu memlekette kökleşme imkânını bulamaz ve icabı

[584]

halde de Merkezî hükümetin kargısına kılıç kullanacak kadar kuvvet iktisâb edemez.

Beytülmal'dan Akrabaya Yardım Meselesi

Beytülmal'dan akrabaya yardım meselesine gelince; Hazretî Osman'ın bu husustaki icraatının hiçbirisi şer'an gayri caiz işlerden değildir. Onun bu işlerle ilgili tutumu şeriata göre sahihtir. Allah korusun, Hazreti Osman, ne Allah'ın ve ne de müslümanların malına hıyanet etmemiştir. Fakat o, bu hususta da tedbirsiz davranmış ve bu tutumu başkalarının şikâyetini mucib olmuştur.

Muhammed İbn-i Sa'ad, Tabakat'da İmam Zühri'nin şu sözünü nakleder: «— Hazretî Osman Devlet İteisliği-uin son altı senesi içinde hep kendi akraba ve yakınlarını mühim işlerin başına getirdi. Mervan için do Mısır'ın (yani bütün Afrika memleketleri Jû, hepsi Mısır'dan. idar« ediliyordu) humsunu "besto bir" ayırdı. Akrabalarına bir hayli bezi ü bahsinde bulundu. Itu İşi yaparken "Hak TCj âLTı yoiunüa biıayı r-u.lim.Uc-bulunuyorum" diyordu. Unlar Beytiilnuü'diui da ödünç para alıyorlardı. Hazreti Osman *jöl« tier: "Hasreti IGbu Bekir ile- Hu^roti Ömer, kendi

[585]

akrabalarını bu hususta ihmal etmişlerdir. Ucu imimi etmiyorum", lıjite bu mesele hulkm hüjurtta gii iniyordu.»

YukardaKi yatırlar İrnam Zühri'nin beyanıdır. Kendisi Hazreti Osman'a çok yakın bir d u virde yaşamıştır. İbn-i Sa'ad, zikri geçen vak'ayı ancak iki vasıla ile nak-letmiştir. Eğer İbn-i Sa'ad'ın bu meseleyi İrnam Zühri'ye, İmam Zühri'nin de Hazreti Osman'a İstlaad İsttirmehi hususunda bir tereddüt bahig mevzuu olsayn., elbette ki, daha-sonra eser yazmış butunan muhaddislor, buna itiraü ederlerdi. Bu sebebledir ki biz, nieaeleyi gcs^ek olarak kabul edeceğiz.

Bu meselenin teyidi bakımından İbn-i Cerir'in, beyanını da riitzari itibara almak lâzımdır:

«— Afrika'da, Abdullah İbn-i Sa'ad İbn-i Kbî Serah, ülkenin gelirini u^yuz liautar ^ümüi-je taalühüd etti. İia/-reti Osman da bu mebluğii el-

[586]

Hakem'tn, yani mervim'iu babasının ailesine verilmesmî emretti.»

Hazreti Osman, bir ara, Hazreti Ali, Hazreti Sa'ad İbn-i İCbî Vakkas, Hazreti Zubeyir, Hazreti Talha ve Emir Muaviye'nin (R.A.) hazır buldukları bir mecliste, kendisinin bezi ii bahşışına itiraz edilmeyi hususunda şöyle deniyti:

«-- Benim İkt .selefim, hem kendilerini, hem tie yakınları ve akrabalarını »ıkıntıya, .bükmüştü. Fakat Allah'ın Ke.sulu (S.A.V.J Yakınlarımı mat verirdi, İien, ferihrinin yelin az ülai ve bu seÜMİblü sıkıntıda bulunun bir aileye mensub bulunuyorum. Jtunuu için, bu «ıcmle-kefe ve bu hükümt-te yaptıkları 1 üzme tin karadığı olmak üzere onları mal bakmandan gözetiyorum. 15u hulustu haklı olduğumu zannederini. Eğer »iz bu tut un mı mı doğru bulmuyorsanız, o zaman, verilen paraların yeri alınabilmesi icui bir eare diLşunünüz. İten üç sizin sö/ünüzu kabul edeceğim.»

. Mecliste bulunanların hemen hepsi:

«— İ)oofru söylüyorsun» dediler.

. Bilahare kuudiyine ücordular;

«— Siz, Abdullah İhn-i İläliu* İbu-i Esıyd'o ve Mer-vai'a para \ernmiş nnsini'/.f»

Hazrutü Oyman:

«^— K\VA, iVlervan'a İÖ bin ve İbn-İ İkiyd'e eüi bin kadar verilmiştir.»

İ.ü naralann, bahia mevzuu şahıslardan geri alınarak hazineye iadesine karar verildi, mecliste bulunaidar bu karara muvafakat ütü ve toplantı aona erdi.

[587]

Tiu rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hazreti Osman'ın akrabalarına vermiş olduğu paranın miktarı jjer'î ölçüleri aşmış değildi. Bahis mevzuu yardımlar şeriatin bu husustaki hududları nazari dikkate alınarak yapılmıştı. Yani akrabaları umumî hazineden ne almışlarsa hep Hazreti Osmnn'ın hissesinden alınışlardı. Zira o sırada Hazreti Osman devletin başında bulunuyordu ve bu vnzifüsü sebebiyle, hizmet hakkı olarak

Hazineden belli miktarda para alabilirdi. Halbuki o, bahia mevzuu hakkını almıyor, bunu akrabalarına bağışlıyordu. Röyle bir davranış elbette ki mahzurlu değildi. Yahut da yapılan yardımlar İleytilmeden Ödünç şeklinde veriliyordu ki, Hazreti Osman bu paraları ödemeyi bizzat kabul etmişti. Nitekim yapılan bütün tediyeler hep bu şekilde vâki olmuştu. Şüphesiz böyle bir tasarrufta şer'î bir mahzur bulunmamaktadır, Hazreti Osman tarafından akrabalarına yapılan yardımın bir başka şekli de, emrinde bulunan ve kendisine ait olan «htıms» ı (beşte biri) islerliği Rİbi onlara taksim etmiş olmasıdır ki, O'nun bu tutumunda mahzurlu birşey bulunmamaktadır. Çünkü «hums» hissesinin ne şekilde tevzi edileceği hususu Devlet Reisinin bileceği işlerdendi. Şeriat bunun taksimi mevzuunda herhangi kat'î bir şekli tavsiye etmemişti. Bununla beraber açıkça belli olan bir nokta vardır:

Eğer Hazreti Osman, Şeyhey'n gibi akrabalarını bir tarafa hırskarak başkalarına vermiş olsaydı, o zaman hiç kimse birşey diyemeyecekti. Zamanın halifesi cömertlik hususunda yakınlarını tercih edince, töhmet altında kalırdı, bu davranışı da mesele çıkardı. Hazreti Kbu Bekir ile İTazreti Ömer, işte bu noktayı düşündükleri içindir ki, sıkıntıda olmalarına rağmen, akrabalarına cömertçe davranmamışlardı. Hazreti Osman, ise böyle bir ihtiyata lüzum görmediği için itirazlara maruz kalmıştır. [\[588\]](#)

Anarşinin Sebepleri

Hazreti Osman'ın . aleyhinde vuku buJan isyân ve anarşi İhareketlerinin sebebi «sadet* Seb'e tara-ftarian-jiui hazırladıkları bir oyundu», veya bu hadiseler «İrak halkının kar^a^alıkAcverJiginden mütevellitti.» demek, tarihî vukuatı layıJtiyle müLalaa etmemiş olmaktan ileri geliyor. Zira tarih gerekli şekilde tedkik edilirse görülecektir ki, eğer ortada halkın memnun olmayışını icab ettiren sebepler bulunmadaydı veya hakikaten gayrî memnun bir zümre ortaya çıkarılmış olmasaydı, elbette ki, isyan ve İsyancılar da bahis mevzuu değildi. Kargaşalığı körükleyenler, tabiatıyla bu takdirde; sahabileri ve onların gocuklarını aralarına almak imkânını da bulamayacaklardı. Böyle edepaiz bir kalabalığın muvaffak olmasının, sahabileri ve sahabizadeleri aralarına katabilmeleri- -- nin gerçek sebebi aadece şu idi:

— Onlar, Hazreti Ouman'ın akraba ve yakınlarına karşı duyduğu zaafî ileri yürüyorlardı. Zaten bu husus, .nem halkın hem de sahabilerin gayrî memnun olmasına sebep olmuştu. İşte bu şekilde bpyle bir kalabalık zayıf düşünceli insanları arkalarına katmaya muvaffak oldular. Fakat fitneci şerir güruh nereden ve ne şekilde faydalanacaklarını ve bunun İmkân derecesini elbette ki. çok iyi biliyorlardı. İbn-i Sa'ad'ın beyanına göre:

«— Halkın Hazreti Osman'dan meninin olmayışının sebebi ,şuydu:

— Hazreti Osman, Mervân'i en yakın dostu suynış-ti. Devletin umurunu onu» eline teslim etmişti. Sözlerine ve hareketlerine itimât! ediyordu. Halk Jyöyle düşünüyordu:

— Hazreti Osman adına yapılan kötülüklerin Mervan tarafından icra ediliyor. Hazreti Osman bizzat İmylo yapıldın demiyor, İü gibi işleri yapan MervanMır. O, Hazret! Osman'a e-ıason birşey sormuyordu. Kendi bildiğini okumaktaydı. Mervan'a gösterdiği bu yakınlık ve itimaddan. ve ona bir makam vermiş olması sebebiyle İalılı İiazreti Osman'dan %&yri memnundu.» [\[589\]](#)

«— Hasreti Osman'ın huzuruna gelmiş bulunan Kft-fe hoyeliriin en mühim «şikâyet mevzuu şöyie İdi»:

«— Kûfo halkı, aralarından birkaç kişi seçerek Hazreti Osman'a gönderdiler, .İü heyet, Halife ile şu mevzuda konuşacaktı:

— Sen, niçin Hazreti PeygamberMn sahabilerini işten el çektirdin ve onların yerine İfenî İtmry>fe'den akrabalarını tayin eltin? Bunlara valilikler verdin? Kendilerini büyük makamlara getirdin?

İü arada, heyet mensublarıyla Hazreti Osman arasında şiddetli münakaşalar oldu. Onlar diyorlardı ki, İie-nî İimeyye'ye mensub olan akrabalarını azlet, yerlerine, tekrar'eski valileri getir.» [\[590\]](#)

Hafız İbn-i Kesîr devamla:

«— Hazreti Osman'ın muhaliflerinin elinde bulunan ve aleyhinde kullandıkları en kuvvetli silah şuydu:

— Hazreti Osman, niçin sahabilerin büyüklerini işten el çektirdi de onların yerine kendi akraba ve yakınların tayin etti. İste bu itiraz

birçoklarının üzerinde tesirini gösterdi ve Hazreti Osman'dan kırıldılar» [\[591\]](#) demektir.

Tabcrî, İbn-i Esîr, İbn-i Kesîr ve İbn-i Haldun bu hadiseleri mufassal bir şekilde beyan ettikten sonra, Hazreti Ali ile Hazreti Osman arasında cereyan eden ve karışıklık mevzuu ile ilgili konuşmayı naklederler:

«— Onların anlattığına göre, Hazreti Osman aleyhinde, Medine'de tenrîdler aldı yürüdü. İŞ o raddeye var-tü ki, salıabilerden birkaçı (Zeyd İbn-i Sabit, Kbû Esiyd es-Sa'İdi, Ka'ab İbn-i Mâlik ve Hassan İbn-i Sabit İt.A.) müstesna, koca şehirde Halife aleyhine söz söylemeyen kalmadı. [\[592\]](#)

Halkın ileri gelenlerinin bir kısım Hazreti Ali'nin huzuruna gelerek Hazreti Osman'la bu hususta görüşül» konuşması için ricatla bulundular. Nitekim, Hazret! Ali, Hazreti Osman'ın yanına giderek takib ettiği siyaseti değiştirmesi hususumla tavsiyelerde bulundu, İü vesile ile de halkın kendisine karşı olan davranışlarını hatırlattı.

Hnzret-i Osman :

— Kendilerine vazife verdiğim ve işbaşına getirdiğim kimseler Hazret-i Ömer İbn-i İlatfâb zamanında da vazifeli idiler. \n iş için neden bana itiraz ederler?

Hazret-i Ali :

— Ömer, bir yere hâkim (vali) tayin ettiği kimse, hakkında, itiraz edilebilecek bir söz duydu mu, derhal kendisine ağır şekilde hal>erler gönderir ve vaziyetini düzeltmesini hatırlatırdı. Fakat sen böyle yapmıyor, akrabalarına karşı çok yumuşak davranıyorsun.

TTa.zrel.-i Osman dedi :

— Tîu bahsettiiklerin sadece benim akrabam inidir? Senin de yakınların değiller mi?

Hazret-i Ali cevap verdi :

— İCvet, onların arasında İH'nini yakın akrabalarım da vardır. Bununla beraber yabancılar, bunların barılarından daha iyidir.

Hazret-i Osman :

— Mnaviyçyi vali tayin etlen Ömer değil midir?

Hazret-i Ali :

— Mnaviye'nin Öniçr'deji korktuğu kadar, UÖJeti Yerfâ Ömer'den korkmazdı. Şimdi Öyle midir? Üluaviye sana sormadan istediğini yapıyor, bildiğini okuyor. Senin haberin olmadan yaptığı işler için de, «Osman'ın hükmü budur» diyor. Halbuki sen böyle birşey söylememişsin. [593]

Hazret-İ Osman, bir aralık Hazret-i Ali'nin evine teşrii' etmişti. Aralarındaki yakın akrabalık (bacanaklık ve saire) dolay isiyile kendisine Soyle dedi :

«— İlu karışıklığı yatıştırmak hususunda, bana yardım edeceksin».

Hazret-i Ali de buyurdu :

— Kargaşalık hareketlerinin sebebi nedir biliyor musun? Kınlar hen JYfervan ibn-i Hakem, Sa'îd ibn-i l-As Abdullah İbn-i Abir ve Muaviye'nin sayesinde ortaya çıkmıştır. Halbuki sen, bu adamların sözünü dinliyor, bizimkini dinlemiyorsun.»

Hazret-i Osman dedi :

— Pekâla, bundan sonra hep sizin sözünüzü dinleyeceğim.»

işte bundan sonradır ki, Hazret-i Ali, Muhfiöirin ve JSnsa.r'm ileri gelenlerinden bir zümreyi yanına aldı, Mısırdan gelmiş bulunan ihtilâlcilerle

gidip konuştu, kendilerini ikna ederek geri dönmelerini sağladı. [594]

Yine bu karışıklık devrinde, Hazret-i Ali, bir ara Hazret-i Osman'a şöyle şikâyetinde bulundu :

«— Ben meseleyi yatıştırmak, ortalığı düzeltmek için uğraşıyorum, Mervan yeniden işleri bozuyor, karıştırıyor. Sen de, bir ara Allah'ın Resülü'nün (S.A.V.) Minber'ine çıkarak bizzat halka teminat verdin. Fakat evine döndükten sonra, cami kapısında duran Mervan halka küfretmeğe başladı

ve,bunun üzerine ateş yeniden alevlendi.» [595]

Ibni Cerîr de, Hazret-i Ayşe, Hazret-i Talha ve Zü-beyir (R.A.) gibi Hazret-İ Osman devrindeki şahsiyetlerin, onuri tutumundan memnun

olmadıklarına dair rivayetler nakleder. [596] Fakat bu zevatın hiçbirisi zamanın halifesine karşı ayaklanmayı, isyan etmeyi, hattâ katle teğebbüsü akıllarından bile geçirmemelerdi. Tabcri, Haz-ret-i Talha ve Hazret-i Zübeyir'den şu sözleri nakleder :

— Biz sadece Emirülmüminin Osman'ın bu usûl ve siyasetini değiştirmesini, daha iyi bir siyaset takip etmesini istiyorduk. Yoksa onu Öldürmeyi, kat'î olarak, aidimizin köşesinden bile geçilmemiştik. Fakat alnak ve budalalar sabırlı insanlardan baskın çılttı ve onu katletti.

Netice itibariyle Hazret-i Osman'ın gehadetine kadar ileri götürülen bütün bu hadiselerin gerçek sebebi, kargaşalık hareketlerin başlangıcından beri, hem halkı, hem de ileri gelen şahsiyetleri memnun etmeyen bir şekilde Ha-life'nin akraba ve yakınlarına karşı takındığı müsamahakâr tavidir.

Igte böylece bahis mevzuu sebepler bir araya geldi ve Halife aleyhine kışkırtma hazırlıkları yapılması sağlandı, isyancıların ekmeğine de yağ sürüldü. Bu hususu ilk defa ben ileri sürmüş değilim. Daha önce gelen bir hayli muhakkik ve ilim adamı da aynı meseleyi tahül ederek bahis mevzuu neticeye varmışlardır. Misâl olarak yedinci yüzyılın âlimlerinden, Şafi'î fakîyhı ve muhaddia, Hafız Muhibbi'd-Dîn et-Taberî zikredilebilir.

Bu zat, Hazret-i Osman'ın şehadetinin sebeplerini beyan ederken Hazret-i Sa'îd ibn-i Müsayyib'in su sözlerini nakletmektedir :

«— Hazret-İ Osman Devlet Reisi seçilirken, sabahi-lcrden bazıları akraba ve yakınlarına çok düşkün oldu-jjimu hesaba katarak im işi beğenmemişlerdi. Oniki sene bn makamda kalan HaKret-i Osman, bu müddet zarfında. Kenî Ümeyye mensuplarından öyle kimseleri işbaşına getirdi ki, hiçbir Allah'ın Resülü (S.A.V.)'nün terbiyeleri altında yetişmemişti, işte İiazret-i Osman tarafından kendilerine emir'lik verilen bu

adamlar Öyle hareket ediyorlardı ki, Sanabildin hoşuna gitmiyordu. Gerçi Sahahiler, onları Halifeye şikâyet etmişlerdi. Fakat Hazret-i Osman im şikâyet mevzularını hiçbir zaman bertaraf etmedi. Hattâ hilâfetinin son altı senesinde, amcazadelerini herkese tercih ederek' kendilerini hep

devlet ve hükümetin mühim mevkilerine getirdi...» [597]

Hafız ibn-i Hacer de. Hazret-i Osman'ın şehadetini bahis mevzuu ederek şöyle der :

«— Onun katledilmesinin esbebi, büyük memuriyetlere, hejj, akrabasından olan insanları tayin etmesiydi. İliifün Şam, Emir Muaviye'nin elinde idi. Jıasra'da Sa'îd İbn-i A s varth. Mısır'da Abdullah ibn-i Saad ibn-i Ebî Se-rah, Horasan'da Abdullah ibn-i Amir bulunmaktaydı. Bu memleketlerden Hac maksadiyle Mekke'ye gelenler valileri Hazret-i Osman'a şikâyet ediyorlardı. Fakat o yumuşak bir kimseydi. Hallin selim ve eli açık bir zattı.

Emir'îlerini değiştireceğine dair halka söz veriyordu, fakat buna rağmen ay» şahısları yine de yerlerinde bırakıyordu.» [598] Mevlâna Enver Şah Sahib de şöyle buyurur :

«— Ve sonra; Bu kargaşalıkların ortaya çıkmasının sebebi şu idi:

Emirülmüminin Osman (R.A.), akrabalarını devletin mühim memuriyetlerine tayin ediyordu. Bunların bazılarının hareket ve davranışları, halka karşı muameleleri iyi değildi. Halk bu işlerden şikâyet ederek Hazret-i Osman'a müracaat ediyordu. Fakat O, bu gibi sözlerin doğru olabileceğini kabul etmiyor, akrabalarını l l al km kıskandığını zannediyordu, ehemmiyetli vazifelere tayin edilmiş olmaları dolayısıyla halk onları çekemiyor ve

bunun için mütemadiyen gelip şikâyet ediyorlar.. [599] diye düşünüyordu, Şu da var ki, Hazret-i Osman, halkın vâki şikâyetleri üzerine

akrabalarına işten el çektirmiyor amma onları himaye de etmiyordu.» [600]

Hazreti Ali (R.A.) NİN Hilafeti

Hazret-i Osman'ın şehadetinden sonra Hazret-i Ali'nin halife seçilmiş olduğunu artık herkes bilmektedir. Bu mesele kimse için gizli değildir. Hilâfet merkezinde, dışardan gelmiş bulunan, iki bin kadar ihtilâlcı vardı. Bunlar devletin merkez şehrine musallat olmuştu. Üstelik zamanın halifesini de öldürmüşlerdi. Bundan başka hükümet merkezi halkından bir miktar İnsan da dışardan gelmiş bulunan bu kalabalığa katılmış bulunuyordu, Yent halifenin seçilmesi lâzımdı. Bütün bu insanların hepsi yeni halifenin seçimine iştirak edecek ve bu vesile ile şüphesiz kendilerini göstermek isteyeceklerdi. Ayrıca bunların, Hazret-i Ali'nin halife seçilişi sırasında birçoklarını biat etmeğe zorladıkları da rivayet

edilmektedir. Fakat burada şu sualleri sorabiliriz :

— Bu seçiminin neresi hatalıydı? O devirde, değil yalnız Medine'de, hattâ bütün îslâm âleminde, hattâ hattâ bütün dünyada Devlet Reisliği

makamına daha lâyük bir şahsiyyet mi vardı ki, onu bıraktılar da gelip Hazret-i Ali'yi halife geçeler?. [601] Yürürlükte olan ve usul olarak kabul edilmiş bulunan şekil gereğince, caiz ve meşru bir tarzda Haixet-i Ali'nin halife segilmesinin necai doğru değnJ"?. Veyahut hangi tarafı yanlıştı? Acaba daha evvelki hanîeye muhalefet etmiş olanların yahut aleyhine ayaklananların, hattâ kargaşalıklara iştirak edenlerin yeni halife

segimine katılmayacaklarına, reylerini kullanmayacaklarına dair îslâm kanununda herhangi bir hüküm mü vardır? [602] Bundan başka, lalam âleminde, ge-hadet veya tabii Ölüm sebebiyle boşalan Devlet Reisliği makamının uzun müddet bu şekilde bekletilmesi, derhal yeni bir halife seçilmemesi ve memleketin bir müddet için dahi olsa başsız, idarecisz ve halifesiz kalması hangi usule sığar? Bütün bunları bir tarafa bırakarak, Hazret-i Ali'nin Osman'ın katillerini yakalayıp cezalandırmakta veya haklarında tahkikat açtırmak hususunda bilerek müsamahakâr davrandığını ve işi geciktirdiğini bir an için kabul edelim. Fakat böyle dahi olsa, İslâmî kanunların hangisine istinaden onun halifelîği gayri meşru olur? Ve aleyhine kılıca sarılıp ayaklanma caiz sayılır?

Bunlar bir kısım esasî suallerdir ki, sonradan vuku bulmuş oları hadiselerin gerçek olup olmadıkları hakkında verilecek hüküm, bu suallerin cevabına bağlı bulunmaktadır,

Şimdi birisi kaikar da, bahis mevzuu suallere müsbot şekilde cevap verirse elbette bu husustaki delillerini göstermelidir. Fakat hicretin ilk asrından günümüze gelinceye kadar, bütün Ehl-i Sünnet ittifakla, bilâ istisna Hazret-i Ali'yi Hulefa-yi Raşidin'ın dördüncüsü olarak -kabul ederler. Hattâ bizim memleketimizde, her Cuma günü, Hazret-i Ali'nin halifelîği tasdik (Cuma hutbesi) ve mutlaka ilân edilir. Aşağı yukarı bu usul Hazret-i Ali'nin devrinde de vardır. Bütün îslâm memleketleri —küçücük £-am müstesna— Arap Yarımadası ve fethedilmiş bulunan diğer îslâm beldelerinin epsi de Hazret-i Ali'nin hilâfetini kabul etmişti. Bu toprakların idaresi fiilî olarak onun elindeydi, hilâfetine bağlı bulunuyordu. Ümmetin kahir ekseriyeti Hazret-i Ali'nin halifelîğme (İmametine idare başında, bulunmasına) razı olmuştu. Benim şahsî tetkikime göre, Ehli Sünnet âlimlerinden hiçbirisi, şimdiye kadar «Hazret-i Osman'dan sonra Hazret-i Ali dördüncü halife değildir» şeklinde ne bir söz ve ne de bir iddia ileri sürmüştür. Yahut zikredilen âlimler arasında Hazret-i Ali'ye edilen b'atm «doğru ve meşru» olduğu hükmüne itiraz eden birisini ne gördüm, ne de duydum. Onun halifelîği mevzuunda ve yapılan b'at hakkında hiç kimse en küçük bir şüphe bile izhar etmemiştir. Hattâ bundan daha kuvvetli bir delil, Hazret-i Ali'nin hilâfetine inanmanın ve onu kabul etmenin Ehl-i Sünnet akidesinin esas İnançlarından biri olduğu hususunda Hanefî âlimlerince verilmiş bulunan karardır.

Nitekim biz, bu kitabın yedinci bâb'ında, Şerh ül-Ta-haviye'ye istinaden bu hususu etraflıca izah ettik. Şurası hakikattir ki, bütün fukaha, müfessirin ve muhaddisîn, Hazret-i Ali'nin yaptığı bütün muharebelerde —Cemel, Siffiyn ve Havariç muharebeleri— Hazret-i Ali'yi, Kur'-an-ı Kerim'in aşağıdaki yüce âyetine dayanarak haklı bulmuşlardır.

Birisi kalkıp da ötekisine karşı ayaklanırsa ayakla-nanı öldürünüz Ki Allah'ın emrine uya....

Onlara göre imam, adaleti temsil eden kimsedir, aleyhinde ayaklanmak caiz değildir.

Benim bildiğime nazaran hiçbir fakih, muhaddis veya müfessir bu Ölçüye muhalif herhangi bir fikir ileri sürmemiştir. Bilhassa Hanefî âlimleri ittifakla şu huau-sun üzerinde durmaktadırlar :

Bütün muharebelerde Hazret-i AH haklı, kendisine karşı gelenler ve ayaklananlar haksızdı. İsyân edenlerin hepsi de «beğavet» (itaatsizlik) suçunu irtikâb etmişlerdir. Misâl olarak Hidüye müellifinin aşağıdaki satırlarını nakledelim :

«— Ve sonra, câir (haksızlık eden, müstebül) hükümet tarafından teklif edilen kad'ük makamını, âdil bir idareden gelmişcesine kabul etmek caiz olur» Nitekim sa-habiiier (RA,) o devirde Muaviyeniu. emri Hû kad'hği kabul etmişlerdir. Halbuki hak, Hazeret-i Ali'nin (İİ.A.) taraf ındaydı.»

[603]

Allâme İbn-i Hümâm, Feth ül-Kadir isimli eserinde :

«— Muaviye'nin (cerur) ettiği, haksız olduğu sarahaten meydaudadır. Tahkik edildiği zaman bundan mak-sad onun adlı İşlerde haksızlık ettiğini değil, esasen ayak-launmuş olmasının (cerur) haksızlık olduğudur :

Asıl mesele şudur ki, hak Hazret-i Ali'nindi. Zira halifelik sırası ona gelince kendisine usulü dairesinde b'at edilerek bu makama getirilmişti. Onun hilâfeti (Devlet Reisliği) bu şekilde takarrür etmişti. Bu Sebeple Uazret-i Ali, Ehl-i Cemel'e karşı veya Siffiyn'de Muaviye ile muharebe etmek hususunda da tamamen haklı idi. Bunu bir tarafa bırakalım, bundan maada Hazret-i Peygamberin (mlallallü aleyhi ve sellem) Aminâr-ı Vasır hakkındaki şu hadisi şerifi herkesçe bilinmektedir; Buyurmuşlardır:

«— Seni haksız bir zümre katledecektir.»

Buradan da açıkça anlaşılıyor ki Aluaviye'mn taraftarları & haksız bir zümre» yuî. Nitekim Hazret-i Ainmâr'ı (KadiyaUahü Teâlâ Anh) unlar

katletti.» [604] demektedir.

Molla Ali Kâarı'ye gelince, o, bu* husustaki Hanefî noktayı nazarını gerhederek Şerh-i Fıkl-ı Ekber'inde Hazret-i Ali'nin hilâfeti ile ilgili meseleye mufassal bir bahis ayırmıştır. Birçok bakımdan dikkate değer bulunan bu bahiste şöyle söyler :

«— Hazret-i Osman'ın gehadetinden sonra, filuhacir-lerin ve Ensar'm ileri gelenleri Hazret-i Ali'nin kerremel-lahü vechehü etrafında, toplandılar, hilâfeti kabul etmesi-iu teklif ederek kendisine b'at etmeğe hazır olduklarını bildirdiler. Nitekim, o devirde, en faziletli, en üyaltatlı ve halifelik makamına en münasib zat Hazret-i Aü idi. Onun bu husustaki liyakatine hiç kimsenin bir diyeceği vo hiçbir ihtilâf da yoktur.»

Bundan başka, sahabilerin bir zümrenin Hazret-i Ali'ye yardım etmek istemedikleri, maiyetinde muharebeye girmekten çekindikleri de bilinmektedir. Fakat diğer bir kısmı ise Ceruel ve Siffiyn'de yanibaşmda .bulunarak savaşırlara iştirak etmişlerdir. Bu itibarla, hilâfetinin sahîh ve doğru olmadığına dair hiçbir delil de bulunmamak-tadır... Bunun tamamen aksine, Hazret-i Ali'nin hilâfetinin (devlet reisliği) sahîh ve doğruluğuna delâlet eden sayısız hüccet vardır. Bu meyanda Hazret-i Peygamberin (S.A.S.) meşhur halisi de mevcuttur ki göyle buy-rulur —Benden sonra halifelik otuz sene devam eder, sonra müstebiti saltanat idaresi İtaaira olur.»

Nitekim Hazret-i Ali, Zâtı Saadetlerinden (S.A.V.) sonra tam otuzuncu senede şehid edilmiştir. Böylece Hazret-i Ali'nin hilafeti hakkındaki içtihad en sahîh ve Mua-viye'nin hilâfeti ise tamamen hatalı olur. Bu hususu Haz-. ret-i Aramâr bin Yasır hakkında vârid hadis de teyid eder,

«— Seni haksız bir zümre öldürür.»

Hazret-i Anunâr'ı Muaviye'nin taraftarları öldürdüğüne göre Muaviye ve ondan sonra gelen (zahiren) halifelerin (hükümdarların) gerçek vasıfları Halifelik değil PuUışahlık'tı. Yani hem Muaviye'nin hem de kendisinden sonra gelen hükümdarların Padişah veya Emir oldukları, fakat Halife olmadıkları meydandadır.

Molla Ali Kaar'ı devamla şöyle yazar :

«— Hilâfetin sahîh ve caiz olmasının şartlım urasm-dı bütün ünı[^]t efrulmm bilaistisna kendisine tâbi ola-ea&1 şeklinde bir hüküm» yoktur.

Ünıctın «atılleri ve ileri gelenleriyle müslumai-lurm ekseriyeti tarafından bu makama lâıyk görülen zat işbaşına getirilir, memleketin idaresi fiilen kendisine teslim edilirse halifelik inikad etmiş olur. Artık'hiç kimsenin böyle bir Devlet Reisine karşı gelmeye Hakkı olmaz. Hu hususta «utma.»m şart olmasına ve herkesin birer birer gelerek fikir beyan etmesine lüzum da yok, çüakü bu çok tehlikeli bir iştir. Böyle olsaydı, halife geçimi bir hayli uzar ve mü.slÜnımlar da başsız kalırdı. Bmıdan başka, esasen sanabil er dahi bu mânada bir «ıcmâsm şart olduğunu ileri sürmemişlerdir... Bu sebeple, bazı kimselerin dediği gibi «kmâ yoktu, Talha ile Zübeyir de mecburen b'at etmişleüli» veya onların «Ali, 'bizim elimiz sana b'at etti, fakat kalbimiz dvğiU gibi sözlerine dayanarak Hazret-i Ali'nin halifeliğinin doğru olmadığını ileri sürmek bâtil sözdür.

Ve yine., hilâfetin sahîh olmadığını ileri sürenlerin :

«— Sa'ad İbn-i Ebî Vakkaa, Saîd ibn-i Zeyd ve bunlara mümasil ileri gelen sahabilerden çoğu niçin Hazret-i Ali'ye yardım etmedi, neden ona İtaat etmediler» iddiaları da, yukarıdaki gibi, bâtildir. Doğrusu sudur ki, bu zevatın, kendisine b'at etmemelerine rağmen, Hazret-i Ali'nin hilâfeti yine de sahîh ve doğrudur. Bir de diyorlar ki :

— Hazret-i Ali niçin Hazret-i Osman'ın katillerini öldürmedi? Amma unutmamak lâzım ki, bunların hepsi katil değildi. Onlar bağı (haksız olarak ayaklanmış kimseler)di. İlağî, elinde silâh olan veya olmayan, kuvvete dayanan veya dayanmayan, fakat yine de ayaklanan ve direnen kimsedir.

Nitekim bu ayaklanan kalabalığın içinde silâhlısı da vardı silâhsızı da.. Hazret-i Osman'ın bazı icraatına itiraz ediyor, kargı geliyor, üstelik tevil yoluyla isyan hareketlerini helâl şekle sokmaya çalışıyorlardı. Bu gibi «bâğî»ler hakkında şeriat, usule göre hükümler vazetmiştir. Eğer Devlet Reisine ve adil hükümete itaat etmeyi kabul eder, ilk yaptıkları işlerden vazgeçerlerse, daha önce'adil hükümet mensuplarına vermiş buldukları zarar - ziyandan mes'ul tutulmaz ve tekrür etmemek şartıyla kendilerine birşey denmez. Bu sebeple yakalanıp öldürülmeleri veya kısas isteyenlerin eline teslim edilmeleri Hazret-i Ali' ye vâcib değildi. Fukaiıanm reyine göre, fitne ve kargaşalığın yatış t iril ma sı için bu gibi kimselerin muhafaza altına alınarak göz hapsin.ıe bulundurulması, ayaklanmalarına mâni olmak üzere dağıtılmaları ve bu suretle yola getirilmeleri lâzım gelir. Hazret-i Ali hilâfet makamına geçtiği zaman ayaklanma işleri daha bitmemişti, isyancılar kuvvetlenerek hükümete karşı Soyabilecek bir duruma gelmişlerdi. Hazret-i Ali onların zayıflamasını bekliyordu, bu hususta kararlı idi. Fakat durum çok nazikti. Zira birisi Hazret-i Osman'ın kanını istemeye kalksaydı derhal onunla muharebeye girişeceklerdi. Bundan dolayı Hazret-i Talha ile Zübeyir'in bu husustaki iddiaları —ki bu iddiaların neticesinde Cemel muharebesi vukubuldu— tamamen hatalı ve yanlıştı, isterse bazıları «Bu İki zatın talepleri içtihad dayanıyordu» desin. O zaman bahis mevzuu içtihad hatalı ve yanlış olur. Nitekim bu iki zat-ı muhterem, aradan çok geçmeden yaptıklarının hatalı olduğunu anlayarak nadim, olmuşlardır.

Nedamet getirenler arasında Hazret-i Ayşe de (R.A.) vardır. Böyle bir fiile teşebbüs ettiği için o kadar ağladı ki, elbisesinin eteği gözyaşlarıyla ıslandı. Bu şekilde, Mu-aviye'nin hareketleri de yanlış ve hatalı idi. Çünkü ne yaptıysa, hep tevil yoluna müracaat etmişti. Yani Mua-viye, medlulü değiştirmek suretiyle ayaklanmıştı. İşte bu tevil ve hatası, bu yanlışlığı sebebiyle Ehl-i Sünnet kendisine fasık dememektedir. Fakat mezkûr hatası yüzünden Muaviye'ye bağı denilip denilemeyeceği hususunda, Ehl-i Sünnet arasında ihtilâf vardır. Ehi-i Sünnetin bir kısmı böyle bir ithamdan çekinmiştir. Fakat Muaviye'ye bağı diyenlerin sözleri daha doğrudur. Nitekim Hazret-i Resûlullah (S.A.V.) Ammâr-ı Yâsır'a :

'«— Seni (bağı) bir zümre Öldürür», buyurmuştur. [\[605\]](#)

Bu bahisten, meselenin bütün ger'i durumu kemali sarahatle kendiliğinden ortaya çıkmakta, Hazret-i Ali'nin hilâfeti ile muhalifleri hakkında Ehl-i Sünnetin niçin böyle bir yol takib ettiği anlaşılabilir.

Şimdi bir de; «Hazret-i Ali'nin hilâfeti şüpheli idi. Buna binaen kendisine kargı kılıç çekmek ve karşı koymak hususunda şer'an cevaz vardı» şeklinde dâva ileri sürenler vardır. Bu hususta ben, bilhassa şu zevata büsbütün hayret ederim : Bir taraftan Yezid'in hilâfetini sahîh telâkki ederler ve bu sebeple de Hazret-i Hüseyin'in ona karşı ayaklanmasını gayrî meşru bir hareket sayarlar. Diğer taraftan da kalkerlar, zamanın halifesine kar^ı haksız olarak isyan edt.a Muaviye'nin bu fiilini, bu hatasını binbir özürlü tedarik ederek doğru göstermek gafletine düşerler. .

Hattâ ellerinde hiçbir ger'i delil ve meöned bulunmadığı halde Osman'ın kanını istemek maksadiyle devrin halifesine kargı kılıç çekerek ayaklananları haklı çıkarmaya çalışan muhterem zevata da çok şaşmaktayım. Zira Allah'ın şeriatı, ortadadır ve bitarafıtır. Bir insanın «hatalı»

hareketini «doğru» göstermek için orada sınımlı olacak boşluk yoktur. Ki biz hatalı ve yanlış, işi sahîh ve doğru göstermeğe kalkalım? [\[606\]](#)

Hazret-i Osman'ın (R.A.) Katilleri Meselesi

Ben bu husustaki geri delilleri iyice tetkik ettim ve üzerinde uzun uzadıya durdum. Neticede vardığım kanaat şu oldu :

Hazret-i Osman'ın kanını istemenin bir tek şer'i yolu vardı:

Her geyden evvel İslâm'ın yeni halifesine b'at edilecekti Kendisi resmen halife olarak tanındıktan sonra, ondan gu hususlar istenecekti:

«Hazret-i Osman'ın katillerini yaltala vö haklanuda gerekli tahkikatı icra et. Onları mahkemeye çek. Suçluluk nisbetine ve cürme iştirak derecesine göre herbirinin cezasını ver. Bu hususta şeriat ölçüleri ve mahkeme usulleri gereğince ne lazımsa öyle yap. İstersen teker teker şahidleri dinle vesaire,....»

Diğer taraftan, o devrin vaziyetini elimden geldiği kadar inceledim ve araştırdım. Vardığım netice şu oldu :

Bu meselenin yukarıda anlattığım şekilden .başka şer'i bir çözüm yolu yoktu. O devirde milletin bütün fertleri Hazret-i Ali'ye yardım etmeliydi. Böylece hilâfeti takviye edecek ve Devlet Reisine işleri normal şekilde yü-rütebilme imkânını vermiş olacaklardı. Ancak bundan sonradır ki, ne arzu ediyorlarsa kendisinden isteyeceklerdi.

Nitekim tarihi vakalardan da anlaşıldığına göre Hazret-i Osman'ın aleyhinde ayaklanarak Medine'ye gelmiş, bulunanların sayısı, olsa olsa, iki bin kişi kadardı, daha fazla değildi. Bir kısmı Medineliler de isyancılara katılmıştı. Mısır'da, Basra ve Kûfe'de de bir miktar taraftarları vardı. Bununla beraber, hak ve hakikati seven bütün insanlar Hazret-i Ali'yi iltizam etseydi, etrafında toplanarak gerekli yardımı yapmış olsalardı Halife Hazretler' bu kalabalığı kolaylıkla dağıtabilirdi. Fakat iş böyle ol-, madı. Bir taraftan nüfuz sahibi sahabiler ve ileri gelen. Şahsiyetlerin bir kısmı kenara çekilerek bitaraf kalmayı tercih ettiler. Diğer taraftan da Basra ve Şam'da hazırlanan kuvvetli ordular Hâzret-i. Ali ile harp vaziyetine girdi, tşte o zaman vaziyet değişti. Hazret-i AH, Hazret-i Osman'a kargı ayaklanmış, olanları ezmek, dağıtmak şöyle dursun, diğer yeni ayaklanan zümreye karşı, bu defa onların yardımına muhtaç bir hale geldi. Zira Hazret-i Ali iki cephe yerine, şimdi üç cephede.muharebe.vermek ZûrLjnda kalmıştı. Birisi kalkar da benim bu fikrime utiraz e(jeCek olursa, lütfen söylesin, bu şartlar dahilinde Haz-ret-i ^» ne vakit, nasıl ve ne şekilde Hazret-i Osman'ın katjllerini yakalıyabilirdi ? Hilâfeti eline aldığı, halife ilân edildiği zaman mı? Yoksa Cemel muharebesinde veya ^ıffıyn savaşında mı?

[607]

Emir Muaviye'nin,' Sıffıyn'den sonr-a memleketi ikiye böldüğü devirde mi bu işi yapa- Yoksa Havaric'İn kendisine karşı ayaklandığı sırada mı

İçtihadı Hata Nedir Ve Ne Değildir?

Yukardaki izahatımızdan şu husus açıkça anlaşılmış olur :

Hazret-i Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını ta-lej-, ed&a ve bu mesele için zamanın, halifesine kargı kılıç çekjfenin caiz olduğundan bahseden zevatın akîde ve düşülmeleri şer'î bakımdan doğru değildir. Sadece şeriat nc^tai nazarından mı? Hayır, memleketin selâmeti ve tedt>*r cihetinden de doğru değildir, üstelik tamamen hatalı ki*1 tutumdur.

Ben, onların iyi niyetlerle bu işe giriştiklerini kabul elekle beraber, bu hatalı hareketlerinde onların haklı o|a|3ileceklerini kabul edemiyorum. Hüsnü niyetleri qlsa bile, burada haksız idiler. Dikkat ederseniz, bu İşe sadece alelade bir «hatâ» diyorum. Zira burada «İçtihadı Hatâ» kabul eylemek için bir hayli düşünürüm.

çtihad, bana göre, şer'î bir meselenin üzerinde durulması, bu işin bütün cepheleriyle ve etraflı bir şekilde düşünülmesi, neticede de geri bir hükmün ortaya çıkmasıdır, içtihadı hata ise, kanaatimce şeriata ait bir meselede, hüccet ve delillere yine istinad edilir, fakat yanlış netice alınır. Sahih olmaz, yahut da zayıf olur. Bazan da meseleyi bütün genişliğiyle düşünmeden, hüküm vermektir. Şimdi hangi muhterem ehl-i Um çıkıp da söyleyebilir, zamanın halifesi Hazret-i Ali'ye karşı kılıç kullanmak hangi ger'î delile göre, hattâ bu en zayıf bir delil de olsa, caiz ve mümkün görülmekteydi? Cemel muharebesine işi vardırıan bu delil neydi? Elimizde bulunan emin ve muteber rivayetlere göre, Hazret-i Talha ile Hazret-i Zübeyir, tam muharebenin ortasında hatalarını anladıkları için Cemel harp sahasından çekilmişlerdir. Hazret-i Ayşe de hatasını anlayıp sonradan nadim olmuştur. Fakat Emir Muavi-ye —şüphesiz kendisini daima haklı görüyor ve hep kendine hak veriyordu— savaşa devam etti. Şimdi bakalım, muharebeye devam etmesinde, onun için şer'î bir mesned var mıydı? Eğer varsa bu neydi?

Yeni Halife, işbaşına geldikten sonra, neden bir valiyi azledemezmiş? Veya eski halifenin katillerini yeni halife niçin hemen yakalayacakmış? Yahud da neden yaka-jamayacakmış? Eski halifenin katilleri niçin yeni halifenin üzerine musallat olacaktı? Keza yeni halife, bütün memleket halkı tarafından resmen tanındıktan sonra, ya niçin bir vilâyetin valisi nazarında halife sayılmayacak-mış? Herkesin tanıdığı ve itaat ettiği bir merkezî hükümetin emrine bir vilâyetin halkı hangi sebeplerle inkıyad etmiyecektmiş? Memleket halkından hiçbir ferd zamanın

halifesine karşı kılıç kullanmayı en ufak bir şer'î delille caiz görmezken, neden bir vilâyet halkı bundan istisna edilecektmiş?

Emir Muaviye bu hususta şu âyeti kerimeye dayanıyordu :

«— Mazlûmen Öldürülmüş olan kimsenin mirasçısına hükmetmek kudreti veririz.»

Fakat onun bu istidlali tamamen hatalı ve yanlıştır. Zira âyeti kerimeden, öldürülen bir insanın katilini devrin halifesi yakalamadığı takdirde, maktulün yakınlarının halife aleyhinde muharebeye girişebilecekleri ve böyle bir savaş hakkını elde edebilecekleri şekilde bir hüküm çıkarılamaz. Bu da bir tarafa. Emir Muaviye Şer'an Haz-ret-i Osman'ın, yani maktulün velisi veya mirasçısı değildi. Mirasçı olduğunu farzetsek bile, bir vilâyetin valisi ai-fatiyle, Emir Muaviye'nin böyle bir ayaklanın ya kat'iy-yen hakkı yoktu.

Bundan başka böyle bir mesele Hazret-i Amr ibn-i'l-Âs için de vâridir. Bilindiği gibi Sıffıyn muharebesinde mushafları mızrakların ucuna bağlayarak Kur'an-ı Ke-rjm'in hâkem olması fikrini o ortaya atmıştı. Ve yine Davmetü'l-Cendrin hâkem meselesi hakkındaki rivayetleri de meydandadır.

Görüyoruz ki orada da bu zat m yaptığı iş düpedüz «hatâ» idi, haksızlıktı. Buna İçtihadı hatâ denemez, doğrudan doğruya «hatâ» demekten başka çare yoktur.

Ibn-i Sa'ad, İmam Zuhri'den rivayetle şöyle nakledir:

— Sıffıyn'de muharebenin kızışmış bulunduğu esn ı-da, Muaviye'ni/ı vaziyeti bozulmağa başlayınca, Amr ihn-i'l-Âs kendisine şöyle detii :

«— Sözümlü dinlersen, askerlere emir ver. Kur*an-ı açıp ileri sürsünler ve :

«— Ey Irak halkı! Biz sizi Kur'an'a davet ediyoruz. Burada Elhamdü Kllâh'uan vennas'a kadar ne var ne yoksa, bu hükümlere göre aramızdaki meseleleri halletmeğe hazırız.» diye bağjrsınlar.

Sen bu işi yapınca Irak'ıılar arasında ihtilâf çıkacak ve Şamlıların vaziyeti düzelecektir.»

[608]

Nitekim Muaviye onun bu tedbirini kabul etti.

İbn-i Cerir, İbn-i Kesir, İbn-i Esir ve İbn-i Haldun bu meselenin bütün tafsilâtını nakletmişlerdir. İttifakla şöyle derler :

— Amr ibn-i'l-Âs'm Kur'an'ı hakem olarak ileri sür-mesindeki maksad, sadece Hazret-i Ali'nin ordusunda tefrika ve ihtilâf çıkarmaktı. Nitekim kendisi şöyle demişti :

«— Bunun neticesinde Hazret-i Ali'nin ordusunda ihtilâf çıkar. Böyle bir ihtilâf halinde ne de olsa muharebeye ara vermek fırsatı elde edilmiş

[609]

olur.»

Buna göre Kur'an'ı, hâkem yapmanın yukarda arze-dilenden başka bir manâsı yoktu. Tarihçiler de böyle yazmışlardır. Onların bildikleri gibi Kur'an-ı Kerim'i hakem yapmaktan maksad, hakikaten onun hakemliğine razı olmak için değildi, bu bir harp oyunu idi.

Şimdi biz bu hadiseye de «içtihadî hatâ» mı diyeceğiz?

Davmet'ül-Cendel'deki hakem meselesine gelince, Ta-bakat-i Ibn-i Sa'ad, Taberî, Bidâye ve'n-Nihaye, İbn-i Esîr ve Ibn-i Haldun müttefikan şöyle rivayet ederler :

— Amr ibn-i'l-As ile Hazret-i Ebu Musa As'arî arasında gizilce şöyle bir anlatma vuku buldu :

Hazret-i Ebu Musa halkın huzuruna çıkarak bu anlaşmayı ilân etti. Fakat Amr ibn-i'l-Âs ise anlaşma mev-. zuuyla alâkası, olmayan bambaşka bir hususu ifade eden hilâfet meselesini ileri sürdü. [\[610\]](#)

Şimdi yalnız biz değil, fakat hangi insaflı ve âdil insan bu için adına «içtihad» diyebilir? [\[611\]](#)

Yezid'in Veliahdlığı Meselesi

Beni on fazla şaşırtan ve en çok hayrete düşüren şey, bazı kimselerin Yezid'in veliahdhğımın caiz ve meşru olduğunu isbat etmek için uğraşmaları olmuştur. Hattâ bazı zevat şöyle düşünüyorlar :

— Bu husus ispat edildiği takdirde, mühim neticeler eHe edilecektir. .

Bunlar diyorlar ki :

— Eğer Muaviye, o zaman, Yezid'i kendisine veliahd tayin etmeyip de müslümanlardan onun için bî'at almamış olsaydı, sonradan müslümanlar arasında ihtilâflar çıkabilir ve dahilî harbe yol açılırdı. Böyle olunca da müslümanlar zayıf düşer, o zaman Rûm Kayseri, İslâm memleketlerine saldırır ve İslâmiyete son verirdi. Bunun için bu fena akıbeti göz Önünde tutarak Yezid'in veliahd olmasını kararlaştırdılar.

Şimdi ben şunu sormak isterim :

Eğer Emir Muaviye fîlvaki bu hadisenin vukuu ihtimalini nazarı itibara alarak müslümanlar arasında dahili bir harbin meydana gelebileceğini düşünmüş ve buna mâni olmak için bu işi yapmışsa, hakikaten de, Yezid'i veliahd tayin ederken müslümanların iyiliğini murâd etmişse, neden o devirde henüz hayatta bulunan birçok sahâbi ve tabiîni bir toplantıya çağırmamış ve onlara :

«— Ben böyle bir şey düşünüyorum. Toplanın, bu hususu kendi aranızda görüşün, danışın, düşünün, taşınım, benim yerime geçecek miinasib bir zatı seçin ve bana bildirin. Röylece, henüz hayattayken, yerime geçmesini temin etmek iiz^re, onun hesabına halktan bî'at alayım» dememiştir? Bu şekilde hareket etmesine ne mâni vardı? Ona kim engel oluyordu? Eğer Emir Muaviye bu usule yanaşıp buna göre gerekeni yapsaydı, acaba o zaman İslâm memleketlerinde derhal bir dahilî harb mı başlardı? Bunun arkasından da hemen Rûm Kayseri İslâm memleketlerinin karşısına

dikilecek ve İslâm devletini mağlûp ve yok mu edecekti? [\[612\]](#)

Hilafet Ve Saltanat

Hazreti Ali (R.A.) Ye

Yersiz Ve Gereksiz

Şekilde Taraftarlık Etmiş

Olduğum İthamı

Bazı muhterem zevat bana şu hususta da itiraz ediyorlar :

Güya ben, haksız ve yersiz olarak Hazret-i Ali'ye taraftarlık etmişimdir.

Fakat daha evvel, bu kitabın başında ve muhtelif yerlerinde bütün sahabiler ve bühassa* Hülefayı Raşidin hakkındaki görüşümü beyan etmiş bulunuyorum. Onların herhangi bir söz ve fiillerinde, zahiren dahi olsa, bir zühul gördüğüm takdirde bunu açıkça söylerim, demiştim. Ayrıca yanlış işleri doğru göstermeğe çalışmayacağımı da ilâve etmiştim. Bundan başka, tevil yoluna sapmam, sözü değiştirip de hatalı şeyi sevap şeklinde göstermeğe uğraşmayacağımı da^ söylemiştim. Böyle olunca taraftarlık etmek de ne demek?

Seyyidinâ Hazret-i Ali hakkında «Resâ'il ve Mesâ'il» in ilk kısmındaki bahisde «Hazret-i Ali'nin hilâfete namzetliği» unvanı altında yazı yazarken göz önünde tuttuğum husus, hiçbir zaman, aebfibsiz ve yersiz olarak Hazret-i Ali taraftarlığı etmiş değilim ki bana itiraz edile. Esasen bu usul yukarda bahsettiğim akideye iktiran et-İnektedir. Ben, o devrin tarihî vak'alarını tahkik ettiğim zaman bilhassa şu nokta üzerinde durmak zorunda kalmıştım :

— Hazret-i Ali (Radyallahü Teâlâ anh), Şeyheyn-i Kebireyn (R.A.) zamanında olduğu gibi, Hazret-i Osman'm devrinde de kemâl-i hulûs ve sadakatle, gücünün yettiği ve imkânının son haddine kadar, her üçüne de yardımcı olmuş, elinden geldiği kadar da onlara muavenette bulunmuştur. Aralarında tam mânasiyle bir muhabbet, sevgi ve bir yakınlık vardı., Vefatlarından sonra dahi, her zaman ve her yerde Haz,ret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer'i (R.A.) medhetmiş, islerini övmüş, icraatlarının isabetinden bahsetmiştir. Şimdi ben,

«— Hazret-i AH, her halife işbaşına geldiği zaman üzüliyor, onların bu makama geçmesinden müteessir oluyordu» şeklindeki haberleri zayıf ve inanılmayacak şeyler olarak görüyor, daha ziyade;

«— Her hilâfetin başında, Hazret-i Ali, can ve gönülden bu işi memnuniyetle karşılamıştı» tarzındaki rivayetleri kuvvetli ve itimada şayan buluyorum. Hattâ Hazret-i Ali'nin bizzat yaptıkları işler bu rivayetin doğru olduğunu göstermektedir. Şimdi bu şekilde iki rivayet mevcut olduğuna ve her ikisi için de sened gösterildiğine göre, haberin medlulü ile Hazret-i Ali'nin icraatı arasında mutabakat ve münasebet olanı neden tercih etmiyelim? Ve niçin rivayetin mefhumu ile Hazret-i Ali'nin çalışma tarzı arasında birbirine uymayan ve muhalif görünen sözleri kabul edelim?

Bu şekilde, Hazret-i Osman'ın (R.A.) şebadetinden Hazret-i Ali'nin şehadetine kadar geçen devrede cereyan etmiş olan hadiseleri birer birer gözden geçirir, üzerlerinde araştırmalar yapar, her meselede ayrı ayrı durur, Hazret-i Ali'nin beyanatını da nazarı dikkate alır ve bütün bunları birbirlerine ekleyerek mukayese edersek, göreceğiz ki, bütün bu vak'a'arım hiçbirisinde —yalnız Malik el-Eşter ve Muhammed ibn-i Ebû Bekir'in valilikleri meşe lesi, üzerinde biraz durmakla tevil edilebilecek hadiselerden oldukları için bu hususları müdafaa etmekten kendimi mazur görüyorum— Hazret-i Ali Hülefayı Raşidin'in. yolundan ayrılmamıştır.

Bazı kimseler, Hazret-i Osman gibi Hazret-i Ali'nin de akrabalarını mühim vazifelere tayin ettiğini ve onları devletin ehemmiyetli makamlarına getirdiğini ileri sürerek boyuna itirazda bulunuyorlar. Fakat bu zevat kitabımın mevzuunu unutupuyorlar. Ben bu kitapta tarih yazmıyorum. Belki bu eserde, hilâfetin hangi sebeplerle saltanata intikâl ettiğini izah etmek istiyorum.

Karışıklığın başlangıcını tesbît ve bunun nereden geldiğini beyan ediyorum. Şu da var ki, bu mesele ve sebepler, esas itibariyle, Hazret-i Ali'nin değil, fakat Hazret-i Osman'ın hilâfeti devrinde meydana çıkmağa başlamıştır. Hazret-i Ali'nin hilâfeti (Devlet Reislîği) zamanında vuku bulanlar ise, Hazret-i Osman'ın hilâfeti devrindeki işlerin neticesi ve devamıdır, başka bir şey değildir. Hazret-i Ali, hilâfeti devrinde bir şeyler yapmış ise,

[613]

bunlar fitne ve kargaşalığın asıl sebepleri olamazlar.

Sözümüzün Sonu

Bu bahsi bitirmeden önce, itirazda buluna'n muhterem zevata şunu da arz etmek isterim ki, istidlal ettiğim hususlarda ve istidale medar olan şeylerde, bir diyecekleri varsa ve bir hatâ ve yanlışlığa tesadüf etmişlerse, bunu düzeltmek için müştereken çalışalım. Sâdece düzeltelim demekle de iş bitmez bunun nûsbet yollarını da ortaya koymak gerekir.

Takip edilecek müsbet yoî olarak, kendilerine açıkça söylemek isterim ki, bu hususta istidlal edilecek mesned-ler şunlardır :

1- Kur'an-ı Kerim ve Sünnete göre İslâm- Devletinin kaide ve esasları nelerdir? İslâm'da hükümdarlık usulünün hakikati nedir?

2- Hilâfeti Raşide'nin aslı ve esası neyin üzerine müesaesdir ve niçin biz buna «Hilâfet âlâ minime in-nii-tmvvet» —Peygamberlik yolu ile hilâfet — diyoruz?

3 - Bu hilâfetten sonra müslümanlar arasında saltanat idaresi devri gelmiş midir, gelmemiş midir?

4- Sizin iddianıza göre, müslümanlar arasında padişahlık idaresi gelmemişse, sonradan gelen devletlerin nizamında «Hilâfet aîa min hac ün-nülnwe»nin ne gibi t. hususiyetleri vardır ve bunlar nelerdir?

5- Eğer siz saltanat nizamının mevcudiyetini kabul ediyorsanız, o takdirde bu nizam hangi sebeplerle ve nasıl vücuda gelmiştir?

6- Hangi merhalelerden geçerek ve hangilerini aşarak padişahlık nizâmı hilâfetin yerine kaim olmuştur?

7 - Hilâfeti Raşido ile saltanat .arasında ne gibi imtiyazı farkları vardır? Birinin ortadan kalktığı ve diğerinin geldiği hallerde ne gibi değişiklikler vaki olmuştur?

8 - Acaba İslâm nazarında hilâfet ile saltanat aynı şeyler midir? Yoksa İslâm, bunlardan yalnız birincisini bahis mevzuu etmiş de, ikinci şeyle ise, ancak bu nizam değiştirilmek istendiği zaman, yani büyük kargaşalıklara ve kan dökülmesine mâni olmak için mi tahammül edilmiştir. Durum böyle değil midir?

Bunlar öyle suallerdir ki, derin derin düşünüldükleri takdirde binlerce, yüzbinlerce insanın akıl ve fikri apışıp kalır. Bugün, İslâm tarihi ve siyasî ilimler İslâmîyet şubesi mensupları talebelerimiz hep bu suallerin cevapJa-riyle meşgul bulunmaktadır. Şimdi ben burada, bahis mevzuu suallere cevap vermiş bulunuyorum. Eğer bunlar yanlıssa siz lütfedin de doğrusunu söyleyiniz. O zaman ilim ehli, bizzat bu cevapları mukayese eder ve

[614]

böylece hangisinin doğru olduğu hususu kendiliğinden meydana çıkar. Makul ve müdellel olan anlaşılır.

Hatırlatma

Bu eseri kaleme alırken bilhassa üzerinde durduğum husus sened ve mehaz göstermeden hiçbir meseleden bahsetmemek olmuştur. Fakat ne yazık ki, 109 uncu sahife-de bu nokta unutulmuş, aşağıdaki mesele izah edilirken senet gösterilmesi hususu gözden kaçmıştır. Hazret-i Abdullah ibn-i Sa'ad ibn-i Ebi Serah'in daha Önce irtidad ettiği ve Mekke'nin fethinde Hazret-i Osman'ın iltiması ile kanından vazgeçildiği, Affi Nebeviye mazhar' olduğunu ve yeniden kendisinden bî'at alındığını hatırlatmak meselesidir. Bu mesele Ebû Davud'un Sünen'inde «ilâh el-hükrnü Fî inen irtcdde»de, NesâTde «liâb el-iükmü fi'f-mürtedd», Müstedrek-i Hâkim «Kitab üI-Magıtmd, Tuba-kat-i Ibn-i Sa'ad, Cilt 2,-sahife 136-142 de, Siyret-i İbn-i H'am CÜt 4, sahife 51, 52 de ve Bi-ısabo Cilt 2, aahife 309 da beyan edilmiştir. Bu kitaplarda, mezkûr hadise, hülâsa olarak göyle izah edilmektedir:

Bu şahabı ilk önce müslüman olmuş ve Medine'ye hicret etmişti. Hattâ-Peygamberin vahiy kâtipleri arasında da yer almıştı. Sonradan irtidad edip Mekke'ye döndü. Ve evvelki işi olan valüy kittbüğü makamından faydalanarak hem zat-i Risaletpenahilerinin. Peygamberliğinin, hem de Kur'sui-ı Kerim'm yanlış anlaş, ılasun ve bu hu-suata karışıklıklar çıkmasını yaymağa koiîâu. Bu sebeple Resûlallah (Sailallahu aeyhi ve sellenî), Mekke'nin fethinde bu adam ele geçirilirse, Kabe'nin örtüsüne de bürünmüş olsa, öldürünüz diye emretti.

Ibn-i Seran meseleyi haber aldı. Hazret-i Osman'ın - (R.A.) yanına gelerek kendisinden yanlım iatedi. Zora bu zat, Hazret-i Osman'ın süt kardeşi idi. Hazret-i Osman onu himayesine aldı ve kendisini sakladı. Mekke'de asayig temin edilip vaziyet düzelince zat-i saadetleri bî'at almak için teşrif ettiler. Halk, tabur tabur Huzuru Saadete gelerek bî'at ediyordu. Hazret-i Osman münasip bir zamanı seçti ve İbn-i Serah'ı alarak Hazret-i Peygamberin huzuruna getirdi. Tövbe ettiğini bildirip kusurunun affedilme- -si husufunda iltimasda bulundu. Bî'atınm tekrar kabul üdümesi için yalvardı. Fakat Hazret-i Peygamber (S.A.S.) cevap de vermediler, hiçbir şey söylemediler. Bu istirham üç defa tekrarlandıktan-sonradır, Allah'ın Resulü ancak, İbn-i Serah'm bî'atını kabul etti ve Sahabilere dönerek :

— Bî'at etmesiadea ev\el bu adanu liatledceek, içinizden doğru bir kinişe çıkmadı mı? diye sordu. Arz ettiler :

«— Biz Zâtı Saadetlerinin İbaretini bekliyorduk.»

Bunun üzerine Allah'ın Resulü :

«,—Peygamberler işaretle söz anlatmaz, sarih konuşurlar.» diye buyurdu. Abdullah ibn-i Sa'ad ibn-i Ebî Se-rah iyi bir müslüman oldu. Onun Müslümanlığına ve hulûsu niyyetine artık diyecek bir şey yoktur. Bu sebeplerdir ki, Hazret-i Ömer, kendisini, İlk önce Arar ibn-i'l-Âs'ın emri altındaki bir askeri.birliğe kumandan tayin etti, daha sonra da Mısır'ın ufak bir vilâyeti olan SAİD'in valiliğine getirmişti. Fakat Hazret-i Osman zamanında bu zât bütün Mısır'ın ve Şimalî Afrika'nın umumî valisi ve bay kumandanı oldu. Bununla beraber, kendisine bir makam ve mansıb tevcih

[615]

edilmesini halk, mazisini göz önünde tutarak kolay kolay hazmedemekteydi.

[1] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 5-6.

[2] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 7-9.

[3] Ebu'l-A'la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 13-19.

[4] Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 20.

[5] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 21-24.

[6] Allah'ın İtar'ısmn dikilen, ayaklanan, O'nu emirlerine mukabil yeni hükümler iead eden her varlık, Alh'hdan halita, iUı-itt LLİtı»«sl istenen lu'liiingi bir fj^y, isLor bih'ıvk, i.slı-ycrcck il::ıL (iLsiulci1, uysunlar, istorse, zorla, ' Lchdillıı hoyun ogaiınlı; Jht iKi halde de, Iıu uyulan, itaat edllı:ıı şey «Ta&ıt/ dur. Hu noHiifiıın iı--sun ülmısın, ^'ıyLan olmalım, put olmasının yahut da bunlardan İmşku herhangi bir gey olmasının ehemmiyeti yoktur. İbn-i C'irir Taberı, Canı'ül-Beyân fı Tefsir il-Kur'an, C: 111 8: 13, Matbaat-ül Enıriyu Mısır 1324 hicri.

[7] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 24-27.

[8] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:28-29.

[9] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 29-30.

[10] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 30-31.

[11] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 31-35.

[12] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:35.

[13] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:36.

[14] Bu âyeti Kerime'ain mufassal .şerhi İçin bak: Tefhim ÜL-Kur'an C: 4 S: 508-510

[15] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 36-41.

[16] Âyetin metninde, geçen «blâhe kelin irsi Z (vefati, 5.18 H.-11-H M.) gerhinüe fju şekilde izah edilmek t udir: Bir kimsenin *.bitâne.-. voyu «velicessi gudır ki; bir adam, bir kimseyi kendisine (-ok yakın dost ve arkadaş bilir, ona iümad eder, onu kendisine .sır ortağı yapar hatta mühim işlerini ona tevdi eder. cıj^ıf, C: 1, S: 162, Eİ-Matbaat ül-Behiyye, Mısır 1343 İI.)

[17] Metindeki (velice) kelimesi üç numaralı notla izah edildi. Ragıp İsfahani ayrıca şöyle söyler: Velice, bir kimsenin İtimad ettiği ^uh.sıdır. Nitekim Arıpçadu: «Fülilüm velitiCtün fı-l-kavmi» (yani falan jjahıs kavmi İğinde kendisine güvenilen kimsedir), den muktedir. «Müfredat t'f garaib-ü Kur'an. Matbaatı Hayriyye Mısır 1322 H.»

[18] Meşhur Hanefi hukuk âlimi E bu Bekr İ21~Or;.s.süs (vef. 370 İI.-980 M.) bu âyet-i kerime'yi şu şekilde şerhet mistir: |. lügat-ta «İmanı*, herhangi bir lider manasıdır. Bu lider, ister hak olsun isterse bâtil olsun, kendisine, halkın uyduğu kimsedir. Fakat Âyet-i Kerime'deki «imânanudan maksad gudır ki, kendisine itaat edilmesi için bu itaate müstahak butuna. Ayrıca halkın itaatini megru bir yolla kazana. Bu vasıfları haiz olan «imanıma (lidere) halkın itaati vaciptir. Üu izaha göre finâmet^in en yüksek noktası «Peygamberlik* makamıdır. Peygamberlerden sonra, Peygamberlik ölçülerine uygun idare tarzını semboilegtiren «Halifeler--., (memleket başkanları, devlet reisleri) sonra salih âlimler, daha sonra da onların nezih yolunu takip eden hâkimler (kadılar) gelir]. Mihir hukuk âlimi devamla.: (Şu hale göre, zâlim bir kim.-Jiî İVygimber olamayacağı gibi, vhalife»lık veya hâkimlik (kadılık) de yapamaz. Bu demektir ki, devlet iğlerini yürütecek olanlar veya sözlerinin dinlenmesi İcab eden kimseler asla zâlimler arasından seçilemez... Bu âyet-i kerime'den anlaşılıyor ki, fâ-Kikların imamlığı batıldır. Onlar halife olamazlar. Böyle bir kim.-se. kendisini zorla bu makama geçimiig, kuvvet kullanmak suretiyle veya hclriüü^i bir şekilde bu makamı zaptetmisse, halkın hoyle bir şahsa tebaiyyet etmesi, ona itaat etmesi lâzım gelmez.) Ahkâm ul-Kur'an, C: 1, S: 79-80. Matbaat ül-Behiyye Mısır, 1347.

[19] Hu inâ]]ı;ıyü fÖr<!. d<vlt;t hayutını iKil'üclircn her türlü JıısıHürdii idlerin im's'ıliıyofiri, tiınun iıliıhiııı kalUaliilfçck- ehliyeti- «iLİit) Uhn.sel*1 re tevdi clııık icuh eder. Alıı.si, Kılı (I]-Mu'-ânı, C: 5, S: 58 İdâıv.t üt-tübüt it MUntrlyyc, Mısır 13-J5 İI.

[20] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:41-44.

[21] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:

[22] Mizân-ölçü'düü maksad adalettir. Nitekim, MÜeahid, Ki-tâdu ve diğer tefsircikır de höyle söylorkîi*. İjn-i Kesır, Tufuir ül-Kıır'nfi il Azim, C: 4, S: 314. Matbitatü Mufitafa Muımmrnıı, Mısır 1937.

[23] Donir'Uon mak.siıd siyasî İtııvıısÜir. Uıı iııushmı .sımın için. işaret edilmiştir ki, eğ<or halk doğru yoiu tutniüz, itaati.-11 Vıızg-u.'orsc bu takdirde, kılıç, kuvvetimi müracaat edilir. İ'r-Kazı, Mtifatih ül-Gayb, C: 8, S: lül, EN Matbaa t ü.^-.Jarkıyyr, Alııır.1324.

[24] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 44-45.

[25] Esas haklar hakkında daha fazla malûmat almak İçin bak: Tefhimi!., Cild 3. «busun k«e bınıyâtli hukuk — İnsurunı temci hakları» bahsi. S: 2-18-208, İslümik l'ubl. Ltd. Lahor baskısı.

[26] r-ıırı.idnıı.l fııne'cıen maksad, dinini Uvf'-i.'vlırıt.'.'iı i<:jji oi;.-;ıLıı Kübübler ie;ıa odurok bir kimiyi zorlamak vs bir ^'.-yi i'.ıı-bule onu mecbur t:tmu-lİLir. Taberı, C: 11, 3: 111.

[27] Yant kabalıatlı vs kusurlu bir kimse ancak keucU Im-tıUı.ü ve kuburundan me-suldür. Bagka birini onun yerine mesui t;dlit;rmz. ÜJr kimseyi de, bankasına ait kabaJıat

ve kuuurlard;u. d.a.-^i azalandırniuk kabil değildir." Tabftrt, C: fi, 3: 83,.

[28] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 46-50.

[29] İsi5.m hukukçuları, buradaki (savaş) t mı maksadın, yoİ kesmrk., krrvan soymak, cglkyalık yapmak veya bunlara benzer fiiller olduğunda hemen hemon İttifak etmişlerdir. Hu işlerin sl-Uihln veya silâhsız yapılma-n arasında mahiyet İtibariyle ffrU yoktur. Ei-Ceasas, C: 2, S: 493.

[30] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 50-51.

[31] Yani, sizinin onlar arasında böyle bir anılhname veya muahede (anlaşma) bulunuyorsa, fakat <bu anlatmayı, daha önce, hahrı vermeden bozmak yoluna gltmişlrse, sfz de onlar gibi yapınız, «ayni qcyi hiz de yaparsak ahdimizi tutmamış oluruz» dfyo düşünmeyiniz. El-Ceasas, C: 3, S: 83.

[32] Aldatmaca inakaailyle muahede ve anlagmnlara pirmo-yiniz. Karşı tarafı yeminlerinizle İkna ediyorsunuz, fakat siz kendi ahdinize inanmaz mısınız? Karşı taraf sizin yemininize #Uven-dikten nonra bunu fırsat bilerek, hesabınıza ıygim geldiği zaman, bu yeminleri onlara knrşı hile diye kullanmayız, İbn-l Cerir, C: 14, S: 112.

[33] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 51-55.

[34] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 55-61.

[35] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 65.

[36] Kenz ül-Ummâl, Tabarant ve Müsned-i Ahmed'e istinaden, C: 1, Hadfa Nr: 907-966, Haydarabad Pairet üi maarif baskısı: 1955.

[37] Mişkât, Dare Kutnl'ye istiDadyN Bab ül-i'Lisân b'il-kita-bi ve sünneti, Kenz üi-Ummiâl, C: 1, HatJİ3: Ö81-9S2.

[38] Migkût, Rozln'e istinaden, bahsi geçen .bab.

[39] Migkiit, İtuvatta'a müsteniden, mezkûr bab. Kunz'ul-Ummftl, C: 1, Hadis: 877-949-955-1001.

[40] Kenz'ül-Umm&I, C: 1, Hadis: 886.

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 65-67.

[41] Buharî, Kitab ül-Hudûd, Ebvab, Nr. 11-12.

[42] Kitab ül-Harâc, İmara Ebu Yusuf, S: ll(i, MatbaatüVsrı:-Iefiyyt, Mısır, ikinci baskı.

Müsned-i Ebû Davud .et-Tayalisi, Hadis Nr: 55. Haydarabad Dairet-ül maarif matbaası 1341 H.

[43] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:67-69.

[44] Tefsîr-i tbn-i Kesir, Müslim ve İbn-l Mâc'ö'yt* istinaden, C: -1, S: 217. Mustafa Muhammiect Matbaası Mıair 19117.

[45] İbn-i Kesir, Taberani'ye istinaden, C: 4, S: 217.

[46] Tefsîr-i Ruh-ül-Maanî, Beyhaki'ye ve İbn-i Merduyo'yö istinaden, C: 26, S: 148, Müniriye Matbaası, Mısır.

[47] Bultarî, Kitab-us-salat, Bab: 28.

[48] Ebü Dâviid, Kitab üct-Dtyat, Bab: 11, Nes&'l, Kltab Üt-Kusunu-' Bab: 10, 1-i.

[49] Bbû Dâviid, Kitab-ül Emare, bab: 34.

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 69-71.

[50] Uuhâi-I, • Kitab ül-Ahkam, bab: 1. Müslim, Kitab 01-lilmAro, bab: 5.

[51] üuhârt, Kitab ÜI-Ahkâm, bab: 8, Müslim, Kitab üi-tniuu, ubi 61, Kitab ül-emâre, bab: 5.

[52] Kil Müslim, Kitab ül-Emare, bab: 5.

[53] Keriz ül-Ummâl, C: 6, Hatüis: 68, 12ü.

[54] Kenz iil-Ummâl, C: 6, Hadis: 78.

[55] Kitnz, ÜI-Ummâl, C: 6, Hadis: 34

[56] Kchz ÜI-Ummal, C üi. Hadis: 2505.

[57] Kenz ÜI-Ummâi, /: Jp Hadia: 2512

[58] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 71-73.

[59] Tefatr-i Ruh ÜI-Ma'ant, C: 25, S: 42. Hadisi şerifteki «Abld» kelimesinden makaad, Allah'a İbadet eden, kendisinin se-lâhiyet sahibi olduğunu vehmederek indî şekilde işleri yürütme yoluna gitmeyen kimselerdir. Bu kelimedden, sadece İbadet İle vaktini geçirenler, memleket işleriyle asla uğraşmayanlar, beşerî meselelere alâka göstermeyenler, manasını çıkarmak doğru olmaz. Zira açıkça anlatılıyor ki, İier şeyden evvel rey ehliyetine sahfı olmak lâzımdır. Bununla İbrllkte ayrıca «âbid» olmak gerekir.

[60] Kenz ül-Ummâl Cild: 5, Hadis: 2577. Huzretl Ömer'in İm «özünden «;ikan gerçek ğudur ki, hükümet nizamında herhangi bir .şahıs, kendisini zorla hükümet bagma gügirtmelc isteyemez. Bu <;ok ağır bir cürümdür. Böyle İir kimseyi ortadan kaldırumU da ümmet için kaçınılması İmkânsız bir farizadır.

[61]

Kenz ül-Ummâl, C: 5, Hadis: 235-1.

[62] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 73-75.

[63] Buhârî, Kitab M-ahkâm, bab: 4, Müslim, Kitab iiJ-emore, bab; 8, Ebü Dâ-vürt, Kitab ül-Cihud, bab: 95,. Nesûi, Kitab ül-Biy'a, bab: 33, İbn-İ M.^e, Ebbab ül-cihad, bab: 40.

[64] Müslim, Kitab ül-emare, bab: 8. Ebû Dâvûd, Kitab ül-Cihad, bab: 95. Nesâ'i, Kitab üi-Biy.'a, bab: 33.

[65] Kenz ül-Ummâî, C: 6, Hadis Nr: 293, 294, 296, 2Ö6, 299, 301.

[66] Keiz ül-Ummâl, C: 5, Hadis Nr: 2505.

[67] Kenz Ül-Ummâl, C: 5, Hadis Nr: 2282

[68] . Baijka bir rivayette ise Hazreti Ebu Bekir şöyle buyurmuştur:

[69] Kenz ül-Ummâl, C: 5, Hadis: 258, 2587.

[70] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:75-77.

[71] Buhârî, Kitab Ül-Ahkâm, bab: 7, Müslim, Kitab tll-Emâre, bab: 3.

[72] EbÛ Dûvûd, Kitab Ül-Emare, bab: 2.

[73] Kenz Ül-Ummal, C: 5J Hadts: 206.

[74] Kenz Ul-Ummâl, C: S, Hadis: 69.

Burada herhangi bir gekilde güpheyo düşülmemelidir. Kabul edUmig bulunan bu usule rağmen, Hazret-i Yusuf tA.S.j'un Mısır hükümdarından, «neden hükümet klıresütü istemiş» bulunduğu sorulabilir. Fakat haddizatında Hazret-t Yusuf bir islâm ülkesinde, veya islâmî hükümet nizamiyle İdare edilen bir yerde bulunmuyordu. Belki o bir kâfir memleketinde, küfrün hâkim olduğu bir diyarda idi. Bu sebeptendir ki bu hadisede hususi bir vaziyet vardır. Filhakika Hazret-l Yusuf, zamanın padişahından hükümetin en yüksek makamını talep etmişti, «ben bunu elde edeyim» demişti. Hazret-t Yusuf böyle bir vesileden istifade etmek suretiyle Allah'ın dinini bir an evvel Mısır'da hâkim kılmak İstemişti. Bu gayeye varmak için de en kısa yoldan gitmeyi hesaplamıştı. Eğer iktidarı elde etmekten feragat etmiş olsaydı, o zaman, bu Ülkedeki kâfir kavmi yola getirmekte bir hayli gecikmiş olabilirdi. Unutmamak lâzımdır ki hususî haller, umumi prensiplere muhalif olmaz ve umumî kaideyi bozamaz.

[75] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:78-79.

[76] Migkât, Bab Ül-l'tlaâm bi'l-Kitabl

[77] Aynı eser.

[78] Aynı esef.'

[79] Aynı eser.

[80] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 79-81.

[81] MÛUm, Kİtab ül-imân, bab: 20.

Tlrmizt, Ebbab ül-FLteu, bab: 12.

Bbû Dâvûd, Kitam Ül-Melâhlm, bab: 17.

tbnl Mace, Sbvab Ul-Flten, bab: 20.

[82] Ebü Dâvûd, Kitab Ül-Melâlum, bab: 17., Tirmizî, Kitab ül-Fiten, bab: 12. Nesâ't, Kitab ül-Biy'a, bab: 36. tbn-l Mâce, Ebbab ül-Fiten, bab: 20.

[83] Bu hadis Lahor'da Nevay-1 Vakt gazetesinin binasının üzerinde ıgıkh harflerle yazılmış ve adı geçen gazetenin şiarıdır. (Mütercim)

[84] Nesâ'î, Kitab ül-Biypa, bab: 34-35.

[85] Kenz tü-Ummâl, C: 6, Hadie: 297.

[86] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 82-85.

[87] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 89-90.

[88] Bt-Tuberî, Tarih ül-thnfim ve'l-MülÛk. C: 2, S; 618, Mat-baatü İatikame, Kahire: ICil*

[89] Bu mesele jju hususa İşarettir: Hazreti Ömer, Beni Süitle Sakifesi meclisinde ani olarak ayağa kalktı ve isminden bah-aederek Ebü Bekir'in (R.A.) yanma geçti ve hemen, biat elini uzattı, Ebu Bekir'in halife olacağı hususunda önceden herhangi bir müşavere vuku bulmamıştı

[90] Buhârî, Kitab ül-Muharlbin, bab: 17.

MÛsned-İ Ahmed, C: 1, Hadis: 391, üçüncü baskı, Mısır Darül-maarif Matbaası.

MÛsned-i Ahmed'in rivayeti şöyledir:

«Her kim, müslümanların müşaveresi olmaksızın, herhangi bir tyniro biat ederse, bu biat muteber sayımayacaktır, ue do> biat edilen pahnın hiutu doğru addedilecektir.»

Başka bir rivayette iae Hazretİ Ömer 5u şekilde beyan buyurmuştur;

«Her kim, mÛMİümajilumı mU^uvert'tt olmaksızın emirlik nia-kamuii getirilmek İnlense, bu iyi kabul etme!» kendini için hı-İAi olmaz.» (İbn-i Hacer, Feth HI Bûri, C: 2, S: 125, Matbuayı Hayriye; 1325).

[91] Taberl, Cilt: 3, Sahife 292.

İbn üL-Kesir, C. 3, S. 34, 35, Müniriye Matbaası, Mısır 1356. Tabakat-i İba-Saad, C. 3, S. 344, Dar Sadır, Beyrut, Fethül Bari, G. 7, S. 40.

[92] Taberî, C. 3, S. 296 İbn üL-Kesir, C. 3, S. 30 EL-Bidâye ve'n-Nihüye, C. 7, S. 140

[93] İbn-İ Kutaybe, El-imame ve's-aiyu.se, C. 1, S. 41

[94] Taberî, C. 3, S. 455,

[95] Taberî, C. 4, S. 112

Mes'udî, Muruc uz zeheb, C. 2, S. 42, Matbaayı Bahiyye, Mısır 1346.

[96] İbu-i Keair, El-Bldaye ve^n-Nihaye, C. S, S. 13, Matbaayı Saade, Mısır, El-Mesud, Muruc uz zeh<,'>, C. 2, S. 42.

[97] Tabakat, İbn-i Sa<*İ C: 4. S: 113.

[98] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 90-95.

[99] Süneo-l Darimî, bab, «El-PutyA ve nıt& fiyhi mm 15-şiride,»

[100] Kenz ÜL-Ummal, C. 5, Hadis: 2281.

[101] imam Ebû Yûsuf, Kltfîb UI-Hlrftc, S. 25.

[102] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 96-97.

[103] Tabakat, İbnl Saad, C, 3, 3. 306, 307

[104] Kenz ÜL-Ummal, C. 5, Hadis: 2280, 2285

[105] İbn-i Kesîr, El-Bldaye ve'n-Nihaye, C: 7, S: 134.

[106] İmâm EbÛ Yûsuf, Kiâb (U Hırâc, S. 117

[107] İbn-i Saad, C. 3, 3, 28

[108] İbn-i Kesir, C. 8, S. 3.

[109] İbn-I Saad, C. 3, S. 38

[110] İbn-I Saad, C. 8, S. 3

[111] İhp-i Eb'i-Hadîd, Şerh-i Nehc üL-Belâga, C.. 1, S. 182, Darulkütübü-Arabîye, Mısır, 1328 H.

[112] İbn-I Kutübye, El-Im.lme ve's-siyase, C. 1, S. 71.

Hafız İbn-i Hacer, Et-İsabiî'de der ki: Akıl'ı biraz borcu vardı. Bu borcu ödemek için Hazreti Ali'den para istedi. Hazret i Ali parayı vermedi. Bunun üz.< rine Akil du Kızdı.

Muaviyeye gitti vu istediğini aldı.

[113] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 97-102.

[114] Taberî, C. 2, S. 450

İbn-i Hıgam, Es-Slyret Ün-Nebeviye, C. 4, S. 311

Mustafa Babî Matbaayı, M>sır 1939.

[115] imam Bbü Yusuf, Kltab üL-Hırac, S: 117.

[116] Kenz ul-Ummal, C. 5, Hadis 2313,

[117] Taberî, Clld: 3, S. 273

[118] Tabeî, C. 3, S. 246

[119] Taberî, C. 3, S. 550—551

[120] İbn-I Kesir, C. 8, S. 8

[121] İbn-I Kesir, C. 8, S. 4-5

[122] imam Ebû Yusuf, Kitab üL-Hirûc, S: 115. ' MÛsned-I Ebu Dâvûd et-TayâlJsl, Hadis nr. 55

İbn üL Esir, C. 3, S. 70. Et-Tabert, C: 3, S: 273.

[123] İmâm Ebu Yûsuf, Kitab ÜL-Hirac, S. 118.

[124] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 102-109.

[125] Beyhakt, Es-SÜnen üL Kübrft, C. 1, S. 136. Haydarabâd, Dairct-ül Maarif Matbaası, birinci bab, 1355 H.

[126]

Bahsi geçen aynı eserler.

[127] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 109-111.

[128] Taberî, C. 2, S. 508

[129] Aynı Eser, C. 2, S. 487

[130] Kenîs tîl-Ummîdî, C. 5, İndîs 2374.

Tabert, C. 2, S. 449.

tbn-İ Abd il-Birr, cl-tstly'fîb, C. 2, S. 689

[131] Numan ibn Adlyy (R.A.), ilk müslümanlardandı. Hazreti Ömer'den daha Önce islâm'la müşerref olmuştu. Babasıyle birlikte Habeşistan'a muhaceret edenler arasında bulunuyordu.

Hazreti Ömer, Numan fbn-i Adlyy'i Meyaana tahsildar tayin edip gönderdiği zaman, karısı kendisiyle birlikte gitmemiştir. Burada iken karısından ayrı kalışını tasvir eden birkaç gür yazmıştı. Hazret Numan, şiirin bir yerinde, kafiyelerin gelişine uygun olsun diye, «şarab* kelimesini kullanmıştı. Hazreti Ömer bu hadise üzerinde bilhassa durdu ve «Bu, cahüyyeden kalma fikirdir* diye onu vazifesinden azk-Ui. Hatta ilerde kendisine herhangi bir vazife vermemeğe de karar verdi. (İbn-i Abd il-Birr. İstiyâb, C: 1, S. 29(i, HayUarabad Dairetil Maarif Matbaası. 1336.

MueVm ül Buldan, Yakut Hamayî, O. 5, S. 24, 242, 243, Darı Sadır, Beyrut, 1957.)

Hazreti Ömer (Radiyallahü Teülâ anlı) kayın biraderi ve sahabilerden olan Kudamet ibn-i Maz'un'u (R.A.) Bahreyn'e vali tayin etmişti. Bu zat da Habeşistanu muhaceret edenlerden ve .Ehli Bedir'dendi. Fakat orada «şarap İçtiği» iddia edildi. Hazreti Ömer de onu azl ederek muhakeme ettirdi ve cezalandırdı.

El-IstiyYıb, C. 2, S. 534

El-Isube, İbn-i Hacer, C. 3, S. 219-220

[132] İbn-i Abd il-Berr, El-tstiy'âb, C. 2, S. 467.

Bazı kimseler bu hususta sual sorarlar, derler ki;

«Acaba Hazreti Ömer'e (R.A.) bu mevzuda İlham mı vaki olmuştu ki, bu mestle Üzerinde bilhassa durdu ve bu sözl-ri »i>y- leli?»

Cevaben deriz ki :

Basiret sahibi ve İşler bilen bir kimse, çok defa istikbali görür, vukuat n ne şekilde cereyan edeceğini de önceden hesaba katar, işlerin gidişatını mantıkî bir şekilde tertipler ve buradan da neticeyi elde eder. Dirayet sahibi insanlar bu gibi neticeleri iki kerre ikinin dört etmesi gibi katiyetle hesaphayabilirler. Burada ilham veya gaybi bilmek gibf bir mesele yok, dirayet ve basiretiyle neticeleri hesablamak vardır. H*azret-i Ömer İbn-i Hattab (R.A.) elbette biliyordu ki, Araplar arasında kabilecilik ve asi-reççilik taassupları henüz tamamile ortadan kalkmamıştır. O, \$Eyle bir taassubun ne gibi kötü neticeler meydana getireceğini (h: iyice anlamış, bulunuyordu. Şunu da biliyordu ki, İslâm 25-30 senelik bir çalışma ile uzun zamandan, hatta asırlardan beri Araplar arasında yerleşmiş bulunan bu kötü âdetin, ne de olsa, kökünü tamamen kazıyamamıştır. Bununla beraber şuras nı da hesaba katıyordu ki, eğer kendisinin ve Hazret-i Ebu Bekir'in bu hususta takib etmiş, buldukları siyasetten zerre katlar ayrılp da bağka bir siyasi istikameti tercih etmesi muhtemel kir halife lif bağına gı;llrae, üstelik bu halife kendi kabtles, nitMiHublarını ve İleri yealeürUl büyük makamlara ve mühim vazifelere tayin ederse, işte o zaman, kökü tamamen kazınanım^ bulunan kabilucilik ve agiretçÜll taassubu yenidım İlorUuyabilir, canı maUllr ve bundan da korkunç no t içtiller dogabilirdi.

Bu rlyayet Şah Veliyullah Sahib'in İzaletül-Mita'sından nakl ettim. Bak Muks»4 Bir, S. 324

[133] Et-Tabeil, G. 3, S. 264

Tabaka,t-l İbn-l Saad, G. 3, S. 31», 341, 343, 34 i.

[134] Ftsh-Ül Burl, C. 1, 3. 49-üO. Er-Hiyâz m-Nudaru fi menakıb ilagere li-Mulıbb ld-Dln H-Tıberî, C. 62, S 76, Matbaayı Hüacynlyet Mıar, 1327.

İbni Haldun, Teknüleyi cİl-I düvün (İkinci cild zeyli) S. 125.

Matbaat-til Kübra, Mıar, 1284.

[135] Tabaktı-t İbnı Sand, C. 3, S. 64. C. 5, S. 36.

[136] Taberî, C. 3, S. 291

[137] Kenr Ül-Üramfıl, C. 5, Hadis nr. 2324. Tabakat, tınl Saad, C. 3, S. 64.

[138] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 111-117.

[139] TefsîM İbn-i Kesir, Ebu Ya'İâ'ya ve İbu-fl-Munzei'e istinaden.

[140] Er-İyad ün-Nazara fi Menakıfo il-Agere H'Muhıbbi-d-Dln it-Taberî C. 2, S. 6, Mısır baskısı SiyretU Ömer İbn-i'J-Hattab H İbn-i-I-Cevzî, 3: 127

[141] Kenz Ül-Umntfi C. 5, Hadis ur. 2413.

[142] rci-Mnb.süt, LİV-Riivînst. C. 10. S. 12!>, Mnthajıyt Ssut-cKt, Mısır 1324.

[143] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 118-122.

[144] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 125-126.

[145] Bnk, bu kltab, S: 99. {Tercümede geçen fasıl not: 3J.)

[146] Misâl olarak gunu kaydedebiliriz:

Hazret Osman, Afrika'daki ganimet malların beşte birinden'(humus) begyüz bin dinarı Mervaa'bağrılamıgtj. Tarihi İlmî Esir bu hususu şöyle anlatmaktadır: — Abdullah İbn-i Saad İbn- Sarah Afrika'da elde ettiği ganimetin humsunu (ganimet malların beşte birini) toplayarak Medine'ye getirdi. Mervan İbn-i Hakem de bundan

[156]

Tabakat İbn-i Saad, C: 7, S: 4Üj.

El-İstiyab, C: 1, S: 253. Bu topraklar şimdi Suriye Lübnan, Ürdün ve İsrail diye dört ayrı devlet aramıya. taksim edilmiştir. İbu dört devletin sahib olduğu toprakların yüzölçümü, hemen Ju>-n>n Muaviye dt-vrincütiki valilik sahası kadardır. [-fuzruti Ömü'l zamanında bu Ülkrnin dört ayrı valisi vardı. Mu;ıviy<; ün bunl.-ır-dan biriydi, (bak: Yo;id İbn-i Muaviye; Yazan: imam İbr.-i TYy-niye ralmıotullahi aleyh, S: 34, 35. İbn-i Teymiye İslâm ,si neşriyatı, Karaçi.)

[157]

Tabakat-i İbn-i Saud, G: 5, S: 36. El-Bidâye ve-nihaye, C; fi. S: 259.

[158]

Et-Taberî, C: 3, S: 306-7. El-131dayo ven-nihaye, C: 7, S: 172-3.

[159]

T.*i.eri, C. 3, S. 30G-397 El-Bidâye ve-Nihfıye, C. 7, S. 172—173.

[160]

Tabakat İbn-i Saad, C. 5, S. 32—33, Taberî, C. 3, 3. 372.

[161]

Tiifsiia i.,--"" »>k: T.iU-rf, C' ü, S. 37ti—İlô, El-Ufüüyc vo-Nliuyu, C. 7, S. İĞH—1'j7.

[162]

Taberî, C. 3, S. 376—377, 381—3^5 El Bidayıs ve-Nih:ı>c C. 7. S. 171—172.

[163]

Bu sözü Abdullah İlmî Ömer (R.A.), Hazreti Osman'a (U.A.) söylemişti. Anar^r^Uıjr, Devlet HeUlīgi IUiiKamııduıı 'ekilmesini kendisinden İ.dedikleri zaman Hızrell Osnüü, aüüüijJi İbnl Ömer'e sofiüü:

«—■ Şimdi ntr yapayım?» - tbnl Ömer (R.A.) :

«— Sen, müülümanıurm istemedikleri bir Euür'i um-ükkui gibi azledUecegino dair bu- teamül bırakma» dedi. Tabaka t, İlm-i Saad, C. 3, S. 66.

Daha sonra Hazreti Osman anaşistlerin talebine şu şekilde cevap vermişti :

«— Ben, nıUsUinaulann müşaveresi, reyı ile bu vazifeye giİ tiriltlinu Devlet İvt'l>İğini Kılıç kuvvetiyle chlr utmış (İlgilim. Si kılıç zoruyla çekilmemi nü iutüyörunuz?)»

Tabakat, İbn Saati, C. 3, S. 68

[164]

El Bldaye vü-nihaye, C. 7, S. 179

[165]

El Btlaye ve-nihaye, C. 7. S. 107

[166]

Tabakit İhn-1 Suyd, C. 3, S. 71.

[167]

Ayni cm-v, O. 3, S. 70-71

[168]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 126-149.

[169]

El Bidaye ve Nihnye, C. 7, S* İİG

[170]

İmam:- HanbeVm bildirdiğini; görö, Hazreti Ali'den İnrç-k.ı, o devirde hilafet maltmına jreUriİPcok d ahu münaslb bir kimse yoktu.

FJ-Bidâyo vo'u-Nİhâye

[171]

TaİKU'i, C. fi, S. 130

121 Bidâye vt-'n-Nihüye, C. 7, S. 225—22Ü.

İbn-İ Abdil-Bert'in beyanına göre, S.fıyn muharebesinde Hu/.-retl Ali'nin yanında aekiziyia .sahabi İnlnuyouılı. Bunlar Bi;ıt-ı Hıdvıru'a itftirik ctrnlj zevat idi. Orada Hazıvli RI-suiüü (sullatlii-hü aleyhi v« Hüllenı) hi^notinde bulu inmişin rdı.

El-fstiyab, C. 2, S. 423.

[172]

Tabort, C. 4, S. 3—4 İbn-it Esır, C 3. S. HS rci-Blcldyr ve-Nlhftyc, C. 7, S. 257

25R.

[173]

Şurası tarihî noktai nazardan sabit olmuştur ki, Sıffıyn muharebesine kadar, bütün Arabistan yarım adası, Şam'ın dog^i mntakaları, Mağrib ülkesinin tamamı, hülasa bütün lalam memleketleri Hazreti Ali'ye biat etmişti. Ancak Şam'da Muaviye'nin tesirinde kalan bir bölgenin halkı müstesna. Bunun İçin lalam kanun ve usullerine göre feodalite ve derebeylik* (Mülukittavaiflik) idaresine imkân olmadığından, herhangi bir kimsenin böyle bir müesseseyi ortaya çıkarmağa da hakla yoktur. Esasen müslüman-lar böyle İnsanlara itaat etmeğe mecbur değİllerdir. Hatta itaat edemezler ve etmezler. Belki onların vazifesi kanunî ve merkezî hükümete tâbi olmalarıdır. Elbette ki müslümanlar, şurada burada baş kaldıran, isyan eden kimselere inkiyad etmiyeceklenlr.

Çünkü böyle bir harekette bulunanlar, kanuni ve merkezî hükümete bag kaldıranlar, İslam nazarında asi (bağı) dlr.

Taberî, C. 3, S. 462-^103,

tbn-il—Eaır, C. 3, 3. 137—141

El-BMâyo ve'n-Nihaye, C. 7, S. 229—251

[174]

Ahkam ül-Kuffın, C. 4, S. 1206—1207, Mısır tâbi, 1958.

[175]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 149-161.

[176]

Et-Tabert, C. 3, S. 458.

İbn-Ül Estr, C. 3, S. 100,

El-Bidâye ve'n-Nihâye, C: 7, S: 227, 228

[177]

Tabakat-1 İbn-1 Sa'ad, C. 5, S, 34—35 İbn-i Haldun, Zeyl, C. 2, S. 155

[178]

El-Bldüye, G. 7, S. 233

[179]

IUMıldayp, C. 7, S. 237—239

[180]

Tnbert, C. 3, S. 415. İlm'DI-Esir. C. 3, S. 122—323

El-Blrüüyc ve'n-Nihaye, C. 7, S. 240—241—247 El-İsty'ftb, C, 1, S. 207

İbn-1 Haldun, Zeyl, C. 2, S. 162

- [181] Tobaknt-l İbn-i Sa'îd, C. 3, S. 233, C. 5, S. 38. İbn-i Haccr, Tenzih et-Tehzib, C. 5, S. 20 İbn-VI-Esîr, C. 3, S. 124 İbn-i Abb'il-Berr, El-İstiy'âb, C. 1, S. 207—208 İbn-i Ahd'H-Beir şöyle kaydeder:
inanılır kaynaklar arasında bû hususta hiçbir ihtilaf yoktur. Mc-rvfln, Hazret! Talha'nın ordusunda bulunmakla beraber onu bizzat kendisi öldürmüştür. Alimler arası uda tanınmış bir zat olan Allfme Jbn-i Kesir de Bldüyc'sinde bu hususu kabul etmiş* tir. C. 7, S. 247
- [182] Tabt'i-f, C: 3, S: 50ti, 510. 542, 5-14.
tbn-i'l-E.sir, C: 3, S: 122; 131, 132. El-Bidâye, C: 1. S: 245, 246
Taberî, C: 3, ib: 517.
- [183] El-Bklüye, C: 7, S: 245, 246.
Taberî, C: 3, S1: 517.
- [184] Kl-Bidâye, C: 7, S: 249.
İbn-i'l-Rsir, C: 3, S: 125.
İbn-i'l-Haldun, Zeyl, C: 2, S: 162.
- [185] TAbakat, İbn-i Sa'ad, C: 3, S: 224, 225.
- [186] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 161-169.
- [187] thn-i'l-Estr, C: 3, S: 98.
TC1-Bi(i:)'ye, C: 7, S: 227.
İhn-f Haldim, Zeyl, C: 2, S; IG9.
- [188] İbn-i'l-Eslr, C: 3, S: X03, El-Bidâyo, C: 7, S: U2â İbn-i Haldun, Zeyl, S: 132
- [189] Taberî, C: 3, S: 4f>4 İbn-i'l-Esîr, C: 3, S: 104 El-Bidâye, C: 7, S: 229 İbn-I Haldun, Zeyl, C: 2, S: 152, 153
- [190] İbn-n-Kslr, C: 3, S: 313
- [191] Bu mektup ve Hazreti Ali'nin (R.A.) dıger mektuplar» «Hazreti Ali'nin (R.A.) Mektupları» İsimli Prof. AH Genceli tarafından HERGÜN Gazetesi'nde tefrika suretiyle, tercüme ve neşr edilmiştir. İstanbul, Aralık 1970.
- [192] Taberî, C: S, S; 561
tbn-l'l-Eslr, C: 3, S: 141, 142 El-Bldaye, C: 7, S: 253
- [193] El-İstiy'fîb, C: 2, Ş: 589
- [194] Et-Taberî, C: 3, S: 568, 569 İbn-i'l-Esir, C: 3, S: 115, 146 İbn-i Haldun, Zeyl, C: 2, S; 170
- [195] İbn-ri-Eslr, C: 3, S: 14G İbu-i Haldun, Zeyl, C: 2, S: 170
- [196] Taberî, C: 4, S: 3, 4 İbn-il-Esir, C: 3, S: 147, 118 Bl-Bldaye, C: 7, S: 257, 258 İbn-i Haldun, Zeyl, C: 2, 3: 171
- [197] Taberî, C: 4, S:
İbn-il-Eslr, C: 3, S: 149
- [198] tbn-l Sa'ad, C: 3, S: 251, 252, 251! .
- [199] İbn-I Sa'ad. C: 3, S: 253, 259, 261 Taborî, C: 4, S: 27 tbn-t'l-Esir, C: 3, S: 157, 165
- [200] Ahkâm ül-Kur'ûn, El-Cesstus, C: 3, S: -Id'Z
- [201] El-İsâbe, C: 2, S: 502. Tehzil» iit-Tehzib'de İbn-İ Hacer göyle yazar «Ve tevareret «r-rivayfit an İbn-Nebi (S.A.V.) ennehü kaale li'Ammârin taktülükti'l-Pî'etül-bagiyetÜ.» C: 7, S: 410
- [202] El-Bidâye, C: 2 ,S: İ70
- [203] El-Biaaye, C: 7. S: 241 ' lljıı-l Haldun. C: 2, Zeyl, S: 162
- [204] Tabert, C: 7, S: 29 Jtbn-I Kesir, C: 3, S:, 158
El-Cidâye ve-Nihflye, C: 7,-ff: 208, 209, 270 Allâmo İbn-I Kesir, Muavtye'nln tiu tevili hakkımın yazar: «Muuviye'nin ileri nUrlltğt bu tıvıl, m\l nınsartılun colt uzaktı.» Molla Aİİ Kaarl, Fikh-i Ekber şerhinde, bu rlvrycti naklederek der ki: «Hazrett AU (B.A.I Muftvlyftlnln hu tevtöl haber alınca buyurdu: (EgW ha tevH tfotrjyM, pek.âla İHyebîtt-' ri:« ki, Hnzreti Hamza'nin (B.A.J katili de {{azreti Pcygariıber'in (S.A.V.) kendisi iıll.}} şerh-i Fikh-t Ekber, 9: 79, Muclebftı tabı,
- [205] Tabun, C: 4, S: 34 İbn-i Su'ad: C: 4, S: 255 İbn-i'l-Eair, C: 3, S: 10 El-Hidâyu, C: 7, S: 212 İbn-i Kaldım, SSeyl, C: 2, S: 174
- [206] Tuberî, C: 4, S: 34. 35, 36 İhn-İl-Rslr, C: 3. S: 163, 162 FU-BldAye, C: 7. S: 275, 276 İbn-i Haldun, Zeyl. C: 2. S: 175
- [207] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 169-181.
- [208] TnbPrt, C: 4, S: 38 İ3l-Bldfıyo. C: 7, S: 276 tln-i H;ıldun, f/,ey\': C: 2. S: 175
- [209] El-Hucurat auresinoekl ayeti kerime:
«Onlardan herhangiisi aşım gider de, İsyân yoluna sapar-lana, kendisi İlä savası, ta ki Allah'ın buyruğuna dunsun.»
- [210] Taberî, C: 4, S: 51 . • tbn-f Sft'ad, C: 4, S: 25C, 257 İbn-n-Ealr. C:3, S: 168

El-Bidâye ve-Nihâye, C: 7, S: 282, 283 İbn-i Haldun, Zeyl, C: 2, 3: 178

[211]

El-Bidâye, C: 7, S: 283

İbn-i Haldun, Zeyl, C: 2, 8: 178

[212]

El-Bidâye, C: 7, S: 283

[213]

Et-Taberî, C: 4, S: 57

[214]

Aynı eser, C: 4, S: 58 İbn-i Esîr, C: 3, S: 171

[215]

Taberî, C: 4, S: 59

İbn-i Esîr, C: 3, S: 172

[216]

İbn-i S'a'ad, C: 4, S: 187

İbn-i Abdil Berr, İstiy'ûb, C: 1, S: 30-37

[217]

İstiy'ûb, C: 1, S: 30

[218]

İstiy'ûb, C: 1, S: 371

[219]

Ei-Biüâye, C: 7, S: 237

[220]

EKBidâye, C: 7, S: 210

[221]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 181-193.

[222]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 193.

[223]

İbn-i Esîr, C. 3, S. 405. Hazreti Sa'ad'ın (Allah ondan razı olsun) bu husustaki noktal nazari, bu meseleyi en güzel şekilde aydınlatan bir izah olmuştur. Karışıklık devrinde, yeğeni Haşim ibni Utbet ibni Ebi Vakkas, kendisine şöyle söyledi: «i>!fer halife olmak için teşebbüse geçersen yüzbin liüç tseni himaye etmek üzere hazırdır.» Hazreti Saad'ın cevabı: «İsterdim ki, bu yüzbin kılıçtan bir tanesi kâfirlerin üzerine çekilmiş olsun, miis-İUnanların değil » El-Eidâye, C. 8, S. 72.

[224]

El İatiy'ab, C. 1, S. 254, El-Bidâye ve-nihaye, C. 8, S. 135

[225]

El-Bidâye C: 8, S: 6

[226]

İbn-i Haldun, C. 3, S. 249

İbn-i Haldun, C. 3, S. 15—16

Hadisenin bazı kısımlarını buradan aldım.

[227]

Taberî, C. 4, S. 224 — 225 İbn-i Esîr, C. 3, S. 249—250 . El-Bidâye. C. 8, S. 79

[228]

İbn-i'l-Esîr. C. 3, S. 250 El-Bidâye, C. 8, S. 89

[229]

Butani'nin Sureyi Ahkaf'ın tefsiri bahyinde bu hadiae-nln muhtasar bir gerli vardır. Hafız İbn-i Hacer de Fijthilbari'do, Nesaî, İbni-Munz-r, Ebu Ya'lâ. ve İbn-i Ebu Hâtem'den nakleder. Hafız İbn-i Kesîr kendi tefsirinde Ebü Hâleni ve Nesaî'den rivayet etmek suretiyle bazı tafsüli bahislere girer. Geniş malûmat için bak İstiy'ûb, C. 2, S. 393, El-Bidâye, C. 8, S. 8y İbn-i'l-Esîr, C. 3, S. 250 İlm-i'l'Esîr şöyle kaydeder:

«Br.7 rivaynilerö jçöro Hazreti Altlurratılm İlmî Ebî Bekir'in vefatı hicretin 53, senesinde vuku bulmuştur. Bu rivayetler <log> ru olduğu takdirde- Hazreti Abilurralman'ın İm hadise esnafımda hayatta olmaması İrah ederdi. Fakat bu husustaki muteber rivayetler İbn-i'l-İÜFtfir'in mütalaasına muhalifdir. Hıdayo'rto Hafız İbn-i Kesîr, Hazfet! Abdurrahman İlm-i Eb! Bekir'in vefat tarihini hicretin 58, senesinde, gösterir.» / (81) İbn-i'l-Esîr, C. 3, S. 250—2M El-Bidâye, C. 8, S. 80

[230]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 193-204.

[231]

El-Bidâye ve-n-Nihâye, İbn-i Kesîr, C. 8, S. 132

[232]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 207-212.

[233]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 212-214.

[234]

İbn-i'l-Esîr, O. 4, S. İfî-l

111-Biri S ye ve-n-Nihâye C. 9, S. 200--208

[235]

İlm-i'l-Esîr, C. 5, S. 314

İlm-i'l-Esîr, C. 4, S. 103

[236]

Taberî, C. 4, S. 314 İbn-i'l-Esîr, C. 3, S. 158 El-Bidâye, C. 8, S. 111

[237]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:214-217.

[238]

Bu meselenin tafsilî için bak: TaJeri, C. i, S. 190—207, İljn-l Ahdulhu'rr, El tatiyâb, C: 1, S: 135 İbn-i'1-Ksir, C: 3, S: 23-1, 242 El-Eîdaye ven-Nüdaye, C. 8, S. 50—55 İbn-i Haldun, C. 3, S. 13

[239] Et isUy'ûb, C. 1, S. 135, Taberî, C. 4, S. 208

[240] Bu husysuo tafsilî ilerde gelecektir.

[241] İbn-i't-Esîr, C. 3, S. 242, Ei-Bidâye, C. 8, S. 130

[242] latiy'ab, C. 1, S. 353.

[243] Ayni eser, C. 1, S. 3ti9. Bu hadise biraz fyrkli olurafc İbni Sa'adin Tahakatında da kayıtlıdır. C. 4, S. 1S4

[244] İbn-l'l-Estr, C. 4, S. 41, 104. Ahkfvm İll-Kur'an, Ossfts, C. 1, S. 82

Fevot Ül-Vifflyat Muallammed İbnl Şakir el-Kulubî, C. 2, S. 33 Sn adet Matbaası, Mısır.

[245] İbnll Abdi RabblM, İkdÜl-Fftrld, C. 1, S. 62, LicnetUt-f vettercûme vennegr, Kahire 1940

[246] Tabakat, İbni Sa'ad, C. 5, S. 212

[247] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:217-224.

[248] Es-StoyOtf, Hflsntllhasnra, C. 2, S. 88 Matbaayi Şarkiye, Mısır 1327.

[249] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 224-225.

[250] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 226-227.

[251] Htdül Ferid, C: 2, S: 233

[252] İbn-l Hallikan, Vefiyat Elaynn, C: 2, S: 115. Makete-bot en-Nihza el-Misrtye, Kahire, 1948.

[253] İkdFH Ferid, C: 3, S: 416, 417

[254] İbn-t HaUikan, C: 2, S: 115

[255] fittim Ferid C: 3, S: 413

[256] Ayni eser, C: 3, S: 413

[257] İbn-i Kutaybe, UyOn Elahbar, C: 2, S: 61, Tab: 1, Mat-baati Darulkütüp, Mısır, 1928

[258] El-Egânî. C: 14. S: 150, Matbaatül-Misriye, Bulak 12**)

[259] El-Bidaye, C: 10, S: 45

[260] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 227-231.

[261] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 231-233.

[262] Bidaye ve-Nihaye, C: 8, S: 139, C: 9, S: 232

[263] El-Bldâye ven-Nihâye, C: 8, S: 139. İbn-l'l-Kealr gu cümleyi kullanır. ^Ve kâne Muaviyete evcele men kaaaraha İla-nisf ve ehaze annisfe 11 nefsihf-Muaviyü İlk defa yarıya bölen ve yansını kendisine alan kimsedir.»

[264] Taberî, C: 4, S: 188

İtm-n-Esîr, C: 3, S: 234, C: 4. S: 154 Bidaye, G: 8, S: 80

[265] Tabakat, C: 7, S: 28, 29 Taberî, C: 4, S: 187 İstiyâb, C: 1, S: 118 İbn-ri-BsIr, C: 3, S: 233 Blditye, C: 8, S: 29

[266] İstiyâb, C: 1, S: 198

İlm-l'MSslr, C: 3. S: 220, 221 Uidâye ven-Nihaye, C: 8, S: 28 İbn-i Haldun, C: 3, S: 7, 8

[267] İbn-İ'l-E9îrf C: 3, S: 248 El-Bldfye, C: 8, S: 71

[268] Taberî, C: 4, S: 65 İbn-l'l-Esîr, C: 3, S: 228

[269] İstiyâb, C: 1, S: 65 Taberî, C: 4, S: 107 İbn-n-Eslr, C: 3, S: 193 Et-Bidâye, C: 8, S: 90

[270] İstiyâb, C: 1, S: 65, İbn-l Abdu'l-berr'in söylediğine gQ-re bu sırada mÛsIUmanlar birbirleriyle muharebe ederken kadınları cariye edinmişlerdi.

[271] M0sned-l Ahmed, Hadis Nr. 6538, 6929. Darul Maarif Mısır, 1952. İbn-i Sa'ad, C: 3, S: 253

[272] Tabakat İbn-i Sa'ad, C: 6, S: 25 El-tatiyab, C: 2, S: 440

Bidâye, C: 8, S: 48 Tehzibüttehzi, C: 8, S: 24

[273] İstiyâb, C: 1, S: 235 Taberî, C: 4, S: 79 İbn-l'l-Eslr, C: 3, S: 180 İbn-İ Haldun, C: 2, 3: 182

[274] Taberî, G: 4, S: 240, 350, 356 İbn-ri-Esîr, C: 2, S: 296, 298 Bldaye, C: 8, S: 189, 192

[275]

Ibn-1 Sa'ad, C: 6, S: 53 Bidaye, C: 8, S: 215

[276]

thn-n-Esir, C: 4, S: 14 lhn-1 Haldun, C: 3, S: 35

[277]

isttyftb, C: 1, S: 354, 355 Tfihcri, C: 5, S: 33, 34 : Bidayn, C: 8, S: 32 lbn-1 Haldun, C: 3, S: 39

[278]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 233-241.

[279]

Bu husustaki görüçümüzü «gehadet-i Hüseyin» isimli risalemizde açıklamıştık. Bu kitabın sekizinci bölümünde de ayrıca izahat vermiş bulunmaktayız.

[280]

Geniş bilgi için bale; Taberî, C: 4, S: 309, 356 lbn-i'1-Esir, C: 3, S: 252, 299 Bidâyec, C: 8, S: 170, 204

[281]

Tnbert, C: 4, S: 352

Ibn-İ'1-Bstr, C: 3, S: 298, 299

[282]

El-Bidâye ven-Nibaye, C: 8, S: 203

[283]

Bu hadisenin tafsili için bak, T-abert, C: 4, S: 372, 370 tbn-1'1-Esir, C: 3, S: 310, 313. El-Bldâye ven-Nihâye, C: 8, S: 219, 221

[284]

El-Bldâye, C: 8, S: 223.

İbn-i Kesîr, İmam Ahmed İbn-1 Hanbel'in bu husustaki sözünü göyle nakleder:

«Oğlu Abdullah, HazreU imama sordu:

— Yezid'e lanet etmek hususunduk hüküm nedir? İmâm:

— Üzerinde Allah'ın laneti bulunan birisine ben neden lanet etmeyeyim? cevabım verdi ve şu ayet-i kerimeyi okudu:

Fenel aseytüm. (Surei Muhammed, ayet: 22, 23) ve ilâve etti:

— Yezidin irtikâb ettiğinden duha büyük fesad, kötülük ve kat-İ Rahim var madır?

İmam Ahmed'in bu sözünü, Muhammed İbn-İ Abdurreaül El-Beraend, Igâa fl İsrat'is-saa' ve İbn-i HaCer el-Heyaümî de Es-Savâ'ik el Muharraka" isimli eserlerinde nakle tın işlerdi v. Ancak.. Ailâme Sefariai ve İmam İbn-i Teymiyye:

«Mutfiber rivayetlere göre, İmâm Ahmed, Yezide lanet fl-mrkten, İloglanmnzth» geğinde yazmı^lnrdır.

Rhîl Sünnet fUmlrlrlnîn İleri gelenlprlndcn, laneti caiz gö-renler arnamda İbn-1 Cevzî, Kndı Bbt Ya'IA, AllAme TaftAzûnî vo Allnme CclâledtJln Sıuyftti'yi; caiz olmnrlfım söyleyenlordon de İmöm GnzâH ile İmam İbn-i Teymfye'yl sfıyabllırız.

Bonim düşfnerme görp. «Me'l'On» sıfatlarını taşıyanlara umumî olarak lanet etmek mahzurlu değildir. Mesela gfıyle denebilir: — Allah bütün zalimlere İfnet tısln.

Paknt herhangi bir gahısı hususi gekilfıe kastederek kendisine İfuıpt etmek münasRlıetsJz bir İgtlr. Çünkü, bu gahıs halen hnyat-taysa Allah'ın kendisine tövbe vo İslfthi hfıtl etmek fırsatını ihсан etmesi dalma mümkündür. Eğer ölmüşse, o takdirde Hız, öbür tamfda ne halde olduğunu- bilemeyiz. Bu sebeble, hayatlarında yanlış işler yapanların ve yanlış yola sapanların hakkında sndc-ce «Tuttukları yol, yaptıkları fğ yanlıştr, hatalıdır, doğru defill-dlr» demekle İktifa eder ve İfnet etmekten kaçırırız. Zannederim ki bu da iyi bir usuldür. Fakat bu izahı yanlış anlamamak İftızımdır. Biz Yezld'l, ne methedecek ve ne de kendisi için "Rndl-yallahu Teala anh" .diyeceğiz. Onu a'sla beğenmeyeceğim!?: prlbl hakkında "Radiynllah" kelimesini de kullanmayacağız. Nitekim Hazreti Ömer İbn-İ Abdülaziz'ln meclisinde bir aralık Yezid'den bahsedildi. Adamın biri "EmrlUlmümlntn Yezid" dedi. Hazreti Ömer İbn-i Ahdulnziz bu «zn çok içerledi ve «Sen Yezid'e Eniir-tllmüminin mi dedin?» diye adama 20 sopa attırdı. (Tehzlb et-tchzlb, C: 11, S: 361)

[285]

İbn-i'1-Esir, C: 4, S: 170

[286]

Taberî, C: 4, S: 383

İbn-i'1-Esir, C: 3, S: 316 El-Bidâye, C: 8, S: 225 Tehzib'eHehzib, C: 11, S: 361

[287]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 241-250.

[288]

İbn-İ'1-Eslr, C: 4, S: 23 El-Bidâye, C: 8, S: 329 tbn-İ Haldun, C: 3, S: 37, 38

[289]

Tafsil için bak:

İPtlyfin. C: 1, S: 35, C: 2, S: 571 . İbn-1'1-Esir, C: 4, S: 29, 133 Biöftyc, C: 9, S: 2, 83, 91, 128, 138 tbn-1 Haldun, C: 3, S: 39

[290]

İbn-i'1-Esir, C: 4, S: 103 Eidüyo, C: 9, S: 67 tbn-i Haldun, C: 3, S: 58

[291]

İbn-i'1-Esir, C: 4, S: 132

[292]

El-Bidâye, C: 9, S: 89

[293]

İbn-i'1-Esir, C: 4, S: 119

[294]

Taberî, C: 6, S: 26

El-Bidâye, C: 8, S: 258, C: 10, S: 30, 31 İbn-İ'1-Eaır, C: 4, S: 300

[295]

Ebu'L-a' la Mevdudi, Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 250-254.

[296]

El-Bidâye, C: 9, S: 87.

[297]

Ei-Bidüyc, C: Ö, S: 212, 213

[298]

El-Bldâye, C: D; S: 200, 208 tbn-İ'1-EsIr, 3: 153, 164

[299]

İbn-t'1-Esir, C: 4, S: 164 l El-Bidâye, C: 9, S: 214

[300]

İbn-İ'1-Esir, C: 4, S: 164

[301]

İbn-i'1-Estr, C: 4, S: 165

- [302] Taberî, C: 5, S: 314, 315
- [303] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 255-261.
- [304] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 261-262.
- [305] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 262-263.
- [306] Ibn-i'l-Esir, C: i, S: 333, 341
- El-Uiuayt\ C: 10, S: 45 İbn-i Haldun, C: 3, S: 132, 133
- [307] İlin-i'l-rOHîr, C: 4, S: 339, 3-10
- ibn-i Haldun, C 3, S: 177
- [308] Taberî, C: 6, S1: 161, İÖÖ
- İbni-l'Esîr, C: 4, S: SİÜ, 375 El-Bidâyt-, C: 10, S: 80, 82
- [309] El-Bidûye, C: 10, S: 80
- [310] El-Hatib, Tarihü ttuğdad. C: İÜ, S: 309, MatbaayI Sa-ade, Mısır, 1931
- [311] Taşköprüzude, Mittahüsyaâde, C: 2, S:-119. Birinci Tab'ı. Dairetul-Maarif Matbaası, Haydarabad, 1329
- [312] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 263-268.
- [313] İbn-fl-Esîr, C: 4, S: 295 El-Bidâye, C: ro, S: 28 İbn-i Haldun, C: 3, S: 103.'
- [314] El-Beyân ve't-Tebyiü, C: 3, S: 181. Matbaatül futuh el edebiye, Mısır, 1332
- [315] El-Mes'üdi, Munte'uz-zdieb, C: 2, S: 515. MatbiatiHHa-ade, Mısır, 1Ü58. KI-Mukrizî, Kitab es-Süük, C: 1, S: 15, DaruJ-kiitüb il M'sriyyu. 1İCJ2.
- [316] Tariî-i Vüzuri, V. ar.a baskıcı, S: 139, 153. 155, 157. demektedir.
- [317] Kitab ül-Hayyan, MatbaatÜttükaddüm, Mısır, 1906, C: 7, S: 68
- [318] El-Bldaye, C: 10, S: US
- [319] Emallye't Murtaza, C: 1, S: 90, 100, Matbaat Selefiye. Kahire 1907.
- [320] Sela.su li^uil lil C.ihiz, S: i'Z, Matbaatüssek-fiye, Kahire, 1311
- [321] El-Gufran, Darulnurriif Mısır, 1950.
- [322] EMlcd'ül-ferid, C: %, S: 179
- [323] Et-Kesudt, C: 2. S: 515 El-takrizi, Kitabus.t Üuk, C: 1, S: 15
- [324] Taberî, C: 6, S: 3V ',": 31, El-BId&ye, C: 10, S; 149
- [325] Taberî, C: 6, S: 433, 434.
- [326] Mumc'üz-zeheb, C: 2. S: 5J5
- [327] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 268-277.
- [328] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 277-278.
- [329] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 278-279.
- [330] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 279-281.
- [331] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 281-282.
- [332] Bu meselelerle ilgili tarihî malûmatı öğrenmek isteyenlerle tarih meraklılarına şu hususu İzah etmekte fayda vardır:
Üçüncü hicri asırda Abbasi Hilâfeti yavaş yavaş çökmeye başlamıştı. Dinî önderlik, yine de, ulemâ, fukaha ve ümmetin ileri g-elen salihlerin elindeydi. Fakat siyasi İktidar, otorite bakımından yeniden ikiye ayrılm-ştı. Neticede Önderlik, shalife» Unvanını taşıyan şahıstan ziyade «emir* ve «vezirlerin* eline güçtl. Abbasi Halifesi sembolik bir mahiyet kazandı. Dinî önderliği kay- gibi siyasi otoriteyi de elinden kaçırmıştı. «-Hilafet» müca-
sesesi sadece gösteriş içindi. Bir nevi .sembolik mahiyet tabıyı*1'11 Sarık sarmak, hutbede İsmi okunmak v<; paralarda adı »uguiek-tt-n başka hükümdarın bir vazift-sl kalmamışt-
- [333] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 282-284.
- [334] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 284-285.
- [335] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 289-292.
- [336] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 292-293.
- [337] Mukaddimeyi İbn-i Haldun, S. 196, Matbaatü Mustafa Muhammed, Mısır Bjj Şehrlütanı, Kitah ül-Milel ve n'nühal, Londra baskısı, C. 1, S. 108—109

- [338] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 293-294.
- [339] İbn-i Huldun, S. 106. Şehristanî, C. 1, S. 109
- [340] Şuhristanî, C. 1, S. 108. İbn-i Haldun, 169—197.
- [341] İbn-i Haldun, S. 107. El-Ağart. Malâkat el-l:mlnlyy!u MtıKtebet un-Nttizet el Mısıryyyu, Kahire, Tab 1, G. 1. K. 109, Şeh-rtstanî, C. 1, S. 109
- [342] Şehrlstant, C. 1, S. 108.
- [343] İbn-i Bbl'l-Hadtd, Şerhi Nr-hc'ül-beiagfl, C. 4. S. 520
- [344] El-Aş'arî, C. 1, S. 129 İbn-i Haldun, S. 197—198 Şehristanî, C. 1, S. 115—117
- [345] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 294-296.
- [346] Daha fazla malûl t .t için bak: Abdulkahir Bağdadî, Ül-Farku beynel Firak, Matbaatül-Ma-Mısır, S: 55, Gl, 63, 64, 67, 68, 82, 83, 90, 313, 315. Şehristanî, C. 1, S. 87, 90-92, 100. Eg'arî, C. 1, S. 15G-157, 159, 189-190. Kl-Mesudî, C. 2, S. 181. Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 296-300.
- [347] Şehristanî, C.J.'s. 103—104. El Eş'arî, G. 1, S. 198-201
- [348] İbn-i Hazin, El-Fasl biTmüel von-Niiaal, C. 4, S. 204, El Matbaat-ül Edebiye, Mısır, 1317.
- [349] El-Cessâs., Ahkâm el-Kur'an, CX 2, S. -10
- [350] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:300-303.
- [351] El-Mes'udî, C. 2, S. 191.
- [352] El-Mes'udî, C. 2, S. 191.
- [353] Şehristanî, C. 1, S. 51
- [354] Mes'udî, C. 2, S. 191.
- [355] Şehrlstanî, C. 1, S. 63
- [356] Eg'arî, C. 2, S. 124.
- [357] Eş'arî, C. 2, 3. 125
- [358] Mes'udî, C. 2, S. 190., 193. Suyûtî, Tarih ül-hulefâ, S. 255, Governement press, Lahor, 1870.
- [359] BI-Farkü beyn el-Firak, S. 94-95.
- [360] ISI-Fnrku Bcyn el-Firak, S. 100-101, Şehristuuî, C. 1,
- [361] El Farku beyn-el Firak, S, 133—HM. Ş ol nıst anî, C. 1, S. 40.
- [362] El Farku beyn-el Firak, S. 138—13Ö
- [363] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 303-306.
- [364] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 306-307.
- [365] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:311-312.
- [366] El-Kerderî, Menâklb-I İmam-ı Azam, C. 1, S. 65-66, Tüb 1, 1321, Dairet ül maarif, Hüydarabad.
- [367] El-Mekkî el-Muvaffak İbn-i Ahmed, Menâklb-i İmanı-ı Azam Ebu Hanlfe, C. 1, S. 162, Tüb 1, 1321, Dairetülmaarif, Hfiy-darabad.
- [368] Et-Mckkî, C. 1, S. 5İ—58.
- [369] El-Mekki, C. 1, S. 55- 5&
- [370] El-Mekkî. C. 1, S'. 51
- [371] El-Mekkî, C. 1, S. <İ9, Ç, 2, S. 132—136. ,
- [372] El-Yafî, Mİrat-Ül Cinân ve İbret-Ul Yrkatan,,C. 1. S. 30, Tab 1, 1337, Palret-ül Maarif, Haydarabad.
- [373] El-Mekkt. C. 1, S. 20.

- [374] Tfberî, C. 6, 8. 238.
- İbn-İ Kesir, El-Bidaye ve-n İV/Huye, C. 10, S. 97.
- [375] El-Hatib, Tarii-İ Eag.ad, C. 13, S. 358. Molla AH Kaarî, Zeyl ül-cevahir el-mudiy'a S, 488, Dairetulmaarif, Haydarabad, Tab 1, 1332.
- [376] El-Mekkî, C. 1, S. 219—220.
- [377] Ei-Zchebl, Menukıb'İ-lmam Bbî Hanife v<> sahiU'yhi, S. 115, Dairetül-kÜttib el-urabî, Mısır 1306.
- [378] Er-Ragıp el-tsfalanî, MuhaUaiat ÜL-udebâ, S. ÜÜG, Met-baa Hilal, Mısır, 1902.
- [379] Ez-SSeliebl, S. 26,
- [380] Ez-Zehebî, S. 9.
- [381] El-Hatth, C. 13, S. 260.
- El Mekkî, C. 1, S. 2G2.
- [382] İbn-i Hallıkfın, C. 5, S. 23, 422-,
- El-Mekkî, C. 2, S. 212
- [383] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 312-319.
- [384] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:320-321.
- [385] İlm-İ Kelâm rstilahlan yayılmadan önce aknhî, tısuMA dîn ve kamın bahislerinin hepsine birden FIKIH denirdi.
- Şu farkla ki, akaaid ve usul-İ (İlt için 'cl-fikh el-ekber* t&blr edilmişti, imam Ebü Hanife (R.A.) bu İsmi kendi risalelerinde kullanmıştır. Bu kitabın bazı kısımlarının, sonradan gelen âlimler tarafından aslına ilave edildiğinden şüphe edilmektedir. Fakat bizim bahsettiğimi?, kısımlar aslıdır, otantikdir. Nitekim diğer istikametlerden araştırdığımız zaman, İmam Ebu Hanifenin bu meselelere dair reyî vazih bir şekilde anlaşılmakta ve bahis mevzuu olan hususla mutabık bulunmaktadır. Meselâ, İmam Ebu Hanife'nin 'El-Vii3lyye'sımlıo bulunan vo Ebu Mutlÿ'el-BalhVnln rivayet ettiğİ hususlar, El-Fıkh el Ebset ve Akideyi Tahaviye'de vardır. Bunlar İmam Tahavî (239—321 hicrî, 853—933 milâdî) İmam Ebu Hanife ve talebeleri İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed İbn Hasan eş-Şeyban'İcın nakleylemig olduğu akidelerdir.
- [386] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:321-324.
- [387] Molb, Ali Kaan, Şerh el-Fıkh il-Ekber-r, 8. 7-1-78, Tub-ı Muclebaî Delhi, 1348.
- El-Magni.savî, Şorh-il Rkh il-Ekber, S. 25—20. Dairetülma-arif, Hayüm-übad, 1321.
- [388] İbn-i Ebi'l-lzz el-Hannfî, Şerh et-Tuhavÿye, S: 403—416, Dairi'tülmaarif, Mısır 1373.
- [389] El-Kerderî, Mrnakıb el-İmam-ı Azam, C. 2, S. 72, Tah T. I-in.vOnrabatt 1321.
- [390] İbnf Abdtlbİrr, El Intıkaa, S. 163, El-Mektebet el-Kuds, Kiihlrc 1370
- Ks-Serahsî. Şerh Us-Siyer el-Kcbİr, C. 1, S. 157—158, .Mctbaat Mtsır, Şirket.-Üİ Musahmma Mısrlye, 1957. (Eİİ rey, İ inam Millik vp Yahya İbni Sairf cl-Kıttan'da da görülnn-ktedir
- [391] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:324-325.
- [392] Molla Ali Kaan, S. 87, El-Müğüisavi, S. 2ü.
- [393] İbui Kbl'l-lzze, S. 398.
- [394] El-Mukki, C. 2, S. 83/84. üU-Kertk-n, O. 2, Ü. 71 -7^ İkiüü vo bu rısy sudoce Ebu Hnnifonin dt-j>İlılr. !'.viki Lüüü ■İmnot tm hususta ittifak halindedir. Nitokim Hafız n.İİ-i il .-l-l.sabf, (C. 2, S. 502) de, bunu beyan etmukUdir.
- [395] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:326.
- [396] Mülla Aİİ Kuurf, S. 103. -
- til-MngnİKiivî, K. 3:>
- [397] Molla. Hüseyin, cl-O:vheret ül-nüüife, fi §*irh-i Va.sıyyct il-İm:ım-ı Eiji Hanifo, S. 3, O, 7, Dairetülmturlf, Haydarnbad, 1321.
- [398] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:326-327.
- [399] İbn-İ Ebi'l-İzz, :, 26Ö.
- [400] Et-MeUki, C. 124--12Ü
- [401] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:327-330.
- [402] Molla Ali Kaarî, S. 92. El-Magnİsavî, S. 28-29
- [403] Molla AH Kaarî, S. 93. El-Magntsavî, S. 29.
- [404] İbn-İ EM'i-ime, S, 312—313
- [405] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:331-333.

- [406] El-Mekkî, C. 2, S. 249.
- [407] el-Mekkî, C. 2, S. 133.
- [408] el-Kerderî, C. 2, S. 108.
- [409] el-Mekkî, C. 2, S. 54.
- [410] El-Kerderî, C. 2, S. 109.
- [411] El-Mekkî, C. 2, S. 136.
- [412] Zamanımızın insanları şu hususu yanlış anlıyorlar: Zannediyorlar ki, beynelkavmi (milletlerarası) kanun yeni bir şeydir ve bu hukuk bahsini ihdas eden de Felemenkli Grotius (1583 — 1645 miadî) dur. Fakat bu İnsanlar imam Ebu Hanife'nin şakirdi İmam Mıharimed ibn-i Hasan eş-Şeybanî'nin (132-199 hicri, 749-K05 miladî) (Kitabüs-Siyer) ini görmüş olsalardı, o zaman anlayacakları ki, Crotius'den dokuz yüz sene evvel, bu mevzu, Ebu Hanife'nin elinde mufassal bir şekilde tedvin edilmiş, ve müdevve-nat halinde halkın istifadesine sunulmuştur, Beynelkavmî kanun' un (Milletler hukuku-Milatlerarası kanunlar) bir çok ince noktaları da o zaman orada düşünülmüş, üzerinde durulmuş, bahis mevzuu edilmiş ve neticeye bağlanarak kaleme alınmıştır. Şimdi, bu hakikat ehli ilim (ilim erbabı) dc-n bir zümre tarafından üa kabul edilmektedir. Nitekim Almanya'da 'Şeybanî Milletlerarası Hukuk Cemiyeti* (Sheybani society of international law) isimli bir teşekkül meydana getirilmiştir.
- [413] El-Mekkî, C. 2, S. 141.
- [414] El-Mekkl, C. 2, S. 157-158. El-Kerderî, C. 2, S. 106-107
- [415] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:333-344.
- [416] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 344-345.
- [417] El-Hatlb Bağdadî, Tarih-I Bagdad, C. 1, S. 368. El-Mekkî, Mtnalcıb-ı İmam-i Azam Ebi Hanife, C 1, S 89. Ez-Zehebî, Menakıb ül-İmam-ı Azam Ebi Hanife ve S;ıhi-beyhi, S. 20.
- [418] Ez-Zehebî, S: 21.
- [419] Eş-Şaranî, Kitab ül-Mizan, C: 1, S: 61, el-Matbaat ül-Ez-heriye, Mısır, tâb 3, 1925.
- [420] Aynı kitab.
- [421] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 345-348.
- [422] el-Kerderî, Menakıb Ül-İmam Azam, C: 2, S: 15-16. el-Ker-deri"nin rlvayetln'de şöyle bir mesele daha vardır ki, mahiyeti, bugüne kadnr anlatılmamıştır. O da şudur: Acaba Hazret! Ebu Bekir niçin Yemenden biat gelinceye kadar altı ay behlemişti?.
- [423] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 348-351.
- [424] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 351-352.
- [425] İbn-i Ebl'l İzz Ül-Hanef, Şerhet Tuhavtyr, S: 322
- [426] Bakara 124.
- [427] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:352-355.
- [428] Ahkân-Ül Kur'an C: 2, S: 190
- [429] Ahkâm Ül-Kur'an, C: 1, S: 80-81.
- Şema ül Einıme Serahsî, El-Mebsut'da imam Ebu Hanife'-nln bu mesleğini beyan eder. C 10, S. 130.
- [430] Ez-Zehebî, Manakıb el-İmam el-Azam, lübi Hanife ve SahİİJt'-yhi, S. 17
- İfil-Mekkî Manakıb el İmam Azamı Ebi Hanife, C: 2. a: 100.
- [431] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:355-358.
- [432] El-Mesudî, C. 2, S. 192.
- [433] Eş-Şehristanî, Kitab-ül Mîlel ve'n-Nihal C. i, S. 106.
- Abdulkadir el-Bağdadî, El-Furkü beyn cl-Frak, S. 3-10.
- [434] Mukaddime, S. 195—196.
- [435] İbn-il Hiicer, Feth ül-Barı, C. 13, S. 93, İ0/Ö7. Müsned-i AhmcU. C. 3, S. 129, 183. C. 4, S. 421. El-Matbaat el-Meymunıye, Mısır 1306.
- Müsned-1 EM Davud et-Tayallsî, Hadis nr. Ö26, 2133. Tabi Dairet-ül Maarif, Haydarabad, 1Ö21.
- [436] Et-Taberî, C. 3, S. 13
- [437] İbn-i H;ım-, Fatlı ül-harf, C. 13, S. 95.
- [438] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:358-360.

- [439] Es-Serahsî, Şerh Ps-Siyer Ü'l Kebîr, C. 1, S. 98.
- [440] El-Mekkl. C. 1, S. 215
- [441] El-Mekkî. C. 1, S. 215—216
- [442] Aynı Eser, C. 2, S. 180.
- Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 360-363.
- [443] El-Mekkî, C. 2, S. 100.
- [444] El-Mekt, C. 2, S. 21-24, İbn-i Hallikan, C. 5, S. 41. İbn-İ Abdilbirr, El-İntika, S. 171
- [445] Menakıb ül-tm&m.
- [446] El-Mekkî, C. 2, S. v2, 173, 178
- [447] Aynı eser, C: 1 S: 215
- [448] Aynı eser, C: 2, 3: 170. El-Hatib, C: 13, S: 320.
- [449] El-Mtikl, C: 2, S: 173, 174, 182 İbn-i İlullikân, C: 5, S: 46 El-Yufî'i, Mirat Ü'l-Cinân, S: 310
- [450] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 363-369.
- [451] Ahkâm Ü'l-Kur'an, C:1, S: 81.
- [452] El-Hatib, C: 13, S: 330 El-Mekkî C: 2, S: 171.
- [453] İbn-il Esir, C 5, S: 25. El-Kerderî, C: 2, S: 17. Et;-Stiruhsf, Kitabül Mebcut, C 10, S: 125.
- [454] El-Kerdori, C: 1, S: 160-166. İbn-i Abdül-ürr, El-tntika, H 125, 1:3. El-H;itib, C: 13, S: 351
- [455] Es-Serahat, Kltab (U-McimiOL. C: 10, S: 125.
- Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 369-375.
- [456] El-Eş'art, Makalal iil-fslfmiyyln. O: '2, S: 12.r>.
- [457] Ahkâm ül-Kur'an, C: 1 S: 81.
- [458] Ahkâm Ü'l-Kur'an, C: 2, S: 39
- [459] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:375-378.
- [460] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 378.
- [461] Et-Taberî, C: 5, S: 482-505.
- [462] El-Ce&sas, C: 1, S: 81
- [463] El-Mekkl, C: 1 S: 260
- [464] TabeFÎ, C: 5, S: 487-491
- [465] Ebu'L-a' la Mevdudî , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:378-382.
- [466] et Taberî, C: 6, S: 155-156.
- [467] El-Kâmil, C: 5, S: 18.
- [468] Et-Taberl, C: 6, S: 155 HA. 263 de bu ayaklanmanın mfufaasal İzahı vardır. Yukardakl hususları buna İstinaden- kaydettik!
- [469] El-Yâfî'l, C: 1, S: 299
- [470] El-Kerderî, C: 2, 3: 72. El-Mekkî, C. 2, S: 71. el-Mekkî, C: 2, S: 84.
- [471] El-Kerderî, C: 2, S: 71. El-Mekkî- C: 2, S: 83.
- [472] El-Cessas, Ahkâm (U-Kur'an, C: 1, S: 81
- [473] El-Kerderî, C: 2, S: 22.
- [474] Abbasiler halktan «biz bu biyatı bozarsak karımız boş* olsun» sözleriyle biyat almaktalardı. İşte bunun İçin İmam Malik (R.A.) bu gibi biyat, yemin ve talâk'ın (zorlama.) olduğundan bahsetmiştir. Cebren yapılan biyat gibi cebren vukubulan talâk'ın da muteber olmayacağını bu suretle beyan buyurmuştur. (Memleketimizde bazı kimseler ikide bir «Karını boy olsun» diye yemin etmektedirler. Bu husus, herhalde Abbaailerin biyat mevzuundaki tutumları neticesinde bize kadar gelmiş tesirlerle olsa gerektir. Bu şekilde yemin etmek doğru olmadığı gibi esasen, iyi bir hareket de değildir. (Mütercim)
- [475] Taberl, C: 2, S; 190. İbn-i Hallikan, C: 3 - S: 285, İbn-i Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye, G: 10, S: 84. İbn-i Haldun, C:3, S: 191
- [476]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 382-388.

[477]

İbn-i Hîşam, C: 4, S: 311.

EI-Bldaye vo'n-I^ihaye, C: 5, S: 248

[478]

Buhârî bu hususta «Kitab ÜL-Muharibin. Bâb üi-reenvül-Hub-lâ mine'z-zinâ» da göyle rivayet etmektedir;

«—İtir rivayete göre İlzret-I Ömer (B.A.) sÖylo buyurmuş-": Bîr kimse, müşavere olmak>>ı/ıı emîrlik d&vaKiina kalkılacak olursa veya. kendisine teycUı edilen emirliği kabul euVrse, bu emîrlik belill olmaz.»

Peth Ul-Baîf, C: 12, S: 125, de İmam Ahmed, Hazreti Ömer'in bu husustaki Kavlini şöyle nakleder:

«— Müslümanlarla müşavere etmeuizun herhangi bir emîr'e yapılan bi'at hiçbir seklide meşru değildir. Böyle bir biatin kıymeti yoktur.» Müsned-t Ahmed, C. 1. Hadis Nr: 391.

[479]

Taberî, C: 5, S: 163.

[480]

Tabakatu Ibn-l Sa'ad, C: 7, S: 164. El-Bidayu vu'n-Nİha-y&, O: 9, S: 135.

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 388-393.

[481]

El-Kerderî, C: 2, S: 183, Miftah üs-Saade, C: 2, S: 114.

[482]

İbn-i Abdllbtrr, El-Intikû, S: 40-41,

[483]

Ebu Nuaynı el-İsfahânî, HUyettül-Evliya, C: 6, S: 332, Matbaa Saadet, Mısır, 1355. Miftah es-Saadet, C: 2, S: 82.

[484]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:397-398.

[485]

El-Mekkî, C: 2, S: 212..

[486]

Aynı eser, C: 2, S: 214

[487]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 398-399.

[488]

İbn-l Hallikân, C: 5, S: 422. İba-l Abdİlbrr, El-Intikâ, S: 172.

[489]

İbn-l Halllkan, C: 5, S: 424.

[490]

El-Mekltî, C: 2. S: 232.

[491]

El Kerderî, C: 2, S: 126.

[492]

İbn-i Hallikan, C\ 5» S1: 424. El Kerderî, C: 2, S: 126.

[493]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:399-401.

[494]

Fihrist, İbn-l Nedim, El-Matbaat-tlr-Rahmaniye, Mısır 1348. tbn-l I-Tallikrtn, Talha İbn(Muhammed'e istinaden şöyle der:

«— imam Ebu Yusuf, fikhn bitün tlal ve bablannı, Tfsnfif] mrahebino fçöre, muntazam bir şckiltlo tertib etmiş olan Hk şah-siyettir. Aynı zamanda Kbu HanJfe'nln İlmini yeryüzünün her tarafına ynymi1? bulunan zat da yine Ebu "Yusuf'tur.» C: 5, S: 424.

[495]

Malum olduğu üzere tedvin üdilmig bulurum Muliki i'ık-hı o 2amanki lükümetin ihtiyaçlarına kâfi goli;cuk dui'uuulnyiii. Sonradan İmam Muhammed'in eserine ilaveler yupıkU.

[496]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 401-402.

[497]

El-Mekkî, C: 2, S: 211, 239, İbni Hallikan C: 5, S: 121

[498]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 402-405.

[499]

El-Kerderî, C: 2, S: 128.

[500]

Es-Sur'ohsî, Kitab til-Mebsut. C: 16, S: 61. El-Mekkl, C: 2, S: 243-244.

[501]

ISI-Mekkt, C: 6, S: 226-227.

[502]

Aynı eacr. C: 6, S: 226-227.

[503]

Aynı eser. S: 240. Ayrıca Molla Ali Kaan*, Zeyl til-Ce-vahlr cl-mudiy'a, S: 526,

[504]

El-Mekkt, C: 2, S: 232

[505]

El-Kerderî, C: 2, S: 120.

[506]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:405-408.

[507]

Kitab Ul-Agan!, C: 3, S: 178

[508]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:408-410.

[509]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:410-412.

[510]

Kltab ÜI-Harac, S: 3 - 5. El-Matvaat ea-Selefiye, Mısır tabı 2, 1352.

- [511] Kltab ili Haraç, S: 5
- [512] Kltab ül Haraç, S: 8
- [513] Kltab Ül Haraç, S: 117
- [514] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:412-413.
- [515] Kltab ül Haraç, S: 12
- [516] Kltab ül-Harae, S: 10-11
- [517] Kltab ül-Harac, S: 12
- [518] Kttab ül-Harac, S1: 117
- [519] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 413-414.
- [520] Kltab Ül-Harac, S: 5
- [521] Kitab ül-Harac, S: 6
- [522] Kltab Ül-Harac, S; 33
- [523] Kitab ül-Harac, S: 108
- [524] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 414-415.
- [525] Kitab ül-Harac, S: 9, 12
- [526] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 415-416.
- [527] Kitab Üİ-Hurac, S: 36 - 117
Kitab Üİ-Hurac, S: 36 - 117
- [528] Kitab ül Haraç, 8: 36
- [529] Kitab Ül Haraç, S:" 186
- [530] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:416-417.
- [531] Kitab ül Haraç, S: 14
- [532] Kitab ül-Harac S: 16, 37, 109, 114
- [533] Kitab ül-Harac, S: 109, 132
- [534] Kitab JI-Harac, S: 122, 131
- [535] Kitab Ül-Harac, S: 15, 16
- [536] Aynı eser, S: 37, 114
- [537] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 418-419.
- [538] Aynı eser. S: 14, 37, 125
- [539] Kttab ül-Harac, S: 122, 126
- [540] Kltab Ul-Harac S; 139
- [541] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 419-421.
- [542] Kltab (11-Harac, S: 1Ö5
- [543] Kitub ül-Huru-, S: 58, 60, ÜG
- [544] Aynı Eser, S: ..9-G6.
- [545] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:421-422.
- [546] Kilab ill-Harac, S: 111
- [547] Kitab Üİ-Harac, S: 106, 107, 111, 132,
- [548] Kltab ül-Harac, S: İli, 212.
- [549] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 423-424.
- [550] Aynı eser Ü: 151İ-153

- [551] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 424-425.
- [552] Kitul* ül-Harac, .S: 175-17*;
- [553] Aynı eser, S: 151
- [554] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:425-426.
- [555] Kltab Ül-Harac, S: 151.
- [556] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 426-427.
- [557] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 427-429.
- [558] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 429.
- [559] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 429-435.
- [560] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:435-440.
- [561] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 441-442.
- [562] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 442-443.
- [563] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 443-444.
- [564] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 444-445.
- [565] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 445.
- [566] El-Bldaye ve'n-NIhaye, C: 11, S: 48, 57 Usan ül-mlyzftn, C: 3, S: 357, 359
- [567] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 446-447.
- [568] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 448.
- [569] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 448-450.
- [570] Fetâvi ibn-i Teymiyc, C: 2, S: 102, Matbaa-i miye Mısır 1326.
- [571] El-Bldayc ve-n-NIhayc. C: II, S: 146
- [572] Hnfiz lbtı-1 Hacsr, Sünni ihn-t Cerîr ile git Ibn-i Cerîr'in toveiimeî hallerinden balısotmeklcriir. Bakınız: İjisu h p| Mlyz&n, C: 5, S; 100, 103.
- [573] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 450-453.
- [574] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:454.
- [575] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 455.
- [576] Kd-Durer üt-kâmmı Ji ihn-i Hacer. C: 1, S: 374. Dair<j-[i]ihnaarif Haydunbad, Dek.m 1.348, Hicrî.
- [577] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:455-457.
- [578] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:457-459.
- [579] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:459-463.
- [580] Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 463-464.
- [581] İldia ediliyor ki, o devirde ne muntazam bir hilafet kalemi vardı, ne de intizamlı bir hilafet kitabet İdaresi... Böyle olduğuna göre nerede kaktı ki, bu kalemin ve bu idarenin bir de küÜb-i umûmisi, bir genel sekreteri, yahut da hususi kalem müdürü g-ibi bir vazifelisi bulunan birisi do -olsun, O devirde halife, işlerini bizzat kendisi görür, mektublarnı bile kendisi yazardı.
- İşte bu şekildeki tasavvurlarla bizim karcımıza nlelacaib bir Jlülefayî Raşide devri çıkarmaktadırlar ki, Afganistan ve Tiir-kistrm'dnn bağlayıp da Şimalî Afrika'nın en uzak bölgelerine kadar yayılmış bulunan bu koca memleket g"üy<\ İntizamsız, tertibiz, aelade bir mahalle bakkalı basıttığıyie idare edilmekteyîi. Bu İddiaları duyunca insan gayri ihtiyari söyle düşünüyor; Güya i>u geniş memleketin her tarafından say sız rapor gelmezdi, umu-nı durumu bildiren mektublın alınmazdı. Sanki her tarafla vergi, zekât, cizye ve saire muntazam bir şekilde alınmamaktaydı. (üya bu i;jler >'_'? karara bağlı değillerdi, hesabı kitabı da yoktu.
- Herkes sanU tuttuğunu koparırdı. Vali ve kumandanların], yerine görü, hediye gelmemekteydi, işte bütün bu İçleri üstelik tek bir insan kafa.snıdit tutardı. Yazıp çiznu-ge, hesap kitaba lüzum görmezdi. Arada sırada binjeyli.tr yazmak ieab ettiği zaman hemen bir arzuhalcil bulunur, kendisine birkaç sut ir kararlatıl rdı.....
- Sanki koca. bir dünya- .saltanatı yerine bir mahalle mektebinde, bir köleye büzül mü.? olduğu hakle başına, toplanan 15-20 çocuğun derslerini idare udim bir hocac* fendi baliis mevzuuydu..... 2ehi cehalet.....
- [582] Sadece Dimeşk (Şam) dendığı zurnan manzâ Dimi'shî şehri akla gelmesin. TabeiTnin sarahaten kaydettiğine göre, Hnzretî ömcr'in vefatında Emir Muaviye. hem Ş;ım, hem de bugüñkfl Ürdün bölgesinin valisi bulunuyordu. C: 3, S: 339.

Hafız İbn-i Kesir .^oyle dnr: Doğrusu şudur ki, Hazreti Osman Şam'ın büllin ülkelerini Munviye'nin idaresine vermişti. Haz-retl Ömer İse onu sadece Şam'ın bazı yerlerinin idaresine nıcnur eylemlfjtl. El-Bidfiye ve'n-nihâye, C: 8. S: 124.

[583]

Bazı muhterem zevat, bu hususta ijyöyle İstidlal ı-diyor-lar: Hazret i Peygamber (S.A.V.) dt^ Küreye mensublarından birçoğunu büyük mevkilere tayin buyurmuşlardır. İlatL'ı hilafet inr-Mfflesinde Zati Saadetlerinin Kureys'i terci lı ettiklerim: dair tñjitu-mat da vardır.

Fakat bu gekideki iddialar hem hatalı, hem de yanlı-jt r. Çünkü Hazretli Peygamberin (S.A.V.) ' Küreydi terciü edibinin sebebi, bunların Zati Saadetlerinin kabilesine mensub İYrtle al-dykları İçin değildir, Buradaki tercihin sebebi ehliyet nu'sı'U:,si-dir. Zira, Araplar arasında Himyer kabilesinin Önderliği sona cr-mig, bu Önderlik Kureys'in eline geçmişti. 13u sebebic Kuroy.? ueii-aubları arasında ileri gelen ve iş bilen kimseler tı>klu. Araplar da onların sözünü dinliyor, kendilerine itaat <'diyor ve Kureysih-rt muhterem sayıyorlardı, İşte Zati Saadetleri bunun i;in, söz çevirebilsin ve işler görülsün diye, Kuruya/i terciü huyurmuşlu. Hazreti Peygamber'ını bu huıspic- ile ilgili talimlerini öğrenmek isteyenler benim, Kitab-ı Reşail ve'l-Mesail, hia.se: 1, S: (İ4, 69. ve .Tefhimut. İis.se: 3, S: 139, 142 ye baksınlar. Eğı-r Zati .Saadetleri yakınl k ve akrabalık bağlarını göz önünde İnilumirmuş olsaydı, o zaman Beni Hâşim nıensublarının daha da çok ve. ('hcnınyolü makamlarda bulunmaları icab eder'Ji. FakaL görüyoruz ki ilazıv-ti Peygamber Beni Hâşim'den sadece Hazreti Ali'yi bazı mevki ve mansıplara tayin buyurmuşlardır. Halbuki, o devirde Beni Hâşini arasında Hazreti Ali'den ba^ka ehliyetli kimse yok muydu? Hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamıştır.

[584]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 464-472.

[585]

Tubakat, C: 1, S: 64. Buzı muhteruni zevat şoyW der: İbn-i Hulhuln,' Mer*vân'm Afrikii'nırı ihunıs) unu tbt-^te tñrihi aldığı iüdiisim rtdİL'dt'r. Hallnıkı ibu-i İllüdüir'ın bu husuat.iki yazısı şöyledir:

-- Dt'ru^u ymkır ki, Mcrva.ii, hu (İunıs) u lje.'jyüy.ljine aldı ve Hazret; Osman bu jjarayı ödüme mt:cİJımyetinden unu muat LutLu. İJüK, Tuihi İbn-1 Haldun, Zeyt, C: 2, S: 1.JD, 1-10

[586]

Taberi, C: 2, .S: 314

[587]

Taleri. C: .!, H: V.H'Z.

İlm-i Kl-E-su-, C: .i. H: 79 İba-i Haldun, Zey], C: 2, S: İH

[588]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 472-475.

[589]

Tabnkat, C: 5, S: 36

[590]

ol-Bldaye ve'n-Nihaye, C: 7, S: 166, 167

[591]

Aynı Patır C: 7. S: 3G8

[592]

Kıı hususta şöyle soy içiliyor:

Medine'de böyle bir vaziyet zuhur edip de Mısır'dan ffu-len ihtilalciler şehre vardıkları zaman Hazreti Osman ortalığın karıkmasını önlemek Jiçn Hazreti Ali'yi çağırđı ve bu İşe bir çâre bulmasını söyledi. Hazreti Ali, Muhacirin ve Ensar'm ileri gülenlerinden utuz kişi toplayarak hep birlikte isyancılarla HÖrü.'jtii, Bu husustaki itiraz fju noktadan yanlıştır: Milletin ileri gelenleri tarafından zamanın halifesinin tuvru hareke tini ve tilkib etliğı .siyası:ti beğenmemek başka, kar^aga-İdt İKıraketteriuu kalkılmak başku bir mevzudur. Ümmetin ileri gelenleri halifenin tutumunu beğenmeyebilirler, fakat aynı zurnanda, kargaşalık çıkmas m da istemezli:r. Halife aleyhine vuku bulacak iay;ın tejjebbüsleriİH: mâni olurlar, Zira o devirde halifenin siyasetini beğenmeyenler, bu husustaki fikirlerini ayıkça kendisine söyler,icab ederse tenkidde de bulunurlardı. Nitekim vukuat böyle cereyan etmiştir. Gu zevatın, Hazreti Osman'a şahsi bir dilJmanlıkları yoktu ki, fesatçı bir güruhu desteklesinler? Onun aleyhindeki ayaklanmayı teşvik (Hainler? Fitne hareketleri g[in. yüzüne çıkınca da oturup hadiseleri seyretsınler? Ve «İrjte bizim dediğimiz oldu» desinler ?

[593]

Taberî, C: 3, S: 377 tbn-n-Eslr. C: 3, S: 76

El-Bidaye ve'n-Nihaye, C: 7, S: 168, 169 İbn-i Haldun, Zeyl, C: 2, S: 143

[594]

Taberî, C: 4, S: 304.

İbn-1 Haldun, Zeyl, G: 2, S: 146 İbn-i'l-Eaır, C: 3, S: 81, 82

[595]

Taberî, C: 3, S: 398. İbn-H-Estr, C: 3, 3: 83, 84 tbn-1 Haldun, Zeyl, C: 2, S: 147

[596]

Tnberî, C: 3, S: 477, 486

Bir zat-ı muhterem bu menbaların hatalı olduğunu İddia etmiştir. Orduca bilenler, kitabın aslın t görmedikleri İçin ba-hla mevzuu kaynakların doğruluğunu veya yanlışlığını tahkik etmek hususunda belki şüpheye düşebilirler. Buna binaen Arapça bilen zevatdan kitabın aslını görmelerini rica ediyoruz. Orada, 477. aayfada şu kayıt vardır:

Hazretl Ayege dedi:

«— Yemin ederim ki, ben Hasreti Osman'ın kanını İsteyeceğim.»

O zaman, Abd İbn-1 Ümmİ Killâb:

«— Ben de yemin ederim ki, Hazret! Osman'a karşı Ük muhalefet eden bizzat sendin.»

Hazretl Ayege:

«— Bunlar, Hazret! Osman tflvbe ettikten sonra kendisini tfl-

Konuşmalar, bu gekilde 486. sahüye kadar devam eder. Hazretl Talha İle Hazretl ZUbeyl'İn Basra halkına verdiği beyanat da burada kayıtlıdır. Şöyle buyuruyorlar:

«— işte biz, Emirtılmüminia Hazret! Osman'ın tutumunu değıştirmesini İstiyorduk...»

Halk, Hazreti Talha'ya göyle hitab ettiler:

«— Ey Ebü Muhammed, yazdığım. mektubun meali bundan, başkaydı»

Hozretl Talha buyurdu: ~ «— Hazreti Osman hakkında ben size birgey yazmadım.»

Bu vak'aları İbn-1 Haldun nakletmektedir. Bak, C: 2, Zeyl. 154, 157.

[597]

Er-Riytid en-nadare fi menâlcib el-aşore, C: 2, S: 124

[598]

el-tsâhe fi temyiz es-sahfibe. C: 2-, S: 455. 456

[599]

Payz ül-Bâri, C: 2, S: 222, Meclisi İlmî Dabihl, birinci baskı, 1938.

[600]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 476-484.

[601]

Zamanımızda yaşayan muhterem bir zatın İddiası şudur:

«— O devirde, Hazret! AH sah ahilerin en efdal'i değildi. Hatta O'nun içinde bulunduğu durum, hilafet mevzuunda halkın kendisini nazari İtnara almasına, da. mttsaid bulunmamaktaydı.»

Hemen ilave edelim ki, bu meseleyi düşünmek iktidarında 7İlan'ar, bugün değil, daha o zaman, bahis mevzuu eMaliyyet hususunu iyice araştırmış ve neticelendirmişlerdir. Herhalde onlar, Hazreti Ali'nin efdal olup olmadığını yukarıdaki iddianın sahibinden daha İyi biliyorlardı. Çünkü aşağıdaki tarihi hadise onların bu fikirlerini açıkça teyid etmektedir:

Hazreti Ömer'in vefatını müteakib, halife seçmek üzere toplanan- sahabler, durumu kendi aralarında müzakere ve müşavere ettikten sonra, meselenin neticeye ballanması hususunu Hazreti Abdurrahman İbn-l Avfa bırakmışlardı. O da bütün Medine'yi dolaşmış, hatta şehre girip çıkanların fikirlerine müracaat ederek halkın nabzını yoklamış ve neticeyi gelip bildirmişti. Hafız İbn-i Keaif bu hususta şöyle yazar:

«— Ve sonra; Hazreti Abdurrahman İbn-l Avf, halkın fikrini nraştırdı, sordu, soruşturdu, gbtrl vo açık şekilde tahkikat yaptı, tek tek ve tonlu halde halka sualler tevcih etti, İleri gelenlerle gürtiştü, mİlmferid şahsiyetlerle temaslar kurdu, hatta kadınlara varıncaya katlar müracaat pahasını genişletti. Mekteb çocuklarını bile ihmal etmedi. Medine'nin dışına çıktı. Gelip geçenlerin fikirlerini »grendi, tmbtl* çalıştı. Hulasa halkın nabzını yokladı, müsİl Umanların düşüncelerini anladı. Bu araştırma Uç gün Uç gece sürdü... Sonra galip Hazreti Ali İle Hazreti Osman'a hitaben şöyle dedi:

— Halkın, hakkınızdaki fikirlerini arattırdım, düşüncelerin; öğrendim. Size derim ki, halk orayıdu sizin gibi tanınmış vo sevilmiş başka kimselerin bulunduğunu, kanaatim yoktur...»

Bilahare Peygamber Camiine gelerelt toplanmış bulunan halka şöyle dedi:

'< — Ey Cemaat! Hem gizlice hem de açıkça nabzınızı yokla-ım, fikirlerinizi sorup öğrendim. Bu araştırmaların neticesinde i ...ızda bu İki zat kadar sevilmiş ve tanınmış bir kinişe olmadığına ka^uat getirdim. Anladım iti siz, bu iki sahabiye olduğu kadar başka bir kimseye ehemmiyet vermemektesiniz. Ali ile Osman sizin nazarınızda müsavidir. Bununbt beraber hangi tarafı tercih ediyorsunuz? Ali'yi mi, Osman'ı mı?» El-Bidâye, C: 7, 3: 146.

İgte bu İiatüse "açıkça İsbât İtmektedir hi, Hazreti Osman'ın gehadeti sırasında, hilafet. bahis mevzuu olunca herkesin gözü Hazreti Ali'ye çevrilmİgti ve herkes ona bakmaktaydı.

[602]

Açıktır ki «Fitne ve fes&d zamanında halife seçİlmez» hükmü sadece Mutezile'nin düğüncesİdİr. Burada tuhaf bir hususa İşaret edelim:

Zamanımızın bazı Ehl-i Sünnet âİmleri de Haaretİ Ali'nin hilafetinIn- hatalı ve şüpheli olduğumu İsbat etmek İçin uğragıp dururlar. Ve bu hususta delil getirmeğe, «Hazreti Ali karışıklık devrinde halife seçİldi» diyerek hükümlerine İstİnad aramağa kalkarlar. Halbuki bu mesele, Ehl-l Sünnet tarafından çoktan halie-dİlmtg ve bitİmlg bir meseledir. Ehl-l Sünnetin bu husustaki akidesi bizim bildirdiğİmiz gibİdir. Nitekim 'biz, Hİdâye, Feth ÜI-Kadİr vo JŞerh- Fİkh-ı Ekber'den Ehl-i Sünnetin akidesini naklettik. Hatta bu akideyi, daha evvel. Kadı Ebu Bekir İbn-il-ArabI'nin Ahkâm ÜI-Kuran isimli, eserine İstinaden izah etmiştik.

[603]

Hidâye, Kitab Edeb ÜI-Kadİ.

[604]

Feth ül-Kadİr, C: 5. S: 461. Matbaa Emiriye. Mısır 131G.

[605]

Şerh-ü F,kh el-Ekber, S: 78, 82

[606]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 484-494.

[607]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 494-496.

[608]

Tabakat, C: 4, S: 255

[609]

Tabert, C: 4, S: 34 El-Bİd&ye, C: 7, S: 272 İbn-n-EsIr. C: 3, S: 160

[610]

tbn-l Haldun, Zeyl, C: 2, S: 174

[610]

Tabukiit İbn-l Sa'ad, C: i, 3; 25G, 257 Tnbt:rİ, C: 4, S: 49, 62 El-lİdâye ve-n-Nİhaye C: 7, S: 2dl, 283 İbn-rl-Efir S: 167, 168 İbn-i Haldun, C: 2, S: 178

[611]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 496-500.

[612]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 500-501.

[613]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları:502-504.

[614]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 504-506.

[615]

Ebu'L-a' la Mevdudi , Hilafet Ve Saltanat, Hilal Yayınları: 506-508.